

GİRİŞ

Küresel ticaretin gelişmesinde, GATT çerçevesindeki uluslararası düzenlemelerle iletişim ve haberleşme başta olmak üzere teknolojik gelişmelerin önemli etkileri vardır. Bu sayede taşıma maliyetleri düşmüş, uluslararası pazar gelişmeleri daha kolay izlenir duruma gelmiştir. Bu teknolojik gelişmelerden dolayı ülkelerin iç piyasalar üzerinde koydukları engel ve kısıtlamaları kaldırmaları tüm piyasaları birleştirici etki yapmıştır. Bugün dünya üretiminin beşte birine yakın bir payı çokuluslu şirketler tarafından ulusal sınırların ötesinde gerçekleştirilmektedir.

II. Dünya Savaşı 1945 yılında sona erdiğinde ABD, ekonomik, sosyal ve politik bir uluslar arası yapılanmayı hedef almıştır. Bu ülkenin öncülüğünde Birleşmiş Milletler Sistemi kurulmuştur. IMF, Dünya Bankası ve GATT, dünya ekonomisinde piyasa kurallarının işlemlerini sağlayacak amaçlar ve hedeflerle donatılmışlardır. Bu uluslararası ekonomik kuruluşlar ile bunların faaliyetleri çerçevesinde dünya da, hem bir küreselleşme hem de bir dayanışma ortamı sağlamak istenmiştir. Aynı dönemde II. Dünya Savaşı'ndan tahrip olarak çıkan Batı Avrupa ülkeleri, Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımlarla tekrar toplanmaya başlamıştır. Uzak doğu, Latin Amerika Okyanusya ülkeleri, bağımsızlıklarını yeni yeni kazanan sömürgelerle beraber dünya pazarlarındaki yerlerini almışlardır. Bu arada bir taraftan tarım sektöründeki teknolojik devrim, diğer taraftan çok uluslu şirketlerin sayılarının ve faaliyetlerinin tüm dünya da artması, üretimin, sermayenin, ticaretin ve işgücünün uluslararası nitelikler kazanmasına yol açmıştır. Günümüz dünyasında yaygınlık kazanan ekonomik bütünleşmeler, önce uluslararası ticaret alanında etkisini göstermeye başlamıştır. Küreselleşme süreci ile Dünya'nın girdiği ekonomik konjonktür, ülkeleri paylaşma ve ekonomik entegrasyonlara yönlendirmiştir.

Ekonomik entegrasyon olgusu, II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha geniş pazarlara açılma, bunun gerçekleşmesi amacıyla dış ticareti engelleyen para, mal ve hizmet akışındaki engelleri kaldırma düşüncesinden ortaya çıkmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, Dünya da pek çok ekonomik entegrasyon denemeleri görülmüştür. Ekonomik entegrasyonların Dünya ticareti içinde kapsamı

giderek artmaktadır. Bugün Dünya ekonomisinde NAFTA, APEC, AB gibi örgütlenmelerin etkin olduğu ve yön verdiği bir görünüm oluşmuştur. Ekonomik entegrasyonların artması ve Dünya ticaretinin karmaşık bir yapıya dönüşmesi sonucu GATT, IMF ve Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlara duyulan gereksinim artmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası işbirliği kurumları oluşurken, serbest ekonomi anlayışının getirdiği dünya ölçeği esas alınmıştır. Ancak bölgesel işbirlikleri de yadsınmamıştır.

XX. yüzyılın en önemli birleşme çabalarından biri olan AB'ni oluşturma düşüncesi çok eskilere gitmesine rağmen, somut adımların atılması II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllara rastlar. Bugün ekonomik entegrasyonlardan en gelişmiş ve kurumsallaşmış olanı AB'dir. XX. Yüzyılın ilk yarısında meydana gelen ve Avrupa'yı derinden yaralayan çatışmalardan doğan ve gümrük birliği temelinde kurulup sürekli gelişen ve genişleyen; ekonomik, siyasi ve sosyal bir entegrasyon konumundadır.

Türkiye'nin tarihsel gelişimi içerisinde sürekli Batı Bloku'na karşı sempati duyması ve NATO ile olan ekonomik ve askeri bağları nedeniyle AB'ye (o zamanki Avrupa Ekonomik Topluluğu) üye olma isteği belirlemiştir. Türkiye, 12 Eylül 1963 tarihinde AET ile Ankara Antlaşması'nı imzalayarak Topluluğa ortak üye olmuştur. Ortaklık Antlaşması bir çerçeve antlaşmasıdır ve Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasını hedeflemektedir. Türkiye Ankara Antlaşması kapsamında ortaklık ilişkilerini sürdürmüştür. Fakat zamanla bu ilişkiler kesintiye uğramıştır. 1 Ocak 1996 tarihinde AB ile Türkiye arasında gümrük birliğinin gerçekleştirilmesinden sonra yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye, gümrük birliğini tam üyelik sürecini kolaylaştıracak bir araç olarak görmektedir.

Çalışmanın amacı, gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticaretinde meydana getirdiği etkilerin AB, üçüncü ülkeler ve dış ticarete en çok pay alan sektörler bazında saptanmasıdır. Bu amaca ulaşmak için gümrük birliği teorisi incelenmiş ve gümrük birliğinin özellikle statik etkilerini açıklayan çeşitli yaklaşımlar üzerinde durulmuştur. Çalışmamızda belirtilen çerçevede çeşitli ölçme modelleri ve endeks yöntemleri kullanılarak dış ticaret etkilerinin saptanması amacıyla analizler yapılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, küreselleşme, entegrasyon kavramı, entegrasyon teorileri, AB ve Türkiye-AB ilişkileri incelenmiştir.

İkinci bölümde gümrük birliği teorisi üzerinde durulmuştur. Gümrük birliği konusunda ilk sistematik analiz J. Viner tarafından yapılmıştır. Viner ile başlayan sistematik teori kapsamında statik ve dinamik etkilerin incelenmesi ikinci bölümün konusunu kapsamaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye ile AB arasında gerçekleştirilen gümrük birliğinin, teoride belirtilen statik etkiler kapsamında incelenmesine gidilmiştir. Çalışmada kullanılan ölçme modelleri literatür kapsamında bulunan modelleri esas almıştır. Yöntemler genellikle ticaret akımları üzerinde durmaktadır. İthalat fonksiyonu ve ithalat talebinin gelir esnekliği, kullanılan yöntemlerde ayrı bir önem taşımaktadır. Mesela, GB'nin gerçekleşmesi sonucunda birlik üyesi bir ülkenin ithalat talebinin gelir esnekliğinin yükselmesi, ticaret yaratıcı etkiyi arttırmaktadır. Entegrasyon sonucu oluşan ekonomik değişiklikler, ithalat değişimleri ve bu değişimlerden kaynaklanan esneklikler gözlenerek bulunmaktadır. Parametrik ölçme modelleri kullanılırken özellikle ithalatın gelir esneklikleri üzerinde çalışılmıştır. Bu esneklik parametreleri oransal ilişkileri gösterdikleri ve ölçü birimlerinden bağımsız olmaları sonucu politika alternatiflerinin oluşturulması neticesinde, gelecekteki dönemlere ışık tutacak niteliktedir. Esneklik parametreleri incelenen modeller kapsamında irdelenmiştir. Yapılmış olan analizlerde zaman serilerine dayanan veri setleri kullanılmıştır. Belirtilen bu ölçme modelleri; «Ekonometrik Views3.0» paket programında çözülerek değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler doğrultusunda ihtiyaç duyulan test kriterlerini gösteren tablolar oluşturulmuştur.

Bu çalışmada temel olarak iki ana yöntem kullanılmaktadır. Bunlardan ilki dönem sonu ölçümlerde başvuru endeks yöntemi; ikincisi ise, Türkiye'nin dış ticaret endekslerini (ithalat, gelir, reel kur, faiz gibi) bulmaya yönelik ekonometrik modellerdir. Ekonometrik modeller aynı zamanda endeks yöntemi ile hesaplanan verilerin doğruluğunu sınaama amacı da taşımaktadır. Belirtilen endeks yöntemi, B. Balassa ve AGL endeksleridir. Balassa endeks yöntemi, sektörel olarak rekabet gücündeki değişimi gösterirken, AGL endeks yöntemi, bir ülkenin ihraç ettiği herhangi

bir mal için sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlük yapısını göstermektedir.

Parametrik ölçme modelleri kullanılırken özellikle ithalatın gelir esneklikleri üzerinde çalışılmıştır. Bu esneklik parametreleri oransal ilişkileri gösterdikleri ve ölçü birimlerinden bağımsız olmaları sonucu politika alternatiflerinin oluşturulması neticesinde, gelecekteki dönemlere ışık tutacak niteliktedir. Esneklik parametreleri incelenen modeller kapsamında irdelenmiştir. Parametrik modeller aynı zamanda endeks yöntemlerini destekler niteliktedir. Yapılmış olan analizlerde zaman serilerine dayanan veri setleri kullanılmıştır.

Ekonometrik modelde kullanılan her bir veri setinin ekonometrik modelde kullanılmak üzere birim kök testi yapıp durağanlıkları sağlanmıştır. Daha sonra ekonometrik ölçümlere geçilmiştir. Bu çalışmada kullanılan ilk veri seti GSMH'dir. Tezde kullanılan veriler DİE'den temin edilmiştir. Kullanılan bu rakamlar USA doları cinsindedir.

GB sonucu ortaya çıkan etkilerin anlaşılması için ihracatı yapılan Türk mallarının rekabet güçlerinin hangi yönde ve ne oranda etkilendiğinin belirlenmesi ile GB sonucu gerçekleşen ekonomik etkilerin tespitine çalışılacaktır. Yapılan analizler sonucunda, Türkiye-AB ilişkileri kapsamında ve özellikle gümrük birliği çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYA EKONOMİSİNDE ENTEGRASYON HAREKETLERİ

1. 1. DÜNYA EKONOMİSİNDE KÜRESELLEŞME EĞİLİMLERİ

Küreselleşme; ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin yerel ve ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılmasını ifade etmektedir. Küreselleşme, kökeni XIX yüzyıla hatta daha eski tarihlere kadar giden bir serbestleşme modelidir. Salt ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, mal ve hizmet ticareti ile sermaye hareketlerinin tamamen serbestleşmesi olarak tanımlanabilir (Oman,1994: 27). Diğer bir tanımlamayla küreselleşme, küresel iletişim endüstrisinin, çok uluslu yatırımların, global finans pazarlarının, tek tip üretim ve tüketim kalıplarının etkileriyle, var olan bütün coğrafi ve siyasi engeller zorlanarak, sosyal ve kültürel yapıların uyumlaştırılması ve böylece farklı insanların değişik yaşam tarzlarının giderek daha benzer bir form kazanması olarak tanımlanabilir. XX. Yüzyılın ilk yarısında otuz yıl gibi kısa sayılabilecek bir tarih dilimine sığan iki dünya savaşı ve savaş arasındaki dönemde patlak veren ekonomik kriz bu yapıyı tamamen ortadan kaldırmıştır. Dünya ticaret hacminin 1930'lu yıllarda çok büyük bir oranda azalması ile artan işsizlik ve yoksulluk, bir çok ülkede özgürlükçü yapıları sarsmış, hatta bazılarında dünya barışını tehdit eden otoriter, ırkçı ve sömürgeci rejimlerin kurulmasına yol açmıştır.

Küreselleşme sürecinde merkez ve çevre ikileminden de bahsetmek gerekir. Başka bir deyişle globalleşmede aktif ve pasif rol alan iki kesim bulunmaktadır. Gelişmiş ülkeler merkezi yani aktif rolü üstlenirken, gelişmekte olan ülkeler de çevreyi yani pasif tarafı üstlenmektedir (Kazgan, 1995: 21). Dolayısıyla küreselleşme sürecinde merkez ülkeler çevre ülkeleri etkilemektedir. Bu olay küreselleşmenin tek yönlü bir süreç olduğunu ifade etmektedir.

Ekonomik alanda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde benimsenen ekonomik sistem ve buna bağlı olarak uygulanan ekonomi politikaları giderek benzerlik göstermektedir. Sovyet Bloğunun çöküşü ile birlikte dünya da kamu ekonomisinin görev ve fonksiyonları yeniden tanımlanmaya çalışılmaktadır. Dünya ticareti giderek

serbestleşme eğilimindedir. Uluslararası ekonomik ilişkilerde eski korumacılık anlayışının yerine serbest ticaret görüşü benimsenmektedir. Sadece dış ticaret alanında değil, mali ve parasal alanlarda da liberalleşme sürecinin geliştirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Dünya da uygulanan ekonomik sistem ve ekonomi politikaları giderek birbirine yakınlaşmaktadır (DPT, 2001: 3).

İkinci Dünya Savaşı ertesinde, Avrupa milyonlarca insanını yitirmiş, ekonomisi tamamen çökmüş ve yepyeni bir bölünmüşlüğüne içine düşmüştür. İdeolojik nitelikli bu bölünmüşlük, her şeyden önce, Avrupa'da ivedilikle barış ve güvenliğin sağlanmasını ve güvence altına alınmasını gündeme getirmiştir. Savaştan yeni çıkan Avrupa ülkeleri, içinde buldukları durumda, kendi güven ve istikrarlarını sağlayabilmek için kaçınılmaz olarak etki alanında buldukları süper güçlerin, ABD veya SSCB'nin güdümüne girmişlerdir. Böylece, Batı Avrupa NATO'ya, Doğu Avrupa'da Varşova Paktı'na üye olmak suretiyle güvenlik ve istikrarlarını bir yerde iki blok arasında kurulan bir tür dehşet dengesine bağlamışlardır. Bu soğuk savaş, her iki blokta oluşturulan ideolojik, siyasi ve ekonomik örgütlenmelerle sürdürülmüştür. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Batının savaş sonrası dünya düzeni konusunda hazırlıklı olduğu ve özellikle ekonomik alanda, daha savaş devam ederken bazı somut adımlar attığı görülmektedir. 1944 yılında imzalanan Bretton Woods anlaşmasıyla kurulan yeni dünya ekonomik düzeninin temel unsurları Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu olmuştur. Bu iki örgüte daha sonra Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) eklenmiştir (DPT, 2000: 1). Eşgüdüm içinde hareket etmeleri öngörülmüş bulunan bu kuruluşların temel misyonu, istikrarlı bir kalkınmayı sağlamak suretiyle, dünya ekonomisinde 1929 krizinin bir benzerinin yinelenmesini engellemek, diğer bir deyişle liberal ekonominin temellerini sağlamlaştırmaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında GATT, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası işbirliği kurumları oluşurken, serbest ekonomi anlayışının getirdiği dünya ölçeği esas alınmıştır. Ancak bölgesel işbirlikleri de yadsınmamıştır (Huber, 1981: 281). Uluslararası işbirliğine giren üniteler, uluslar olduğu için ulusal devletlerin amaçları, sağlanmak istenen amaçların ne olduğunu belirlemektedir. Bu amaçların tanımlanmasına farklı çerçeve içerisinde yaklaşılabilir. Bunlardan biri, kapitalizmin belli bir gelişme döneminde ortaya çıkan refah devleti çerçevesidir. Bu çerçeve

içindeki birleşmelerden; geliri, istihdamı artırma, ekonomik stabilite sağlamayı kolaylaştırma, gelir dağılımını iyileştirme, bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltma gibi amaçların gerçekleştirilmesi istenilir (Haack, 1983: 365). Bu amaçlar önemlidir. Ancak daha çok devletin içine dönüktür. Uluslararası olmaktan çok ulusaldır. Bu noktada dünya ekonomisi kuramı çerçevesi içinde amaçlara yaklaşmak önem kazanabilir. Dolayısıyla uluslararası çerçevede bir ulusun amacı uluslararası işbölümündeki konumunu değiştirmek olmalıdır.

İkinci Dünya Savaşı 1945 yılında sona erdiğinde ABD, ekonomik, sosyal ve politik bir uluslararası yapılanmayı hedef almıştır. Bu ülkenin öncülüğünde Birleşmiş Milletler Sistemi kurulmuştur. IMF, Dünya Bankası ve GATT, dünya ekonomisinde piyasa kurallarının işlemlerini sağlayacak amaç ve hedeflerle donatılmışlardır. Bu uluslararası ekonomik kuruluşlar ile bunların faaliyetleri çerçevesinde dünya da, hem bir küreselleşme ve hem de bir dayanışma ortamı sağlamak istenmiştir. Aynı dönemde İkinci Dünya Savaşı'ndan tahrip olarak çıkan Batı Avrupa ülkeleri, Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımlarla tekrar toparlanmaya başlamıştır. Uzak Doğu, Latin Amerika, Okyanusya ülkeleri, bağımsızlıklarını yeni yeni kazanan sömürgelerle beraber dünya pazarlarındaki yerlerini almışlardır. Bu arada bir taraftan tarım sektöründeki teknolojik devrim, diğer taraftan çok uluslu şirketlerin sayılarının ve faaliyetlerinin tüm dünya da artması, üretimin, sermayenin, ticaretin ve işgücünün uluslararası nitelikler kazanmasına yol açmıştır (Karluk, 1996: 1). Günümüz dünyasında yaygınlık kazanan ekonomik bütünleşmeler, önce uluslararası ticaret alanında etkisini göstermeye başlamıştır.

GATT sistemi içerisinde belirtilen kurallar, uluslararası mal ticaretini bir disiplin altına almaya çalışmıştır. 1970 ve 1980'li yıllarda başlayan mali ve diğer hizmet piyasaları ile yatırımların entegrasyonu süreci, yine GATT Uruguay Turu çerçevesinde belirli kurallara bağlanmıştır. Bu gelişmeler küreselleşmeye yeni bir ivme kazandırmıştır. 2000'li yıllarda bu sürecin temel belirleyicileri, uluslararası sermaye akımları ile dolaysız yabancı sermaye yatırımları olacaktır.

Küresel ticaretin gelişmesinde, GATT çerçevesindeki uluslararası düzenlemelerle iletişim ve haberleşme başta olmak üzere teknolojik gelişmelerin önemli etkileri vardır.

Bu sayede taşıma maliyetleri düşmüş, uluslararası pazar gelişmeleri daha kolay izlenir bir duruma gelmiştir (Seyidoğlu, 2001: 189). Bu teknolojik gelişmelerden dolayı ülkelerin iç piyasalar üzerinde koydukları engel ve kısıtlamaları kaldırmaları tüm piyasaları birleştirici etki yapmıştır. Bu gün dünya üretiminin beşte birine yakın bir payı çok uluslu şirketler tarafından ulusal sınırların ötesinde gerçekleştirilmektedir. Ayrıca daha yüksek kar amacıyla ülkeler arasında dolaşan sermayenin tutarı da dünya ticaret hacmine yaklaşmış. hatta onu aşmış durumdadır. Bu arada yoğun kısa vadeli sermaye akımları, giriş ve çıkış yaptığı ülkelerde ekonomik dengesizlikleri artırmakta ve günümüzde sık sık ortaya çıkan mali krizlerin önemli bir nedenini oluşturmaktadır (Seyidoğlu, 2001: 2).

Bugün GATT'ın yerine Dünya Ticaret Örgütü – DTÖ (World Trade Organization - WTO) geçmiş bulunmaktadır. DTÖ, 1 Ocak 1995 tarihinde Uruguay Görüşmeleri'nde Kuruldu. DTÖ'nün kurulması küreselleşmenin kurumsallaşması yönünden atılan önemli bir adımdır(DPT, 2001: 3). Dünya ticaretini serbestleştirme çabalarını sürdürmek üzere GATT anlaşmasını değiştirip geliştirerek kendi bünyesine aldı. DTÖ, görevleri ve kapsamı GATT'tan daha geniş ve yaptırım gücü daha yüksek bir kurum niteliğindedir. Bugün DTÖ yasal zemine oturtulmuştur. Ayrıca DTÖ, yaptırım gücü artırılmış, sanayi malları ile birlikte tarım, tekstil ve hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesi yanında fikri mülkiyet haklarını da bünyesine alan bir kuruluş niteliğindedir. Böylece dünya ticaretini serbestleştirme amacıyla GATT'ın yerine kurulan DTÖ, Bretton Woods'un iki temel kuruluşları olan Dünya Bankası ile IMF'nin yanında üçüncü bir örgüt biçiminde yapılanmıştır.

Ekonomik boyutta tarihi süreç kısaca göz önüne alınır ise, şu gerçek göz önünde bulundurulur. Globalleşme süreci sonucunda dünya daki güçlü devletler kendi ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda dünya da, IMF, Dünya Bankası ve yakında da WTO aracılığı ile yeni bir şekil vermeye çalışmışlardır. Dikkatle incelenirse bütün yapılanmaların temel amacının dünya ekonomilerinin liberalleşmesi olduğu sonucuna varılacaktır. Çünkü dünya'daki parasal istikrarsızlıkları çözme amacıyla olan IMF'nin hemen hemen bütün ülkelere sunduğu standart reçetesi ekonomilerin dışa açılması yönündeki direktifleridir (Jonson, 1982: 4). Uruguay Görüşmeleri sonucunda tarifelerin ve tarife dışı engellerin önemli ölçüde azaltılması, dünya ticareti üzerinde çok yanlı

disiplinin ve iş çevrelerinde artan bir güven yaratılması ile uluslararası ekonomik ve ticari ilişkilerde hızlı bir gelişme sağlanması amaçlanmıştır. Bugün gümrük tarifeleri ve kotaların önemli oranda azaltılması ya da kaldırılması sonucu teknolojik gelişmelerin desteği ile dünya ticaret hacminde önemli miktarda artışlar olmuştur. Bu gelişmeleri Tablo 1:1’de görmek mümkündür.

Tablo 1. 1: Dünya Üretim ve Dış Ticaret Hacmindeki Yıllık Değişimi (%)

Yıllar	Üretim Hacmi	Mal ve hizmet ticareti hacmi	Mal Ticaret Hacmi
1980-89	3.3	4.4	4.5
1990-99	3.3	6.6	6.9
1990	2.6	5.6	5.2
1991	1.8	4.3	4.5
1992	2.6	5.1	5.5
1993	2.7	4.0	4.2
1994	3.9	9.3	10.2
1995	3.6	9.5	1.03
1996	4.1	6.6	6.2
1997	4.1	9.4	9.6
1998	3.1	6.4	6.7
1999	3.7	6.1	6.3

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, May 1999, s. 145 ve 173.

Tablo 1.1’e bakıldığında, 1980 – 1999 yılları arasında dünya ticaret hacmindeki yıllık artış hızları ile dünya üretimindeki yıllık üretim artış oranları karşılaştırılmaktadır. Belirtilen dönemlerde dünya ticareti önemli oranda artış göstermiştir. Bu artış oranları dünya üretiminin ortalama iki katına yakındır. Bazı yıllarda yıllık üretim artış oranları dünya üretiminin 2,5 katına ulaşmaktadır. 1980 –1989 yıllar arasında dünya üretim hacmi % 3.3, dünya mal ve hizmet ticareti % 4,4 ve dünya mal ticareti % 4,5 oranında genişlemiştir. 1990 – 1999 yılları arasında dünya üretim artışı % 3,3, iken dünya mal ve hizmet ticareti % 6,6 ve mal ticareti % 6,9 oranında artmıştır.

Günümüzde Dünya ticareti hala büyük kısıtlamalarla karşı karşıyadır. Çünkü mal ticareti üzerindeki tarifeler kotalar indirilirken, görünmez engellerle tarife dışı engeller önemli boyutlarda bulunmaktadır. Serbest ticaret, dünya kaynaklarını en etkin kullanımına yol açarak maksimum dünya üretiminin elde edilmesini olanaklı kılar. Dolayısıyla A. Smith gibi klasik iktisatçılar, uluslararası serbest ticaretin, aynı zamanda dünya refahını da maksimuma çıkardığı görüşündeydiler. Serbest ticaretin, her ülke ve buradan bir bütün olarak tüm dünya için otarşiden daha iyi olduğuna ilişkin bir sorun yoktur. Yine de gelirin bireyler ve ülkeler arası dağılımı da önemli olduğu için, dünya

refahının maksimuma çıkarılması açısından serbest ticaret gerekli, ama yeterli bir koşul değildir. Serbest ticaret dünya refahını maksimuma çıkarsa bile, bu piyasa koşullarının gerçekleştirilmemesi durumunda, serbest ticarete doğru atılan her adım zorunlu olarak dünya refahını yükseltmez (Salvatore, 1986: 79). Gerçekte, dünyadaki tüm ülkeler, uluslararası ticaret akımı üzerine bazı sınırlamalar koyarlar. Ticaret sınırlamaları, her zaman, ülke refahı yönünde rasyonelleştirilir. Gerçekte ise, genellikle, ithalattan zarar görecektir sanayi ve işçileri korumak için savunulur (Salvatore, 79).

1. 2. DÜNYA EKONOMİSİNDE BÖLGESELLEŞME EĞİLİMLERİ

DTÖ, uluslararası ticaretin tüm ülkeleri kapsayacak genel bir çerçevede liberalleşmesini amaçlar. Oysa bölgesel yaklaşımın kapsamı bir grup ülke ile sınırlıdır. Genellikle aynı coğrafi bölgede yer alan ülkeler arasında dış ticaret engelleri kaldırılarak ticaret serbestisi sağlanan bir grup oluşturulmaya çalışılır. Bölgeselleşme; ekonomik, politik, askeri ve sosyal nitelik taşıyabilir. Uygulamada bölgesel birleşmeye geçilmesini kolaylaştıracak bazı anlaşmalar vardır. Bunlar mal anlaşmaları veya sektörel anlaşmalardır. Ülkeler arasında üye ülkelerce uygun görülecek belli ürün çeşitleri ya da sektör bazında ticareti kolaylaştıran ortak üretim imkanı tanıyan anlaşmalar imzalanabilir (DPT, 1995: 58).

Serbest ekonomi sistemi içinde uluslararası işbirliğinin optimum ölçeği, tüm dünyadır. Salt piyasa mallarının üretildiği bir dünya da gerçek ulusal gelirin yükseltilmesinde, gümrük tarifelerinin düşürülerek bütün dünyayı kapsayacak bir işbirliğinin, bölgesel ticaret blokları oluşturulmaktan daha üstün olduğunu göstermektedir (Copper & Massell, 1965: 742). Günümüzde bölgesel ekonomik birleşmeye giden ülkeler için temel amaç, ihracat pazarlarını garanti altında tutmaktır. Bu ülkeler, ileride ticarete getirilecek engeller ile pazarlarını kaybetmekten korkmaktadır. Ekonomik birleşmeye giden bazı gelişme yolundaki ülkelerin yöneticileri ise ülke içinde uygulanacak ekonomik politikalarda ekonomik birleşme ile kararlılık sağlanabileceğini düşünmektedir (Karluk, 21).

Uruguay Roundu görüşmeleri çerçevesinde ülkeler arasında tam bir uzlaşma sağlanamamasının bölgesel birleşme hareketlerini hızlandırdığı düşünülse bile, ilişki ters yönde de geçerlidir. Bölgesel birleşme sonucu ortaya çıkan kazançlar, GATT'ın çok

tarafli sisteminin guclenmesi durumunda azalma eglimine girebilir. Kureselleşme, bloklaşmanın sağladığı çıkarlara ters düşebilmektedir. Bölgesel ülkelerde küreselleşmeyi engelleyen ve bu olguyu geciktiren uygulamalara bu sebeple rağbet edilmektedir. Çok taraflı serbestleşmenin güçlendirilmesine ortam hazırlayıp küreselleşmeyi sağlayabildikleri ölçüde, bölgesel birleşme hareketlerini olumlu karşılamak mümkündür. Yediler grubu ve OECD üyesi ülkeler, bölgesel ticaret anlaşmaları çerçevesinde varılmak istenen hedeflerin, çok taraflı bir temele dayalı, ileri ölçüde bir serbestleştirilmenin amaçlarıyla tamamen bağdaştığını ileri sürmektedirler. Bu husus batının gelişmiş ülkelerinin tüm ekonomik, politik ve sosyal sorunlarını çözmesi durumunda mümkündür. Sorunlar çözümlenmedikçe, dar kapsamlı blokların dışa açılması sınırlı kalır.

Uluslararası Ekonomik Entegrasyon olgusu, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha büyük pazarlara açılma, bunun yapılabilmesi için de dış ticareti engelleyen mal, para ve hizmet akışındaki engelleri kaldırma fikrinden ortaya çıkmıştır. Bütünleşme ya da entegrasyonun temelinde, D. Ricardo'nun "Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi" yatmaktadır. Teorinin özü, her ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malların üretiminde uzmanlaştığı takdirde, her malın dünya çapında çıktısı artar ve tüm ülkeler zenginleşir (Chocholiades, 1990: 18).

1. 3. ULUSLARARASI EKONOMİK ENTEGRASYONLAR VE TÜRLERİ

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, dünya da pek çok ekonomik birleşme denemeleri görülmüştür. XX. Yüzyılın son yarısında ülkeler arasında ekonomik dayanışma ve yakınlaşma giderek artmaya başlamıştır. Dünyanın gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerinde çeşitli ekonomik birleşmelerin görülmesi, konunun önemini ortaya koymaktadır.

İktisadi bütünleşme bir grup ülke arasında bir serbest - ticaret bölgesi, bir gümrük birliği, bir ortak pazar ya da bir iktisadi birlik anlamında kullanılır. Bir serbest ticaret bölgesinde, üye ülkeler arasındaki ticarete bütün tarifeler kaldırılır. Ancak her üye ülke bölge dışındaki ülkelere karşı kendi tarife oranlarını uygular. Bir gümrük birliği, birlik dışındaki ülkelere uygulanan ortak tarife oranı

dışında serbest ticaret bölgesine benzer. Ortak Pazar, üye ülkeler arasında emek ve sermayenin serbest dolaşımına da olanak sağlayarak gümrük birliğinin daha ötesine gider. Bir iktisadi birlik ise, üye ülkelerin para, maliye ve vergi politikaları arasında uyum sağlayarak bu konumda daha da ileriye gider (Salvatore, 77).

Bölgesel yaklaşımın kapsamı bir grup ülke ile sınırlıdır. Burada, çoğunlukla aynı coğrafi bölgede yer alan ülkeler arasında dış ticaret engelleri kaldırılarak ticaret serbestisi sağlanan bir grup oluşturulmaya çalışılır (Seyidoğlu, 204). İktisadi birleşme teorisi bu şekilde bir grup ülkenin aralarındaki ticareti serbestleştirici politikalar izlemelerini konu edinmektedir. İktisadi birleşmeler, siyasal bakımdan bağımsız ülkeleri ekonomik yönden birbirine daha bağımlı duruma getirir. Ülkeler iktisadi birleşme akımlarına katılarak üretim kapasitelerini, kaynak verimliliklerini ve sonuçta toplumsal refah düzeylerini artırmayı amaçlar.

Sanayileşmiş ülkelerde hızlı üretim artışlarına karşın iç ulusal piyasaların yetersizliği, bu gibi birlikler oluşturarak piyasa hacminin genişletilmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca geniş bir piyasa, kaynak verimliliğini yükseltmek, içsel ve dışsal ölçek ekonomilerini sağlamak, teknolojik gelişmeyi hızlandırmak ve dış rekabeti artırmak gibi avantajlara sahiptir. Az gelişmiş ülkeler ise iç piyasalarını birleştirmek yoluyla sanayileşme hızlarını yükseltmeye çalışırlar. İktisadi birliklerin oluşturulmasında bölge dışında kalan ülkelere karşı daha büyük dayanışma sağlamak ya da uluslararası politikada daha etkin rol oynamak gibi fikirlerin de payı vardır.

İktisadi birliklerin genel özelliklerine bakıldığında sınırlı sayıdaki mallar üzerinde tarife indirimlerinden kapsamlı ekonomik birliklerin kurulmasına kadar değişebilmektedir. Bazı birleşme hareketlerine bakıldığında sadece mal ve hizmet akımları serbestleştirilmiştir. Bazılarında da buna ek olarak üretim faktörlerinin serbest dolaşımı sağlanmıştır.

Sonuç olarak, bu birleşmelere ilaveten para, maliye ve ekonomi politikası alanlarında da uyum ve işbirliğinin sağlanması söz konusudur. OECD, AB, ECO, KEİ, DTÖ, ICO gibi kuruluşlar ekonomik işbirliğine örnek oluşturabilirler. İktisadi

birleşme hareketlerini karar alanları en az olandan, en çok olanına doğru inceleyelim (Balassa, 1965: 111-122).

1. 3.1. Tercihli Ticaret Alanları

İki ya da daha çok ülkenin kendi aralarında karşılıklı olarak tarifelerini bir miktar indirmeleri tercihli ticaret anlaşmaları kapsamına girmektedir. Tek yanlı ya da karşılıklı olarak belirli mallar üzerindeki tarifelerinde indirimde bulunurlar.¹ Üye ülkeler diğer ülkelerle olan tarife yapılarını olduğu gibi korurlar. Bu seçenekte ülkeler ortak bir mal piyasası oluşturmak için sadece birbirlerine karşı uyguladıkları gümrük politikalarından vazgeçmiş olmaktadır (İyibozkurt, 1996: 4). 1932 yılında İngiltere ile Commonwealth üyelerinin kurdukları Commonwealth Tercihli Ticaret Sistemi tercihli ticaret alanlarına bir örnek olarak verilebilir.

1. 3. 2. Serbest Ticaret Bölgeleri

Üyeleri arasında ticareti kısıtlayan veya engelleyen tarife ve kota gibi sınırlamaların ortadan kaldırıldığı ve üye ülkelerin birlik dışında kalanlara karşı ortak bir tarife uygulama yükümlülüğü altında bulunmadıkları ekonomik birleşme türüdür. Bölgeye giren ülkelerin mal ve hizmetleri için yaratılan ortak piyasa, üretim faktörlerinin girişine açık değildir. Bu tür birleşmelerde ekonomi politikalarının ve kurumlarının ahenkleştirilmesi ve birliği de söz konusu değildir².

Serbest ticaret bölgelerinde, ortak bir dış ticaret politikası söz konusu değildir. Üye ülkeler, dışarıdan kalan ülkeler ile olan ilişkilerinde bağımsızdırlar. Birliğe üye olmayanlara karşı her ülke ayrı ayrı gümrük tarifesi uygulamada serbesttir. Dolayısıyla üye ülkeler aralarında mal ve hizmet hareketlerini sınırlayan engelleri ortadan kaldırarak bölge içinde mal hareketliliğinin yükselmesini sağlarlar. Serbest Ticaret Bölgelerinin kurulma amacı uluslararası uzmanlaşmanın faydalarını güvence altına alarak, üye ülkelerin yaşam standartlarının artırılmasıdır (Lowes & Davies, 1988: 202). 1960 yılında kurulan Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) ve en son ABD, Kanada ve Meksika arasında oluşturulan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) örnek olarak verilebilir.

---

¹ Geniş bilgi için Bkz. Karluk, *Uluslararası Ekonomi*, s. 212.

² İfade, GATT Ana Sözleşmesinin 24. maddesinden alınmıştır.

1. 3. 3. Gümrük Birliği

Uluslararası ticaret hukukunda gümrük birliği, üyelerin aralarındaki ticarete her türlü gümrük vergisi ya da eş etkili vergi, resim, fonlar vb. ile her türlü miktar kısıtlamalarının kaldırıldığı ve üçüncü ülkelerden ithalatta ortak bir gümrük vergisinin uygulanacağı ekonomik alan olarak tanımlanır. (Ceylan, 1993: 85). Serbest ticaret bölgelerine göre daha geniş kapsamlı bir ekonomik birleşme türüdür. Şöyle ki, hem üyelerin kendi aralarındaki ticarete gümrük tarifeleri ve kotolar kaldırılmakta hem de birlik dışında kalan ülkelere karşı tek ortak tarife uygulanmaktadır. Burada amaç, mal ve hizmet akımı üzerindeki engellerin kaldırılarak optimum kaynak dağılımını sağlamaktır. Bu şekilde birliğe dahil olan ülkeler üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uyguladıklarından

yaptıkları ithalat ile aldıkları malı birlik içinde bir ülkeye satarak gümrük vergi gelirleri elde edemezler (Ergin, 1973: 365). 1834 yılında bir çok bağımsız Alman devletinin kurduğu gümrük birliği (Zollverein) bunun tipik bir örneğidir. Teorik tartışmaların çoğu, Gümrük Birliği üzerinde yoğunlaşır. Gümrük Birliği'nin statik refah etkisi ve dinamik etkileri konumuzun ilerleyen aşamalarında açıklanacaktır.

1. 3. 4. Ortak Pazar

Gümrük birliğinden daha ileri bir iktisadi birleşmedir. Gümrük birliğinin doğal sonucu olarak birliğe üye ülkeler arasındaki iş gücü, sermaye ve müteşebbis gibi üretim faktörlerinin birlik içinde serbestçe hareket edebilmeleri sağlanmış ise, gümrük birliği için gerekli şartların varlığının devam etmesi durumunda, üye ülkeler arasında bir ortak pazar kurulmuş demektir (Karluk, 25). Para ve maliye politikaları ortaklaşa yürütölmektedir. Ayrıca sosyal politika tedbirleri de birlikte alınmaktadır.

Birleşik bir pazarın oluşturulmasıyla mal ve hizmet akımlarını engelleyen kuralların yanında iş gücü ve sermaye hareketliliğini engelleyen kurallar da kaldırılacaktır. Sermaye hareketliliğini engelleyen kuralların kaldırılması, genellikle işgücüne göre daha kolaydır. İşgücü hareketliliğinin sağlanması, çoğunlukla kolay değildir. Her ülkenin siyasetçileri bu konudaki karar yetkilerinin devrinde çok

duyarlıdır. Bu duyarlılığın nedeni seçim kampanyalarındaki işsizliktir. Bu konudaki duyarlılık iki nedene bağlanmıştır. Bunun ilki kapitalist sistemin bunalıma girdiği dönemlerde ortak pazar içindeki ülkeler birbirine işsizlik ihraç edebilir hale gelebilirler. Diğeri ise, birlik içinde farklı gelişme aşamalarında ülkeler bulunuyorsa, gelişmiş ülkeler büyük miktarlarda, işgücü göçü ile karşı karşıya kalabilirler. Ekonomilerin hızlı gelişme dönemlerinde bu konudaki direnç zayıflar. Bir yandan işgücünün serbest dolaşımı konusundaki siyasal direnç, diğeri yandan farklı milletlerin farklı dillere sahip olmasının getirdiği engeller, işgücü akışkanlığının artırılmasını engellemektedir (Pelkman, 1982: 104-106).

1. 3. 5. Ekonomik Birlikler

İktisadi birleşme hareketlerinin son aşaması ekonomik birliktir. Ekonomik birlikler ortak pazarın ötesinde ekonomik ve mali politikaların koordinasyonunu da gerektirir. Özellikle tek bir para sistemi ve merkez bankası ile birleştirilmiş bir mali sistem ve ortak bir dış ticaret politikasını içerir. Bu anlamda parasal birliği de kapsar. Serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği ve ortak pazar esas olarak üyeleri arasındaki dış ticarete konan engelleri ortadan kaldırmayı hedeflerken, ekonomik birlik, ülkeler üstü ekonomik politika kararlarının ortak alındığı ve her üye ülkede aynen uygulandığı bir ekonomik birleşme şeklidir.

Ülkelerin bağımsız olarak para arzını artırabilmesi, faiz politikası izlemesi olanaksızlaşır. Bu birleşme düzeyinde uluslar çok önemli karar alanlarını Uluslararası üstü bir kuruluşa terk etmiş olmaktadır. Bu federalist devlete geçiş çok yakın bir aşamadır. Karar süreçlerinde uluslar üstü yasaların bağlayıcılığı ve oybirliği ile kararın yerini, oyçokluğuna bırakması noktasına gelinebilir. Bu durumda uluslar üstü kurumun yükümlendiği işlevler zaman içinde yeni alanlara yayılma eğilimi gösterir. Birleşmelerin böyle kademelenmesi piyasa ekonomisini benimseyen ülkeler için söz konusudur (Kuyucaklı, 1978: 16). İktisadi birlik, uygulanacak ekonomik, parasal, mali ve sosyal politikaların birlik tarafından ortak biçimde belirlenmesini gerektirir. Bunun için de ülkelerin politika belirleme ve uygulama yetkilerinin bir bölümü birlik düzeyinde oluşturulan bir kuruluşa devredilir. Ekonomik birlik bazen bir parasal birlikle tamamlanır. İktisadi birlik aşamasında birliği oluşturan ülkeler adeta geniş bir ülkenin

farklı bölgeleri durumuna gelirler. Ekonomik bütünleşmelerin bu son aşamasında yukarıdaki sayılan politikalar dahil olmak üzere üyelerin tam birleşmeleri söz konusudur (Sazak & Tangören, 1994: 36).

1. 4. AVRUPA'DA ENTEGRASYON FİKRİNİN DOĞUŞU VE AVRUPA BİRLİĞİ

Avrupa Birliği düşüncesi, gerçek bir siyasi projeye dönüşüp AB üyesi ülkelerin hükümet politikalarında uzun vadeli bir hedef haline gelmeden önce, sadece filozoflarla önezipli kimselerin düşüncelerinde yaşıyordu. Avrupa Birleşik Devletleri hümanist ve barışçı bir hayalin parçasıydı. Yirminci yüzyılın ilk yarısında meydana gelen ve kıtayı derinden yaralayan çatışmalar bu hayali darmadağın etti. Avrupa'da ulusal uzlaşmazlıkları aşabilecek bir örgütlenmenin kuruluşu İkinci Dünya Savaşı sırasında totaliter yönetimlere karşı savaşıan direniş hareketlerinden kaynaklandı (ABGS, 02. 04.2001).

1.4.1. Avrupa Birliği'nin Tarihsel Gelişimi

Avrupa Birliği'nin kuruluşunun nedeni ekonomik sebepler olduğu kadar siyasi konjonktüre de bağlıdır. II. Dünya savaşı sonrası Batı Avrupa'da Birleşik Avrupa düşüncesi hız kazanmıştır. Geçen yüzyıllarda Saint-Simon, Agust, Viktor Higo gibi düşünürler Avrupa Birliği'nin kurulmasına inanan kişilerdi. Yirminci yüzyılda J. Maynet, Robert, Churcill, Carlo Konrad Avrupa'nın birleşmesinde katkıda bulunmuşlardır. Avrupa sorununun çözümünü siyasal birlikten başka yöntemin olmadığını, ABD'ye benzer bütünleşmeleri gerektiğini savunmuşlardır. Ekonomik entegrasyon, Avrupa'nın siyasi birliğinin oluşturulmasında bir araç olarak görülüyordu.

AB'nin kuruluşunda müşterek zemin olarak, kültürün en önemli unsuru olan din birliği zemini üzerinde birleşilmiştir. Avrupa'nın mimarı J. Monnet, «Avrupa çok dinli, çok kültürlü bir topluluk olacaktır. AB'nin temeli Hıristiyanlıktır. Dolayısı ile Birleşik Avrupa hayal değildir» demiştir (Coşkun, 1995: 165). Avrupa kültürü, bir medeniyet biçimi olarak tanımlanmakta ve bunun dayandığı kaynaklar ise Judaeo-Christian din geleneği, Greek Helenistik hükümet fikri, felsefesi ve sanatı, Roma hukuku, Rönesans

hümanizmi, aydınlanma çağının ve bilimsel devrimin idealleri, sosyal demokrasisi ve hukukun hakimiyetidir. J. N. Pieterse, bunu şu şekilde ifade eder: «Yunan- Roma Hristiyanlığı– Rönesans-Batı Demokrasisidir» (Pieterse, 3-10).

J. Monnet'e göre, modern dünyamızı birleşmeye iten çeşitli faktörler vardır. Eğer ülkeler entegrasyonu kendi arzuları ile gerçekleştiremezlerse anarşi veya dışarıdaki güçlerin başka amaçları güden tehlikeleri ile karşılaşılır. Bu olaylar ise yeni savaflara yol açar. Savafları, korkuyu ve sefaleti önlemek için birleşmek gerekir. II. Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde Avrupa ülkeleri arasında geleneksel düşmanlıklar, aşırı milliyetçilik ve emperyalizm akımları gerçek bir birleşmeye imkan vermemiştir. Dolayısı ile savaş dönemlerinde bu ülkelerin uğradıkları ekonomik ve politik çöküntü Avrupa'nın birleştirilmesi için yeni bir imkan oluşturmuştur. Savaştan sonra birleşme yolundaki gelişmeler şu üç temel nedene dayanır (Seyidoğlu, 220):

- Birincisi, Avrupa kıtasının yüzyıllardır sürdürdüğü “dünyanın merkezi” olma özelliğini yitirmiş olması idi. Avrupa'nın yerini şimdi iki süper güç, yani ABD ve Sovyetler Birliği almıştı. Avrupa'nın bu iki Blok arasında üçüncü bir süper güç oluşturabilmesi için tek bir yol vardı, o da ekonomik ve siyasal birleşme idi.
- AB'nin oluşumunun başlıca sebeplerinden diğer birisi, kıtada yüzyıllarca süren savaflar sonucunda, harabeye dönen ve kan gölüne çevrilen Avrupa'yı tekrar inşa etmek ve insanlar arasındaki barış, huzuru ve refahı sağlamaktır (Ateş, 2000: 76). Yüzyıl Savaflarını ve Otuzyıl Savafları'nı yaşamış, son üç asrın sistemik savaflarının yüzde 80'inin cereyan ettiği, iki dünya savaşının vuku bulduğu Avrupa kıtasında yüz milyonlarca insan hayatını kaybetmiş, sakat kalmış ve yerinden yurdundan olmuştur. Genelde bu savafların temelinde din çatışması ve Otuzyıl Savafları sonunda, 1648 yılında imzalanan Westphalia Antlaşması ile daha da belirgin hale gelen “ulus devlet” ve “milliyetçilik” kavramları yatmaktadır. Dolayısıyla, Avrupa'da bir daha savafların ortaya çıkmasını engelleme düşüncesi yatmaktadır. Ayrıca, Avrupa' da sürekli bir barışa büyük özlem duyuluyordu.
- Üçüncüsü, Avrupa'nın birleşmesi ekonomik nedenlere dayanıyordu. Avrupa'da işsizliğin önlenmesi, az gelişmiş yörelerin kalkındırılması, ekonomik gelişmenin

hızlandırılması başlıca ekonomik amaçlardı. Avrupa'daki birleşmenin uluslararası ilişkilerin düzenli, adil, dengeli ve istikrarlı biçimde gelişmesine katkıda bulunacağına inanılıyordu.

II. Dünya Savaşı sonrasında, savaşın galipleri Roosevelt, Stalin ve Churchill 1945 yılında Yalta Konferansı'nda bir araya geldiler. Bu toplantıda, Amerika ve Rusya dünyayı ilgi alanlarına göre paylaştılar SS füzeleri ile Pershing füzeleri arasında sıkışmış Avrupa'yı savaş alanından kurtarmak için güçlü bir Avrupa meydana getirmektir. Böylece, AB genişlediği oranda bir taraftan SSCB'nin nüfuz alanını daraltacak, diğer taraftan da yeniden yapılanma içindeki Avrupa'nın üzerinden ABD'nin koruma ve gölgesini kaldırmış olacaktı (Morin, 1995: 69-70,149-150). Bu oluşumun önemli bir başka nedeni ise; iki dünya savaşından birincisinin çıkışından kısmen, ikincisinden ise, tamamen sorumlu Almanya'yı kontrol altına almak, çevresini kuşatmaktır. Diğer bir ifadeyle amaç, Avrupa için her zaman tehdit oluşturabilecek Almanya'yı kontrolde tutmak üzere, Almanya merkezli AB yerine, AB merkezli olarak Avrupa'yı tekrar yapılandırmaktır. 20. yüzyılın iki Dünya savaşı, bir Avrupalı gücün dünyanın en büyük gücü olmaya kalkışmasının son çabalarıdır (Lukacs, 1994: 67). Almanya, iki dünya savaşında, özellikle de Hitler'in sınır ve ölçü tanımaz hırsının kurbanı olduğu II. Dünya Savaşı'nda dünya için öylesine büyük korku ve dehşet arz etmişti ki, yönetimleri birbirine taban tabana zıt olan ve savaş sonrası iki kutuplu dünyanın kutuplarını oluşturan SSCB (bugünkü Rusya) ve ABD'yi beraber olmaya mecbur bırakmıştır.

Birlik düşüncesinin ciddi boyutlar kazanması, ancak II. Dünya Savaşı içinde olmuştur. Savaşın başında Avrupa ülkelerinin çöküşü. direnişçi önderlere artık, ulusal devletlerin yeterli güvenliği sağlayamadığını göstermiştir.

AB için ilk adım Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)'nin 18 Nisan 1951'de Fransa'nın önderliğinde Almanya, İtalya ve Benelux Ülkeleri (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) arasında imzalanıp 25 Temmuz 1952'de yürürlüğe giren Paris Anlaşması'nın hayata geçirilmesiyle atılmıştır. Fransız devlet adamı J. Monnet'in hazırladığı ve Fransız Dışişleri Bakanı R. Schuman'ın sunduğu bu Fransız planı temelde siyasi karakterliydi (HDTM, 1993: 5). Schuman Planı, Avrupa için stratejik öneme sahip olan kömür ve çelik kaynaklarının birleştirilmesi ve yönetimin uluslar üstü

bir örgütçe yürütülmesini öngörmekteydi (DPT, 1990: 2). Fransa ve Almanya arasındaki tarihi rekabetin savaşa dönüşmesini maddeten imkansız hale getirmeyi, yani Almanya'nın elindeki çok önemli savaş malzemesi olarak kullanılan kömür, demir ve çeliğin kontrol altına alınmasını planlıyordu. Almanya ve Fransa böyle bir oluşma giderken. Avrupa'nın en büyük kömür - çelik üreticisi olan İngiltere, Alman-Fransız işbirliğinin kendisine karşı kullanılabileceği, ABD ve Commonwealth (İngiliz Milletler Topluluğu) ile ilişkilerinin zedelenebileceği endişesiyle AKÇT'ye kuşkuyla yaklaşmıştır. Almanya açısından ise durum çok daha farklıdır. Bu dönemde hala işgal altında bulunan Almanya, AKÇT'yi siyasi bağımsızlığı için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. İşgal altındaki Ruhr kömür çeliğinin uluslar üstü bir otoriteye devri, Almanya için bağımsızlık» yolunda atılan bir adımı ifade etmekteydi (Bozkurt, 1993: 43-45). Bu konuda Brzezinski şunu söylemektedir: «Fransa, Avrupa olarak tekrar doğmak; Almanya ise, Avrupa aracılığıyla kurtuluş istemektedir » (Brzezinski, 1998: 57).

Avrupa federasyonu düşüncesi ulus devletlerin oluşumuyla birlikte ortaya çıkmıştır. Ulus devletlerin kendi aralarındaki her savaşta, her barış antlaşmasıyla birlikte Avrupa Birliği ve federasyonu düşüncesi sürekli gündeme gelmiştir. Bu düşünce XVII. yüzyılda ortaya atılmış zaman içinde içerik kazanmıştır (Morgin, 44).

Avrupa'daki sanayi üretimi, XVIII. yüzyılın sonundan itibaren iç pazarlar ve sömürgeler tarafından emilemez duruma gelmişti. Bu durum ticaretin serbestleştirilmesi için baskı yaratıyordu. Birleşme düşüncesi ekonomik alanda içerik kazanıyor ve gerekçe yaratıyordu. İngiltere'de A. Smith, Fransa'da Fیزیokratlar eski ticaret sisteminin yanlışlığını gösteriyor, serbestliği savunuyorlardı. Buna şart olarak eski yasaklamalar kaldırılıyor, gümrük tarifeleri indiriliyor, pazar, nehir geçit resimlerine ve iç gümrüklere son veriliyordu (Henderson, 1962: xi).

1786 yılında İngiltere-Fransa ticaret antlaşması ticareti serbestleştirme yolundaki ilk oluşumdur. Fransız ihtilali yıllarında yeterli bir gelişme gösterememiştir. Ticaret engellerini kaldırma yolunda ilk adım Prusya tarafından 1819'da Maassen tarifesiyle atıldı. İç gümrükleri tamamen kaldıran bu tarife, Avrupa'da dönemin en liberal tarifesiydi. 1834'te kurulan Alman gümrük birliği (Zollverein) içinde 18 devlet yer aldı. Daha sonra Avusturya - Macaristan arasındaki gümrük duvarları kaldırıldı (Ana Britanica,

426). 1860'ta imzalanan İngiltere-Fransa arasında yapılan ticaret antlaşmasıyla gümrük tarifelerini düşürmüş, 1862'de imzalanan Fransa-Prusya arasında imzalanan antlaşmasıyla dış ticarete verilen ödümler Zollverein alanına da yayılmıştır. Bu yayılma ticaret antlaşmalarında “En Çok Kayrılan Ülke Kuralı” formülasyonunun kullanılmaya başlamasıyla gerçekleşmiştir (Henderson, xi).

Böyle bir topluluğun oluşmasının bir başka nedeni de, Avrupa kıtasında ulus devlet ve milliyetçilik kavramlarının köriklediği savaş arzularını AET ile gündeme gelen uluslar üstü birlik kavramıyla frenlemektir. Bu düşüncüyü savunanlar ya da bu oluşumun planlayıcıları kutsal devlet anlayışı yerine, kutsal insan anlayışını ikame etmeye çalışmışlardır. Bu amaçla çağın yükselen değerleri olan, temel hak ve hürriyetlerin, insan haklarının ve bireysel özgürlüklerin önündeki engelleri ortadan kaldırmak üzere, II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1950 yılında Helsinki Nihai Senedi, 1981 yılında “BM Din ya da İnanca Dayalı Her Türlü Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılığın Kaldırılması Bildirgesi” ve “1990 Paris Şartı” gibi uluslararası belge ve sözleşmeler hayata geçirilmiştir.

Yukarda bahsedilen ana sebeplerin dışında, daha sonra önem kazanan yan sebepler de vardır. AET'nin gelişim sürecinde Avrupa'ya kıyasla refah seviyesi çok daha düşük olan üçüncü dünya ülkelerinden olabilecek göçleri önlemek için ortak politikalar geliştirmek ve kurallar koymaktır. Başka bir neden de; çevre kirlenmesine karşı ortak tedbirler almaktır (Kennedy, 1995: 359).

Amerika'nın partneri durumunda olan İngiltere'nin ilkinin 1961 yılında yaptığı 60'lı yıllardaki müracaatları, 1958'de Fransa'da iktidara gelen De Gaulle tarafından iki gerekçe ile hep reddedilmiştir. Bu gerekçelerden ilki İngiltere ile birlikte olan Amerika'nın Avrupa üzerindeki etkisinin daha da artacağından endişe etmesidir. Diğer ise, Amerika ile olan bu özel ilişki İngiltere'nin statüsünü Amerika'ya eşit büyük devlet statüsüne kavuştururken, Avrupa'da liderlik iddiasındaki Fransa'yı ikinci sınıf devlet statüsüne düşürüyor olmasıdır. Bu yüzden Fransa, Amerika ile İngiltere arasındaki bu özel ilişkiye her zaman karşı çıkmıştır (Thacher, 1994: 254).

Avrupa’da, “Avrupa Birliği” fikri II. Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra yaygınlık kazanmaya başladı. Savaştan sonra Avrupa’da çeşitli ekonomik, kültürel, siyasi ve askeri örgütler ortaya çıkmıştı. Avrupa Birliği düşüncesi ABD tarafından destekleniyordu. ABD Marshall planı görüşmelerinde Avrupa’nın ekonomik birleşmesinden yana bir tavır almıştır. Marshall yardım fonlarının nasıl kullanılacağı konusunda, Avrupa’nın onarım çabalarını birleştirerek aralarında koordinasyon sağlamak, Avrupa’da ticareti serbestleştirmek gibi amaçlarla 1948 yılında Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü (OEEC) kurulmuştur.

II. Dünya Savaşı sonucu yıkılmış bir konumda olan Avrupa’nın kalkınması için, ABD’den sağlanan Marshall yardımının ülkeler arasında dağılımını yerine getirmesi amacıyla kurulan OEEC, bekleneni gerçekleştiremediğinden, 1961 yılında bu kuruluşun yerini OECD (Ekonomik İşbirliği Kalkınma Teşkilatı) almıştır (Kır, 2000: 200).

ABD’nin, Avrupa Birliği fikrinin esası maddi temellere dayanmaktaydı. Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalizmin egemen olması, Batı Avrupa’da sosyalizmin engellenmesi için her yönden güçlendirilmesi gerekiyordu. Batı Avrupa ülkelerinin bir çoğu (Almanya, Fransa, İtalya...) II. Dünya Savaşı sonucu, ekonomik yönden çöküntü içindeydi. Siyasi yapı karışıkta. Sosyal çelişkiler artmaktaydı. OEEC’nin kuruluşundan sonra 1949 yılında NATO kurulmuştur. NATO, Atlantik ötesi ülkeleri de kapsayacak biçimde kurulan bir askeri savunma paktıdır. Daha sonra 1954 yılında Batı Avrupa Birliği (WEU) kurulmuştur. Batı Avrupa ülkeleri arasındaki güvenlik işbirliğini güçlendirmeye yönelikti. Örgütün üyeleri, İngiltere, Fransa, Belçika ve Hollanda’nın katılması ile oluşmuştur. Brüksel sözleşmesi ile F.Almanya ve İtalya’nın katılması ile genişlemiştir.

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT-ESC) 1951 yılında Paris’te antlaşma imzalanarak kurulmuştur. Birlik çalışmalarına 1952 yılında başlamıştır. 10 Şubat 1953 tarihinde çelik ortak pazarı kurulmaya başlanmıştır. 9 Şubat 1958 tarihinde kömür ve çelik ürünlerinde Avrupa’da ortak pazar oluşturulmuştur. Batı Avrupa ülkelerinin altısının birleşmesi ile demir ve çelik ürünlerine konan kısıtlamalar kaldırılmıştır. Topluluk dışında kalan ülkelere de ortak gümrük tarifesi uygulanmaya başlanmıştır. AKÇT’nin kuruluş amacı, üye ülkeler arasındaki kömür ve çelik ürünleriyle ilgili her türlü ticari kısıtlamaları kaldırmak, tam istihdamı sağlayarak işsizliği önlemek ve yaşam standartlarını

yükseltmektir. İşçilere konut edinme planları, tekelleşmenin önlenmesi, yatırımların hızlandırılması kuruluşun amaçları arasındadır.

AET, 1957 yılında altı Batı Avrupa Devleti (Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya) arasında imzalanan “Roma Antlaşması” ile kurulmuştur. AET’ye hukuken ve fiilen uluslararası bir kuruluş olma niteliğini kazandıran Roma Antlaşması, 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe girmiştir. AET’nin nihai hedefi Avrupa’nın siyasal bütünlüğe ulaşmasıdır. AB’nin kurulmasına öncülük eden diğer bir kuruluş ise Avrupa Atom Enerjisi Topluluğudur (EURATOM). 1958 yılında kuruldu (Aktan, 2000: 176). Topluluk, atom enerjisini sanayi ve enerji üretiminde kullanmak amacıyla kurmuştur. Bunun gerçekleştirilmesi için de üye ülkelerin kaynaklarının bir araya getirilmesiyle, Topluluk içi ve dışı çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Sever, 1996: 3). Üye ülkeler, enerji ihtiyaçlarını atom enerjisini kullanarak gidermeye çalışmışlardır.

1956 yılında Mısır- İsrail savaşı başlamıştır. Dolayısıyla İngiltere ve Fransa’nın Süveyş kanalına müdahale etmesi ile Ortadoğu’dan Avrupa’ya petrol nakli önemli ölçüde aksamıştır. Bu durumda petrol dışı enerji kaynaklarının devreye sokulması konusunda o dönemde Avrupa’da önemli ölçüde çaba sarf edilmiştir. Daha sonra petrolün büyük tankerlerle Afrika’nın güney kıyılarından Avrupa’ya taşınması ve petrolün çok ucuz bir enerji kaynağı olması özelliğini koruması EURATOM’ un gelişmesini engellemiştir.

II. Dünya Savaşı sırasında kurulmasına karar verilen ve buna paralel olarak Hollanda, Belçika ve Lüksembourg’un 1948 yılında katılması ile gerçekleştirilen Benelux, AB’nin çekirdeğini oluşturmuştur. Benelux, ticarete gümrük tarifelerini kaldırmış, diğer ticari engelleri mümkün olduğunca azaltmış, üçüncü ülkelere karşı da ortak gümrük birliği oluşturmuştur. AET’nin kurulması ile 1958 yılında Benelux bu kuruluşa katılmıştır.

Avrupa Birliği fikrinin, Batı Avrupa ülkelerinde önemli oranda bir ilgi ve buna bağlı olarak da destek görmesine karşın bu olayın nasıl gerçekleşeceği konusunda farklı çelişkiler vardı. Birliğin temelinde ekonomik birleşme söz konusudur. Buna karşılık İngiltere serbest ticaret bölgesi isterken, Fransa Gümrük Birliği’nin oluşmasından yana tavır almıştır. İngiltere’nin kendi düşüncelerini savunmasının temel nedeni eski kolonileri

olan denizaşırı ülkelerle ilişkilerinden kaynaklanmıştır.

Başlangıçta üye toplumlar arasında ekonomik kalkınmayı gerçekleştirerek, üye ülkelerin halklarının refah düzeyini yükseltmek amacıyla fonksiyonel bir bütünleşme çerçevesinde kurulan AT, artık Avrupa Birliği (AB - EU) olma yolunda yeni bir sürece girmiştir. Bu yolda bütünleşmeyi sağlamak için ise AB, fonksiyonel olmaktan çok, normatif bir bütünleşme metodunu devreye sokmuştur. Normatif teoriye göre, bir organizasyonun bütünlüğünü, devamını ve dengesini sağlamada en önemli şey, o toplum ya da topluluk tarafından paylaşılan benzer değerler ya da ortak kültürel mirastır (Olsen, 1968: 160). Normatif bütünleşme bağlamında kurulan uluslar üstü organizasyona en güzel örnek belki de Birleşmiş Milletler (UN) teşkilatı gösterilebilir. Toplumlar sorunlarını barış yoluyla çözümlenmek, böylece savaşları ve yoksulluğu ortadan kaldırmak için BM'yi kurmuşlardır. Bunun altında yatan temel değer, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde vurgulanan ve belirtilen değerlerdir. Bu temel ortak kültürel değerler manzumesi etrafında tüm toplumların (devletlerin) birleşebileceğine inanılmıştır.

Roma Antlaşması'nın, 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe girmesiyle AB, önce kurumları daha sonra da ortak pazarı oluşturmaya başlamıştır. Anlaşmaya göre temelde ortak pazarda serbest piyasa ekonomisinin egemen olması öngörülmüştür. Topluluk organları serbest piyasa mekanizmasının işleyişini sağlayacak yetkilere sahipti. Ortak pazarı oluşturan gümrük birliği, dolaşım serbestliği, serbest rekabet, topluluk ticaret politikası ve topluluk tarım politikası üzerinde anlaşılmış politikalardı.

Roma Antlaşması gümrük birliğinde yalnızca üye ülkeler arasındaki engellerin kaldırılmasından değil, bunların ileride oluşturmayı düşündükleri birliğin ortak politikalarından da söz etmiştir. Bu nedenle Ortak Pazarı sadece ticari anlaşma olarak düşünmek yanlış olur (Tekeli & İlkin, 1993: 45). Roma Antlaşması, gerek politik gerekse ekonomik savaşın sona ermesiyle Avrupa'da meydana gelen iki hareketin karşılaşmasından doğmuştur. Antlaşmanın süresi sonsuzdur.

1. 4. 2. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Genişlemesi

AET, kuruluşundan itibaren gösterdiği başarılı gelişmelerden dolayı birliğe üye olmayan diğer Avrupa ülkeleri birliğe üye olmak için müracaatta bulunmuşlardır. Altıların başarısı İngiltere, Norveç, Danimarka ve İrlanda'yı Topluluk üyeliğine başvurmaya yöneltti. General De Gaulle yönetimindeki Fransa'nın 1961'de ve 1967'de iki kez veto yetkisini kullandığı sert bir pazarlık dönemini takiben, bu üç ülke 1972 yılında üyeliğe kabul edildiler. İngiltere başlangıçta EFTA ilişkilerini ve ülke tarımını göz önünde tutarak uygun düzenlemeler yapılmasını istedi. Bu talebe 1961 yılında Brüksel'deki toplantıda Roma Antlaşması'nın bir gümrük birliği değil, ekonomik birleşme öngördüğünü bildirerek yeni değişiklikler yapılamayacağını, ama uygun düzenlemelerin ancak geçici protokollerle sağlanabileceğini belirtti. Böylece İngiltere'nin verimsiz bir müzakereler dönemi başlamıştı (Groenben, 1985: 119-120). Üye devlet sayısını altıdan ona yükselten ilk genişleme ile birlikte; Topluluk sosyal, bölgesel ve çevresel konularda üstlendiği sorumluluklarla yeni bir derinlik kazandı. Norveç, 26 Eylül 1972 tarihinde yapılan referandum ile üyeliği reddetmiştir.

ABD'nin 1970 başlarında Doların konvertibilitesini askıya almasıyla ekonomik yakınlaşma ve parasal birlik gereksinimi açıkça kendini gösterdi. 1973 ve 1979'daki iki petrol kriziyle dünya çapında parasal istikrarsızlık daha da ağırlaştı. 1979 yılında Avrupa Para Sistemi'nin işlerlik kazanması döviz kurlarının sabitleşmesine yardımcı oldu ve üye devletlerin kararlı ekonomik politikalar izleyerek açık bir ekonomik alanın dayattığı disiplinden yararlanmalarını ve birbirlerine karşılıklı destek vermelerini sağladı.

Topluluğun ikinci genişlemesi şöyle olmuştur: 24 Temmuz 1974 tarihinde Yunan cuntasının düşmesi ve yeni hükümetin kurulmasıyla Yunanistan 12 Haziran 1975 tarihinde Topluluğa üye olmak için başvurdu. Portekiz 28 Mart 1977 tarihinde, İspanya ise 28 Temmuz 1977 tarihinde Topluluğa üye olmak için başvurdular (General Report, 1979: 25). Konsey bu üyelik başvurularını olumlu karşılamıştır. Ancak AT'nin birlik haline getirilmek istendiği bir dönemde verilen genişleme kararı kolay bir karar olmamıştır. Genişleyen Topluluğun bir serbest ticaret alanına benzeyeceği ve Avrupa Birliği'nden uzaklaşacağını savunuyorlardı. Dolayısıyla Birliğin coğrafik büyümeye feda edilmemesini istiyorlardı. Bu düşüncenin tersini savunanlar da vardı. Onlara göre,

büyümenin gerçekleşmesi Avrupa'da demokrasinin geleceği için bir yatırımdır (Gazzo, 1980: 11). Ayrıca bu düşük gelirli ülkelerin Topluluğa alınmasıyla AT'nin bir zengin ülkeler kulübü olmadığı kanıtlanacaktı (Thomson, 1977: 9-10). Büyüme savunular, büyümenin birliğin gerçekleşmesini geciktirmeyeceğini tersine Toplum kurumlarının güçlendirilmesine gerekçe oluşturacak bir fırsat olduğuna inanılıyordu. 1975 yılında toplanan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın sonuç belgesinde Avrupa ve Akdeniz'in güvenliğinin ayrılmaz olduğunu belirtiyordu. Böylece güvenlik de bir başka büyüme gerekçesi oluşturuyordu (Serre, 1980: 385). 1981 yılında Yunanistan'ın katılımıyla Toplum üye ülke sayısı ona çıkmıştır. Bu arada Danimarka'ya bağlı olması nedeniyle 1973 yılında AT'ye katılmış olan Groenland halkı, 23 Şubat 1983 tarihinde yapılan halk oylaması sonucu AT'den ayrıldı (İKV, 1986: 36). 1986 yılında da İspanya ve Portekiz'in katılmalarıyla Toplum güneye doğru genişledi. Bu genişlemeler, Onikiler'in, ekonomik gelişmeleri arasındaki farklılıkları azaltmaya yönelik yapısal programlar uygulamalarını kaçınılmaz kıldı. Böylece üçüncü genişleme de gerçekleşmiş oldu. Bu dönemde Toplum Güney Akdeniz ile Afrika, Karayipler ve Pasifik (AKP) ülkeleri ile yeni anlaşmalar imzalayarak uluslararası düzeyde daha önemli bir rol oynamaya başladı. AKP ülkeleri birbirini izleyen dört Lome Sözleşmesi (1975, 1979, 1984 ve 1989) ile Toplumla bağ kurdu. Tüm GATT üyeleri arasında 15 Nisan 1994'te Marakeş'te imzalanan bir anlaşma ile Dünya ticaretinin gelişiminde yeni bir aşamaya girildi. Pazarlıkları bir blok olarak sürdüren AET görüşmelere damgasını vurma ve çıkarlarının gözetilmesini sağlama konusunda çaba harcadı.

Topluluğun üçüncü genişlemesinden sonra Türkiye ve Fas 1987, Avusturya 1989, Malta ve Kıbrıs (Rum kesimi) 1990 yıllarında Topluluğa üye olmak için müracaatlarını yapmışlardır. Bu başvuruları Konsey, Komisyon'a göndermiştir. AET toplantısı, 25 Haziran 1994 tarihinde Korfo adasında yapıldı. Zirvede Yunanistan'ın arzuları doğrultusunda Malta ve Kıbrıs ile tam üyelik görüşmelerine 1995 yılında başlama kararı alınmamakla beraber 1995 yılından sonraki ilk genişleme dalgasında bu ülkelerin yer alacağı belirtilmiştir (İKV, 1994: 3). 1 Ocak 1995 tarihinde AET'ye üç yeni üye katıldı. Avusturya, Finlandiya ve İsveç kendilerine özgü katkılarıyla Topluluğu zenginleştirmekte, Orta ve Kuzey Avrupa'da yeni açılımlar sağlamaktadırlar. Böylece Topluluğa katılan üye ülke sayısı 15'e yükselmiştir.

1. 4. 3. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Yapısı

Avrupa Birliği, barışı korumak ve ekonomik ve sosyal ilerlemeyi pekiştirmek amacı ile bir araya gelmiş 15 üye devletten oluşur. Birliğin içinde ortak kurumları bulunan üç Topluluk yer alır. Bunların içinde ilk kurulanı (1951 tarihli Paris Antlaşması'yla) Avrupa Kömür ve elik Topluluğu (AKÇT) olmuştu. Daha sonra (1957 tarihli Roma Antlaşması'yla) Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu kuruldu. Topluluk bu sürecin sonunda üye devletler arasındaki bütün i sınırları kaldırarak ortak bir pazar kurdu. Böylece üye ülkelerin toplam ekonomik kaynakları; içinde mal, insan, hizmet ve sermayenin serbestçe dolaştığı, dış ticaret ve tarım gibi konularda izlenecek ortak bir politikanın, ulusal politikaların yerini alacağı bir ortak pazar içinde toplanmıştır (İKV, 1975: 9). 1992'de Maastrich'te imzalanan Avrupa Birliği Antlaşması ile ekonomik ve parasal birlik doğrultusunda ilerleyen ve belirli alanlarda hükümetler arası işbirliğini içeren bir Avrupa Birliği kuruldu. Birliği yöneten kurumlar şunlardır:

Demokratik yollarla seçilen Avrupa Parlamentosu, üye devletleri temsil eden ve bakanlardan oluşan Bakanlar Konseyi, Avrupa Konseyi, Komisyon, Topluluk hukukuna uyulmasını sağlayan Adalet Divanı ve Birliğin mali yönetimini izleyen Sayıştaydır. Ayrıca ekonomik, sosyal ve bölgesel çıkar gruplarını temsil eden çeşitli danışma kurulları vardır. Birliğin dengeli gelişimine katkıda bulunan projelerin finansmanını kolaylaştırmak amacıyla kurulmuş olan bir Avrupa Yatırım Bankası bulunmaktadır. Birliğin gelecekte doğruya ve güneye doğru genişlemesi olasılığını göz önünde tutan üye devletler, üye sayısının artmasından sonra da Birliğin etkili bir şekilde işlemesini güvenceye almak amacıyla 1996'da Birlik usullerini gözden geçirmeye karar verdiler. Bu organlar, Birliğin amaçlarını gerçekleştirecek yetkilere sahiptir.

a. Avrupa Zirvesi

AT kurucu antlaşmalarında öngörülmeyen ve Avrupa Tek Senedi ile kurumsallaşan Avrupa Zirvesi, üye ülke devlet ve hükümet başkanları ile Komisyon başkanından oluşur. AB yesi her devletin Konsey dönem başkanlığının bitiminde olmak üzere yılda en az iki defa toplanan Avrupa Zirvesi'nin başkanlığı üye devletler

arasında altı ayda bir değişir.

b. Avrupa Komisyonu

Avrupa Komisyonu ve Bakanlar konseyi, AB'nin yürütme organlarıdır. Komisyon, AB, Bakanlar Konseyi'ne uygulamalar konusunda bilgi verir ve Konseyin aldığı kararları yürütür. Komisyon yeleri, yürütme faaliyetlerini bağımsız olarak yerine getirirler. Komisyon sadece Avrupa Parlamentosu'na karşı sorumludur. Görevleri ekonomik, mali ve toplumsal konuları kapsar.

c. Bakanlar Konseyi

Birliğe ye olan ülkelerden bir bakanın katılmasıyla oluşur. Konsey toplantılarına genellikle dışışleri bakanları katılır. Gerektiğinde farklı bakanlar da katılır. Faaliyetleri bölgesel düzeydedir. Konseyin kararları, genellikle birbirleriyle ulusal çıkarlar arasında uzlaştırıcı bir nitelik taşır. Konseyin görevleri, ye ülkelerin genel ekonomi politikalarının koordinasyonu ve Roma Anlaşması'nın yürütülmesiyle ilgilidir. Komisyon Konseye öneride bulunur.

d. Avrupa Parlamentosu

Beş yıldı bir yapılan doğrudan seçimlerle belirlenen üyelerden oluşur. ye ülkelere belirli bir kontenjan ayrılmıştır. Üyeler Birliğin hak ve çıkarlarını savunmakla görevlidir. Avrupa Parlamentosu, Bakanlar Konseyi ve Komisyonu denetler. Ayrıca bütçe ile ilgili görevleri de vardır.

e. Adalet Divanı

Birliğe ye ülkelerin ortak anlaşmasıyla atanmış yargıçlardan oluşur. Divan, Roma Anlaşması'nın uyulup uyulmadığını denetlemekle görevlidir. ye ülkelerden birisinin Roma Anlaşması hükümlerine uymadığı takdirde, Komisyon ilgili ülkeye önerilerini bildirir. Fakat ye ülke bu önerilere uymaz ise Adalet Divanı'nda aleyhine dava açılır. Ayrıca Divan, ye ülkeleri para cezası ile cezalandırabilme yetkisine de sahiptir.

1.4.4. Avrupa Tek Senedi ve Avrupa Birliği Anlaşması (Maastricht)

Dünyanın en büyük ticaret gücü olmasına karşın, Birlik diplomatik etkinliğini artıracak yapıları geliştirmekte ağır davranmıştır. Avrupa siyasi işbirliğinin amacı dışışleri ve güvenlik politikası alanlarında hükümetler arasında daha derinlemesine bir eşgüdümün sağlanmasıdır. Dünya daki durgunluk ve mali yükün paylaşımı konusundaki iç çekişmeler 1980 başlarında bir “Avrupa karamsarlığı” havasının doğmasına neden oldu. Ama 1984’ten sonra bunun yerini Birliğin canlandırılması konusunda daha umutlu beklentiler aldı. Jacques Delors başkanlığındaki Komisyon’un 1984’te hazırladığı Beyaz Kitab’a dayanarak Topluluk 1 Ocak 1993’e kadar tek pazar oluşturmayı kendisine hedef edindi. Avrupa Tek Senedi Aralık 1985 tarihi içinde Lüksembourg’da yapılan zirve toplantısında imzalandı. Üye ülkelerin parlamentolarında onaylandıktan sonra Tek Senet 1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe girdi (İKV, 1992: 16).

Berlin Duvarı’nın yıkılmasının ardından 3 Kasım 1990’da iki Almanya’nın birleşmesi, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyet denetiminden kurtulmaları ve demokratikleşmeleri, Aralık 1991’de de Sovyetler Birliği’nin çözümesi Avrupa’nın siyasi yapısını baştan aşağı değiştirdi. Üye Devletler bağlarını güçlendirme kararlılığıyla, temel özellikleri 9-10 Aralık 1991’de Maastricht’te toplanan Avrupa Doruğu’nda kararlaştırılan yeni bir Antlaşmanın müzakerelerine başladılar. 1 Kasım 1993’te yürürlüğe giren Avrupa Birliği Antlaşması Üye Devletlerin önüne iddialı bir program koymaktadır. 1999’a kadar parasal birlik, yeni ortak politikalar, Avrupa yurttaşlığı, diplomatik işbirliği, ortak savunma ve iç güvenlidir. Dünya ölçeğindeki rekabeti göğüsleyebilmek ve işsizliği azaltmak için Avrupa Doruğu, Komisyon tarafından sunulan ‘Büyüme, rekabet, istihdam’ adlı Beyaz Kitaba dayanarak Temmuz 1994’te kıta ölçeğinde altyapı ve iletişim projelerini yürürlüğe koymaya karar verdi. Artık AB’nin, bir yandan üye devletlerin kimliklerini korurken diğer yandan da karar verebilme ve uygulama yeteneği bulunan hem etkili hem de demokratik bir örgüt olma yolunda daha ileri gitmekten başka seçeneği yoktur. Yapısını güçlendirip karar mekanizmalarını rasyonalize edemezse, iyice gevşeme ya da kımıldayamaz hale gelme seçeneğiyle karşı karşıya kalacaktır. Atlas Okyanusu’ndan Urallara uzanan ‘Büyük Avrupa’ ancak tek sesle konuşup hareket eden istikrarlı bir çekirdek etrafında yapılanırsa örgütlü bir güç olarak gelişebilir. 1996 için planlanan kurumsal gündem iddialıdır. 15 üyeli AB’nin yapısının yeni görevleri

göğüsleyebilecek şekilde uyarlanması ve kurucularının büyük siyasi projelerinin kaynakları göz ardı edilmeden ve kapsamı kısıtlanmadan tüm kıtaya istikrar getirebilecek biçimde yeni üyelerin katılımına hazırlanması, yaklaşık yarım yüzyıldır Avrupa'nın bütünleşmesi, kıtanın gelişmesi ve halkının zihniyeti üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Aynı zamanda güçler dengesini de değiştirmiştir. Siyasi renklerinden bağımsız olarak tüm hükümetler mutlak ulusal egemenlik çağının artık geçtiğinin farkındadır. Ancak güçlerin birleştirilmesi ve AKÇT Antlaşması'nın ifadesiyle "gelecekteki kader birliği" için harcanacak çabalar sayesinde, Avrupa'nın eski ulusları ekonomik ve sosyal gelişmelerini sürdürebilir ve dünya ölçeğindeki etkinliklerini koruyabilirler.

Ekonomik ve Parasal Birlik Topluluk Müktesebatı'nın ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak, tüm üye ülkeler için zorunlu olan Ekonomik ve Parasal Birliğe katılım ve Euro'nun tek para olarak benimsenmesi arasında net bir ayırım yapılmalıdır. Ekonomik ve Parasal Birliğe katılacak olsalar da, yeni üye devletlerin üyelik sonrasında tek parayı derhal kabul etmeleri gerekli değildir. Aday ülkelerin, mümkün olduğunca erken bir tarihte Euro'yu benimsemeleri amacıyla, Maastricht kriterlerine uyum sağlamak için, ekonomi politikalarını tekrar yapılandırmaları gerekir. AB'ye aday ülkelerin Maastricht Antlaşması'na göre uyması gereken ekonomik kriterler ve ilgili rakamlar şöyledir (Ayhan, 1244):

- **Enflasyon Oranı** : Herhangi bir üye ülkedeki enflasyon oranı, en düşük enflasyon oranına sahip üç ülkenin ortalamasını 1.5 puandan fazla geçmeyecektir.
- **Kamu Borçları** : Üye ülkelerin kamu borçlarının GSYİH'lasına oranı %60'ı geçmemelidir.
- **Bütçe Açığı** : Üye ülkelerin bütçe açıklarının GSYİH'lasına oranı %3'ü geçmemelidir.
- **Faiz Oranı** : Her üye ülkenin uzun vadeli faiz oranları ortalamasının, en düşük enflasyon oranına sahip üç ülkenin uzun vadeli faiz oranları ortalamasını 2 puandan fazla geçmemelidir.
- **Döviz Kuru** : Üye ülke parasının değeri son iki yılda diğer bir üye ülke parasına karşı devalüe edilmemiş olmalıdır.

Ulusal ve ortak çıkarların sürekli dengelenmesine, ulusal geleneklerin farklılığına saygı gösterilmesine ve farklı kimliklerin güçlendirilmesine dayalı Topluluk yaklaşımı her zaman olduğu gibi bugün de geçerlidir. Devletler arasındaki ilişkilere damgasını vuran köklü düşmanlıkları, üstünlük saplantılarını ve savaşçı eğilimleri aşacak biçimde tasarlanan bu yaklaşım Soğuk Savaş yılları boyunca Avrupa'nın demokratik ülkelerinin özgürlüğe olan bağlılıkları çevresinde birleşmelerini sağlamıştır. Doğu-Batı karşıtlığının ortadan kalkması ve kıtanın siyasi ve ekonomik bakımdan yeniden birleşmesi, Avrupalıların gelecekları için bugün her zamankinden daha fazla ihtiyaç duydukları Avrupa ruhunun zaferidir.

AB'nde gümrük birliğı 1 Temmuz 1968 tarihinde gerçekleşmiştir. Ortak Tarım Politikası, Ortak Ulaştırma Politikası, Ortak Gümrük Tarifesi uygulanmaya konulmuştur. Dolayısı ile ekonomik politikaların uyumlaştırılması önemli ölçüde gerçekleştirilmiştir. Avrupa Sosyal Fonu, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Para Birimi, Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu oluşturulmuştur.

Tek pazarın oluşturulmasının arkasında öz savunma ve güçlü olarak dış dünya üzerinde etkinliğı artırılması yatmaktadır (Altıntaş, 1989: 5). AB'nde ekonomik entegrasyon tam manada gerçekleştirilemediğinden dolayı Tek Senet oluşturulmuştur. Tek Senet, AB'ne üye olan ülkeler arasında teknik, mali ve fiziki engellerin kaldırılmasını belirtmektedir. Dolayısıyla, birlik içinde her türlü engelin kaldırılması amaçlanmıştır.

1.4.5. Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB)

Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliğı (EPB) yeni bir fikir değildir. Avrupa'nın kırk yıldır devam eden ekonomik entegrasyonunda atılacak bir sonraki en önemli adımdır. 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması zaten "Avrupa halkları arasında çok daha yakın bir birlik" kurulması hedefini belirlemişti. Avrupa Tek Pazarı'nın son aşamasına erişmek amacıyla, Avrupa Birliğı (AB) Üyesi Ülkeler EPB'nin teşkil edilmesi hususunda anlaşmaya varmışlardır.

Katılımcı ülkeler arasında ekonomik anlamda daha yüksek derecede bir birlikteliğın başarılması Avrupa'nın yeni tek para birimi, Euro' nun doğmasına imkan sağlamıştır. Bir

kaç yüzyıldır Avrupa ülkelerinin egemenliklerinin sembolü ve aracı olan para birimlerinin birleştirilmesi Roma İmparatorluğu'ndan bu yana tarihte emsali görülmemiş ve dünyanın bir başka yerinde eşdeğeri olmayan cüretkar bir girişimdir. Uzun yıllar boyunca dikkatle ve uzun uzadıya planladıktan sonra, EPB 7 Şubat 1992 tarihinde Maastricht'da imzalanan Avrupa Birliği Antlaşması'nın temel taahhütlerinden biri olmuştur.

Ekonomik ve Parasal Birlik katılımcı bütün Üye Ülkeler için avantajlar getirmektedir. EPB'nin genel avantajı Üye Ülkelerin tasarruf etmelerine imkan veren istikrarlı bir ekonomik ortamın yaratılmasıdır. Nasıl? İlk olarak, EPB euro alanı içinde para mübadelesinden doğan maliyetleri ortadan kaldırmaktadır. İkinci olarak, sağlıklı bir rekabet ortamını harekete geçiren, daha kolay bir fiyat mukayesesine imkan tanımaktadır. Burada, nihai anlamda, masraflarının daha da azaldığını görecektir olan Avrupa vatandaşları ve tüketicileri kazançlı çıkacaktır. Son olarak, EPB kur riskini ortadan kaldırarak, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler olmak üzere mahalli girişimciler için çok daha kazançlı bir ticaret ve yatırım ortamı getirmektedir. Nihai sonuç, büyüme ve istihdamı destekleyecek daha sağlam, yeni bir ekonomik çerçeve ile çok daha rekabetçi bir Avrupa'dır. Ayrıca, istikrarlı ve belli başlı bir uluslararası para birimi olma amacı güden Euro uluslararası para sistemine de daha büyük bir istikrar fırsatı sunmaktadır. EPB son aşamasına gelmiştir. Euro yaşama geçirilmiş ve 1 Ocak 2002 tarihinde Avrupalıların ceplerine girmiştir.

1.4.6. Kopenhag Kriterleri ve Aday Ülkelerin Üyelikleri İle ilgili Gelişmeler

21 – 22 Haziran 1993 tarihinde Kopenhag'da gerçekleştirilen zirvede Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin birliğe dahil olabilecekleri yönünde çok önemli bir karar alınmıştır. Söz konusu zirvenin Sonuç Bildirgesi'nde tam üyelik için gerekli koşullar tespit edilmiştir. Aday ülkelerin Kopenhag Kriterleri'ne uyması söz konusudur. Bugün bu hedefler genelde siyasi hedefler, ekonomik hedefler ve Birlik mevzuatına uyum başlıkları altında toplanmaktadır. Ancak orijinal Kopenhag Kriterleri beş tanedir ve şöyle sıralanmaktadır (Weidenfeld & Wessels, 1997: 94):

- Demokrasinin ve kurumlarının istikrarı (hukuk devleti, çok partili sistem, insan

haklarına saygı, azınlıkları korunması, çoğulculuk vb.),

- Tek pazardaki rekabet baskısıyla başedebilecek iyi işleyen bir piyasa ekonomisi,
- Topluluk hukukundan kaynaklanan hak ve yükümlülükleri üstlenebilme kabiliyeti,
- Siyasal Birlik ile Ekonomik ve Parasal Birlik hedeflerini paylaşma ve tam üyelikten kaynaklanan yükümlülüklerle uyum yeteneğine sahip bulunmak,
- AB'nin Avrupa entegrasyonuna ivme kaybettirmeden yeni üyeler alabilecek kabiliyette olmak.

Aday ülkeler siyasi kriterler açısından değerlendirilmiş; Slovakya ve Türkiye'nin bu kriterlere uyum sağlamayan ülkeler olduğu belirtilmiştir. Değerlendirmede kullanılan alt kriterler: Demokrasinin ve hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygıdır (Toker, 2001: 52). Aday ülkelerin demokrasi ve hukukun üstünlüğünü günlük hayata bütün unsurlarıyla geçirmeleri istenmektedir. Belirleyici faktörler şu şekilde sıralanmıştır:

- Siyasal çoğulculuk, ifade özgürlüğü ve din seçme özgürlüğünü kapsayacak anayasal garantinin bulunması,
- Kamu kurumlarının normal işlerini yerine getirmelerini sağlayan demokratik kurumların. bağımsız yargının ve anayasal kurumların varlığı,
- Farklı siyasi partilerin iktidara gelmesini sağlayan özgür ve dürüst bir şekilde seçimlerin yapılması,
- İnsan hakları konusunda ayrıntılı kriterler belirlenmemiştir. Ancak tam üye adaylarının Avrupa Konseyi'nin İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerinin korunması hakkındaki sözleşmesine taraf olunması istenilmektedir. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının da tanınması gerekmektedir.

Tam üyelik başvurusunda bulunan ülkelerde çeşitli azınlıkların bulunduğu iddia edilmektedir. Bu nedenle Avrupa Konseyi'nin Ulusal Azınlıkların Korunması Hakkında Çerçeve Sözleşmesi ile Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından kabul edilen 1201 sayılı tavsiyeye uyulması gerektiği belirtilmektedir (Toker 2001: 54). Azınlıklara önem verilmesinin nedeni, azınlıklarla ilgili problemler sonunda demokratik istikrarın

tehlikeye girebileceği endişesidir. Azınlıklara gerekli hakların verilmemesi tam üye olacak ülkelerin komşularıyla olan ilişkilerinin bozulmasına da yol açabilecektir.

Kopenhag Zirve sonuçlarına göre tam üyelik için ekonomi alanında fonksiyonel bir piyasa ekonomisinin varlığı kadar, AB içindeki piyasa güçleri ve rekabet baskısı ile baş edebilme kapasitesi de aranmaktadır (Aktan, 182). Bunlar:

1. Etkin Bir Piyasa Ekonomisi

Etkin ve fonksiyonel bir piyasa ekonomisi için ;

- Arz – talep dengesinin piyasa güçlerinin bağımsız bir şekilde karşılıklı etkileşimi ile kurulmuş olması,
- Ticaret kadar fiyatlarının da serbest olması. piyasaya giriş (yeni firma açılması) ve çıkış (iflaslar) için engellerin bulunmaması,
- Mülkiyet haklarına yönelik düzenlemeleri kapsayan yasal bir sistemin olması ve yasalar ile düzenlemelerin icra edilebilmesi,
- Fiyat istikrarını içeren bir ekonomik istikrara ulaşılmış olması ve sürdürülebilir dış dengenin varlığı,
- Ekonomik politikaların temel ilkeleri hakkında geniş bir uzlaşmanın olması,
- Mali sektörün. tasarrufları üretim yatırımlarına yönlendirebilecek kadar iyi gelişmiş olması gerekmektedir.

2. AB içinde Rekabet Edebilir Kapasitesinin Sağlanması

Tam üyelik için gerekli ekonomik kriterlerden ikincisi aday ülkelerin AB içerisinde rekabet edebilme kapasitesine sahip olabilmesidir. Bunun için:

- Ekonomik aktörlerin istikrarı ve öngörülebilir bir ortamda karar almaları için yeterli derecede bir makro ekonomik istikrar ile birlikte, işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı,
- Altyapı (enerji. telekomünikasyon. ulaştırma. vs.). eğitim-öğretim ve araştırma alanlarında yeterli kantite ve kalitede beşeri ve fiziki sermayeye sahip olunması.
- Firmaların teknolojiye uyum sağlama kapasitesinin bulunması.
- Hükümet politikasının ve mevzuatın, ticaret politikası, rekabet politikası, devlet yardımları, KOBİ'ler için destek. vs. yoluyla rekabet yeteneğini etkileme derecesi,

- Küçük ve orta ölçekli firmaların yeterli sayıda olması,
- Genişleme sürecinde ülkenin Birlik ile sağladığı ticari bütünleşmenin derecesi ve temposu Bu konu, üye ülkeler ile ticareti yapılan malların hacmi ve niteliği için söz konusudur.

Bu çerçevede rekabet edebilme derecesinin göstergeleri olarak, Birliğe girişten önce Birlik ile o ülke arasında belirli bir ticaret ortaklığının olması ve ülke ekonomisinde küçük firmaların çok sayıda ve rekabet gücüne sahip olması önem taşımaktadır. Tam üyelik için yukarıdaki siyasi ve ekonomik koşulların yanı sıra bir üçüncü koşul daha aranmaktadır:

Aday ülkelerin ekonomik ve parasal birlik hedeflerini kabul etmiş olması ve AB'nin aldığı ve alacağı kararlara uyum sağlama kapasitesidir. Birliğin ortak dış politika ve güvenlik politikasına etkin bir katılım için aday ülkelerin buna hazır olması gerekmektedir. Ekonomik ve Parasal Birlik konusunda ise, merkez bankasının bağımsızlığı kamu sektörü açıklarının finanse etmesinin yasaklanması gibi konularda üye ülkelerin aldıkları kararlara katılmak gerekmektedir.

Aday ülkelerin Gümrük Birliği, malların serbest dolaşımı, sermayenin serbest dolaşımı gibi ortaklık anlaşmalarında belirtilen şartlara uyum sağlaması, tek pazara geçişi gerektiren Topluluk müktesebatına uyum sağlanması, Topluluğun tarım, iletişim ve bilgi teknolojileri, çevre, ulaşım, enerji, taşımacılık, tüketici hakları, adalet ve içişleri, işgücü ve sosyal haklar, eğitim ve gençlik, vergilendirme, istatistik, bölgesel politikalar, genel dış ve güvenlik politikası gibi alanlardaki her türlü düzenlemesine uyum sağlaması şartı aranmaktadır.

Avrupa Birliği 1993 Kopenhag Zirve Toplantısında aldığı kararlar uyarınca eski Varşova Paktı ülkeleri olan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan bir genişleme süreci başlatmıştır. AB Komisyonunun genişlemeye ilişkin stratejisine esas teşkil etmek üzere hazırladığı öneriler 16 Temmuz 1997 tarihinde "Gündem 2000" başlıklı bir raporda açıklanmıştır. Raporda MDAÜ ve GKRY'nin iki dalga şeklinde 2000'li yıllarda AB'ne tam üye olmaları öngörülmüştür. İlk dalgada Kopenhag kriterleri dediğimiz kriterlere - demokrasi, insan hakları, ekonomik gelişme, Topluluk müktesebatını benimseme- en

fazla uyum gösterebilme yeteneğine sahip olduğu değerlendirilen, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Estonya, sözkonusu kriterlere göre daha geri bir durumda bulunan ikinci dalgada ise Slovak Cumhuriyeti, Litvanya, Letonya, Bulgaristan ve Romanya yer almıştır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi de daha önce alınan bir kararla sözkonusu genişlemenin içine dahil edilmiştir. Türkiye ise genişlemenin kapsamına alınmamıştır. Gündem 2000 raporunda ülkemiz ile ilgili olarak, Gümrük Birliğinin tatminkar bir biçimde işlediği ve AB ile ülkemiz arasında ilişkilerin geliştirilmesi için sağlam bir dayanak teşkil ettiği, ancak siyasi durumun, mali işbirliği ile siyasi diyalogun 6 Mart 1995 tarihinde kararlaştırıldığı şekilde sürdürülmesine imkan vermediği, Gümrük Birliğinin uygulamasının ülkemizin bir çok alanda AB müktesebatını başarıyla üstlenebileceğini gösterdiğini, buna karşılık ekonomimizin makro ekonomik istikrarsızlık kısılcasını kıramadığı ifade edilmiştir. Siyasi konularda ise insan hakları ve Güney Doğu sorunu ile ilgili bilinen görüşler tekrar edilmiş ve bu soruna askeri değil, siyasi bir çözüm bulunması gerektiği ifade edilmiştir.

Gündem 2000 raporunun açıklanmasını izleyen dönemde Türkiye AB üyesi ülkeler ve AB Komisyonu düzeyinde yoğun ikili temaslar gerçekleştirmiştir. Bütün bu görüşmelerde Türkiye, Komisyonun kendisini AB'nin halihazır genişleme sürecinden dışlayan Gündem 2000'deki önerileri hakkında olumsuz görüşlerini ortaya koyarak, AB'nin bu yönde bir tutum almasının Türkiye-AB ilişkilerinin müktesebatıyla ciddi biçimde çelişeceğini vurgulamış ve Lüksemburg Zirve Toplantısından beklentilerini aşağıdaki biçimde ortaya koymuştur:

- Türkiye'nin AB'nin genişleme sürecine dahil olduğunun resmen ilanı,
- Türkiye'nin uygun bir katılma öncesi stratejisi ile desteklenmesi,
- Türkiye'nin Avrupa Daimi Konferansına diğer adaylarla eşit statüde katılması.

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde Lüksemburg'da yapılan Avrupa Birliği Zirvesinde kabul edilen Sonuç Bildirisi'nin en önemli bölümü genişleme konusuna ayrılmıştır. Bu bildiri, genelde Komisyonun Gündem 2000 raporunda yaptığı önerileri benimsemiştir.

15-16 Haziran 1998 tarihinde gerçekleşen AB Cardiff Zirvesi sonunda yayınlanan Başkanlık Sonuç Belgesinin genişleme ile ilgili bölümünde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin genişleme sürecindeki konumunu nisbi şekilde iyileştiren bir usluba yer verildiği görülmüştür. Belgede, Türkiye'nin "üyelik için ehil" olduğu ifadesinden

vazgeçildiği, bunun yerine zimni bir şekilde "üyelik adayı" tanımlanmasının getirildiği gözlenmektedir. Bu çerçevede, adayların tam üyeliğe hazırlanma durumunu incelemek üzere kurulmuş bulunan ve AB Komisyonunun her aday için 1998 yılı sonunda bir rapor sunmasını öngören devrevi gözden geçirme mekanizmasına Türkiye de dahil edilmiş ve Türkiye için hazırlanacak raporun 1963 Ankara Ortaklık Anlaşması'nın tam üyeliğimizi öngören 28. maddesi ve Lüksemburg Başkanlık Kararlarını temel alması öngörülmüştür. Belgede ayrıca, Komisyon tarafından Türkiye'yi tam üyeliğe hazırlamak için sunulan "Avrupa Stratejisi" onaylanmış, bu stratejinin Türkiye'nin önerileriyle de zenginleştirilebileceği vurgulanarak, hayata geçirilmesi için Komisyondan, gerekli mali desteğin sağlanması amacıyla çözüm yolları bulunması istenmiştir.

Aralık 2002 tarihinde Kopenhag Zirvesinde AB üyesi 15 ülkenin devlet ve hükümet başkanlarının AB'nin genişleme kararını alacağı Kopenhag Zirvesi'nde 10 aday ülkeye, Kıbrıs Rum Yönetimi, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya, Slovenya, Macaristan ve Letonya'ya müzakere tarihi verilmiştir. Romanya ve Bulgaristan'ın ise AB süreçlerine ilişkin değerlendirme yapılarak, bu ülkeler için yeni yol haritaları belirlenmiştir. Kopenhag'da durumu belirsiz tek ülke Türkiye olmuştur.

1.5. TÜRKİYE – AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler bloklaşma yoluna giderek Doğu Bloku, Batı Bloku ve Üçüncü Dünya Bloku olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Doğu Bloku'nun ekonomik birimini COMECON, Batı ve Üçüncü Dünya Bloklarının ekonomik birimi ise OECD, EFTA ve AET'dir (bugün AB). Türkiye'nin tarihsel gelişimi içerisinde sürekli Batı Bloku'na karşı sempati duyması ve NATO ile olan ekonomik ve askeri bağlar nedeniyle AET'ye üye olma isteği belirmiş ve bunun ekonomik kalkınmaya büyük ölçüde yardımcı olacağı kanısı uyanmıştı (Tatlıldil, 1984: 6).

Altı Batı Avrupa ülkesinin aralarında imzaladıkları Roma Antlaşması'nın 1958 yılında yürürlüğe girmesinin ardından, 15 Temmuz 1959 tarihinde Yunanistan, 31 Temmuz 1959 tarihinde de Türkiye Topluluğa katılmak için müracaat etmiştir (DTM, 316). Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı sonrasında geliştirilen Batı kurumlarına katılan Türkiye ekonomik bütünleşme hareketine kayıtsız kalamadı. Türkiye'nin AET'ye katılma isteğinin iki önemli nedeni vardır: Türkiye uzun dönemde, Batı Avrupa'da kurulabilecek

siyasal birliğin dışında kalmak istememektedir. Diğer yandan Türkiye, Gümrük Birliği içinde Yunanistan'a verilecek ticari tavizlerden de yoksun kalmamak amacındadır (Kazgan, 1985: 354).

AT ile Türk heyeti arasında ilk görüşme 20 – 30 Eylül 1959 tarihinde Brüksel'de yapılmıştır. Daha sonra 2 – 4 Aralık 1959 tarihinde yine Brüksel'de II. görüşme yapıldı. Bu görüşmelerde Türk heyeti Gümrük Birliği'ne dayanan bir ortaklık kurulmasını belirtti. Gümrük Birliği 10 yıllık başlangıç hazırlık dönemi, 12 – 15 yıllık bir geçiş dönemi şeklinde 22 – 25 yıllık bir sürede gerçekleştirecekti. Türkiye hazırlık döneminde oldukça az yükümlü olacaktı. Topluluk, Türkiye'nin bu durumuna karşı çıkmış ve Gümrük Birliği için 22 yıllık bir geçiş dönemi öne sürmüştür. III. görüşmenin Haziran 1960 tarihinde gerçekleşmesine karar verilmişti. Ancak 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri bir müdahale ile Menderes Hükümeti görevden uzaklaştırılmıştır (Bozkurt, 1992: 34). Dolayısıyla AT ile görüşme 14 – 21 Ekim 1960 tarihinde gecikmeli olarak gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmenin sonunda Türk tarafı hazırlık dönemi düşüncesini terk etmiştir. 14 Ocak 1963 tarihindeki AT görüşmesinin sonunda bir Ortaklık Antlaşması yapılması fikri kesinlik kazanmıştır. 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da AT – Türkiye Ortaklık Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Türkiye 1987, 1987: 222).

1. 5. 1. Ankara Antlaşması ve Türkiye – AB İlişkilerinin Gelişimi

Türkiye, 12 Eylül 1963 tarihinde AT ile Ankara Antlaşması'nı imzalayarak Topluluğa ortak üye olmuştur. Ortaklık Antlaşması bir çerçeve antlaşmasıdır ve Türkiye'nin AT'ye (bugünkü AB) tam üye olmasını hedeflemektedir (Manisalı, 1995: 476). Antlaşmanın amacı, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının istihdam seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir (Nacver, 1975: 649).

Ankara Antlaşması, ikili ve tarafların eşit olarak katıldıkları bir antlaşmadır. Bu nedenle Türkiye'nin milli egemenlik haklarından vazgeçmesini gerektirmez. Taraflar alınan kararlarda “eşit bir şekilde” temsil edilir. Karar sürecinde her iki tarafında birer

oyu vardır. Ankara Antlaşması, Türkiye ile Topluluk ülkeleri arasında ekonomik bir birleşmeyi, işgücünün serbest dolaşımını ve taraflar arasındaki sosyal bağların güçlendirilmesini öngörmektedir. Dolayısıyla ekonomik ve politik bir nitelik taşımaktadır (Karluk, 1990: 273). Ankara Antlaşmasının ilkeleri şöyledir:

- Türkiye ile üye ülkeler arasında sosyal bağları geliştirmek,
- Hızlandırılmış ekonomik kalkınma ve uyumlu bir şekilde ticaretin artırılması ile Türk ekonomisi ve topluluk üyesi ülkeler ekonomileri arasındaki açığı kapatmak,
- Türkiye'nin AET'ye tam üyeliğini kolaylaştırmak,
- Roma Antlaşması'nın ilkelerini paylaşmak ve barışı korumaktır (Koç, 1997: 21).

Antlaşmada, Türk ekonomisinin kalkınmasını yardımcı olmak üzere, Topluluğun belli bir sürede Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunmasının gerekliliği de ayrıca vurgulanmaktadır. Yukarıda belirtilen amaç ve ilkeleri gerçekleştirmeyi hedef alan Ankara Antlaşması; Esas Antlaşma (33 madde), Geçici Protokol (11 madde), Mali Protokol (9 madde), Son Senet ve iş gücü konusunda taraflar arasında teati edilen mektuplardan oluşmaktadır. Ankara Antlaşması'na ayrıca, bir adet niyet bildirisi; iki yorum bildirisi ve F. Alman Hükümetine ait iki bildiri eklenmiştir.

Bu belgeler içinde ağırlık “esas antlaşma” da olup, bu antlaşma ile ortaklık ilişkisinin amacı, Gümrük Birliği'nin esasları; tarım, malların, kişilerin, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımı, ulaştırma, rekabet, mevzuat ile ekonomik ve ticari politikaların uyumlaştırılması, Türkiye'nin tam üyelik imkanları, ortaklık ilişkisinden çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümü gibi konular hükme bağlanmıştır.

12 Eylül 1963 tarihinde imzalanıp 12 şubat 1964 tarihinde GATT'a sunulan Ankara Antlaşması, Topluluk üyesi ülkelerin ve Türkiye'nin yetkili organlarında onaylandıktan sonra 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Antlaşmanın süresine ve feshine ilişkin herhangi bir hüküm bulunmadığı için, Antlaşmanın amaçları gerçekleşinceye kadar yürürlükte kalacaktır. Madde 2(2)'de ise gösterilen amaçlara erişilebilmesini teminen taraflar arasında bir Gümrük Birliği'nin gittikçe gelişen şekilde kurulması öngörülmektedir. Bu çerçevede, Gümrük Birliği'ne ulaşılması üç aşamalı bir takvime bağlanmıştır (HDTM, 1983: 1959-1960).

- Hazırlık dönemi.
- Geçiş dönemi.
- Son dönem

1. 5. 1. 1. Hazırlık Dönemi

Bu dönem 1964 yılından başlayarak Katma Protokol'ün imzalandığı 1973 yılına kadar geçen dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Türkiye herhangi bir yükümlülük üstlenmemiştir. Bu dönemde amaç Türk ekonomisini güçlendirmektir (Oğuz, 1969: 137).

Dönemin başlamasıyla bazı Türk ihraç mallarına belirli kotalar içinde indirimler tanındı. Miktarlar daha sonra arttırıldı. Bunlar arasında tütün, üzüm, fındık ve incir gibi geleneksel mallar başta geliyordu. Daha sonra buna bazı dokuma ürünleri de eklendi. Mali Protokol gereği hazırlık dönemi içinde Türk ekonomisini güçlendirmek amacıyla geçiş ve son dönem şartlarını yerine getirmesini teminen AT konseyi tarafından Türkiye'ye bu dönemde 175 milyon ECU tutarında kredi verilmiştir. AT ile yapılan ilk mali protokoldü. Topluluğun bu yardımının gayesi Türk ekonomisinde verimliliğin arttırılmasını sağlamaktır.

Bu dönemde Türkiye'nin Topluluk ile olan dış ticarete 1963 yılında toplam ihracat içinde AT'nin payı %38 iken bu oran 1972 yılında %39,2 ye çıkmıştır. İthalat %28.2 iken %41,8'e yükselmiştir (DESİYAP, 1983: 210). 1965 – 1969 yılları arasında Türkiye'nin ihracatı %36,9 oranında artarken. AT'den ithalatı %74 artmıştır. Bu rakamlardan da görüldüğü gibi hazırlık döneminde ithalatımız, ihracatımızdan daha fazla artmıştır. Dolayısıyla AT için Türkiye iyi bir pazar konumundadır. Bu dönem 1964 yılında başlamış ve Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği 1973 yılında sona ermiştir. Hukuken geçiş dönemi, Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle 1 Ocak 1973 tarihinde başlamıştır. Türkiye, Katma Protokol çerçevesinde AT ile bir Gümrük Birliği yükümlülüğü altına girmiştir.

1. 5. 1. 2. Geçiş Dönemi

Geçiş döneminin 12 yıl sürmesi planlanmıştır. Ancak bu dönem 2 yıl uzatılmıştır. Gümrük Birliğinin sağlanması amacıyla, Katma Protokol çerçevesinde, 1973 yılından itibaren gümrük indirimleri yapılmaya başlanmıştır. Protokol'e göre malların serbest dolaşımı belirli usul, sıra ve sürelerle göre olacaktır. Kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı ulaştırma, rekabet, vergileme ve mevzuatın yakınlaştırılması Katma Protokol'e göre olacaktır. Bu Protokol Ankara Antlaşması'nın eki teşkil ettiği gibi bir uygulama antlaşması niteliğini taşımaktadır. Katma Protokol'e göre taraflar arasında yapacakları ihracat ve ithalatta eş etkili vergi ve resimler koymayacaklar ve halen uyguladıkları gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimleri arttırmayacaktır. Dolayısıyla AET ülkeleri Katma Protokol'e göre Türkiye çıkışı ithalata uyguladığı gümrük vergileri ve eş etkili vergileri kaldırmayı taahhüt etmişlerdir. Petrol ürünleri, perakende satışa arz edilmeyen pamuk ve pamuk ipliği, diğer işlenmiş pamuklu dokumalar, yün veya ince hayvan tüyünden yapılan makine dokuma halıları bu Protokol'de istisnadır. AET petrol ürünleri için 200.000 tonluk bir tarife kotası koymuştur. Diğer yandan Türkiye. Topluluğa karşı gümrüklerini 12 yılda sıfırlayacaktır. Ancak tarafların üzerinde antlaşmaya varacakları mallarda bu süre 22 yıla kadar uzatılacaktır. Bu 12 ve 22 yıllık listede yer alan sanayi ürünlerinin hangi sektörlere ait olacağı hakkındaki karar Türkiye'nin yetkisinde bırakılmıştır. Bu listedeki ürünler genelde Topluluğun rekabetine açılması daha güç olan teknoloji yoğun mallardır. 12 yıllık listede daha çok emek yoğun malları ihtiva ediyor ve bunlar Türkiye'nin rekabet gücünün olduğu mallardır (Sezer & Diğerleri, 1996: 192).

1.5.1.3. Son Dönem

Bu dönem gümrük birliğine dayanır. Ankara Antlaşmasına göre, geçiş döneminin tamamlanmasından sonra son dönem başlayacaktır. Gümrük birliğinin oluşturulması ile (1996 başı) son döneme girilir. Sanayi malları alanında gümrük birliği gerçekleştirilmiş olduğundan bu dönemde, tarım ürünlerinde de serbest dolaşımın sağlanması, Türkiye'de yasal mevzuatın ve genel ekonomi politikalarının toplulukla uyumlaştırılması gibi düzenlemelerin yapılması öngürülür. Diğer bir deyişle, bu dönem Türkiye'nin tam üyelik için gerekli tüm hazırlıkları tamamlaması amacına yöneliktir (Seyidoğlu, 270-271).

Halen Ankara Anlaşması'nda öngörüldüğü biçimde Türkiye ile AB arasında gümrük birliği 1 Ocak 1996 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Gümrük birliğinde uygulanacak politika, ilke ve kurallar Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

1. 5. 2. Türkiye – AB Ortaklığı'nın Organları

Ortak üyelik tam üyelikten farklı bir statü olduğundan, ortak üyenin Topluluğun asıl organlarına katılması söz konusu değildir. Dolayısıyla, Türkiye ile AB arasındaki ortaklık rejimini yürütmek üzere bazı özel organlar oluşturulmuştur.

Ankara Antlaşması'nın 6. maddesi, ortaklık rejiminin uygulanmasını ve gittikçe gelişmesini sağlamak için aktif tarafların bir Ortaklık Konseyi teşkil etmelerini; Antlaşmanın 24. maddesinde Ortaklık Konseyi'nde görevlerinde kendisine yardımcı olabilecek her türlü Komiteyi, kurabileceğini öngörmektedir. Bu çerçevede Ortaklık Konseyi, Ortaklık Komitesi ve Katma Parlamento Komisyonu, Gümrük İşbirliği Komitesi (GİK), Gümrük Birliği Ortak Komitesi (GBOK) kurulmuştur. Bunlar Birlik organlarının birer benzeri niteliğindedir. Bu organları kısaca inceleyelim.

1.5.2.1. Ortaklık Konseyi

Ortaklık Antlaşması'nın 6. maddesi, akit tarafların, ortaklık rejiminin uygulanmasını ve gittikçe gelişmesini sağlamak için Antlaşma ile verilen görevlerin sınırları içinde eylemde bulunacak Ortaklık Konseyi çerçevesinde toplanmalarını hükme bağlamıştır.

Ortaklık Konseyi, Gümrük Birliğinin gelişen şekilde yerleşmesi ve ortaklığın iyi işlemesi hedefiyle Türkiye'nin ekonomi politikalarının Topluluğunkine yakınlaştırılmasını ve gerekli ortak eylemlerin geliştirilmesini sağlamak için, Antlaşma kapsamına giren alanlara ilişkin hükümlerin uygulama koşul, usul, sıra ve sürelerini ve yararlı görülecek her türlü korunma kurallarını tespit etmek üzere kurulmuştur.

Türkiye – AET Ortaklığı'nın en önemli organı olan Ortaklık Konseyi'ne, antlaşma ile belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için “karar alma yetkisi” verilmiştir. Taraflar, bu kararların yerine getirilmesinin gerektirdiği tedbirleri almakla yükümlüdür. Konsey ayrıca Ortaklık Konseyi kararlarını oybirliği ile alır. Türkiye'nin de Topluluk tarafının birer oyları vardır. Bu kararlar bağlayıcı nitelik taşır. Ayrıca çeşitli konularda bağlayıcı olmayan öneri kararları da alabilmektedir. Konsey, aynı zamanda üyeler arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümünde arabuluculuk yapar. Ortaklık Konseyi, ortaklık rejiminin sonuçlarını düzenli aralıklarla inceler ve yıllık faaliyet raporları hazırlar (Seyidoğlu, 271).

Ankara Antlaşması'nın 25. maddesi gereğince, akit taraflar, antlaşmanın uygulama ve yorumu ile ilgili olarak Türkiye'yi, Topluluğu veya Topluluk üyesi bir devleti ilgilendiren her anlaşmazlığı Ortaklık Konseyi'ne getirebilir. Konsey, anlaşmazlığı karar yolu ile çözebileceği gibi Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'na veya mevcut herhangi bir başka yargı merciine götürmeyi kararlaştırabilir. Taraflardan her biri, kararın veya hükmün yerine getirilmesinin gerektirdiği tedbirleri almakla yükümlüdür.

Ortaklık Konseyi, iç tüzüğü gereğince, en az altı ayda bir defa Bakanlar düzeyinde toplanır. Bu oturumlar dışında Konsey, anılan konsey üyelerinin temsilcileri düzeyinde bir araya gelir. Türkiye ve AET ilişkilerinin şekillendirilmesi ve yönlendirilmesi bakımından en etkin kuruluş olarak, siyasi konularda olduğu kadar, ekonomik ve ticari ilişkilerde de önem arz etmektedir.

1. 5. 2. 2. Ortaklık Komitesi

Ortaklık Komitesi'nin 3/63 Sayılı Kararı ile kurulmuş bir “yardımcı organ”dır. Yapısı Ortaklık Konseyi'ne benzeyen Komite'nin görevi, Ortaklık Konseyi'nin gündemini hazırlamak ve Ortaklık Konseyi'nin vereceği talimatlara uygun olarak, ortaklık ilişkisiyle ilgili teknik sorunlar üzerinde incelemeler yapmaktır.

Ortaklık Komitesi teknisyenlerden oluşan bir organdır. Komitenin hazırladığı raporlar oylama yapılmaksızın doğrudan Ortaklık Konseyi'ne sunulur. Brüksel'de büyükelçiler düzeyinde toplanır ve konsey toplantıları arasında geçen dönemlerde ortaklığın sürekli bir yönetim organı durumundadır.

1.5.2.3. Karma Parlamento Komisyonu (KPK)

Ankara Antlaşması'nın 27. maddesi uyarınca oluşturulan Katma Parlamento Komisyonu, 14 Mayıs 1965 tarihli Avrupa Parlamentosu kararı 22 Haziran 1965 tarihli TBMM kararına dayanarak kurulan ortaklığın demokratik denetim organıdır. Öneri kararları alabilir, bağlayıcı karar alma yetkisi yoktur. KPK yılda iki defa toplanır.

1.5.2.4. Gümrük İşbirliği Komitesi (GİK)

GİK, Ortaklık Konseyi'nin 2/69 Kararı ile kurulmuş bir teknik komitedir. Görevi Ortaklık Antlaşması'nın gümrük ile ilgili hükümlerinin doğru ve yeknesak bir şekilde uygulanması maksadıyla akit taraflar arasında idari işbirliğini sağlamak ve Ortaklık Komitesi'nin gümrük alanında kendisine verebileceği her türlü diğer görevi yürütmektir (HDTM, 166). GİK, üye devletler gümrük uzmanları ve komisyon servislerinin gümrük sorunları ile ilgili memurları ile Türk gümrük uzmanlarından oluşur.

1.5.2.5. Gümrük Birliği Ortak Komitesi (GBOK)

1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, Gümrük Birliği'nin işleyişiyle doğrudan ilgili alanlarda (ortak ticaret politikası, ortak rekabet politikası, gümrük mevzuatı vb.). Türk mevzuatının Topluluk mevzuatıyla sürekli uyumu ilkesini getirmiş ve bu ilkeyi hayata geçirmek için de "Gümrük Birliği Ortak Komitesi" adı altında yeni bir organ tesis etmiştir. Gümrük Birliği kararınının 50/1. maddesiyle kurulan ve akit tarafların temsilcilerinden oluşan Gümrük Birliği Ortak Komitesi'nin başlıca ilgi alanı teknik konulardır. Ortaklık antlaşmasıyla oluşturulan diğer kurumlar varlığını sürdürmeye devam edecektir.

Gümrük Birliği Ortak Komitesi, bilgi ve görüş alışverişini yönlendirir. Ortaklık Konseyi'ne tavsiyelerde bulunur ve Gümrük Birliği'nin doğru işleyişini sağlamak amacıyla görüş bildirir. Komite bazı konularda sınırlı olmak üzere yeni bir mevzuat yaratmayacak ve Topluluk mevzuatında değişiklik oluşturmayacak teknik nitelikli kararlar alabilir.

Gümrük Birliği Ortak Komitesi'nin temel fonksiyonu, Türkiye'nin Gümrük Birliği'nin işleyişiyle doğrudan ilgili alanlarda öngörülen mevzuat uyumu ilkesine bağlı kalmasına yönelik bir danışma prosedürünün oluşturulmasıdır. Amaç, mevzuat ve uygulamalar arasındaki farklılık ve çelişkilerin, malların serbest dolaşımı ilkesini etkilemesini, ticarete sapma meydana getirmesini ve ekonomik sorunlara yol açmasını engellemektir.

Gümrük Birliği kararında ayda bir düzenli olarak toplanması öngörülmele birlikte, Gümrük Birliği Ortak Komitesi bu güne kadar 9 toplantı gerçekleştirmiştir. Komite'nin etkin ve sürekli olarak işletilmesi, gerek Gümrük Birliğinin işleyişi ile ilgili sorunların aşılması gerekse Gümrük Birliği'ni doğrudan ilgilendiren alanlardaki mevzuat hazırlık çalışmalarında Türkiye'nin başlangıç aşamasından itibaren yer alması yönünden son derece önem taşımaktadır.

1.5.3. Türkiye'nin Tam Üyelik Başvurusu ve Bu Amaçla Ortaya Çıkan Gelişmeler

Türkiye, son döneme geçilmesini beklemeden 14 Nisan 1987 tarihinde tam üye olmak için başvuruda bulunmuştur. Türkiye – AET ilişkileri 1987 yılına kadar sönük geçmiş ve bu tarihten sonra tekrar canlanmıştır. Ayrıca Katma Protokol ile belirlenen ancak daha sonra askıya alınan gümrük vergisi indirimlerinin hızlandırılmış bir şekilde yapılacağını da taahhüt etmiştir (Yaşar, 1995: 166). Konsey 27 Nisan 1987 tarihinde bu başvuruyu Komisyon'a aktararak Komisyon'dan Türkiye'nin AET'ye üyeliğinin ekonomik, sosyal ve siyasi yönlerden gerçekleştirebileceği konusunda bir görüş hazırlanmasını istemiş, Komisyon 18 Aralık 1989 tarihinde görüşünü Konsey'e sunmuştur. Komisyon tarafından, Türkiye ile işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin olarak hazırlanan öneri paketi, bir bildiri ekinde, 6 Haziran 1991 tarihinde Konsey'e sunulmuştur (HDTM, 1993: 289). Türkiye'nin tam üyelik başvurularının derhal başlaması;

- Tarım ve sanayi sektöründe Topluluk ve Türkiye arasında önemli yapısal farklılıkların bulunması,
- Türkiye'de sanayi sektöründe yüksek koruma oranlarının uygulanması,

- Türkiye’de sosyal koruma seviyesinin düşük olması ve Topluluk ile arasındaki kalkınma seviyesi farkının büyük olması gibi nedenlerden dolayı mümkün görünmemiştir (Karluk, 293).

Sonuç olarak, Türkiye’nin AET’ye katılmaya ehil bir ülke olduğu belirtmekle beraber, gerek Türkiye gerekse Topluluk tarafında birçok sorunlar öne sürülüp, Topluluğun 1993 yılından önce herhangi bir ülke ile genişleme müzakerelerine başlamayacağı gerekçe gösterilerek, Türkiye’nin başvurusunun 1993 yılına kadar askıya alınması Bakanlar Konseyi’ne tavsiye edilmiştir.

Komisyonun görüşünde Türkiye’nin tam üyelik başvurusunun 1993 yılından önce tekrar ele alınamayacağı belirtilirken, diğer yönden Topluluğun Türkiye ile olan ilişkilerini derinleştirmesine ve Türkiye’nin siyasi ve ekonomik açıdan modernleşme sürecini en iyi şekilde tamamlamasına yardım etmek amacıyla bir işbirliği paketi hazırlaması önerilmiştir. Bakanlar Konseyi’nin talimatıyla AET Konseyi tarafından bu konuda hazırlanan işbirliği programı, 6 Haziran 1990 tarihinde Komisyon’da kabul edilerek Konsey’in onayına sunulmuştur. Bu Matutes Paketi dört bölümden oluşmaktadır (İKV, 1994: 4):

a. Gümrük Birliği’nin Gerçekleştirilmesi

Komisyon, Türkiye’den 1995 yılı sonuna kadar Gümrük Birliği’nin gerçekleşmesini istemektedir. Bu bağlamda;

- Gümrük vergileri 1995 yılı sonuna kadar topluluğa karşı sifıra indirilmeli,
- Üçüncü ülkelere karşı OGT uygulaması gündeme gelmelidir,
- İthalattan alınan fonlar ve eş etkili vergiler kaldırılmalı,
- Tekstil ve konfeksiyonda Topluluğun uyguladığı kotalar kaldırılmalı,
- Tarım ürünleri ticaretinin liberizasyonu konusunda görüşmeler başlatılmalıdır.

Bu güne kadar AB ile Gümrük Birliği kuran üye ülkeler tam üyelik süreci içinde, AB karar masasında oturur ve bütün AB imkanlarından yararlanırken belirli bir uyum süresi (8 – 12 yıl) geçirmişlerdir. Buralarda ilk defa Türkiye’den AB’ye tam üye olmadan ve destek almadan kendi imkanlarıyla Gümrük Birliğini gerçekleştirmesi istenmektedir. Bu durumda Türkiye gireceği tam serbest rekabet ortamında önemli

sektörlerinin rekabet güçlerini yüksek tutabilmek için ülkenin ekonomik şartlarını uluslararası şartlara uydurması gerekir.

b. İşbirliği ve Teknik Yardım

Türkiye'yi tam üyeliğe hazırlamak ve Birlik ile arasındaki gelişme farkını azaltmayı ve AB'nin ekonomik, sosyal ve siyasal dokusuna daha fazla entegre olmasını sağlamak maksadıyla Türkiye ile işbirliğini arttırmanın ve teknik yardım yapmanın Birliğin çıkarlarına uygun olacaktır. Bu amaçla, makro – ekonomik ve parasal birlik, sanayi, tarım, mali hizmetler, ulaştırma, enerji, haberleşme, çevre, bilim ve teknoloji, turizm, eğitim, kültür ve görsel – işitsel iletişim alanlarında işbirliği ve teknik yardım öngörülmektedir (İKV, 1992: 85).

c. Mali İşbirliği

Türkiye'ye sadece Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesine değil, kendisi ile topluluk arasındaki mesafeyi kapatmasına da olanak sağlayacaktır. 1981 yılında askıya alınmış olan mali işbirliğinin tekrar başlatılması gerekecektir, ifadesine yer verilmiştir. IV. Mali Protokol imza için Konsey'e sunulmuştur (HDTM, 247).

d. Siyasi İşbirliği

Önerilen işbirliğinin, kurulacak diyalogun, yapılacak müzakerenin hangi forumda olabileceği konularında Komite, Konsey gibi ortaklık organlarına işlerlik kazandırıp kazandırılmayacağı hususunda bir açıklık bulunmamaktadır (İKV, 1992: 84). Tam üyelik girişiminden sonra, ilişkilerin Ankara Antlaşması kapsamında gelişmesi sürdürüldü ve bu çerçevede 1996 Ocak ayında Türkiye – AB Gümrük Birliği uygulamaya kondu.

AB ile gümrük birliğini gerçekleştirmiş Türkiye, Gündem 2000 raporunda üyelik beklentisi açısından mesajını alamamıştır. Oysa Türkiye'ye Ankara Antlaşması'yla üyelik perspektifi verilmiştir. Üyelik müracaatına ilişkin Komisyon görüşünde de Türkiye'nin üyelik ehliyeti teyit edilmiştir. 1997 yılı Lüksemburg Zirvesi'nde tarih bekleyen Türkiye yine hayal kırıklığına uğramıştır. Zirvede, Türkiye'nin adının adaylar

arasında anılmaması tepkilere neden olmuştur. Bu zirvede AB, Türkiye'nin adaylar arasında yer almayışına, insan hakları ihlalleri, Kıbrıs sorunu ve Türk-Yunan anlaşmazlığı gibi nedenleri gerekçe gösterdi.

1999 yılında Helsinki'de Türkiye'nin adaylığının diğer aday ülkelerle eşit şartlarda resmileştirilmesinde. gümrük birliği ile bütünleşme yönünde sağlanan gelişmenin önemli katkıları olmuştur. AB'nin Cardiff, Viyana ve Köln zirvelerinde atılan bazı olumlu adımlar sonrası, Türkiye'nin adaylığının resmen kabulü Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde mümkün oldu. Türkiye gümrük birliği yükümlülüklerini yerine getirmiş olmanın rahatlığıyla. genişleme sürecinin bir parçası olma talebini ısrarla gündemde tutabilmiş ve başarılı da olmuştur (Bayburtlu, 2002: 85). Kopenhag'da durumu belirsiz tek ülke ise Türkiye olmuştur (ntvmsnbc, 12.12.2002).

Avrupa Birliği'nin tarihi Kopenhag zirvesi sona erdi. Zirve sonunda yayınlanan sonuç bildirgesine göre Avrupa Komisyonu 2004 Aralık zirvesinde, 2004 yılı ilerleme raporu ışığında, Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterlerini karşılayıp karşılamadığını gözden geçirecek, Kopenhag Kriterlerinin karşılandığına hükmedilmesi halinde de vakit kaybedilmeden müzakereler başlatılacak. Zirve'nin sonuç bildirgesinde, Türkiye'nin kriterleri karşılamak için attığı önemli adımların memnuniyetle karşılandığı belirtilirken. reform paketleri kadar uygulamanın da önemine dikkat çekildi. Sonuç bildirisinde ayrıca Türkiye'ye yönelik katılım stratejisinin güçlendirileceği de vurgulandı. Yeni üyelerin karar süreçlerine katılımı ile birlikte Türkiye'nin üyelik sürecinde sorun yaşayabileceği kaygılarına karşı. "Genişleme kapsayıcı. devamlı ve geri dönüşsüz bir süreçtir" ibaresi sonuç bildirisinde yer aldı. Bu sonuçlara rağmen Türkiye bu Zirve'de istediğini alamamıştır. Ülkemizin bekleme salonunda uzun bir süre daha bekletileceği anlaşılmıştır. Özellikle Almanya, Fransa ve Yunanistan'ın engelleriyle karşılaşmıştır. Kopenhag'da Türkiye'nin belirsiz durumu devam ettirmiştir (ntvmsnbc, 12.12.2002).

Belgede Kıbrıs konusunda da Güney Kıbrıs Rum Kesimiyle müzakerelerin tamamlandığı ve bu ülkenin üye olduğu belirtilirken, Avrupa Konseyi'nin birleşmiş bir Kıbrıs'ın birliğe girişini tercih ettiği vurgulanmıştır. Bildirgede iki taraf arasındaki görüşmelerin 28 Şubat 2003'e kadar sonuçlanmasının memnuniyetle karşılanacağı da yer almıştır. Bildirgenin Kıbrıs bölümünde ayrıca adada anlaşma sağlanmadan birlik

müktesebatının Türk tarafında uygulanmayacağına dikkat çekilmiştir. Ancak bu sırada Güney Kıbrıs hükümetine danışarak Türk tarafının ekonomik anlamda geliştirilmesi ve birliğe yakınlaştırılmasının yollarının aranacağı belirtilmiştir. Bu gelişmelerde gösteriyor ki KKTC birliğe alınmayacaktır. AB Kıbrıs konusunda da yanlı tutumuna devam etmiştir.

1983 yılında Türkiye'de sivil idarenin yeniden kurulması ve 1984 yılından itibaren ülkemizin ithal ikamesi politikalarını hızla terk ederek dışa açılma sürecini başlatması ilişkilerimizi yeniden canlandırmıştır. Türkiye bir taraftan 14 Nisan 1987'de AB'ye tam üyelik müracaatında bulunmuş, diğer taraftan ertelenmiş bulunan gümrük vergileri uyum ve indirim takvimini 1988 yılından itibaren hızlandırılmış bir şekilde yeniden yürürlüğe koymuştur.

AB Komisyonu tam üyelik müracaatımıza 1989 yılında verdiği yanıtta, Türkiye'nin AB'ye üyelik konusundaki ehliyetini kabul etmekle birlikte, Topluluğun kendi içindeki derinleşme sürecini tamamlamasına ve genişlemesine kadar beklenmesini ve bu arada Türkiye ile gümrük birliği sürecinin tamamlanmasını önermiştir. Bu öneri tarafımızdan da olumlu değerlendirilmiş ve gümrük birliğinin Katma Protokolde öngörüldüğü şekilde 1995 yılında tamamlanması için gerekli hazırlıklara başlanmıştır. İki yıl süren müzakereler sonunda 5 Mart 1995 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında alınan karar uyarınca Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Gümrük Birliği'nin tamamlanmasıyla ülkemiz AB ülkeleriyle entegrasyon istikametinde çok önemli bir merhale katetmiştir. En azından, Türk ekonomisi ve sanayii gümrük birliğini tamamlayarak altından kalkılamayacak bir yük üstlenmediğini ispatlamış, dolayısıyla tam üyeliğin gerektireceği yükümlülükleri de zaman içinde üstlenebileceğini göstermiştir. Bir yerde Gümrük Birliği ülkemiz için bir test olarak görülebilir. Türkiye, AB ile Gümrük Birliğine girebilmiş tek üçüncü ülkedir. Ticaret açığının önemli ölçüde büyümesine rağmen ekonomi, Gümrük Birliği'nden kaynaklanan yükü rahatlıkla kaldırabileceğini göstermiştir. Ancak, Gümrük Birliği'nin sorunsuz yürüdüğü de söylenemez. Bir kere, AB Gümrük Birliği ile birlikte ülkemize karşı üstlendiği bazı yükümlülükleri yerine getirmemiştir. AB, Gümrük Birliği kararının kabul edildiği Ortaklık Konseyi toplantısında üstlendiği ve ülkemize 4-5 yıllık bir dönem içinde 2,5 milyar EURO'ya varan mali yardım yapma yükümlülüğünü yerine getirememiş, aynı şekilde kurumsal alanda entegrasyonu kolaylaştırmak amacıyla öngörülen bazı tedbirleri

alamamıştır. Bu yükümlülüklerin yerine getirilememiş olmasının başlıca iki nedeni vardır. Birisi Yunanistan'ın, diğeri Avrupa Parlamentosunun muhalefettir. Türkiye tabiatıyla bu taahhütlerin yerine getirilmesi hususunda ısrar etmeye devam etmektedir. Zira bunlar Gümrük Birliğı anlaşması paketinin bir parçasını teşkil etmekte olup, yerine getirilmemeleri ilişkimizin dengesini bozma sonucunu doğurmaktadır.

1.5.4. Türkiye ile AB Arasında Uygulanan Gümrük Tarifesi ve Ortak Gümrük Tarifesine Uyum

23 Kasım 1971 tarihinde imzalanarak, 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol geçiş döneminde karşılıklı ve dengeli yükümlülükler esası üzerinden, Türkiye ile Topluluk arasından bir gümrük birliğı'nin aşamalı olarak yerleşmesini ve ortaklığın iki tarafında yararına işlemlerini sağlamak amacıyla Türkiye'nin ekonomik politikalarının Topluluğunkilere yakınlaştırılmasını ve bunun için gerekli ortak eylemlerin geliştirmesini öngörmüştür (Bayburtlu, 2002: 82).

Gümrük vergilerinin ve eş etkili vergilerin kaldırılmasına yönelik, tarafların aralarındaki ithalat ve ihracata yeni gümrük vergileri veya eş etkili vergi ya da resimler koymaları ve bu protokolün yürürlüğe giriş tarihinde karşılıklı ticari ilişkilerinde uyguladıkları gümrük vergileri ile eş etkili vergileri artırmaları ilke olarak yasaklanmıştır. Topluluğun Türkiye'den ithal ettiği sanayi ürünlerinden gümrük vergileri ile miktar kısıtlamaları kaldırılmıştır. Dolayısıyla topluluğun yükümlülükleri bu tarihte başlamıştır (DTM, 1999: 334). Ancak bazı petrol ürünleri, perakende satışa arz edilmeyen pamuk ipliğı diğeri işlenmiş pamuklu dokumalar, yün ya da ince hayvan tüyünden yapılmak üzere dokuma halıları uygulama dışında bırakılmıştır (Gökdere, 1989: 164). AET petrol ürünleri için 200.000 tonluk bir tarife kotası koymuştur. Diğeri yandan Türkiye, Topluluğa karşı gümrüklerini 12 yılda sıfırlayacaktır. Ancak tarafların üzerinde anlaşmaya varacakları mallarda bu süre 22 yıla kadar uzatılacaktı. Bu 12 ve 22 yıllık listede yer alan sanayi ürünlerinin hangi sektörlere ait olacağı hakkındaki karar Türkiye'nin yetkisinde bırakılmıştır. Bu listedeki ürünler genelde Topluluğun rekabetine açılması daha güç olan teknoloji yoğun mallardır. 12 yıllık listede daha çok emek yoğun malları ihtiva ediyor ve bunlar Türkiye'nin rekabet gücünün olduğu mallardır (Sezer, 1996: 192).

12 yıllık geçiş dönemi sonrasında 10 ocak 1985 tarihinde gümrüklerin sıfırlanması işlemi bitmiş olacaktır. Gümrük vergileriyle eş etkiyi yapacak mali yüklerde kaldırılacaktır. 12 Yıllık dönem 1985 yılında biterken, 22 yıllık dönem ise 1995 yılı içinde son bulması gerekmektedir (TOBB, 1990: 154). Söz konusu listede bulunan mallar Tablo 1.2’de görülmektedir.

Tablo 1. 2: Katma Protokol’e Ait 12-22 Yıllık Listede Bulunan Mallar

12 Yıllık Listede Bulunun Mallar	22 Yıllık Listede Bulunun Mallar
Suni Gübre Mamulleri	Kağıt
Kurşun ve Mamulleri	Plastik
Çinko Levha ve Mamulleri	Petrol Sanayiine ait mallar
Cam	Elişi Dokumalar
Seramik	Makine Mühendisliği Mamulleri
Kauçuk	Tarım ve Elektrik Makineleri
Elektronik Sanayiine Ait Malların oğu	Taşıt Araçları
Kimya Sanayi rnleri, Bakır, Nikel ve Bunlardan Mamul Maddelerin Büyük Kısım	Binek Otomobilleri
	Buzdolabı
	Diğer Ev Eşyaları

Kaynak: Derya Kuloğlu, Avrupa Topluluğu Konusunda Araştırmalar, Ankara, 1988, s. 317.

Katma Protokol’de bu mallara ait gümrük indirimleri takvimini Tablo1.3’te görülmektedir.

Tablo 1. 3: Katma Protokol'e Ait Gümrük İndirimleri Takvimi³

12 Yıllık Listede Bulunan Mallar			22 Yıllık Listede Bulunan Mallar		
İndirim Oranları					
Tarih	Yıllık	Toplam	Tarih	Yıllık	Toplam
1973	10	10	1973	5	5
1975	-	10	1975	-	5
1976	10	20	1976	5	10
1977	0	20	1977	-	10
1978	10	30	1978	-	10
1979	10	40	1979	5	15
1980	10	50	1980	-	15
1981	10	60	1980	-	15
1982	10	70	1982	-	15
1983	10	80	1983	5	20
1984	10	90	1984	0	20
1985	10	100	1985	10	30
			1986	10	40
			1987	-	40
			1988	10	50
			1989	0	50
			1990	10	60
			1991	10	70
			1992	-	70
			1993	10	80
			1994	10	90
			1995	10	100

Kaynak: HDTM, AT ve Türkiye, HDTM Yayını, Ankara, 1993.

Katma Protokol gümrük indirimleri için öngörülen 12 yıllık süre 1985 yılında sona ermiştir. Türkiye 1973 ve 1976 yıllarında % 10'luk iki indirim yapmıştır. 1978 – 1985 dönemine ait indirimler ise Katma Protokol'ün 60. maddesine göre ertelenmiştir. 22 yıllık listeye dahil olan Türkiye 1973 – 1976 yıllarında %5'lik iki indirim yapmıştır. 1979 ve 1983 yıllarındaki %5'lik ve 1985 – 1986 yıllarındaki %10'luk indirimleri ise ertelenmiştir. Türkiye'nin 1987 yılında yükümlülüğü olmamıştır (Tüzün, 1987: 54). Ocak 1994 yılı itibariyle gelinen durumu değerlendirecek olursak, 12 yıllık listeye ait olan mallardaki gümrük indirimi düzenlemelerinde % 90, 22 yıllık listeye dahil olanlarda ise % 80'e ulaşılmıştır. Ortak

³ Tek vergi uygulaması : 01.01. 1993

Konut Fonunun Kaldırılması: : 01.01. 1995 %20

01.07. 1995 %20

31.12.1995 %60

Gümrük Tarifesi'nde ise 12 yıllık listede % 80, 22 yıllık listede % 70 oranında uyum gösterilmiştir (Tegren, 1994: 13).

Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulaması 1 Temmuz 1968 yılından itibaren AB tarafından üçüncü ülkelere karşı uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye ise belli süre ve kademelerle AET'nin belirtmiş olduğu OGT düzeyine kendi mevzuatını uyduracaktır. Bu uyum Katma Protokol'ün 17. ve 18. maddelerinde belirtilmiştir. Başlangıçta ithalata uygulanan miktar kısıtlamalarını ve eş etkili önlemleri kaldıracaktır.

OGT'ye uyum Türkiye için zor bir görev olmuştur. Çünkü o tarihte AET'nin OGT ortalaması %7 iken Türkiye için bu rakam % 40 – 50 civarındaydı. Aradaki farkın yüksek olması sonucunda, Türkiye gümrük vergisi indirimlerinde olduğu gibi bu alandaki yükümlülüklerini de ertelemek zorunda kalmış ve OGT'ye uyum takvimini yeterince uygulayamamıştır.

Türkiye'nin ithalat rejimine göre ithalat, biri liberasyon diğeri kota listeleri olmak üzere iki liste üzerinden yapılır. Türkiye Katma Protokol hükümlerine göre tedrici olarak miktar kısıtlamalarını ve eş etkili tedbirleri kaldırmayı kabul etmiştir. 1 Eylül 1971 tarihinden itibaren 1967 temel yılında AET'den yapılan ithalatın % 35'i AET konsolide liberasyon listesine dahil edecekti. Bu miktar 1991 yılına kadar kademeli olarak %80'e kadar çıkarılmıştır. Topluluk miktar kısıtlamalarına ait yükümlülüklerini (sanayi ürünlerinde) Katma Protokol'den önce yürürlüğe giren Geçici Antlaşma ile 1 Eylül 1971 tarihinde yerine getirmiştir.

Türkiye, AET'den yapacağı ithalat üzerindeki teminatlarını da zaman içinde kaldırma yükümlülüğüne girmiştir. Bunun için 12 – 22 yıllık sürelerle bölünen mal grupları düzenlenmiştir. Bugün AB'den yapılan ithalatın tamamı libere edilmiş durumdadır.

Topluluk, Protokol'ün yürürlüğe giriş tarihinden itibaren geçici Protokol'de öngörülen istisnalar dışında Türkiye'den ithal edilen sanayi ürünlerine uygulanan bütün gümrük vergilerini ve miktar kısıtlamalarını kaldırmıştır.

1. 5. 5. Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye Mali Yardımları

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki mali ilişkiler 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'na kadar Ankara Anlaşmasına ek Mali Protokoller çerçevesinde yürütülmüştür. Türk ekonomisinin hızla kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla hazırlanan mali protokollerin üçüne işlerlik kazandırılmış, ancak imzalanan dördüncü protokol siyasi nedenlerle hayata geçirilememiştir. 1964-1982 yıllarını kapsayan üç protokol ve tamamlayıcı protokoller çerçevesinde, Türkiye AB'den 827 Milyon ECU tutarında yardım almıştır. İlk mali protokol 30 yıl vadeli ve düşük faizli (%3.5) olarak verilmiş, bu kredi alınarak Boğaziçi köprüsü, Keban barajı gibi büyük projelerin yapılmasında kullanılmıştır.

Tablo 1. 4: AB'den Türkiye'ye Sağlanan Mali Yardımlar

Protokoller	Süresi	Kredi Tutarı ECU	Hibe
I. Mali Protokol	1964-69	175 Milyon	-
II. Mali Protokol	1973-77	220 Milyon	-
Tamamlayıcı Protokol	1973-1977	47 Milyon	-
III. Mali Protokol	1977-1981	310 Milyon	-
Özel İşbirliği Fonu	1980-1982	75 Milyon	-
IV. Mali Protokol	1982-1986	600 Milyon	-
Diğer Yardımlar			
Özel Yardım Paketi			75 Milyon
Körfez Savaşı Yardımı	1991	175 Milyon	-
Nüfus- Aile Planlaması	1992-1998	-	3.3 Milyon
Şap Hatalığı	1998	-	230 bin
MEDA – I			376 Milyon
MEDA – II	2000-2006	1.470 Milyon EURO	-
Avrupa Yatırım Bankası		544.5 milyon	-
Deprem Yardımı		600 Milyon	31 Milyon
Gümrük Birliği Yardımı		750 Milyon	350 Milyon

Kaynak: <http://www.eureptr.org.tr/s-iliskiler>, (14 Haziran 2002).

İkinci mali protokolde söz konusu kredinin şartları doğrultusunda, düşük karlı ya da karsız sosyal amaçlı ve uzun vadeli yatırımlar için 8 yıl ödemesiz 30 yıl vade ve % 2,5 faiz oranı uygulanacak, normal karlılıktaki projeler için ise, vade ve ödemesiz dönem projeye göre tesbit edilecek, faiz oranı ise % 4,5 olacaktır. Bu dönemde alınan krediler Afşin Elbistan Termik Santrali, Devlet Demir Yollarına ait Lokomotif Fabrikası Petkim Kauçuk Tesisleri gibi projelerde kullanılmıştır.

Mali Protokol'ün 8'inci maddesine göre, AET ayrıca 25 milyon ECU'lük ek bir kredi açma imkanlarını da araştıracaktır. Aralık 1982 itibariyle tamamı kullanılan 195 milyon ECU'lük kredinin 175 milyon ECU'lük kısmı kamu sektörü, 20 milyon ECU'lük kısmı ile ek 25 milyon ECU'lük kredi ise, özel sektör tarafından kullanılmıştır. III. Mali protokol 40 yıl vadeli ve düşük faizlidir (%2,5). Bu krediler özellikle enerji yatırımlarının finansmanında kullanılmıştır.

1980 yılında siyasi nedenlerle veto edilerek dondurulan IV. Mali Protokol'den itibaren Türkiye ile AB arasında mali protokol imzalanmamıştır. Esasen, AB'nin yardım mekanizması kapsamında mali protokoller sisteminden vazgeçip, proje bazında kredi-hibe sistemine geçmiş olması da bu durumu yaratmıştır. Dördüncü Mali Protokol Yunanistan'ın vetosundan dolayı kullanılamamıştır. Bu çerçevede, planlandığı şekilde etkin olarak işletilemeyen mali ilişkiler, 1992-1996 döneminde, Yenileştirilmiş Akdeniz Programı (YAP) kapsamında sürdürülmüş olup, Türkiye'ye 339,5 Milyon ECU'lük proje finansmanı sağlanmıştır.

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın ardından, AB Komisyonu, Gümrük Birliği'ni gerçekleştiren tarafların ekonomik gelişmişlik ve buna bağlı olarak rekabet güçlerindeki farklılıkları gözönünde bulundurarak, gümrük birliği'nin getireceği yeni rekabet ortamına Türk sanayi sektörünün uyum sağlaması, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile altyapı bağlantısının iyileştirmesi (kara ulaştırması, limanlar, havaalanları, demiryolları, telekomünikasyon, enerji v.b.) ve ekonomiler arasındaki farkın azaltılabilmesini teminen ülkemize ihtiyaç duyacağı mali kaynağın bir bölümünü sağlayacak bir mali yardım paketini içeren tek taraflı bir deklarasyon yayınlamıştır.

Gümrük birliği'nin derinleştirilmesi ve ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla AB Komisyonu tarafından hazırlanan "Türkiye için Avrupa Stratejisi" kapsamındaki faaliyetlerin uygulamaya konulabilmesini teminen, yine AB Komisyonu tarafından bir Konsey Yönetmeliği Taslağı hazırlanmıştır. Bu kapsamda, AB bütçesinden toplam 150 milyon Euro tutarında bir kaynak ayrılması öngörülmüştür.

Bu doğrultuda, 1999-2001 yılları arasında AB'nin bütçe kaynaklarından, Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin geliştirilmesi için alınacak önlemler çerçevesinde 15 Milyon Euro, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal gelişimini hızlandırmak amacıyla alınacak

önlemlerin uygulanmasına ilişkin olarak da 135 Milyon Euro'luk hibe sağlanması öngörülmüştür.

Ülkemizde 17 Ağustos 1999 tarihinde meydana gelen deprem felaketi ertesinde AB üyelerinin ve özellikle Yunanistan'ın mali yardım konusundaki bilinen tutumlarında olumlu yönde bir değişiklik olmuştur. Nitekim AB, 17 Ağustos 1999 tarihinden bugüne kadar insani yardım amaçlı olarak ve “Avrupa Topluluğu İnsani Yardımlar Ofisi-ECHO” aracılığıyla, 4 milyon Euro yardım sağlamış bulunmaktadır. Ayrıca, Marmara bölgesinde meydana gelen deprem ile ilgili olarak yapılacak mali yardımlara ilişkin prensipte mutabakat sağlanmıştır.

AB, aday ülkelerin katılım öncesi süreçte yararlandırılacakları mali kaynakları katılım öncesi stratejisi kapsamında tek bir çerçeve altında değerlendirmektedir. Aday ülkeler tarafından yürütülen uyum çalışmalarına destek olacak, AB mali yardımlarını (1998-1999 dönemi için 3 Milyar Euro olarak belirlenmişken, 2000 yılından itibaren yıllık 3 Milyar Euro'nun üzerine çıkması söz konusudur.) bir program çerçevesinde düzenleyen Katılım Ortaklığı, bu yardımları “Avrupa Anlaşmalarından doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi” ve “Kopenhag kriterlerine uyumda gelişme kaydedilmesi” koşullarına bağlamakta, aday ülkenin söz konusu koşullara uyup uymadığı ise Komisyon tarafından hazırlanan raporlarda belirlenmektedir.

Türkiye bakımından mali ilişkiler değerlendirildiğinde ise, MEDA (Akdeniz Yardım Programı) kaynaklarından ayrılan 420 Milyon ECU'luk hibenin, 380 Milyon ECU'luk kısmının kullanıldığı görülmektedir. Üye ülke vetosu nedeniyle bugüne kadar kullanılmayan MEDA kaynaklarından 375 Milyon Euro'luk hibe ve yine 375 Milyon Euro'luk kredi, AB'nin kullandığı bütçe tekniği nedeniyle bir sonraki bütçe dönemine aktarılamamış, dolayısıyla geçerliliğini yitirmiştir.

Diğer taraftan, katılım öncesi stratejisi kapsamında diğer aday ülkelerin yararlandıkları Phare, ISPA (Yapısal Politikalar) ve SAPARD (Tarım ve Kırsal Kalkınma) programlarının mali çerçevesi 1999 yılının Mart ayında gerçekleştirilen Berlin Zirvesi'nde belirlenmiş olduğundan, Türkiye'nin katılım öncesi süreçte farklı enstrümanlarla desteklenmesi hususu gündeme gelmiştir.

Bilindiği üzere, katılım öncesi süreçte Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin (MDAÜ) yeniden yapılandırılması çalışmaları, varolan ekonomik sistemin tamamen değiştirilmesi yoluyla kapsamlı bir düzeyde yürütülmekte, kaynak olarak da Phare programı tahsis edilmektedir. Ancak, Türkiye'nin, Gümrük Birliği'nden kaynaklanan bir deneyime ve işlerliği olan bir serbest piyasa ekonomisine sahip olması nedeniyle, Phare kaynaklarından yararlandırılması teknik olarak mümkün olmamaktadır. Buna karşılık Türkiye'nin MEDA programından kaynak aktarılması gündeme gelmiştir.

Bu kapsamda, 2000-2002 döneminde Türkiye'ye, MEDA II bütçe kaynaklarından %60'ı Türkiye'nin altyapı çalışmaları ve sektörel politikaları, %35'i katılım süreci ve %5'i sivil topluma yönelik olarak toplam 381 Milyon Euro'luk hibe sağlanması öngörülmektedir. Yine,

- Avrupa Yatırım Bankası (AYB) kaynaklarından toplam 390 Milyon Euro'luk kredi,
- Avrupa Stratejisi kapsamında, en erken 2001 yılı başında işlerlik kazanması beklenen, 150 Milyon Euro'luk hibe,
- "Katılım öncesi yardım" başlığı altında ise henüz belirlenmemiş bir miktar kredi, kullandırılması öngörülmektedir.

Gümrük Birliği çerçevesinde AB'nin taahhütleri arasında bulunan 750 Milyon Euro'luk AYB kredisinin kullandırılması, AB üyesi ülkelerin toplam 45 Milyon Euro'luk bir tutarı teminat olarak tahsis etmelerine bağlıdır. AYB'den temin edilecek kredilere yönelik olarak 1 Milyar Dolar'lık bir proje paketi kabul edilmiş olup, projelerin hayata geçirilebilmesi için kredinin tahsis edilmesi beklenmektedir.

Öte yandan, ihtiyaç hasıl olması halinde, 200 Milyon Euro'luk bir ek kredinin makro-ekonomik yardım olarak temin edilmesi mümkün görülmektedir. Deprem felaketi nedeniyle bölgede yürütülecek yeniden yapılanma çalışmalarına ve deprem bölgesinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin desteklenmesine yönelik olarak kullandırılması öngörülen 600 Milyon Euro'luk AYB kredisinin 450 Milyon Euro'luk kısmı üzerinde anlaşmaya varılmıştır.

III. BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN EKONOMİK ETKİLERİNİN ANALİZİ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra küreselleşme eğilimleri hız kazanmaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde uluslararası entegrasyon hareketleri de önemli yer tutmaya başlamış ve ekonomik teori yönünden de ilgi çekici olmuştur. Entegrasyonların sağladığı ekonomik etkilerin ölçülmesi için çeşitli modeller vardır.

Bu çalışmada, gümrük birliklerinin etkilerini ölçmek maksadıyla kullanılacak modeller tanıtılmıştır. Bu çerçevede bu analizlerin amacı ve kapsamı, yöntemi üzerinde durulmuş ve oluşturulan ölçme yöntemleri ile genel ithalat sektörlerine göre yapılan ithalatta ayrı ayrı çözümlenmiş ve yorumlanmıştır. Ölçme yöntemleri sonucu elde edilen veriler topluca değerlendirilmiş ve bu çerçevede öneriler sunulmuştur.

3.1. Gümrük Birliğine Yönelik Yapılan Analizlerin Amacı

Türkiye, 1 Ocak 1996 tarihinde AB ile GB şeklinde bir entegrasyonu gerçekleştirmiştir. Bu bölümde GB'nin teorik olarak açıklanan statik etkilerinin ölçülmesi için analizler yapılmıştır. Analizin yapılma nedeni, çalışmamızın amaç ve yöntemini göstermektedir.

AB ile gerçekleştirilen GB'nin Türk dış ticareti üzerindeki etkilerinin analizi; bu entegrasyonun ekonomik olarak olumlu yada olumsuz yönlerinin belirtilmesi açısından önem taşımaktadır. GB Türkiye'nin ekonomik yapısını etkilemektedir.

GB'nin etkileri, endeksler ve parametrik analizlerle incelenecektir. Yapılacak olan incelemeler sonucunda gerek AB, gerekse birlik dışı ülkelerle olan dış ticaret ilişkileri de değerlendirilecektir. Yapılan çalışmalar AB ile Türkiye'nin oluşturduğu GB'nin statik etkilerini ölçmeye yöneliktir. Ölçülen statik etkiler sonucu karşılaştırma yapılacaktır.

Entegrasyonların ekonomik etkilerinin ölçülmesi, ülkelerin bu entegrasyon sonucu bekledikleri maksatların gerçekleşip gerçekleşmediğini bilmek yönünden oldukça önem taşır. Entegrasyonların ekonomik etkilerinin ölçülmesinde ulaşılmak istenen amaçlar çeşitlidir. Bu amaçlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır (Bakkalcı, 2002: 149):

- Belli bir bölgesel grup ya da ülkenin sağladığı bütünleşme derecesi ve düzeyini diğer gruplardaki ile kıyaslamak,
- Bir bölgesel grubun süreç içinde bütünleşme derecesinde görülen değişimi incelemek,
- Bütünleşmede sağlanan yararların ya da refahın üye ülkeler arasında dağılımını ve düzeyini araştırmak.

Yöntemler genellikle ticaret akımları üzerinde durmaktadır. İthalat fonksiyonu ve ithalat talebinin gelir esnekliği, kullanılan yöntemlerde ayrı bir önem taşımaktadır. Mesela, GB'nin gerçekleşmesi sonucunda birlik üyesi bir ülkenin ithalat talebinin gelir esnekliğinin yükselmesi, ticaret yaratıcı etkiyi arttırmaktadır. Entegrasyon sonucu oluşan ekonomik değişiklikler, ithalat değişimleri ve bu değişimlerden kaynaklanan esneklikler gözlenerek bulunmaktadır.

GB sonucu ortaya çıkan etkilerin anlaşılması için ihracatı yapılan Türk mallarının rekabet güçlerinin hangi yönde ve ne oranda etkilendiğinin belirlenmesi ile GB sonucu gerçekleşen ekonomik etkilerin tespitine çalışılacaktır.

3. 2. Yöntem

Çalışmada temel olarak iki ana yöntem kullanılmaktadır. Bunlardan ilki dönem sonu ölçümlerde başvurulan endeks yöntemi, ikincisi ise; Türkiye'nin dış ticaret endekslerini (ithalat, gelir, reel kur, faiz gibi) bulmaya yönelik ekonometrik modellerdir. Ekonometrik modeller aynı zamanda endeks yöntemi ile hesaplanan verilerin doğruluğunu sınaama amacı da taşımaktadır.

GB'nin statik etkileri endekslerle hesaplanmıştır. Elde edilen değerler, yorumlanmış, bu hesaplamalar sonucunda ticaret hadleri belirlenmiş ve bu etkilerin ölçülmesi maksadıyla parametrik ölçme modelleri kullanılmıştır.

Parametrik ölçme modelleri kullanılırken özellikle ithalatın gelir esneklikleri üzerinde çalışılmıştır. Bu esneklik parametreleri oransal ilişkileri gösterdikleri ve ölçü birimlerinden bağımsız olmaları sonucu politika alternatiflerinin oluşturulması neticesinde, gelecekteki dönemlere ışık tutacak niteliktedir. Esneklik parametreleri incelenen modeller kapsamında irdelenmiştir. Yapılmış olan analizlerde zaman serilerine dayanan veri setleri kullanılmıştır.

Yapılacak modellerde genellikle makro ekonomik değişkenler kullanılmıştır. Bunun yanında, modelde kullanılacak mal gruplarına uygulanan gümrük vergilerindeki meydana gelen değişimler ulaşılabilecek sonuçların doğru olmasını engelleyebileceğinden analizlerde gümrük vergileri üzerinde durulmamıştır.

Belirtilen bu ölçme modeller; «Ekonometrik Views3.0» paket programında çözülerek değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler doğrultusunda ihtiyaç duyulan test kriterlerini gösteren tablolar oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu parametreler modellerin çözümü sonucunda elde edilen değerlere model numarası verilerek belirtilmiştir. Ekonometrik kriterler çerçevesinde en uygun model tahmini bulunmuştur.

Oluşturulan modellerin test kriterlerinin değerlendirilmesine başlamadan önce her modelde kullanılan parametrelere yönelik eş bütünleşme testleri yapılmıştır. Dolayısıyla yapılan sonuçlar Ek-1'de gösterilmiştir.

Oluşturulan modellerin ilk test kriteri düzeltilmiş determinasyon katsayısıdır (R^2). R^2 , bağımlı değişkendeki değişimin bağımsız değişkenler tarafından açıklama derecesinin ölçüsü olarak ortaya çıkmaktadır. Hesaplanan R^2 değeri genellikle yapılan regresyonun tutarlı olduğunun göstergesidir (Akkaya & Pazarlıoğlu, 1998: 220).

Diğer bir test kriteri t testidir. t testi, bir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini test etmek amacıyla kullanılır. Karar verme süreci t testi ile aynı olan F testi bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünü ölçer.

Durbin Watson (DW), regresyon analizinde meydana gelen hata terimlerinin, bir sonraki artılla ilişkili olup olmadığını gösterir. DW, bir otokorelasyon testidir.

Parametrik modellerde elde edilen değerler, endeks yöntemiyle elde edilen değerlerle birleştirilerek her iki yöntemin tutarlılığı karşılaştırılmıştır. Dolayısıyla ulaşılan ortak sonuçlarla gerçekleştirilen GB'nin ekonomik etkileri konusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

3.2.1. Endeks Yöntemleri

Entegrasyonların etkilerini saptayabilmek amacıyla kullanılır. Çalışmamız kapsamında kullanılacak endeks yöntemleri B. Balassa ve AGL endeksleridir.

3.2.1.1. Balassa Endeksi

Balassa endeksi, sektörel olarak rekabet gücündeki değişimi göstermektedir. Endeks değerlerindeki yükselme incelenen sektör için rekabet gücünün arttığını göstermektedir. Negatif değer alması durumunda incelenen fasıl mal grubu yönünden ülke ihraç ettiği mal miktarından çok malı ithal ediyor demektir. Tersisi durumda ise ihracat, ithalatı aşmakta ve incelenen fasıl mal grubu yönünden dış fazla sağlanmaktadır. Balassa endeksi şöyledir:

$$E_B = \frac{X_{kt} - M_{kt}}{X_{kt} + M_{kt}}$$

Bu eşitlikte yer alan k terimi mal grubunu, t terimi ise zamanı göstermektedir. $\Delta E_B < 0$ ise, yani GB döneminde oluşan ithalat ve ihracat değerlerinden sağlanan endeks değerleri, GB öncesindeki değere göre azalmış ise rekabet gücü azalmaktadır. Tersisi

durumda ülkenin lehine olmak üzere artışı sağlanmaktadır. Endeksin GB döneminde işaret değiştirmesi rekabet yapısında meydana gelen bir dönüşümü belirtmektedir. İşaretin negatiften pozitifte dönmesi ülkenin rekabet gücü kazandığının ve ticaret gelirlerinin önüne geçtiğini ifade etmektedir. Ters durumda ülkenin rekabet düzeyi olumsuz etkilenmektedir.

3.2.1.2. AGL Endeksi

Bir ülkenin ihraç ettiği herhangi bir mal için sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlük yapısını göstermektedir. AGL, endeksinin 1'e doğru yaklaşması durumunda karşılaştırmalı üstünlüklerde bir azalma olduğunu göstermektedir. İncelenen sektör yönünde ülkenin ihracatı, ithalatına eşit bir seviyededir. Endeksin 1'i aşması durumunda ihracat, ithalatı karşılamaya yetmemektedir. AGL endeksi şöyledir:

$$E_{AGLijk} = 1 - \left(\frac{\frac{X_{ijk}}{X_{ij}} - \frac{M_{ijk}}{M_{ij}}}{\frac{X_{ijk}}{X_{ij}} + \frac{M_{ijk}}{M_{ij}}} \right)$$

Bu eşitlikte belirtilen X_{ijk} ve M_{ijk} , sırasıyla i ülkesinin j ülkesine ihraç ettiği k malını ve i ülkesinin, j ülkesinden ithal ettiği k malını göstermektedir. X_{ij} ve M_{ij} ise i ülkesinin j ülkesine yaptığı toplam ihracat ve i ülkesinin j ülkesinden yaptığı toplam ithalatı ifade etmektedir. Bu endekste;

$\Delta E_{AGL} > 0$ ise, GB döneminde endeks değeri, GB öncesi dönemdeki endeks değere göre artmış ise incelenen sektördeki karşılaştırmalı üstünlükler yapısında bir azalma olacaktır. Dolayısıyla ülkenin aleyhine bir düşüş meydana gelecektir.

3.2.2. Ekonometrik Modeller

GB öncesi veriler kullanılarak ölçümler yapılmış ve bu ölçümler GB döneminde gerçekleşen değerlerle karşılaştırılmıştır. Bu konuyla ilgili gerekli açıklamalar yapılmıştır.

$$(\log M) = \beta_1 + \beta_2(\log Y) + \beta_3(\log M(-1)) + \beta_4 \text{Ar}(1) \quad \text{Model-1}$$

$$(\log M) = \beta_1 + \beta_2(\log Y) + \beta_3(\log M(-1)) + \beta_4 \text{Ar}(2) \quad \text{Model-2}$$

$$(\log M) = \beta_1 + \beta_2(\log Y) + \beta_3(\log M(-1)) + \beta_4(\log r_{\text{kur}}) \quad \text{Model-3}$$

$$(\log M) = \beta_1 + \beta_2(\log Y) + \beta_3(\log r_{\text{kur}}) \quad \text{Model-4}$$

$$(\log M) = \beta_1 + \beta_2(\log Y) + \beta_3(\log i) \quad \text{Model-5}$$

$$(\log \text{endeks}) = \beta_1 + \beta_2(\log M) + \beta_3(\log i) + \beta_4(\log r_{\text{kur}}) \quad \text{Model-6}$$

$$(\log \text{endeks}) = \beta_1 + \beta_2(\log M) + \beta_3(\log r_{\text{kur}}) \quad \text{Model-7}$$

$$(\log \text{endeks}) = \beta_1 + \beta_2(\log M) + \beta_3(\log i) \quad \text{Model-8}$$

Modelde;

M : ithalat,

Y: GSMH,

i : Faiz(Üçer aylık),

r_{kur}: Reel Kur,

β_1 : sabit terim katsayısı,

β_2 : ithalatın gelir esnekliği,

β_3 : ithalatın bir dönem gecikmeli değeri,

β_4 : birinci dereceden otoregresif sürecin düzeyini belirten katsayı, uzun dönem ayarlama mekanizmasıdır.

Yukarıdaki modellerin uygulanması sonucu, bu çalışma için en uygun model Model-1'dir. Model-1'de belirtilen ölçülerde, Türkiye'nin toplam ithalatı, AB'nden yaptığı ithalat ve üçüncü ülkelerden yapılan ithalat için ayrı ayrı analiz edilmiş, ayrıca sermaye malı ithalatı, ara malı ithalatı, imalat sanayi ithalatı ve fasıl mal grupları ithalatı da bu analize dahil edilmiştir.

Model-1 kapsamında yapılan analizler çerçevesinde otoregresif süreç ile karşılaşıldığından, durağan olan zaman serilerinde otokorelasyon var ise otokorelasyonu kaldırarak anlamlı bir değer oluşturmak için kullanılmıştır.

Ayrıca anlamsız çıkan değerlerde mevsimlik dalgalanmaların etkilerini ortadan kaldırıcı testler de yapılmıştır.

Model-1, GB öncesi ve sonrasında gerçekleşen parametreler katsayılarının değerlerini vermektedir. Model-1’de elde edilen milli gelir parametresi katsayılarının karşılaştırılmasıyla ticaret yaratıcı (refah artırıcı) veya ticaret saptırıcı (refah düşürücü) etkilerin tespit edilmesine çalışılmıştır. İthalatın gelir esnekliğinin gerçekleşen değeri, GB dönemindeki değer GB önceki değerden büyük ise refah artırıcı etki gerçekleşmiş, aksi durumda refah düşürücü etki sağlanmıştır sonucuna ulaşılır.

3. 3. Kapsam

GB öncesi veriler kullanılarak ölçümler yapılmış ve bu ölçümler GB döneminde gerçekleşen değerlerle karşılaştırılmıştır. Yapılan parametrik ölçme modellerinin kapsamına, toplam ithalat göstergelerinin ve sektörler itibariyle ithalatın incelenmesi girmektedir. Toplam ithalat göstergeleri; toplam ithalat, AB’den ithalat ve Birlik dışından yapılan ithalat olarak incelenmiştir. Ayrıca sektör itibariyle ithalat rakamları da analiz edilmiştir.

Ekonometrik modellerde üçer aylık zaman serileri kullanılmıştır. Kullanılan zaman serilerinin ilk verisi 1985 yılının ilk çeyreğinde, son verisi ise 2002 yılının üçüncü çeyreğine ait alınmıştır. Oluşturulan modeller kapsamında ithalat fonksiyonu analizleri bir parametrik ölçüm aracı olarak alınmıştır. Elde edilen sonuçlar karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Bu çalışmada GB öncesi dönem ve GB dönemi için özellikle karşılaştırılması yapılan katsayı β_2 ’dir. Bu katsayı ithalat talebinin dönem sonu gelir esnekliğini göstermektedir (Arghyroy, 2000:155). İthalatın gelir esnekliği katsayısı kullanılarak geliştirilen ölçüm yöntemi, ülke ve grup karşılaştırmalarına uygundur. Dolayısıyla, AB

ile gerçekleştirilen GB'nin statik etkilerinin ortaya konulması sağlanacak ve Türkiye'nin nc ülkelerle gerçekleştirdiği dış ticaret yönünde de değerlendirilecektir.

Bu çalışmada kullanılmış olan veriler ile gerekli olan ayrıntılar aşağdaki Tablo 3.1'de gösterilmiş ve veri setleri Ek-II'de verilmiştir. Çalışmamızda hem parametrik modeller hem de endeks yöntemi kullanılmıştır. Bu modellerle hesaplanan endekslerden elde edilen veriler, çeşitli dönemler açısından açıklanmıştır. Parametrik modellerin zmleri ve bu üzümlerde destek bulan yorumlar yapılmıştır. Bu lme yöntemleri incelendikten sonra ulaşılan sonuçlar toplu olarak değerlendirilmiştir.

GB'nin kurulmasıyla, Türkiye'nin rekabet gücündeki değişimin llebilmesi maksadıyla Balassa ve AGL endeksleri kullanılmıştır. Bu endeksler için önce yıllara göre endeks değerleri bulunmuş, daha sonra GB ncesi dönemde ve GB döneminde gerçekleşmiş değerler toplanarak yıl sayısına göre ortalamaları alınmış ve gerekli yorumlar yapılmıştır.

Ekonometrik modelde kullanılan her bir veri setinin ekonometrik modelde kullanılmak üzere birim kök testi yapılıp durağanlıkları sağlanmıştır. Daha sonra ekonometrik ölümlere geçilmiştir. Bu çalışmada kullanılan ilk veri seti GSMH'dır. Tezde kullanılan veriler DİE'den temin edilmiştir. Kullanılan bu rakamlar USA Doları cinsindedir.

Tablo 3. 1: Yapılan Analizlerde Kullanılan Değişkenler İle İlgili Temel Bilgiler

Analizde Kullanılan Veri Setleri ve Durağanlık Testleri (1985 Baz Yılı, Üçer Aylık)				
DEĞİŞKENLER	Birim	Dönem	Kaynak	Durağanlık Testleri
Y GSMH	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
X (ihracat)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
M(İthalat)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
MAB(AB İthalat)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
MROW(Üçüncü ülkelerden İthalat)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
MSER(Sermaye Malı İthalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
MARA(Ara Malı İthalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Mimalat(İmalat Sanayi İthalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Mmot(Motorlu Kara Taşıtları ve Aksam Parçaları İthalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Morme(Örme Eşya İthalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Mörm(Örme Giyim Eşyası İthalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Mörülmes(Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları ithalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Mpamk(Pamuk ve pamuk ipliği ithalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Mçim(Çimento alçı ve taş ithalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Mtut(Tütün ve tütün mamulleri ithalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Mdem(Demir-Çelik ithalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Mcam(Cam ve cam eşya ithalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Manamet(Demir-Çelik dışındaki ana metal sanayi ithalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Mdoku(Dokumaya elverişli eşyalardan hazır tekstil ürünleri ithalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Melkt(Elektirik makine ve cihazları ithalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Mkim(Muhtelif kimyasal maddelerin ithalatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Xmot(Motorlu Kara Taşıtları ve Aksam Parçaları ihracatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Xorme(Örme Eşya ihracatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Xörm(Örme Giyim Eşyası ihracatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Xörülmes(Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları ihracatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Xpamk(Pamuk ve pamuk ipliği ihracatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
XSER(Seramik malı ihracatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Xçim(Çimento alçı ve taş ihracatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Xtut(Tütün ve tütün mamulleri ihracatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Xdem(Demir-Çelik ihracatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Xcam(Cam ve cam eşya ihracatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Xanamet(Demir-Çelik dışındaki ana metal sanayi ihracatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Xdoku(Dokumaya elverişli eşyalardan hazır tekstil ürünleri ihracatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Xelkt(Elkt. makine ve cihazları ihracatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan
Xkim(Muh kimyasal maddelerin ihracatı)	\$	1985:1-2002:3	DİE	Durağan

Yukarıdaki yapılan hesaplama yöntemi AB'ye yapılan ihracat ve AB'den yapılan ithalat verilerinin hesaplanmasında da kullanılmıştır. İstatistik bültenlerinde AB ülkelerine yapılan ihracat veya ithalat verileri tek rakam şeklinde verilmemektedir. Veriler ülkeler açısından gösterilmektedir. Dolayısıyla, AB'yi oluşturan ülkelere yapılan ihracat ve bu ülkelere sağlanan ithalat rakamları tek tek toplanarak dolar cinsinden üçer aylık veriler oluşturulmuştur. Ulaşılan rakamlarda 1985 yılı baz olarak kabul edilmiştir.

Analizde iki dönem seçilmiştir. GB öncesi dönem ve GB dönemidir.

I. Dönem: Bu dönem 1985 yılından 1995 yılına kadar olan süreci içermektedir. Türkiye'nin bu dönemde birliğe üye olmak için yeniden başvuruda bulunduğu ve daha önce askıya alınan GB'ne hazırlık yükümlülüklerinin tekrar hayata geçirildiği dönemdir. Ticari ilişkilerin canlanmaya başladığı bu dönem GB sürecinin tamamlandığı 1995 yılı sonuna kadar sürmektedir.

II. Dönem: Bu dönem Türkiye ile AB arasındaki GB'ne hazırlık sürecinin tamamlanarak geçilen 1996 yılı ikinci dönem başlangıcı olarak kabul edilmektedir. İnceleme dönemi 2002 yılının üçüncü çeyreğini kapsayacak kadar sınırlandırılmıştır.

Yukarıdaki tanıtımı yapılan iki dönemde endeksler ve modeller kullanılmıştır. Dış ticaretin toplam ithalat ve ihracat, AB ithalat ve üçüncü ülkelere ithalat dönemsel olarak ele alınmıştır. Madde bazında da araştırmalar yapılmış ve Türkiye'nin AB ile ihracatında önemli paya sahip olan fasıllardaki rekabet yapısı incelenmiştir

3. 4. Türk Dış Ticaretindeki Gelişmeler

Yirminci yüzyılın sonunda dünya soğuk savaşının da sona ermesiyle, siyasi blokların çözüldüğü ve liberalleşme eğilimlerinin güçlendiği bir küreselleşme yaşanmaktadır. Diğer yandan dünya ticaretindeki bütünleşmenin bölgesel bütünleşmeler yoluyla mı, yoksa GATT kapsamındaki çok taraflı görüşmelerde mi gerçekleştirileceği yönünde uzun zamandır devam eden tartışmalar, özellikle Uruguay Roundu sonrası AB ve NAFTA'nın genişlemesi, MERCOSUR'da (Arjantin, Paraguay, Uruguay, Brezilya, Serbest Ticaret Antlaşması) gözlemlenen hareketlilik, dünya ticaretindeki bütünleşmenin

bölgesel ekonomik birliklerin entegrasyonu ile gerçekleşeceğini savunan görüşlere ağırlık kazandırmaktadır (DTM, 444).

Bilindiği gibi Türkiye ile AB arasında GB 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu yıl sonunda 8. uygulama yılı tamamlanacak olan GB'nin aslında Türkiye ekonomisi ve dış ekonomik ilişkileri bakımından ortaya çıkardığı etkilerin değerlendirilmesi bu çalışmanın temel konusudur.

Türkiye'nin GB doğrultusunda gerçekleştirdiği hukuki ve kurumsal düzenlemeler, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurucu üyelerinden biri olarak yerine getirmekte olduğu yükümlülüklerle paralellik arz ettiğinden dünya ticaretinin liberalleşme sürecine ve bu süreçte ülkemizin konumunu güçlendirmesine de hizmet etmektedir.

Türkiye, 1980'li yılların başlarından beri ısrarla ekonomisinin tekrar yapılanmasına ve dışa açılmasına yönelik çabalarda bulunmuş, buna bağlı olarak ekonomik büyüme devam etmiş, ihracat üç kat artmış, ekonomi içindeki sektörler çeşitlenmiş ve önemli yabancı yatırımlar ülkemize girmiştir. Bu değişiklikler 1991 yılından itibaren dikkate değer bir hızlanma kaydetmiştir (Scrivener, 1993: 10). Doğu Bloğunun yıkılması sonucu ortaya çıkan gelişmeler, Doğu Avrupa'da Türkiye'nin Birliğe üyeliği yönünde rakipleri arttırırken, gerek Karadeniz bölgesinde eski Sovyet Cumhuriyetleri, Balkanlardaki ülkeleri, Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri ve Orta Doğu Ülkeleri Türkiye'ye jeopolitik değerler kazandırmıştır. Diğer yönden Türkiye AB'nin 10 uncu Ticaret partneridir. Taraflar arasındaki ticaret hacmi yaklaşık 41 milyar dolar civarındadır (İKV, 6).

3.4.1. 1980 Öncesi Dönemde Türkiye'de İthal ikameci Sanayileşme ve Dış Ticaretin Gelişimi

Dış ticaretimizin genel yapısına bakıldığında gerek ihracat gerekse ithalat yönünden önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Cumhuriyet döneminden sonra dış ticaretin yapısını incelediğimizde tamamen tarımsal ağırlıklı bir yapı göze çarpmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ekonomisi dışa bağımlı, dışa açık ekonominin tüm

özelliklerini taşımaktaydı. Bu yıllarda ülkenin gümrük tarifelerini saptaması ve dış ticareti düzenleme yetkisi çok sınırlıydı.

1923 yılında İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda 1925 yılında Sanayi ve Maden Bankası kurulmuş, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılarak sanayi üretimi belli muafiyetlerle teşvik edilmiştir. Bu dönemde tarımsal makine, araç ve gereçlerin ithalatında gümrük muafiyeti sağlanmış, yerli üretim ve sanayii korumak için özellikle iplik ve kumaş, un ve diğer gıda maddeleri, deri ve ağaç mamulleri, çimento gibi maddelerin ithalatı yüksek gümrüklerle kısıtlanmıştır. 1930 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu, 1931 yılında TCMB'nin kurulması, Menkul Kıymetler ve Borsa Kanunu, Türkiye Kambiyo Kontrol Rejimi'nin uygulanmaya konması, 1932 yılında Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi'nin kurulması bu dönemin kurumsal düzenlemeleri olarak ifade edilebilir (DTM, 1998: 44).

İhracat dönem başlarında önemli artışlar göstermiştir. Ancak daha sonraki yıllarda giderek azalma göstermiştir. Bu azalmanın nedeni, ihracatımızda önemli yeri olan ülkelerde görülen ekonomik bunalımdır. 1929 yılına kadar ithalatta azalma eğilimi görülmemektedir.

Dış ticaret açığı bu yılda en yüksek rakama ulaşmıştır. İthalatın artmasında spekülasyon beklentilerin önemli etkisi bulunmaktadır. Lozan antlaşması gereği bu dönemde 1929 yılına kadar ithalata müdahale edilememiştir. 1930 yılından itibaren ithal ikameci ve korumacı politikalara ağırlık verilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde kur politikasına bakıldığında; 1929 yılına kadar geçen süre TL'nin konvertibl olduğu dönemdir. Bu dönemde ülkenin kambiyo işlemlerini yürütecek Merkez Bankası ve istikrarlı kambiyo kuru politikasını yürütebileceği döviz rezervleri yoktu. Döviz kuru arz ve talep dalgalanmalarına bağlı olarak belirlenmekteydi. 1923 yılında yaklaşık olarak 1 \$ = 1,68 TL iken 1932 yılında 1 \$ = 2,12 TL'ye yükselmiştir. 1930 yılında çıkarılan Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile TL'nin konvertibilitesi sona ermiştir (Tezel, 1984: 170).

1923 – 1929 yılları arasında dış ticaret sürekli açık vermiştir. 1923 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 58,5 iken, 1929 yılında bu oran % 60,6 olmuştur.

1929 yılından sonra ihracat, ithalatı geçerek dış ticaret fazlalıkları oluşmaya başlamıştır. 1932 yılına gelindiğinde ihracatın ithalatı karşılama oranı % 117,8'e, ulaşmıştır. 1930'lu yılların başlarında hükümet ihracat geliriyle ödeyebileceği kadar ithalat yapılmasına izin vermiştir. 1923 yılında ihracatın GSMH'ya oranı % 8,9 iken, 1932 yılında bu rakam 8,6'ya düşmüştür. İthalatın GSMH'ya oranı ise % 15,2'den, % 7,3'e düşmüştür.

1930'lu yıllarda uygulanan ikili antlaşmalara ve kotalara dayalı dış ticaret politikası Türkiye'nin ithalat yapısını, sanayileşme politikasına uyumlu hale getirmesini kolaylaştırmıştır. İthalatın bileşiminde nihai tüketim mallarının payı sürekli azalmış, ara ve yatırım mallarının payları ise yükselmiştir. Yurt içi sanayi üretim etkili bir korumaya kavuşmuştur (Tezel, 158).

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde dış ticaret, 1930 – 1946 yılları arasında 1938 yılı dışında, devamlı fazla vermiştir. Bunda o dönemde izlenen, döviz kuru, ihracat ve ithalat rejimi ve politikalarının çok önemli rolü vardır (Karluk, 293).

Türkiye, II. Dünya Savaşı boyunca 6 yıl savaş ekonomisi şartlarında yaşadı. Savaş harcamaları arttı. 1932 – 1945 yılları arasında izlenen korumacı politikalar sonucunda dış ticaret fazlası altın ve döviz stoklarını fazla arttırmıştır. Bu yıllarda altın stoku 14,5 tondan 210 tona yükselmiştir. Uygulanan deflasyonist para politikası sonucunda TL değer kazanmaya başlamıştır. II. Dünya savaşı yıllarında aşırı enflasyon sonucunda fiyatlar dört kat artmış ve ihracat gelişmemiştir. 7 Eylül 1946 tarihinde döviz kuru ayarlamasına gidilmiştir. TL'den % 116 oranında devalüe edilmiştir. (Şahin, 1993: 132).

1953 yılından sonra ortaya çıkan sıkıntılar nedeniyle 1956 'dan sonra katlı kur sistemine gidilerek turistik dövizlerde 1 \$ = 5,25- 5,50 TL kuru uygulanmaya başlanmış, faiz oranları ve fiyat denetimleri arttırılmıştır. Bunun sonucunda ödemeler dengesi açığı bir miktar azalmıştır. Ancak katlı kur politikasının başarısız olması, ithalatın artması 1954 yılından sonra tarımsal üretimin düşmesi, büyüme hızının yavaşlaması, enflasyon hızının yükselmesi, döviz sıkıntısının ortaya çıkması, ABD'nin dış yardımları kısması ve devalüasyon konusundaki baskıların artması sonucunda hükümet Uluslararası mali kuruluşların yardımını istemek zorunda kalmıştır. IMF'in güdümünde ve OECD nezdinde yürütülen görüşmeler sonucu Türkiye'nin ticari borçları konsolide edilerek

taksidde bağlanmış, vadesi gelen borç taksitleri ertelenmiş ve yeni krediler açılmıştır (Şahin, 1997: 106). 1955 yılında ithalat çeşitli sınırlamalarla kısıtlandı. Bu dönemde ihracatın da azalması nedeniyle dış ticaret açığı devam etti. Ödemeler dengesi açığının devam etmesi nedeniyle ikili kliring antlaşmaları yapıldı. Milli Koruma Kanunu tekrar yürürlüğe konarak fiyatlar üzerinde denetimler arttırıldı. Mal darlıkları ve karaborsa işlemleri yaygınlaştı. Bu gelişmelere IMF'nin de ısrarı, T.C. Hükümetinin 4 Ağustos 1958 tarihinde istikrar önlemleri almasına neden oldu. Bu istikrar önlemlerinin dış ticaret ile ilgili hükümleri şunlardır (Karluk, 395):

- TL devalüe edilerek 1 \$ = 280 kuruştan, 1 \$ = 900 kuruşa yükseltilmiştir.
- İthalat tekrar serbestleştirilmiş, üç aylık programlara bağlanmış, ara ve yatırım malları ithalatına öncelik verilmesi öngörülmüştür.
- Katlı kur sisteminden tekli kur sistemine geçilmiştir. İstikrar önlemlerinin yürürlüğe girmesiyle dış krediler artmış, dış borçlarda borç ertelemesine gidilmiş ve borçlar bir ödeme planına bağlanmıştır.

Devalüasyondan sonra dış ticaret hacmi tekrar genişlemiş ve dış ticaret açıkları artmıştır. 1950 – 60 yıllarında Türkiye'nin ihracatında tarım ürünleri önemli bir yere sahipti. İhracat gelirlerinin % 80'ni tarım ürünleri oluşturmaktaydı. Sanayi ürünlerinin ihracat gelirindeki payı % 5'in altında idi. Madenlerin ihracatımızdaki payı % 5 civarında olmuştur. Türkiye'nin 1950- 1960 yılları arasında tarımsal ve madensel hammadde ihracatçısı ve yatırım ve ara mallar ithalatçısı bir ülke konumunda olduğunu söyleyebiliriz.

1960 yılından itibaren bu yapı değiştirilmeye çalışılmıştır. 1960'dan sonra kalkınma 5 yıllık planlara bağlanmıştır. Bu amaçla 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Planlı dönemde sanayileşme politikası ithal ikameci sanayileşme modeli üzerine oturtulmuştur. I. Plan Dönemi boyunca, ihracatın istikrarlı biçimde artmasına karşılık ithalatın hemen hemen aynı düzeyde kalması nedeniyle, ilk yıl dışında dış ticaret açıklarının küçük boyutta kaldığı görülmektedir. II. Dönemde ise, ihracatta önemli yer tutan dört tarım ürününün (tütün, pamuk, fındık ve kuru üzüm) ihracat olanağının kısıtlı düzeyde kalması nedeniyle özellikle tütün ve fındık stokları giderek artmıştır. Aynı yıllarda ithalat istikrarlı biçimde artış gösterdiği için dış ticaret

açığı da giderek artmıştır. Aşırı ithal ikamesinin uygulanması, ihraç ürünlerine olan talebin gerilemesi ve değerlenmiş kurların gündemde bulunması nedeniyle ihracatta 1970 yılına kadar önemli bir gelişme ortaya çıkmamıştır. 1970'li yıllarda döviz darboğazı ve ihracattaki tıkanıklık nedeniyle yeni bir istikrar önlemleri paketi uygulanmış, bu pakette %40 oranında devalüasyon yapılması dolayısıyla ihracat gelirlerinde ve işçi döviz girişinde önemli miktarda artış olmuştur.

1973 yılında uygulamaya giren 3'üncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda dışa dönük sanayileşme politikası benimsenmiştir. Bu planın stratejisine göre sanayileşme içe değil dışa dönüktür (Başol, 1993: 245). Bu planlı dönemde dışa dönük uluslararası rekabet gücü olan sanayilerin teşvik edilmesi amacıyla dış ticarete getirilen kısıtlamaların giderek kaldırılması söz konusu olmuştur. 1963 yılında tarım ve hayvancılık kesiminin toplam ihracatımızdaki payı %77,2 madencilik ve taş ocağının payı % 10,6 ve sanayiinin payı % 12,2 civarında olmuştur. 1968 yılında toplam ihracatımızdaki tarım ve hayvancılık kesiminin toplam ihracatımızdaki payı artarak % 81,9'a ulaşmış, madencilik ve taş ocağının aldığı pay düşerek % 5,3'e ve sanayii kesiminin payı % 12,8 olmuştur.

1978 yılından itibaren tarım ve hayvancılığın ihracatımızdaki payının düştüğü (%18,3), sanayii payının ise arttığı (% 78,1) görülmektedir. Madencilik ve taş ocağının payı ise % 3,6 olmuştur (Akın, 1998: 24). Dış ticaret dengesi ilk defa 1974 yılında 2,2 milyar dolar açık vererek 1 milyar Dolar sınırını aşmış ve daha sonraki yıllarda bu milyarlık açıklar, hızla büyüyerek devam etmiştir.

Türkiye'de dış ticaret dengesindeki açık 1980'de 5 milyar dolar seviyesinde iken, 1988'de 2,6 milyar dolara gelinmiş; fakat bu yıldan sonra ithalatta görülen patlama sonucunda açık hızla artarak 1990 yılında rekor seviyeye ulaşmıştır (9,3 milyar dolar). Türkiye ilk defa ithalat rejimi uygulamasına 1978 yılında istikrar önlemleri ile başlamış, uygulanan rejimin çabaları 1980 istikrar kararlarına kadar devam etmiştir. 1958 – 1980 yılları arasında Türkiye'de yürürlükte olan ithal rejiminde ithalat, liberasyon, tahsisli ithal malları ve anlaşmalı ülkeler kontenjan listelerinden olmak üzere üç ayrı listeden yapılmıştır. Bu listenin dışındaki malların ithalatı yasaklanmıştır (Seyidoğlu, 52). Planlı dönemde gümrük vergilerinin amacı yerli sanayii teşvik ve korumadan ziyade devlete gelir sağlamak olmuştur. Koruma görevini genelde ithal kotaları yerine getirmiştir.

Cumhuriyetimizin kuruluşundan itibaren kırk beş yıllık süreç içinde ihracatımızda sürekli sert dalgalanmalar olmuştur. Bu sert dalgalanmaların nedenlerinden bir kısmı ülkemizin uyguladığı iktisadi politikalarla ilgilidir. İklim şartlarının bazı tarım ürünlerinin üretim hacmi üzerindeki olumsuz etkilerini ve dünya piyasalarındaki talep değişmelerini sayabiliriz. Ayrıca ihrac fiyatlarının yükselmesi de ülke ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yapmıştır. Sanayiinin gelişimi için başlangıçta montaj sanayiine önem verilmiştir. Ancak montaj sanayi yüksek maliyetlerle çalışmıştır. Bu faktörler göz önüne alındığında ihracatımız olumsuz yönde etkilenmiştir. İstenilen ölçüde ihracat yapılamadığı için ithalatta kısıntıya gidilmiştir. Himayeci gümrük tarifeleri uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca kambiyo kontrol rejimi, takas ve kliring rejimleriyle ithalat hayli kısıtlanmıştır (Yaşa, 1982: 100).

1951 yılında ithalatta % 60 oranında Liberasyonun kabul edilmesi ithalatın süratle artmasına, altın ve döviz ihtiyatlarımızın tükenme noktasına getirmiştir. İthalat oranında ihracatımızın da artmaması nedeniyle sürekli olarak dış ticaret açığı büyümüştür. 1965 yılından itibaren ihracatta görülen artışın nedenleri arasında vergi iade sistemi vardır. 1970'li yıllara kadar dış ticaret açığı ile birlikte hizmetler bilançosunda da açıklar devam etmiştir. 1975 yılı hariç ihracatımız sürekli artış göstermektedir.

Planlı dönemde kambiyo rejimi daha liberal bir hale getirilmiştir. 1960 yılında TL'nin resmi devalüasyonundan sonra da sabit döviz kuru politikasına ve ihracata farklı prim ve vergi iadesi uygulamasına devam edilmiştir. Planlı dönemde aşırı değerlenmiş döviz kuru sürdürülmüş ve tekrar katlı kur uygulamaları sürdürülmüştür. 1962 – 1967 yılları arasında iç fiyatlardaki istikrar sayesinde TL'nin değeri istikrar göstermesine rağmen 1967 yılından itibaren değer kazanmaya başlamış ve 1970 devalüasyonunun uygulanmasına neden olmuştur. 1970 tarihinde 1 \$ = 9 TL' den, 1 \$ = 15,15 TL' ye yükseltilmiştir. 1970 devalüasyonu ile bu dönemdeki dünya konjonktürü nedeniyle ihracat mallarının fiyatları yükselmiş, işçi dövizleri artmıştır. Bu gelişmeler döviz birikiminde ve dış ödeme zorluklarının giderilmesinde etkili olmuştur. TL'nin aşırı değerlenmesinde izlenen içe dönük, ithal ikameci politikaların önemli rolü vardır. Devalüasyonun etkisi 1973 yılına kadar devam etmiştir. 1979 yılında yeni bir devalüasyonla 1 \$ = 35 TL' ye ve Haziran 1979 yılında tekrar 1 \$ = 47,1 TL' ye yükseltilmiştir. Kurlar gerçekçi belirlenmediği, ekonomi politikalarıyla uyumlu olmadığı için, dış denge sağlanamamış,

ithalatta rantların, ihracatta düşüşlerin oluşmasına neden olmuştur. Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında dünya toplam ihracatındaki payımız düşmektedir. 1975 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 30'un altına düşmüştür (Yaşa, 197). 1973 – 1974 yıllarında petrol fiyatlarının dört kat yükselmesi ithalatı önemli miktarda arttırmıştır. Dünya konjonktürünün daralma döneminde olması ve TL'nin değerlenmesi ihracatı azaltmış ve ödemeler bilançosu açığını önemli boyutlara yükselmiştir. Yabancı sermaye ihtiyacı da artmıştır.

1973 yılından sonra, kısmen enflasyon oranlarını ve kısmen de çapraz kur farklarını yansıtan ufak oranlı çok sayıda “mini devalüasyon” yapılmıştır. Doların değeri, resmi kur olarak Eylül 1977 yılında 19,25 TL' ye ve 1 Mart 1978 tarihinde 25 TL' ye çıkarılmıştır. Yurt dışına çıkışlar iki yılda bir defaya indirilmiş ve % 50 oranında “dış seyahat vergisi” konulmuştur. 10 Nisan 1979 tarihinde dolar 29,50 TL' ye yükseltilmiş ve bazı döviz alışlarında % 40 prim ödenmesi öngörülmüştür. Ayrıca ülkeye getirilen zorunlu olmayan döviz ve efektif alışlarında bu tarihten sonra 5 TL'lik ek prim ödenmeye başlanmış ve 1970 yılında TL, %66 oranında devalüe edildi ve 1 ABD dolarının TL fiyatı 9.08'den 15.15 TL'na yükseltildi. Böylece TL dolar karşısında primsiz kura göre % 32, primli kura göre ise % 78 oranında devalüe edilmiştir. 11 Haziran 1979 tarihinde 1 \$ = 47,10 TL olmuştur (Karluk, 316).

Kurlar gerçekçi belirlenmediği ve ekonomi politikaları döviz politikaları ile tutarlı uygulanmadığı için yapılan ayarlamalar dış dengeyi sağlayamamıştır. 1973 yılında aşırı değerlenmiş bir döviz kuru politikası izlenmesi, resmi döviz kuruna paralel bir serbest döviz kuru oluşmasına yol açmıştır. Böylece, ithalatta rantların, ihracatta ise düşüşlerin ortaya çıkmasına neden olunmuş ve ekonomide optimum kaynak dağılımı bozulmuştur. Türkiye'de, 1980 yılına kadar gerçekleştirilen kur ayarlamaları, aslında ticaret ortaklarımız ile ülkemiz arasında bulunan enflasyon oranlarını yansıtmaktan çok çapraz kurlardan meydana gelen değişimleri gidermek için yapıldığından gerçekçi olmamıştır. Bir ekonomide denge döviz kurları enflasyonist bir ortamda sabit tutulmak istenirse, döviz rezervleri hızla erir ve resmi kur ile serbest kur arasındaki makas giderek açılır. Nitekim 1960 yılından sonra TL'nin sürekli değer kazanması, 1977 yılından sonra dış rezervlerin hızla erimesine, Türkiye'nin dış borçlarını ödeyemez duruma düşerek “70 sente” muhtaç duruma düşmesine neden olmuştur.

1960-1980 dönemi, içe dönük ithal ikamesine ağırlık veren, dışa karşı korumacılığın sürdüğü bir dönem olmuştur. İthal ikamesi politikası umulduğu gibi ithalatı azaltmamıştır. Zira ithal ikamesi yapan yeni sanayiler hammadde ve ara malların çoğunu ithal etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum sanayii politikası ile dış ilişkiler politikasının koordine edilmemiş olmasının bir göstergesidir (Kılıçbay, 1993: 97). Geleneksel ithal ikameci stratejide 1980 yılına gelindiğinde iki durumla karşılaşmıştır. İlki ara ve özellikle yatırım mallarının yerli üretimini gerçekleştirmek; ikincisi, ithal ikamesini bir yana bırakmak. 1980 sonrası dönemde ikinci yaklaşım yönünde yol alınmıştır (Özbey, 1999: 59).

3.4.2. 1980 Sonrası Türkiye’de Dış Ticaretin Yapısı ve Dışa Açılma Politikalarının Sonuçları

1980’li yıllara girerken yapılan üretim, iç talebi karşılamaya yönelikti. İthal ikameci sanayileşme stratejisinin gereği, uygulanan aşırı değerlenmiş kur politikası ihracatı caydırmakta ve yabancı sermaye malları kullanımını özendirilmekteydi. Bu durum, döviz talebini arttırmaktaydı. İthal ikameci sanayileşme stratejisi, döviz tasarrufunu sağlayacak nitelikte değildi. İzlenen sanayileşme politikası tıkanma noktasına gelmişti.

1978 ve 1979 yıllarında IMF ile yapılan anlaşmalara rağmen ekonomide yeniden yapılanmayı ve istikrarı sağlayacak gelişmeler elde edilemeyince, IMF ve uluslararası finans kuruluşları gereken desteği askıya aldıkları için, 1979 sonbaharında kurulan Demirel hükümeti yeni bir istikrar paketi hazırlayıp uygulamaya koyma zorunluluğu duymuştur. 24 Ocak istikrar önlemleri olarak bilinen bu pakette ihracata ağırlık ve öncelik veren bir sanayileşme modeli benimsenmiştir. İthalatta kademeli serbestleştirilmeye gidilerek Türk sanayii terbiye edilmeye çalışılmıştır. Özellikle 1984’den sonra ithalatın serbestleştirilmesi, kaçakçılık ve karaborsayı büyük ölçüde engelleyerek haksız rekabeti ortadan kaldırmış, yabancı sermaye girişleri üzerinde olumlu bir etki yaratmış ve sanayiinin dinamik karşılaştırmalı üstünlükler teorisi içinde yeniden yapılanması sağlamıştır (Karluk, 216). 24 Ocak 1980 tarihli istikrar önlemlerinin dış ticaret politikasıyla ilgili olanları şöyle sıralanabilir:

- TL %33 oranında devalüe edilerek 1 USD=47.8 TL'den 71.4 TL'ye yükseltilmiştir.
- İhracata vergi iadesi ve düşük faizli kredi uygulamasına başlanmıştır.
- Döviz alışı ve satışı serbestleştirilmiştir.
- DÇM (Döviz Çevrilir Mevduat) uygulamasından vazgeçilmiştir.
- Yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiştir.
- Yurtdışı müteahhitlik işleri desteklenmiştir.
- İthalat kademeli olarak serbestleştirilmiştir.
- İthal girdilerde gümrük muafiyeti uygulanması benimsenmiştir.

Alınan istikrar tedbirleri ve uluslararası ekonomik yapının etkisiyle dış ticaret rejiminde ve gelişmesinde önemli değişimler olmuştur. Esnek kur politikası ve ihracata getirilen teşvik önlemleri ihracatı %20 oranında artırmıştır. İhracatın artış göstermesinin nedenleri şöyle sıralanabilir (Kılıçbay, 1991: 167):

- İç talebin kısılması nedeniyle ihracata elverişli fazlanın ortaya çıkması,
- İç piyasanın çekiciliğini kaybetmesi ve dışa dönmenin zorunluluk haline gelmesi,
- Fiyat artışı hızında elle tutulur düşüşün meydana gelmesidir.

4 Şubat 1988 kararları ile ihracata vergi iadesi uygulamasından vazgeçilerek, ülkede daha gerçekçi bir kur politikası uygulaması kabul edilmesinden dolayı 1988 yılında döviz kurlarında bir iyileşme görülmüştür. USD'nin artış değerinin enflasyonun altında kalması ve reel kurun eksik değerlenmesi sonucu ihracatı artırmaya yönelik bu iyileşme kısa sürmüştür.

İhracat teşviklerinin amacı sanayii Uluslararası rekabete hazırlamak, dış ticarete uzmanlaşma çabalarını desteklemek, uzun vadede ihracatın yapısını sanayi ürünleri lehine değiştirmektir. 1980 sonrasında ihracat teşvikleri; ihracat kredileri ile parasal ve mali yardımlardan oluşmaktadır. İhracat kredisi 1987 yılında faaliyete geçen Exim Bank tarafından sağlanmaya başlanmıştır. Parasal ve mali yardımlar ise, vergi, resim ve harç istisnası, kurumlar vergisinden ihracat istisnası, gümrük muafiyetli mal İthalatı şeklinde sıralanabilir (İSO, 1993: 252). Ülkemizin 1995 yılı sonu itibariyle AB ile gerçekleştirdiği GB, GATT Uruguay Round'u sonucunda alınan kararların getirdiği yeni yükümlülükler

ile mali kaynak sıkıntısı dikkate alınarak, 1995 yılı için ihracat teşviklerinde ürün bazında teşvik esası benimsenmiştir. GATT taahhütlerimiz ile 1996 yılından itibaren AB ile gerçekleştirdiğimiz GB nedeniyle ihracatta doğrudan teşvik uygulamaları 01.11.1995 tarihinde sona ermiştir. 1997 yılında 5 çeşit tarımsal ürün için tarımsal ürünlerde ihracat iadesi yardımı uygulaması GATT taahhütleri çerçevesinde başlamıştır. Türkiye ile AB arasında imzalanarak gerçekleştirilen GB Anlaşması çerçevesinde hazırlanan ve uluslararası taahhütlerimize uygun hale getirilen dahilde ve hariçte işleme rejimleri 01.01.1996 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmıştır (İTO, 1998:17).

1981 yılında ithalat rejimi ile ithalat kotaları azaltılıp 1 nolu liberasyon listesi genişletilmiştir. 1984 ithalat rejimi ile ithalatı izne tabi ve ithalatı yasak mallar açıklanmaya başlamıştır. 1982 yılında ithalat rejiminde bulunan libera mallar listesi, belirli bir fon ödemesi yapıldıktan sonra serbestçe ithalatı yapılabilecek ve daha lüks mal niteliğinde olan malları kapsamaktadır. İthalatı yasak mallar hiç bir şartla ithalatı mümkün olmayan ve başlangıçta daha çok üretim malı olan 219 malı kapsamaktadır. 1985 yılından sonra silah, cephan ve uyuşturucu dışında yasak mal kalmamıştır. İthal rejimine getirilen en önemli değişiklik miktar kısıtlamalarının ve tahsisli ithal malları listesinin kaldırılması olmuştur (Karluk, 275). İthalatın serbestleşmesi kademeli olarak sağlanırken, haksız ticari uygulamalara karşı önlem olarak 1989'da dampinge karşı vergi uygulamaları yürürlüğe girmiştir. 1984 yılından itibaren uygulanacak vergi uygulamaları ve fon ödemek suretiyle ithal edilebilecek malların listesi yayınlanmıştır. İthalat teminat oranı döviz satış bedelinin % 5'i olarak belirlenmiştir. AB üyelerine uygulanan gümrükler sıfırlanmış, toplu konut fonu tamamen kaldırılmıştır. AB'nin Ortak Gümrük Tarifeleri'ne uyum sağlanarak bu tarifeler AB dışındaki ülkelere uygulanmaya başlanmıştır.

2 Temmuz 1984 yılında 30 sayılı kararla yerleşik kişilerin yanlarında döviz bulundurmaları suç olmaktan çıkarılmıştır. TL'nin yabancı paralar karşısındaki değerinin belirlenmesi yetkisi TCMB'ye verilmiştir. Döviz tahsis ve transfer işlemleri bankalara bırakılmış ve bankaların döviz mevduatlarını serbestçe kullanmalarına izin verilmiştir. 1 Mayıs 1981 tarihinde TCMB, TL ile yabancı paralar arasındaki pariteyi ekonomik koşulları esas alarak belirlemeye yetkili kılınmış ancak 1983 yılında bu uygulama sona erdirilmiştir. 1984 yılında efektifler için kurun alt ve üst sınırı % 8 olarak belirlenmiş,

1986 yılında bu oran % 1 olmuştur. 1980 yılından sonra izlenen dışa açık ekonomi politikası sonucu TL'nin kısmen konvertibilitesi sağlanmıştır. 1980 –1988 yılları arasında reel döviz kuru devalüe olmuş, 1988 yılından sonra tersine bir gelişim göstermiştir. Bunun nedeni 1988 ve 1989 yıllarında yaşanan ekonomik durgunluk, cari hesabın fazla vermesi ve mevduat faizlerinin yükselmesi ile TL'ye olan taleptir. 1991 yılında Körfez krizi nedeniyle ülkenin riskliliği artmış, kısa vadeli sermaye kaçıışı reel kurun değer kaybetmesine neden olmuştur. 1992 yılında sermaye hareketliliğinin artması reel kuru tekrar artırmıştır. 1993 yılında cari işlemler bilançosu açığı artmış ve reel kur değer kaybetmiştir. 1994 yılında reel kurda önemli oranda bir düşüş olmuştur. 1994 yılının başında TL'den kaçış başlamıştır. Bu dönemde TCMB'nin müdahalesi başarısız olmuş, dolayısıyla krizi önleyememiştir. Ödemeler bilançosu açıklarının yüksek bir düzeye ulaşması, kamu gelir ve gider dengesinin bozulması ve spekülasyon faaliyetleri ekonomiyi 1994 bunalımının eşğine sürüklemiştir.

3.4.3. GB Öncesi Dönemde İhracattaki Gelişmeler (1980-1995)

24 Ocak kararlarıyla Liberal Kambiyo rejimi, ihracat teşvikleri, ihracatın liberasyonu yönündeki politikaların ihracat üzerinde olumlu etki yapmasıyla ihracat önemli miktardan artış göstermiştir. 1970 yılında dış ticaret hacmimiz 1.536 milyon dolarken iken 24 Ocak 1980 İstikrar kararlarının ekonomi üzerinde yarattığı olumlu etki sonucunda 10.813 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. Dış ticaret hacmindeki değişim 1971 yılında %20.3 iken alınan tedbirler ve önlemlerle 1980 yılında % 47.6'ya kadar yükselmiştir. 24 Ocak İstikrar politikasından önce Türkiye'de uygulanan dış ticaret politikaları yerli sanayinin korunması ve ithal ikamesini amaç edinmişti. Koruma ve teşvik tedbirleri nedeniyle ithalat artışından ihracat olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Dış ticaret dengesi açığı 1970 yılında 359 milyon dolar iken 1980 yılında 4.999 milyon dolar olmuştur. İhracat gelirlerindeki değişim 24 Ocak kararlarının etkisiyle 1981 yılında en yüksek orana ulaşmış ve ardından 1983 yılına kadar azalmıştır. 1984 yılında tekrar yükselişe geçmiştir. Bu yükselişin nedeni olarak, 1983 yılından sonra dünyada ekonomik konjonktürün iyileşmesi ve 1984 yılından sonra ekonomide iç ve dış talep genişlemesi, dış kredilerin açılmasından kaynaklanan canlanma gösterilebilir.

1984-88 dönemi ihracatın her türlü teşvik tedbirleri ile desteklendiği bir dönem olmuştur. 1984 yılından itibaren ihracat teşvikleri arttırılmıştır. Mevcut teşvikler güçlendirilmiş ve yeni teşvikler eklenmiştir. Bu dönemde TL. dolar karşısında % 40 oranında devalüe edilmiş, 1989 yılından itibaren hükümet bilinçli olarak devalüasyonu enflasyonun altında tutmuştur. Dönemin sonunda ihracatın artış hızı çok yavaşlamıştır. 1988 yılından itibaren ekonominin döviz açığı büyümesi ve resmi döviz kuruyla serbest döviz kuru arasında açıklığın genişlemesiyle, tüm kesimler devalüasyon beklentisi içine girmiştir. Devalüasyon beklentisi ve reel faiz oranındaki düşme nedeniyle tasarrufçular TL'den kaçarak dövize ve altına yönelmişleridir.

1980 –1989 yılları arasında dış ticaret açığına bakıldığında, 1980 yılında en üst seviyeye ulaşmış, daha sonra 1982 yılına kadar düştükten sonra 1985 ve 1988 olmak üzere üç yılda bir gerçekleşen düşüşlerin ardından, 1988 yılında açık en düşük seviyesine inmiştir. 1989 yılında 1981 yılındaki seviyelere yaklaşmıştır. Dış ticaret hacmi 1980 yılında 10.819 milyon dolar iken, 1987 yılına gelindiğinde 2.5 katını aşarak 27.417 milyon dolara ulaşmıştır. Dış ticaret hacmi 1986 yılı hariç diğer yıllarda bir önceki yıla göre daha yüksek olmuştur.

24 Ocak kararlarının olumlu etkileri sonucu ihracatın ithalattan fazla artması, özellikle de 1982 yılında ithalatın gerilemesi ve ihracatın artmasıyla, ihracatın ithalatı karşılama oranı 1980 yılında % 36.7 iken 1982 'de % 64.9'a yükselmiştir. Bu oran ihracatın gerilemesi nedeniyle 1983 yılında %62'ye inmiştir. İhracatın tekrar yükselmesiyle bu oran, %70'e ulaşmıştır. 1980 – 1989 döneminde ise 1988 yılında bu oran dönemin en üst seviyesine ulaşarak %81 olmuştur.

Rakamsal olarak düşündüğümüzde 1980 yılında ihracat 2.910 milyon dolar iken 1995 yılında 21.636 milyon dolara yükselmiştir. Dolayısıyla 15 yıllık dönemde ihracat ortalama 7.4 kat artış gösterirken aynı dönemde ithalat ortalama 4.5 kat artmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1980 yılında % 36.7 iken 1995 yılında % 60.5'e yükselmiştir.

1980 öncesi yıllarda tarım ürünlerinin ağırlıklı olduğu ihraç yapısı, 1980 sonrasında sanayi ürünlerinin ağırlıklı olduğu bir düzeye gelmiştir. Tarım ürünlerinin

ihracattaki payı 1980 yılında %57.5 iken bu oran 1989 yılında % 18.3'e gerilemiştir. 1980'de 1989 yılına kadar tarım sektörünün ihracat geliri %20 artış göstermiştir. 1980 yılında 1.671.7 milyon dolar olan tarım ihracatı geliri 1981 yılında ihracatın serbestleştirilmesiyle artış göstermiş ve 1989 yılında 2.012 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin tarım için elverişli ve ekonomisinde tarımın ağırlığı göz önüne alınır, ekonomik büyüme açısından tarım sektörünün toplam ihracat içerisindeki payının düşük olması olumlu bir gelişme değildir.

Madencilik sektörü ihracat gelirlerinin toplam ihracat gelirleri içindeki payı, 1980'li yıllarda en yüksek seviyede (% 6.6) 1989 yılına gelindiğinde bu rakam yarı yarıya düşerek % 2.8 seviyelerinde kalmıştır. Türkiye'nin zengin maden yataklarına sahip olduğu dikkate alınır, madencilik sektöründeki ihracat gelirlerinin oldukça düşük olduğunu söyleyebiliriz.

Sanayi ürünlerinin ihracattaki payına bakıldığında 1980 yılında %36'lık bir payla tarım sektörünün altında iken, 1981 yılından sonra aradaki farkı bir hayli aşmıştır. 1982 yılında aradaki fark iki katına, 1989 yılında bu fark dört katına çıkmıştır. Sanayi sektörünün ihracat gelirleri, 1980 yılında 1.047.4 milyon dolar iken 1989 yılında 9.170.1 milyon dolara yükselerek dokuz kat artış göstermiştir. Sanayi sektörünün toplam ihracat içindeki payı 1980 yılında % 36 iken 1989 yılında % 78.9'a yükselmiştir. Bu durum Tablo 3. 2'de görülmektedir. Burada sanayi sektörünün ihracatta önemli payı almasında; ihracatın teşvik edilmesi, döviz kurundaki ayarlamalar ile sanayi ürünlerinin üretimini dış piyasaya yönlendirilmesine yönelik teşvikler etkili olmuştur.

Tablo 3.3 1994 - 2000 yılları arasında Türkiye'nin ihracatının mal gruplarına göre dağılımını göstermektedir. Tablonun incelenmesinden anlaşılacağı gibi tüketim malı ihracatı, yatırım ve ara malı ihracatından daha büyük paya sahiptir. 1994 yılında yatırım malları ihracatı % 4.0 ara malı ihracatı % 45.4 ve tüketim malı ihracatı ise % 50.6 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3. 2:Türkiye'nin Ana Sektörlere Göre İhracatının Sektörlere Göre Dağılımı (%)

Yıllar	Tarım (%)	Sanayi (%)	Madencilik (%)	Toplam %
1980	57.5	36	6.5	100
1981	47.2	48.7	4.1	100
1982	37.3	59.7	3.0	100
1983	32.8	63.9	3.3	100
1984	24.5	72.1	3.4	100
1985	21.6	75.3	3.1	100
1986	25.3	71.4	3.3	100
1987	18.2	79.1	2.7	100
1988	20.1	76.7	3.2	100
1989	18.3	78.9	2.8	100
1990	18.4	79.01	0.0	100
1991	20.1	77.8	2.1	100
1992	15.4	82.8	1.8	100
1993	15.5	82.9	1.6	100
1994	13.6	84.9	1.5	100
1995	10.7	87.4	1.9	100
1996	11.6	86.7	1.7	100
1997	11.2	87.2	1.6	100
1998	18.7	77.5	3.8	100
1999	9.3	89.3	1.4	100
2000	7.4	91.2	1.4	100
2001	7.1	91.6	1.3	100
2002	7.4	90.8	1.8	100

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1995, TC Maliye Bakanlığı 1998 Yıllık Ekonomik

Rapor, <http://www.dtm.gov.tr/ead/SEKTOR/genel/genel-sitc.xls>.

[http://www.dpt.gov.tr/ekonomi/tr/1950-01\(16.Temmuz.2003\).yararlanilarak_olusturulmustur](http://www.dpt.gov.tr/ekonomi/tr/1950-01(16.Temmuz.2003).yararlanilarak_olusturulmustur).

İHR/GSMH, bir ülkenin ihracat yönünden büyüüp büyümediğini göstermektedir. 1980 yılında İHR/GSMH oranı % 4.2 ile en düşük seviyesinde iken bu oran, istikrar programının ihracatta meydana getirdiği artış nedeniyle 1989 yılında % 12.3 gibi yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Bu gelişmelerde ülkenin ihracata yönelik büyüme sağladığını söyleyebiliriz. 1989 yılında ihracatta direkt teşvikler kaldırılmıştır. Bunlardan en önemlisi de vergi iadeleridir. 24 Ocak İstikrar Kararlarının ihracata gösterdiği olumlu etki tüm göstergelere yansımaları programı izleyen yıllarda büyük olmuştur. Ancak daha sonraki yıllarda bu olumlu izlenim azalarak bulanıma doğru bir seyir izlemiştir.

Tablo 3. 3: Türkiye'nin ihracatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı (1994-2002, Milyon \$)

Yıllar	Yatırım Malı			Ara Malı			Tüketim Malı			Toplam
	Değer	Pay (%)	Değer (%)	Değer	Pay (%)	Değer (%)	Değer	Pay (%)	Değer (%)	
1994	727	4.0	-	8,222	45.4	-	9,156	50.6	-	18,105
1995	837	3,9	15,1	8,946	41,3	8,8	11,854	54,8	29,5	21,636
1996	1,125	4,8	34,5	9,745	42,0	8,9	12,354	53,2	4,2	23,224
1997	1,339	5,1	19,0	11,032	42,0	13,2	13,890	52,9	12,4	26,261
1998	1,408	5,2	52	11,150	41,3	1,1	14,416	53,4	3,8	26,974
1999	1,854	7,0	31,6	10,840	40,8	-2,8	13,895	52,3	-3,6	26,587
2000	2,131	7,8	14,9	11,293	41,3	4,2	13,740	50,3	1,1	27,324
2001	2,256	7,2		13,066	41,7		16,012	51,1		31,334
2002*	1,847	7,4		10,207	40,9		12,902	51,7		24,956

Kaynak: DTM, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/rakamlar/abmal.htm> (11 Aralık 2002).

(*): Ocak-Eylül 2002

Sabit sermaye yatırımlarından üretken sektörlere ayrılan payların daralması nedeniyle ihracat, 1990'lı yılların başında doğal büyüme sınırına ulaşmıştır. Ancak ihracattaki yavaşlamanın tek nedeni bu değildir. Kur politikası, iç talep genişlemesi, ihracat ve teşviklerindeki gevşeme de ihracatı yavaşlatmıştır (TOBB, 1992:1). 1990 yılında ihracat bir önceki yıla göre %11 civarında artarak 12.959 milyon dolar seviyelerine ulaşmıştır. Bunun sonucunda dış ticaret açığı %124 artarak 9.342 milyon dolara çıkmıştır. İHR/İTL oranı % 73.6'dan % 58'e gerilemiştir. Dış ticaret hacmi ihracat ve ithalatın artışına bağlı olarak bir önceki yıla göre % 28 artarak 35.261 milyon dolara yükselmiştir. 1980 yılından itibaren uygulamaya konulan liberal ekonomi programı çerçevesinde ihracatın serbestleştirilmesine yönelik düzenlemelere 1991 yılında da devam edilmiştir. 1991 yılında ihracatın geliştirilmesi ve desteklenmesine ilişkin ihracat finansman kararı doğrultusunda, ihracatın doğrudan parasal teşviklerle desteklenmesinden vazgeçilerek, üretim aşamasında teşvik sistemine geçilmiştir. Ayrıca, ihracatın mali teşvikler yerine dolaylı ve kurumsal araçlarla desteklenmesi politikası doğrultusunda ihracattaki kurumlar vergisi istisna oranları da düşürülmüştür. 1991 yılında ekonomik faaliyetlerdeki nispi durgunluk ve kur artışlarındaki hızlanma sonucu ithalat gerilerken, ihracat artmış ve buna bağlı olarak dış ticaret açığı daralmıştır. 1991 yılında Körfez krizinin ortaya çıkardığı olumsuzluklara rağmen; Türk Lirası'nın dolar karşısında reel olarak değer kaybetmesinin etkisiyle ihracat, 1990 yılına göre %4.9'luk artışla 13.593 milyon dolara yükselmiştir. Buna karşılık TL'nin değer kaybetmesinin sonucu olarak ithalat %5.6 oranında azalarak 21.047 milyon dolara gerilemiştir. 1991 yılında dış ticaret açığı %20 oranında azalarak 7.454 milyon dolara gerilemiştir. 1992 yılı içinde

ekonomideki durgunluk nedeniyle iç piyasanın daralması ve döviz kurlarının bir önceki yıla göre daha hızlı yükselmesi, ihracatı sürekli uyarırken, aynı nedenlerle ithalatta önemli oranda bir yavaşlama görülmüştür (Bkz. EK-2).

1993 yılında OECD ülkelerindeki ekonomik durgunluk, iç talepteki canlılık, döviz kurları üzerindeki baskı ve ihracat teşviklerinin yeteri kadar uygulamaya konulamaması nedeniyle ihracat % 4.3 oranında artarken, ithalat %28.7 oranında yükselerek hedefinin üzerine çıkmıştır. İthalattaki bu artış daha çok yatırım ve tüketim maddelerinde ağırlık kazanmıştır.

1993 yılında TL, 1988 yılına göre reel olarak %22 oranında daha değerli bir duruma gelmiştir. Kurdaki bu aşırı değerlenme, ihracatın karlılığını düşürürken ithalatı nispi olarak ucuz hale getirmiştir (Kepenek & Yenitürk, 1996: 443). Bu gelişmeler sonucu, ihracat % 4.3 artarak 15.345 milyon dolara, ithalat ise % 28.7 oranında artarak 29.429 milyon dolara ulaşmıştır. Dış ticaret açığı 1993 yılında % 72.6 oranında artarak 14.083 milyon dolara yükselmiştir. İthalattaki yüksek artış nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranı % 64.3'den %52.1 seviyelerine kadar düşmüştür. Dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre %19 oranında artarak 44.773 milyon dolara yükselmiştir.

1994 yılında TL %60 civarında devalüe edilmiş ve devalüasyon ihracatı teşvik etmiştir. İç piyasada talep daralınca ihracatçılar dış piyasalara yönelmek zorunda kalmışlardır. Dış ticaret açığı normal düzeye inmiştir. Bu gelişmeye serbest piyasa mekanizmasının işlemesi nedeniyle, döviz arz - talebine göre kurların yükselmesinin etkisi olmuştur (TÜSİAD, 1995: 1).

Körfez krizi nedeniyle Irak'a uygulanan ambargo, Orta Doğu'ya ihracatta büyük bir engel olmuştur. Ayrıca Bosna-Hersek'teki iç savaş, Bulgaristan ve Yunanistan'daki kara nakliyatında çıkarılan zorluklarda, Avrupa'ya ihracatta güçlük çıkarmıştır. Diğer bir yönden Türk ihracatçılarına sekte vurmaya yönelik, batılı ülkelerin anti- dumping ve kota uygulamaları gibi çeşitli engellerle karşılaşmışlardır. 1994 yılından itibaren düşük tutulan kurlar, ihracatta kurumlar vergisi istisnası şeklindeki teşvikin ve diğer nakti teşviklerin kaldırılması, var olan teşvik taahhütlerinin yerine

getirilememesi, yüksek enflasyonun neden olduğu girdi maliyetlerindeki artış ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir (İTO, 1995: 2).

Döviz kurundaki artış, piyasada TL. darlığı yaşanması ve mevcut paranın yüksek faizli hazine bonosu vasıtasıyla emilmesi nedeniyle durmuş, ithalat talebinin düşmesi, ihracatın kur artışı nedeniyle teşvik edilmesi, turizmin canlanması dövizdeki istikrara yardımcı olmuştur. Bunun sonucu olarak 1994 yılında dış ticaret açığı 5.164 milyon dolara gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı %77.8 seviyelerine yükselmiştir.

1994 yılındaki krizden çıkabilmek için tek umut ihracatın arttırılmasıydı. Ekonomik bunalımın aşılması amacıyla 5 Nisan 1994 tarihinde İstikrar kararları alınmıştır. 5 Nisan kararları, kamu açıklarını azaltarak, finans piyasalarını dengeye getirmek, ihracatı ve döviz kazandırıcı faaliyetleri teşvik ederek, dış açığı azaltmak; yapısal reformlarla kamu açıklarını azaltmaya ek destek vermek biçiminde düşünülmüştür. Program ihracatın ve yabancı sermaye girişinin arttırılmasını öngörmekteydi. Ancak bu konularda somut öneriler geliştirilmemiştir. İhracatı arttırmak amacıyla Eximbank kredisi sigortası kapsamının 2 milyar dolara çıkarılmasına karar verilmiştir. Ancak bu kredide yararlanan ihracatçı kuruluş sayısı çok sınırlı kalmıştır (Şahin, 1997: 200). Program uygulamasının ilk üç ayında ihracatta umut verici bir gelişme olmamıştır. Haziran ayından itibaren ihracat gelirleri yükselmeye başlamıştır. 1994 yılında ihracat 18.106 milyon dolar artarken ithalat % 21 civarında azalarak 23.270 milyon dolara gerilemiştir. İHR/İTH oranı %77.8'e yükselmiştir. Dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre %7.5 oranında azalarak 41.376 milyon dolara düşmüştür.

1995 yılında artan iç talep ve TL'nin reel olarak değer kazanması dış ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. 1995 yılında 7.5 milyar dolar civarında dış ticaret açığı hedeflenmişti. Ancak yılın ilk aylarında itibaren değer kazanan TL ve iç talepteki canlanma, ithalatın hızla artmasına neden olmuştur. Bu durum dış ticaret açığını olumsuz yönde etkilemiştir. Dolayısıyla ilk on ayda dış ticaret açığı 10.8 milyar dolara ulaşmasıyla yıl sonu hedefi aşılmıştır (TÜSİAD, 1996: 1). 1995 yılında ihracat %20 civarında artarak 21.636 milyon dolara yükselirken, ithalat % 53'lük bir artışla 35.707 milyon dolara ulaşmıştır. Bu gelişmeler sonucu dış ticaret açığı %172 oranında artarak 14.072 milyon dolara yükselmiştir. Bir önceki döneme göre açık üç kat artmıştır.

İHR/İTH oranı bir önceki döneme göre %17 oranında düşerek % 60.6'ya kadar gerilemiştir (bkz EK- 2). Bu sonuçlara bakıldığında 5 Nisan 1994 istikrar programının dış açıkları kapatmada amacına ulaşamadığını söyleyebiliriz.

Türkiye'nin dünya ihracatındaki payı 1980 yılında % 0.15 iken 1985 yılında % 0.41'e yükselmesine rağmen 1985 yılından sonra fazla değişmemiştir. 1997 yılında %0.49 olmuştur. Ülkemizdeki ihracatın artmasına rağmen ihracatımızın dünya ihracatı içindeki payı 1950'lerdeki düzeyinde kalmıştır. Kısacası Türkiye dünya ihracatında etkin bir konuma gelememiştir.

3.4.4. GB Öncesi Dönemde İthalattaki Gelişmeler (1980-1995)

Türkiye ekonomisi, 1970'lerin sonuna doğru ithal ikamesine dayalı içe dönük, sanayileşme politikaları ve petrol fiyatlarının artışına uyum sağlanamaması sonucu ekonomik krize girmiştir. İthalatın finansmanı için yeterli kaynak sağlanamayınca iç piyasada karaborsacılık yaygınlaşmıştır.

24 Ocak 1980 ve 29 Aralık 1983 istikrar kararları ile ithalat rejiminin serbestleşmesi amaçlanmıştır. Bu kararlar ile ithalat sınırlı tutulup ihracat arttırılarak dış ticaret açığı kapatılmak istenmiştir. İthalatın serbestleştirilmesi için ithalattan alınan damga resmi ve teminatlar önemli ölçüde indirilmiştir.

Uygulanan döviz kuru politikası, petrol fiyatlarındaki değişmeler, ithalatın serbestleştirilmesi ve korumacılığın azaltılması ithalatın artmasında etkili olmuştur. 1984 yılı başından itibaren, gümrük vergileri önemli ölçüde düşürülerek %76.3'ten %49.9'a indirilmiştir. İthalat üzerindeki doğrudan devlet kontrolleri kaldırılmış ve daha çok fonlar aracılığıyla kontrol edilmiştir. İthal mallar üzerinde uygulanan damga vergisi yükseltilmiştir.

Bu gelişmeler paralelinde 1984 yılından sonra ithalat çok hızlı artmaya başlamıştır. 1980 yılında ithalat 7.909 milyon dolar iken 1984 yılı sonunda 10.757 milyon dolara ulaşmıştır. İTH/GSMH oranı %17.7'e yükselmiştir. 1985 yılında ithalat %5.5 oranında artarak 11.344 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İTH/GSMH oranı %14.5'e

inmiştir. 1987 yılında ithalat döviz kurlarının aşırı değerlenmesinin etkisiyle bir önceki yıla oranla %27'lik artışla 14.157 milyon dolara yükselmiştir. Dolayısıyla İTH/GSMH oranı %16.1 seviyesine ulaşmıştır (Bkz. EK-2).

1984 – 1988 yılları arasında TL, dolar karşısında reel olarak % 40 oranında devalüe edilmiş, buna karşılık 1989 yılından itibaren hükümetin bilinçli olarak devalüasyonu enflasyonun altında tutmasının etkisiyle ithalat artmaya devam etmiş, 1989 yılında ithalat bir önceki yıla göre %10.2 oranında artarak 15.792 milyon dolara yükselmiştir. İTH/GSMH oranı bir önceki yıla oranla % 15.8'den % 14.7'e gerilemiştir. Dış ticaret açığı ise giderek artmıştır. 1988 yılından itibaren ekonomide döviz seviyesinin artmasıyla, devalüasyon beklentisinin artması ve reel faiz oranlarındaki düşme sonucu tasarruflar TL'den kaçarak döviz ve altına yönelmiştir.

Hükümet, tıkanıklığı aşmak için 4 Şubat 1989 kararlarını almak zorunda kalmıştır. Bu kararlar çerçevesinde döviz girişini teşvik etmek için alınan bazı önlemler arasında ithalatla ilgili olarak ithalatı kısıtlamak maksadıyla ithalat depozitoları % 15'e yükseltilmiştir. İthalat fonları da düşürülmüştür. 1980 yılında ithalattaki en yüksek payı % 77.9 oranında hammadde ithalatı almıştır. Bunu şu şekilde yorumlayabiliriz; ithal girdi konusunda Türkiye'nin dışarı ne kadar bağımlı olduğu ifade etmektedir. Hammadde girdisinin ithalatın büyük bir kısmını kapsaması sebebiyle de yatırım ve tüketim için dışarıdan ithal edilmesi gereken malların ithalatı mümkün olmamaktaydı. Dolayısıyla yatırımları etkileyerek ekonomik büyümeye, tüketimi etkileyerek de toplumun refahına olumsuz etkide bulunmaktaydı. Bu tür olumsuzlukları gidermek için 24 Ocak kararlarına başvurmak zorunda kalınmıştır.

1980 – 1989 dönemi boyunca, 24 Ocak kararları nedeniyle ithalatın serbestleştirilmesinin sonucunda ithalatın iki kat arttığı görülmektedir (bkz. EK-1). Dolayısıyla ithalatın bileşimini oluşturan malların ithalat içindeki dağılımları artış yönünde sürekli değişim göstermiştir. 1980 yılından 1995 yılına kadar ana sektörler göre ithalatın dağılımına baktığımızda 1980 yılında yatırım, hammadde ve tüketimin ithalat oranı sırasıyla % 20.1, %77.9 ve %2.1 olarak gerçekleşmiştir. 1989 yılına bu rakamlar sırasıyla %24.4, %66.9 ve %8.7 oranında bir değişim göstermiştir. 1995 yılına gelindiğinde ise mal gruplarının ithalatındaki değişim sırasıyla %29.4, %58.3 ve

%12.4 olarak değişmiştir. Tüketim mallarının ithalatındaki değişim oranı çok fazladır. 1980 – 1995 yılları arasındaki değişim, 1984 yılından itibaren hızla yükseliş göstermiştir. 1984 yılında 2 kat artarak % 4.4 seviyelerine ulaşmıştır. 1993 yılında artış oranı %14 ile en yüksek seviyeye ulaşarak 7 kat artmıştır. 1995 yılına gelindiğinde ise %12.4 seviyelerine gerilemiştir. İthalatın serbestleşmesi sonucunda tüketim malları ithalatının 7 kat artması tüketici refahını olumlu yönde etkilediğini söyleyebiliriz. Aynı şekilde yatırım malları ithalinin 1980 yılında %20.1 seviyelerinde iken 1995 yılına gelindiğinde %30 seviyelerine yükselmesi yatırımların artmasını sağlayarak ekonomik büyümeye katkıda bulunmuştur.

Tablo 3. 4: Türkiye'nin İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı (1994-2002, Milyon \$)

Yıllar	Yatırım Malı			Ara Malı			Tüketim Malı			Toplam
	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	
1994	5,319	22.9	-	16.536	71.1		1.416	6.1		23.271
1995	8,215	23.0	54.4	25,037	70.1	51.4	2,456	6.9	773.4	35.707
1996	10,624	24.4	29.3	28,737	65.9	14.8	4,266	9.8	73.7	43.627
1997	11.352	23.4	6.9	31,871	65.6	10.9	5,335	11.0	25.0	48.559
1998	11.038	24.0	-2.8	29,561	64.4	-7.2	5,322	11.6	-0.2	45.921
1999	9,056	22.3	-18.0	26,568	65.3	10.1	5,063	12.4	-4.9	40.687
2000	11,477	21.3	26.7	35,313	65.4	32.9	7,174	13.3	41.7	53.983
2001	6.964	16.6		29,079	73.2		4,084	10.2		40.127
2002*	5.986	17.8		25.134	71.8		3.885	11.1		35.005

Kaynak : DTM, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim2001/dnbgdistic.htm> 11 Mart 2002), <http://www.dtm.gov.tr/EKONOMI/75yilbk/ulkyap.htm> (16 Kasım 2002). Yararlanılarak oluşturulmuştur.

(*) : Ocak-Eylül 2002

Hammadde ithalinin toplam ithalat içindeki payı küçümsenmeyecek kadar fazladır. 1980 yılında %77.9 iken 1995 yılına gelindiğinde bu rakam %58.3'e düşmesi olumlu bir gelişme olarak görülebilir.

Yatırım malları ithaline yapılan harcamalar, 1983 yılı haricinde 1988 yılına kadar sürekli artış göstermesine rağmen 1989 yılında gerilemiştir. Yatırım malları ithalinin toplam ithalat içindeki payı en yüksek seviyesine % 31.3 ile 1986 yılında ulaşmış olmasına rağmen yatırımlardaki artış oranı hammadde artış oranı gibi yüksek artışlar kaydetmiştir. 1990 yılından sonra yatırımlardaki artışın ulaştığı en yüksek artış oranı 1993 yılında %32.5 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

1989 yılı sonunda uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştiği bir ortamda yüksek kamu açıkları nedeniyle artan iç faizler kısa vadeli sermaye girişinin hızla artmasına neden olmuş, kısa vadeli sermaye girişi artan ithalatın finansmanını sağlamıştır.

1990 yılında ithalat 1989 yılına göre % 41.2 oranında artarak 22.302 milyon dolara yükselmiştir. 1990 yılında İHR/İTH oranı bir önceki yıla göre % 73.6'dan % 58.1'e düşmüştür. Bu yılda İHR/GSMH oranı % 10.4 olurken, İTH/GSMH oranı % 14.0 olarak gerçekleşmiştir.

Petrol fiyatlarının dış piyasalarda istikrarını koruması ve artan yerli üretim, ekonomide yaşanan durgunluğa bağlı olarak hammadde ithalatının düşmesi, tarım ürünleri ithalatının gerilemesi ve TL'nin dolar karşısında reel olarak değer kaybetmesi sonucu, ithalat 1991 yılında % 5.6 oranında düşerek 21.047 milyon dolara gerilemiştir.

Yeni ithalat rejimine göre 1993 yılı başında, gümrüklerde uygulanan belediye hissesi, damga resmi, ulaştırma alt payları resmi, eğitim, gençlik, spor ve sosyal hizmetler vergisi, destekleme ve fiyat istikrar fonu, savunma sanayi destekleme fonu, maden fonu, kaynak kullanımı destekleme fonu kaldırılarak tek vergi uygulamasına geçilmesi kararlaştırılmıştır. İzlenen döviz kuru politikası nedeniyle 1993 yılında TL yabancı paralar karşısında 1988 yılına göre reel olarak % 22 oranında değerlenmiştir. Kurdaki aşırı değerlenme, ithalatı nispi olarak ucuz hale gelmesi ve TL'nin aşırı değerlenmesi sonucu ithalatı daha cazip hale getirmiştir.

Ödemeler bilançosu açıklarının yüksek bir düzeye ulaşması, kamu gelir ve gider dengesinin bozulması ve spekülasyon faaliyetleri ekonomiyi 1994 bunalımının eşiğine sürüklemiştir. 4 Nisan 1994 İstikrar kararlarının dış ticaretle ilgili olan kararları şunlardır (Parasız, 1996: 260).

Başta ihracat olmak üzere turizm, dış müteahhitlik döviz kazandırıcı tüm önlemler ekonominin destekleyici gücü olmak zorundadır. Türk Eximbank kredi ve sigorta programının 1994 yılında kapsamı genişletilmiştir. İhracata yönelik sanayilerde tarımsal hammadde girdilerinin dünya fiyatları düzeyinde sağlanması amacıyla prim sistemi genişletilerek devam edecektir.

OECD ülkelerinde devam eden ekonomik durgunluk, iç talepteki canlılık, döviz kurları üzerindeki baskı ve ihracat teşviklerinin yeteri kadar uygulamaya konulamaması nedeniyle ithalat 1993 yılında % 28 oranında artarak hedefinin üzerine çıkmıştır. Dolayısıyla ithalat 22.780 milyon dolar iken 29.429 milyona yükselmiştir. Toplam ithalat içinde yatırım mallarının payı % 32.5, hammaddenin payı % 53.5 ve tüketim mallarının payı % 14 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Tablo 2.8). İthalattaki bu yüksek artış daha çok yatırım ve tüketim mallarında ağırlık kazanmıştır. İTH/GSMH oranı bir önceki yıla göre %1'lik bir artışla %17.5 olarak gerçekleşmiştir. İthalatın yüksek düzeyde artışı sonucunda, dış ticaret açığı büyümüştür.

1994 yılında bir önceki yıl ithalat patlamasının reaksiyonu döviz kuru artışlarının etkisiyle ve 5 Nisan kararlarından sonra yurt içi talepteki daralmadan da etkilenerek, ithalat önemli oranda daralmıştır. 1994 yılında ithalat bir önceki yıla göre % 20 oranında azalarak 23.270 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

1995 yılında Türkiye'nin dış ticaretini önemli ölçüde etkileyen unsurlar genelde ekonomik faaliyetin dış talebe dayalı olarak canlanması neticesinde olmuştur. 1995 yılında TL yabancı para birimleri karşısında reel anlamda değer kazanmış, ithalatta fon ve gümrük oranları indirilmiş, ara mamul ve yarı mamul mal stokları takviye edilerek yatırım mali ithalatı hızlanmıştır. Sonuç olarak, ithalatta yaşanan hızlı büyüme dış ticaret açığının daha da büyümesine neden olmuştur (TÜSİAD, 1996: 75). İthalat %53 oranında artışla 35.707 milyona yükselmiştir. İTH/GSMH oranına bakıldığında 1990 yılı hariç sürekli artış göstermiştir. 1995 yılına bakıldığında bu oran %18.1 olarak gerçekleşmiştir. Bu artış sonucu 5 Nisan 1994 programının dış açıkları kapatmada amacına ulaşmadığı görülmektedir. Bu politikaların yanlış uygulanmasında siyasi otoritelerin rolü çok büyük olmuştur.

3.4.5. GB döneminde Dış Ticaretteki Gelişmeler (1996-2002)

1/95 Sayılı GB Kararı, koşulları katma Protokol ile belirlenmiş bulunan Geçiş Dönemini sona erdirmektedir. 1 Ocak 1996 tarihinde ekonomideki tüm korumalar kaldırılarak AB'nin Ortak Gümrük Tarifelerini uygulamaya konulması sonucu dış ticaret dengesi bozulmuştur. Bu bozulmanın cari işlemler dengesine yansımaları bavlul ticareti

engellemiştir. Buna rağmen 1996 yılı toplam rezervlerin artışı bir yıl olmuş ve 1997 yılında GB'nin dış ticaret üzerindeki olumsuz etkileri ortadan kalkmıştır.

1996 yılında ihracat bir önceki yıla göre % 7.3 artarak 23.224 milyon dolara yükselmiştir. Tüketim mallarının artmasının etkisiyle, ithalat % 22 oranında artarak 43.624 milyon dolara ulaşmıştır. İhracat ve ithalat arasındaki farkın açılmasıyla dış ticaret açığı % 45 oranında artarak 20.400 milyon dolara çıkmıştır. İHR/İTH oranı % 7 civarında düşerek %53.2 seviyelerine inmiştir. Dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre % 16 civarında artarak 66.848 milyon dolara yükselmiştir. 1997 yılında ihracat 1986 yılına göre % 13 artarak 26.244 milyon dolara yükselirken, ithalat 48.585 milyon dolar olmuştur. Dolayısıyla dış ticaret açığı % 9 oranında artarak 22.341 milyon dolara yükselmiştir. İhracatın nispi olarak ithalattan daha az artması nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranı % 53.2 den % 54'e yükselmiştir. Bir önceki yıla göre artış oranı % 12 civarındadır.

Toplam ihracat gelirleri içerisinde tarımın yeri, 1991 ve 1996 yılları haricinde sürekli düşmüştür. Tarımın ihracattaki payının sürekli düşmesi önceliğin sanayide olduğunu ifade etmektedir. Tablo 2.6'ya bakıldığında tarım sektörünün toplam ihracat içerisindeki payı yüzde olarak sürekli düşme göstermiştir. Tarımsal ürünlerin ihracat gelirlerindeki nispi payı, izlenen teşvik politikaları ve döviz kurlarındaki ayarlamalara paralel olarak gerileyerek 2000 yılında % 13.9 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3. 5: AB'ne Yapılan İhracatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (1994-2002, Milyon \$)

Yıllar	Yatırım Malı			Ara Malı			Tüketim Malı			Toplam
	Değer	Pay (%)	Değer (%)	Değer	Pay (%)	Değer (%)	Değer	Pay (%)	Değer (%)	
1994	252	2,9	-	2,81	32,5	-	5,58	64,6	-	8,634
1995	318	2,9	26,2	3,5	31,8	25,8	7,2	65,3	29,7	11,078
1996	396	3,4	24,5	3,7	32,3	5,6	7,4	64,3	2,7	11,548
1997	423	3,5	6,8	4,1	33,5	10,1	7,7	63,0	4	12,249
1998	489	3,6	15,6	4,6	34,2	12,4	8,4	62,2	8,8	13,498
1999	631	4,4	29	5,1	34,6	8	8,7	60,9	4	14,348
2000	671	4,7	6,3	5,1	35,3	1,8	8,5	59,3	-2,6	14,352
2001	790	4,9		5,5	34,2		9,8	60,9		16,108
2002*	589	4,8		4,3	35,2		7,4	60,0		12,277

Kaynak: DTM, <http://www.dtm.gov.tr> (Aralık 2002).

(*) : Ocak-Eylül 2002

Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatı içinde en önemli yeri bitkisel ürünler tutmaktadır. Temel ürünler arasında pamuk, tütün ,fındık, kuru üzüm gibi klasik ürün gelmektedir. Tarım sektörü 1980 yılına kadar en fazla ihracat yapan sektör konumundaydı.

2002 yılına gelindiğinde ihracat 31.340 milyon dolarla en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2000 yılında ithalat 54.503 milyon dolarla yine dış ticaret açığının en yüksek olduğu dönemdir. 2000 yılında ithalat adeta patlamıştır. İHR/İTH oranı % 50.9 seviyelerine düşmüştür. İHR/GSMH oranı % 13.9 ve İTH/GSMH oranı % 27.4 seviyelerindedir. 1999 yılına göre % 22.3'lük bir artışla 2000 yılında dış ticaret hacmi 82.2 milyar dolara yükselmiştir. 2001 yılında dış ticaret hacmi 72.739 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam 2000 yılında 82.388 milyon dolardır. Dış ticaret hacmi 2001 yılında 2000 yılına göre 8.649 milyon dolar daralmıştır. Dış ticaret açığı 2000 yılında dönemin en yüksek seviyesine ulaşarak 26.728 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam 2001 yılına geldiğinde % 72.3 oranında azalarak 10.059 milyon dolara inmiştir. İHR/İTH oranı 2000 yılında % 50.9 iken, 2001 yılına gelindiğinde %75.7 seviyesine çıkmıştır. İHR/GSMH %21.1 iken İTH/GSMH 27.9 olarak gerçekleşmiştir.

1995 – 1999 yılları arasında özellikle ithalatın istikrarsız gelişimi nedeniyle, dış ticaret hacminde yıllık ortalama olarak % 4.3 oranında bir artış gerçekleşmiştir. 1999 yılı itibariyle 67.3 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. 5 Nisan 1994 istikrar tedbirleri uygulamaları sonucunda yaşanan ithalattaki azalma göz ardı edilirse, 1995, 1996 ve 1997 yıllarında yaşanan gelişmeler oldukça anormal boyutlara ulaşmıştır. 2000 yılında ithalattaki yüksek artış (54.503 milyon dolar) dış ticaret açığımızı oldukça arttırmıştır. Bu dönemde dışa açılma hareketlerinin yanı sıra yüksek oranlı GSMH büyümesi ve 1996 yılında AB ile gerçekleştirilen GB ithalatta yaşanan bu gelişmelerin temel nedenleri olmuştur.

Toplam ihracat gelirleri arasında madencilik sektörünün ihraç gelirleri içindeki payı 1995 yılı hariç 1998 yılına kadar sürekli düşüş göstermiştir. Bu sektörün ihracat gelirindeki değişim oranı 1990 ve 2000 yılları arasında % 1.6 ile % 4.2 oranında gerçekleşmiştir. Maden sektörünün ihracatı 1990 yılında 326, 1995 yılında 405, 1996 yılında 389 ve 2000 yılına gelindiğinde 1.157 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Sanayi

ürünlerinde lokomotif sektör, dokuma ve giyim sanayi ürünleridir. İhracatın 1/3'ünden fazlasını bu alt sektör oluşturmuştur. Daha sonra demir – çelik sanayi ürünleri gelmektedir. Türkiye'nin sektörlere

Sanayi sektörü, toplam ihracatta 1995 yılında % 82.2 bir paya sahiptir. Bu oranın 1996 yılından sonra düştüğü görülmüştür. Bu artış oranı 1996 yılında %86.7 iken 2000 yılında %81.7'e düşmüştür. Tarım ürünlerinin ihracattaki payı ise sürekli azalmıştır. Alt sanayi ürünlerinin ihracattaki payının sürekli arttığı görülmektedir. 1990 yılında 10.242 milyon dolar olan sanayi sektörü ihracat gelirleri 1996 yılına gelindiğinde 20.127 dolar yükselerek 2 kat artmıştır. 1998 yılında 18.920 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1996 yılında Türkiye'nin dış ticaretinin sektörel dağılımına rakamsal olarak bakıldığında, tarım sektörü ihracatının 4.282, sanayi sektörü ihracatının 18.942 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülmüştür. Sanayi sektörünün alt sektörlerine bakıldığında konfeksiyon 6.344, tekstil 2.352 milyon dolarla ilk sırayı almıştır. Demir – çelik 2.252, elektrik – elektronik 1.441, makine 692, otomotiv sanayi 569, otomotiv yan sanayi 681, kimya 1.707, toprak 757, seramik 242 ve deri 437 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılının ilk sekiz ayına gelindiğinde yine konfeksiyon ve tekstil sanayi ürünlerinin ihracatında ilk sırayı almıştır. 1996 yılında toplam ithalat 43.626 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalatın sektörel dağılımına bakıldığında sanayi sektörü 40.858 milyon dolar ve tarım sektörü 2.768 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörünün alt sektör olarak ithali gerçekleştirilen en fazla 12.615 milyon dolarla kimya sektörünü oluşturur. Bu sektörü 8.349 milyon dolarla makine ikinci sırada izlemiştir. Demir – çelik 3.405 milyon dolarla üçüncü sırada ithalatı gerçekleşmiştir. 2001 yılına gelindiğinde yine kimya sektörünü ithalatı 17.989 milyon dolarla ilk sırayı almıştır. Makine ithalat 7.677 milyon dolarla ikinci sırada yer almıştır.

Tablo 3. 6: Türkiye'nin Ana Sektörlere Göre İthalatının Dağılımı

Yıllar	Yatırım (%)	Hammadde (%)	Tüketim (%)	Toplam
1980	20.1	77.8	2.1	100
1981	24.7	73.3	2.0	100
1982	26.3	71.6	2.1	100
1983	25.1	72.3	2.6	100
1984	24.7	70.9	4.4	100
1985	22.9	69.1	8.0	100
1986	31.3	60.1	8.6	100
1987	27.0	64.8	8.2	100
1988	27.8	64.4	7.8	100
1989	24.4	66.9	8.7	100
1990	25.9	60.5	13.6	100
1991	28.7	57.4	13.9	100
1992	29.6	57.4	13.0	100
1993	32.5	53.5	14.0	100
1994	29.7	58.4	11.9	100
1995	29.3	58.3	12.4	100
1996	30.6	54.0	15.4	100
1997	22.8	65.6	11.6	100
1998	21.9	67.2	10.9	100
1999	21.9	65.9	12.4	100
2000	20.8	65.5	13.7	100
2001	17.2	72.0	10.8	100

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1995, TC Maliye Bakanlığı
1998 Yıllık Ekonomik Rapor ve <http://www.dtm.gov.tr/EKONOMI/75yilbk/ulkyap.htm>
(16 Temmuz 2002). yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tarım ülkesi olmamıza rağmen pek çok ürünün ithalatını gerçekleştirmemiz düşündürücü bir olaydır. İklim koşulları olarak uygun bir coğrafi bölgede bulunmamız rağmen ve potansiyel olarak dünyada kendi kendine yeten sayılı ülkelere olmamıza rağmen tarım ürünü ithalatı yapmamız düşündürücü bir olaydır. Tarım ürünleri ithalatı da 1994 yılından sonra sürekli artış göstermiştir. 1996 yılından sonra bu artış durağan bir haldedir.

Uygulanan döviz kuru politikası, petrol fiyatlarındaki değişimler, ithalatın serbestleştirilmesi ve korumacılığın azaltılması ithalatın artmasında rol oynamıştır. 1980 yılından sonra ithalatın arttığı görülmektedir. 1980 yılında ithalat 7.909 milyon \$ iken 1997 yılına gelindiğinde 48.585 milyon \$ ve 1998 (Ocak-Ekim) yılında ise 38.142 milyon \$ gerçekleşmiştir. 1996 yılında ithalat patlamıştır. Bunun nedeni 1996 yılında AB ile gerçekleştirilen GB'dir. Buna karşılık bavul ticareti dış ticaret açığını belirli ölçüde kapatmaktadır.

Türkiye'nin dış ticaret dengesindeki fark 1980 yılında 4.999 milyon\$ iken 1993 yılına gelindiğinde bu fark 14 milyon dolara yükselmiştir. 1994 yılında kısıtlayıcı politikalarla dış ticaret dengesindeki fark 5.164 milyon dolar olmuştur. 1996 yılından sonra GB'nin etkisiyle ithalatın artmasından dolayı dış ticaret açığı artmaya devam etmiştir.

1994 yılında 1993 yılına göre gerileyen ithalatta 1995 yılında önemli oranda bir artış meydana gelmiştir. 1995 yılı ithalatının içindeki hammadde ithalatının payı % 53 oranında artış göstermiştir. EK 2'de de görüldüğü gibi, ihracatın ithalatı karşılama oranı 1992 yılında %64.3, 1993 yılında %52.1 olarak gerçekleşirken, 1994 yılında %77.8'e yükselmiştir. Son birkaç yıldır dış ticaret hacminin genişlediği görülmektedir. 1998 yılına gelindiğinde ihracatın GSMH'daki payı %13.5 ve ithalatın GSMH'daki payı % 25'e yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı %58.7 olmuştur.

2000 yılında bu oran %50.9'a kadar düşmüş ve 2001 yılında tekrar artış göstererek %75.7'ye çıkmıştır. Bu son yıllara bakıldığında dış ticaret hacmi önemli oranda artmıştır. 1980 yılında dış ticaret hacmimiz 10.819 milyon \$ iken 2001 yılında 72.739 milyon dolara yükselmiştir. Dış ticaret hacmimiz 2001 yılında yaklaşık 7 kat artmıştır. İhracatın/GSMH oranı 1980 yılında %4.2 iken 2000 yılında %13.9 ve 2001 yılında ise %21.1 olmuştur. Dış ticaret açığımız 1980 yılında - 4.999 milyon dolar iken 2000 yılında en yüksek seviyelere ulaşarak -26.728 milyon dolara yükselmiş ve 2001 yılında tekrar düşerek -10.059 milyon dolara düşmüştür. Dış ticaret açığımızın oldukça yüksek olmasında dışa açılma hareketleri, yüksek oranlı GSMH büyümesi ve 1996 yılında AB ile gerçekleştirilen GB sonucu ithalatta yaşanan gelişmeler etkili olmuştur (Bkz. EK- 2).

Tablo 3. 7: AB'den Yapılan İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (1994-2002, Milyon \$)

Yıllar	Yatırım Malı			Ara Malı			Tüketim Malı			Toplam
	Değer	Pay (%)	Değer (%)	Değer	Pay (%)	Değer %	Değer	Pay (%)	Değer (%)	
1994	3,2	29,4		6,9	63,3		795	7,3		10,916
1995	4,8	28,7	50,5	11	62,5	52,5	1,5	8,8	87,5	16,86
1996	7,4	31,9	52,9	13	55,7	22,2	2,9	12,4	92,5	23,138
1997	7,3	29,5	-0,8	14	56,3	8,8	3,5	14,2	23,2	24,871
1998	7,2	29,8	-2	13	55,1	-5,3	3,6	15	2,5	24,075
1999	6,1	28,3	-15,5	12	55,2	-11	3,5	16,5	-2,7	21,416
2000	7,3	27,8	20,9	14	52,8	17,9	5,1	19,3	44,7	26,388
2001	5,4	28,1		9,6	52,2		3,4	19,7		18,281
2002*	4,4	29,2		7,7	51,7		2,8	19,1		14,902

Kaynak: DTM, <http://www.dtm.gov.tr> (Aralık 2003).

(*) : Ocak-Eylül 2002.

3. 5. Türkiye Dış Ticaretin Ülkelere Göre Durumu

Cumhuriyetimizin kuruluşundan sonra Ülkemizin en çok ihracat yaptığı ülke İtalya olmuştur. Dünya ekonomik bunalım devam ettiği 1930 yılına bakıldığında bütün ülkelere yapılan ihracatın azaldığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle Almanya, İtalya, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği gibi ülkelere ihracat yapılamamıştır. Ancak savaş yıllarında ABD'ye yapılan ihracat artmıştır. 1950-1970 dönemi ihracat açısından pek değişiklik göstermemiştir. ABD ve Avrupa ülkeleriyle dış ticaretimiz aynı düzeyde devam ederken Ortadoğu ve diğer komşu ülkelere ihracatta önemli gelişmeler olmamıştır. 1970 – 1980 yılları arasında İslam ülkeleriyle olan ilişkilerimizde önemli gelişmeler görülmüş ve ihracatımız artmıştır. 1990 sonrasında Doğu Bloku ülkelere ve OECD ülkelere yapılan ihracatta önemli bir artış görülmezken, Uzakdoğu ülkelere önemli miktarda artış olmuştur.

Günümüzde Türkiye'nin dış ticaretine bakıldığında, OECD ülkeleri büyük bir ticaret ortağıdır. OECD ülkeleri içinde AB ülkelerinin Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir payı vardır. 1970'li yıllarda AB ülkelere yapılan ihracat, toplam ihracatımız içinde %50'lik bir paya sahipken, 1981 yılına gelindiğinde %33 seviyelerine kadar inmiştir. Bu düşüşte dünya petrol fiyatlarındaki artışın payı büyük olmuştur. 1985 yılında ihracatımızın % 51.6'sı OECD ülkelere yapılmıştır. Bu değer % 40.3'ünü AB ülkeleri oluşturur. Bu oranlar zamanla artış göstermiştir 1990 yılında ihracatımızın %

67.9'u OECD ve bunun % 53.1'i AB ülkelerine yapılmıştır. Almanya gerek ihracatımızda gerekse ithalatımızda ilk sırada yer almıştır. 1998 yılında bu rakamlar sırasıyla % 62.9 ve % 48.8 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılına gelindiğinde ihracatımızın %68.6'sı OECD ülkelerine yapılırken bunun %52.5'i AB ülkelerine yapılmıştır. Bu oran toplam ihracatımızın yarısından fazladır ve küçümsenmeyecek bir rakamdır.

OECD ülkelerinin içinde yer alan ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin ihracatında önemli yer tutmaya başlamıştır. 1990'da %6.3, 1991'de %6.7, 1995 'de %7'ye yükselmiştir. Japonya'da Türkiye'nin önemli bir ticaret ortağı konumuna gelmiştir. 1980'li yıllarda %42 ile İslam ülkeleri ihracatımızda önemli bir paya sahip olurken, bu oran 1985 %42.5, 1986'da %36, 1989'da %25, 1990'da %19.3, 1995'de %15.1 ve 2000 yılına gelindiğinde %12.7 seviyelerine kadar düşmüştür. İslam ülkelerindeki ekonomik ve politik istikrarsızlık dış ticaret ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir (Karluk, 1997:491). İslam ülkelerinde para ve sermaye piyasalarının ileri tüketim mallarını absorbe edecek kadar gelişmemiş olması nedeniyle gerek portföy yatırımı gerekse doğrudan yatırım bakımından İslam ülkeleri sanayileşmiş ülkeler için cazibeli olmamaktadır (Toprak, 1996: 36). Son yıllarda Uzak Doğu ve eski Sovyetler Birliği ile olan dış ticaret önemli oranda artış göstermiştir.

İthalatımıza bakıldığında yine OECD ülkelerinin önemli bir payı olduğu görülmektedir. 1980 sonrasında ekonominin dışa açılması sürecinde bazı İslam ülkelerinden yapılan ithalat da önemli boyutlara ulaşmıştır. 1980'lerde gerçekleştirilen liberasyonun, ithalatı İslam ülkelerinden saptırdığı ve OECD ile diğer ülkelere kaydırıldığı görülmektedir (Berksoy, 1994: 44). OECD ülkeleri içinde en fazla ithalatı AB ülkelerinden yaptığımız ve bu ülkelerin payının ise zaman içerisinde arttığı tablo 2-13'e bakıldığında görülebilir. 1985 yılında OECD ülkelerinin ithalattaki payı % 56'dır. Bunun % 33.4 'ü AB ülkelerinden ithal edilmiştir. 1990 yılında sırasıyla %67.9 ve %53.1'dir. 1998'de bu oranlar %62.9 ve %48.8 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılına gelindiğinde OECD ülkelerinin toplam ithalattaki payı % 68.6 ve bunun AB ülkelerinin içindeki payı ise % 52.5 olarak gerçekleşmiştir.

1980’li yılların başlarında Ortadoğu ve Kuzey Afrika İslam ülkeleriyle yapılan ithalatta bir canlanma olduğu görülmektedir. Özellikle 1973 ve 1974 yıllarındaki petrol fiyatlarındaki yükselişlerin büyük etkisi görülmektedir. 1980 yılındaki İran-İrak savaşının başlamasıyla bu ülkelerle olan dış ticaret hacmimiz hızla artarken 1984 yılından sonra ise azalmaya başlamıştır. 1985 yılında İslam ülkelerinin ithalattaki payı %33, 1990 yılında %17.8, 1998 yılında %10.1 ve 2000 yılına gelindiğinde %13.3 olarak gerçekleşmiştir.

1990 yılında SSCB’nin dağılmasıyla Türkiye’nin dış ticareti yeni bir gelişme göstermiştir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı içerisindeki ülkelerle ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle yapılan ticari anlaşmalarla bu ülkelerin Türkiye’nin dış ticaretindeki önemini giderek arttıracaktır.

3.6. Türkiye - AB Dış Ticaretinin Sektörel Yapısı

Türkiye’nin AB ile olan ilişkilerindeki gelişim dönemlerine benzer dalgalanmalar meydana gelse de, AB üyesi ülkelerle %45 –50’lere varan bir ticaret payı ile ülkemizin ticaretinde sürekli önemli bir paya sahiptir. Katma Protokol’un imzalanmasıyla hızlanan ticari ilişkilerimiz 1970’lerden sonra durağana geçmiştir. 1980’lerden sonra tekrar yükselmeye başlamıştır.

Türkiye’nin AB’ye ihracatı 1960’lı yıllardan sonra sürekli artış göstermiştir. AB’ne 1967 yılında 341.1 milyon dolarlık bir ihracat gerçekleşmiştir. 1977 yılı hariç tutulursa AB’ye yapılan ihracatımızda sürekli bir artış gözlenmektedir. Buna paralel olarak ithalatında hızlı arttığı düşünülürse AB ülkelerinin Türkiye için ne kadar önem arz ettiğini söyleyebiliriz. AB ile yaptığımız dış ticaret rakamlarımız EK- 3’de görülmektedir.

1995-2000 döneminde Türkiye’nin AB’ye yönelik ihracatı değer olarak % 30 oranında artış göstermiştir. Aynı dönem itibariyle AB’nin Türkiye’nin toplam ihracatı dışındaki payı % 51,2’den %52,5’e yükselmiş 2001 yılının ilk 8 ayında, bir önceki yılın aynı dönemine göre, Türkiye’nin AB’ye yönelik ihracatı % 11 oranında artmıştır. Aynı

dönem itibariyle, AB'nin Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı % 52,7'den % 52,1'e düşmüştür.

1995-2000 döneminde Türkiye'nin AB'den ithalatı değer olarak % 57 oranında artış göstermiştir. 1995'te % 47,2 olan AB'nin Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki payı 2000 yılında da %48,9 seviyesini göstermiştir. 2001 yılın ilk 8 ayında, bir önceki yılın aynı dönemine göre, Türkiye'nin AB'den ithalatı değer olarak % 29 oranında azalmıştır. Aynı dönem itibariyle, AB'nin Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki payı % 49,4'den % 44,9'a düşmüştür.

1995-2000 döneminde AB'nin Türkiye'den sanayi ürünleri ithalatı değer olarak % 103 oranında artış göstermiştir. Aynı dönem itibariyle Türkiye'nin AB'nin sanayi ürünleri toplam ithalatı içindeki payı % 1.56'dan % 1.62'ye yükselmiştir. 1995-2000 döneminde AB'nin Türkiye'ye yönelik sanayi ürünleri ihracatı değer olarak % 122 oranında artış göstermiştir. Aynı dönem itibariyle Türkiye'nin AB'nin sanayi ürünleri toplam ihracatı içindeki payı % 2.3'den % 3.2'ye yükselmiştir.

1995-2000 döneminde, Türkiye'nin AB'ye yönelik sanayi ürünleri ihracatı değer olarak % 41 oranında artış göstermiştir. Aynı dönem itibariyle AB'nin Türkiye'nin sanayi ürünleri toplam ihracatı içindeki payı % 51.8'den % 53.5'ye yükselmiştir. 2001 yılının ilk 8 ayında, bir önceki yılın aynı dönemine göre, Türkiye'nin AB'ye yönelik sanayi ürünleri ihracatı % 11 oranında artmıştır. Aynı dönem itibariyle, AB'nin Türkiye'nin sanayi ürünleri toplam ihracatı içindeki payı % 53.9'dan % 53.5'e düşmüştür.

AB'ye yönelik ihracatta en yüksek payı ortalama %45'lik bir oranla tekstil ve konfeksiyon ürünleri tutmaktadır. 1995 yılında OKK ile beş tekstil ve on konfeksiyon ürünlerine uygulanan kotalar 1.1.1996 tarihinde GB'ne girilmesiyle AB tarafından kaldırılmıştır. Dolayısıyla gümrük vergilerinin sıfırlanması ve kotaların kaldırılmasıyla tekstil ve konfeksiyon ürünlerinin ihracatının daha da artacağı kanısındayım.

GB öncesi dönemde, belirtilen ürünlerin AB'ne ihracatında menşe kuralları geçerliydi. GB ile beraber tekstil ve konfeksiyon ürünleri ticareti serbest dolaşım ilkesine göre yapılmaktadır (DTM, 1996: 38). GB'nin ilk yılında AB'ne yapılan tekstil ve konfeksiyon ürünleri ihracatında 1995 yılına göre sadece %5.6'lık bir artış gerçekleşmiştir. 1998 yılında % 9'luk bir artış meydana gelirken 1999 yılında %1.5'luk bir gerileme

olmuştur. 2000 yılına bakıldığında bu ürünlerin ihracatındaki artış oranı 1998 yılının ihracatındaki seviyeye ancak ulaşabilmiştir. GB döneminde tekstil ve konfeksiyon ürünleri ihracatındaki artış beklentisi istenilen düzeye ulaşmamıştır.

Ülkemizde marka için en avantajlı sektörlerden biri tekstil ve konfeksiyondur. Sektörde %80'i KOBİ kayıtlı olmak üzere otuzbinden fazla firma bu alanda faaliyet göstermekte ve üretimlerinin yarısından fazlası ihraç edilmektedir (Uzunay, 12 Aralık 2001).

Türkiye 2005 yılına kadar AB pazarlarında tekstil ve konfeksiyon alanında yerini sağlamlaştırmak zorundadır. Bilindiği gibi tekstil ve konfeksiyon firmaları uluslararası piyasalarda üretimden çok marka imajından dolayı pay kapmaktadır. 2005 yılında dünyada bu ürünlere uygulanan gümrük duvarlarının daha da düşürülmesi Türk tekstil ürünlerinin uluslararası markalara karşı rekabet şansını azaltabilecektir.

GB döneminde, Demir-çelik, elektrik - elektronik, makine, otomotiv, kimya ve toprak - seramik, sanayinin ihracatında artışlar meydana gelmiştir. Ancak bu artışlar düşük seviyede kalmıştır. Bu sektörlerin Türkiye'nin ihracat kompozisyonu içinde daha fazla yer almaya başlaması ihracatı uzun vadede arzu edilen seviyeye getirecektir. Ancak otomotiv sektörü 2/95 Sayılı OKK'da yer alan hassas ürünler kapsamındadır. Bu ürünlerde alınan gümrük vergilerinin AB kaynaklı ithalatta sıfırlanması ve üçüncü ülkelere karşı OGT uygulanmasına geçilmesi için Türkiye'ye beş yıllık bir süre tanınmıştır ve şu an bu sürede dolmuştur. Artık otomotiv sektörü dış rekabet koşullarıyla karşı karşıyadır.

Demir -çelik ürünlerinin AB'ne yapılan ihracatına bakıldığında toplam ihracat içinde ortalama olarak %4'lük bir paya sahiptir. GB ile birlikte AB ülkeleri Türkiye'nin demir- çelik ürünlerini gümrüksüz ithal etmeye başlamıştır. Anlaşma sonucu 1997 yılında demir - çelik ürünleri ithalatında bir önceki yıla oranla ortalama %48'lik bir artış meydana gelmiştir

GB'nin gerçekleştirilmesiyle Türkiye'nin AB menşeli malların ithalatında önemli oranda artış meydana gelmiştir. Ancak 1997 - 1999 yılları arasında AB kaynaklı malların ithalatında bir düşme eğilimi görülmektedir. 1999 yılına bakıldığında AB ülkelerinden yapılan ithalatta bir önceki yıla göre ortalama %11 oranında bir azalma meydana gelmiştir. Ancak 2000 yılına bakıldığında ithalatın tekrar yükseldiğini görmekteyiz. Bu arada

ithalatta değişimden söz ederken ithalatın yapısına da bakmak gerekir. İthalatın ana mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde ağırlığın ortalama %58'lik bir oranla ara malları ithalatına ait olduğu görülmektedir. İkinci sırayı %29.5'lik gibi bir payla yatırım malları almaktadır. Tüketim malları ithalatında en yüksek artış 1996 yılında gerçekleşmiştir. Tüketim malları ithalatındaki değişim %92.5 olarak gerçekleşmiştir. 1997 yılından sonra tüketim malaları ithalatı azalış eğilimine girmiştir.

1995-2000 döneminde, Türkiye'nin AB'den sanayi ürünleri ithalatı değer olarak % 61 oranında artış göstermiştir. Aynı dönem itibariyle, AB'nin Türkiye'nin sanayi ürünleri toplam ithalatı içindeki payı % 48.43'den % 49.93'e yükselmiştir. 2001 yılının ilk 8 ayında, bir önceki yılın aynı dönemine göre, Türkiye'nin AB'den sanayi ürünleri ithalatı değer olarak % 29 oranında azalmıştır. Aynı dönem itibariyle, AB'nin Türkiye'nin toplam sanayi ürünleri ithalatı içindeki payı % 50,5'den % 45,8'e düşmüştür.

1995-2000 döneminde, AB'nin Türkiye'ye yönelik tarım ürünleri ihracatı değer olarak %3 oranında gerilemiştir. Aynı dönem itibariyle Türkiye'nin AB'nin tarım ürünleri toplam ihracatı içindeki payı % 1.5'ten % 1.1'e düşmüştür. Tarım ülkesi olmamıza rağmen tarım ürünleri ithalatı yapılması son derece yanlıştır. Tarım sektöründe uygulanan yanlış politikalar sonucunda tarım ürünleri ithalatının ileriki yıllarda artacağı kanısındayım. AB'nin Türkiye'den tarım ürünleri ithalatı değer olarak % 23 oranında artış göstermiştir. Aynı dönem itibariyle Türkiye'nin AB'nin tarım ürünleri toplam ithalatı içindeki payı % 3 seviyesinde kalmıştır. AB'nin toplam tarım ürünleri ithalatına 2000 yılı itibariyle bakıldığında 65.004 milyon Euro iken, Türkiye'nin AB'ye tarım ürünleri ihracatı 1.925 milyon Euro'dur. Tarım ülkesi olmamıza rağmen bu % 3'lük pay çok düşük ve düşündürücü bir olaydır.

Yukarıdaki anlatılanlardan anlaşılacağı gibi Türkiye'nin dış ticaretinin yarıya yakın bölümü hatta fazlası AB üyesi ülkeleriyle yapılmaktadır. İhraç ürünlerimize bakıldığında en yüksek paya tekstil ve konfeksiyon ürünleri sahiptir. Tekstil ve konfeksiyon sektörü toplam ihracat payının %40'a yakın bir kısmını oluşturmaktadır. Ülkemizin ihracatının sadece tekstil ve konfeksiyon ürünleriyle ayakta durması mümkün değildir. Türk ihracatında hızla pazar ve ürün çeşitlemesine

ihtiyaç vardır. Ayrıca AB ülkeleri içinde pazar payımızı arttırmak için uyum çalışmalarına gerekli önem verilmelidir.

GB öncesi dönemde, Türkiye'nin AB ve EFTA ülkelerinden gerçekleştirilen sanayi mamulü ithalatındaki ağırlıklı koruma oranı %5.9 iken GB'nin tamamlanmasıyla bu oran sıfırlanmıştır. Diğer yandan, yine GB'nin tamamlanmasıyla OGT'ye uyum nedeniyle üçüncü ülkelerden yapılan benzeri malların ithalatındaki ağırlıklı koruma oranı %10.8'den %6 oranına inmiştir (İKV, 2000: 2). GB öncesinde yapılan tahminler, ithalatta belli bir miktar artışın yaşanabileceği ancak, ithalattaki değişimin aşağıdaki unsurlar ile bağlantılı olacağını ileri sürmekteydi (DPT, 1999: 120). Buna göre İthalat artışı:

- Sıfırlanan gümrük vergisi ve mali yükümlülüklerin mevcut yani 1 Ocak 1996 öncesi düzeyi,
- AB çıkışlı ithal mallarına talebin fiyat esnekliği,
- Ticaret sapması, ticaret yaratılması ve her iki durumda karşılaşılabilecek ticaret genişlemesinin yol açacağı ithalat artışı,
- Yurt içinde yerleşik yerli ve yabancı firmaların Türk piyasasını kaybetmemek için yapabilecekleri fiyat indirimleri ,

Bu değişkenlerden ilk üçü ne ölçüde yüksek dördüncü ise ne ölçüde düşük olursa ithalat artışı o ölçüde artacaktır. Ancak, bu değerlendirme sabit milli gelir ve döviz kuru varsayımına dayandırılmıştır. Bu değişkenlerin yanında milli gelirdeki artış döviz kurundaki değişikliklerle yakından ilgilidir.

GB'nin ihracatımız üzerindeki etkileri konusundaki değerlendirmeler, tekstil kotalarının kaldırılması sonucu, AB ülkelerine yönelik ihracatımızda görülebilecek sınırlı artış dışında, ihracatta salt GB'ne bağlı olarak hızlı bir artışın beklenmemesi gerektiğini göstermektedir. Zira, 1971 yılından beri zaten sanayi ürünü ihracatımızda kısıtlama söz konusu değildir. Dolayısıyla, ihracatın normal artış seyri dışında kayda değer bir artış beklentisi olmamıştır (DPT, 120). 1993- 1995 yıllarında, toplam dış ticaret hacmindeki AB'nin payı % 45 civarında iken bu oran 1996-2001 döneminde %51'e yükselmiştir. Kuşkusuz, dünyanın en güçlü ekonomilerinden ve pazar büyüklüğü ile alım gücü

itibariyle de en büyük pazarlardan birine sahip olan AB ile dış ticaret hacminin yarısından fazlasını gerçekleştirmesi, Türkiye için ciddi bir avantajdır. Halen, Türk iş dünyası gerek kalite ve gerekse tüketicinin korunması maksadıyla sürekli olarak yeni düzenlemeler geliştiren bir pazarla karşı karşıyadır. Buna ilaveten, çok ciddi finansman olanaklarına sahip rakipleriyle iç pazarda ve AB pazarında rekabet etmek durumundadır. Bu pazarla rekabet etme çabalarında sağlanacak başarı, Türkiye'nin AB dışındaki pazarlardaki rekabet şansına da katkı sağlayabilecektir.

GB'nin döneminde, ihracatta düşük bir hızda artışın sağlandığı, özellikle 1996 yılında ithalatta oldukça ciddi bir artışın yaşandığı görülmektedir. İthalattaki ilk yıl görülen yaklaşık % 70 oranındaki artış, takip eden yıllarda oransal olarak yavaşlamıştır. 1996 yılındaki artış sürpriz olmamıştır. Çünkü, AB'ye yönelik ortalama %5.9'luk koruma oranı sıfırlanmış ve üçüncü ülkelerden yapılan ithalata uygulanan ortalama %10.8'lik koruma % 6'ya indirilmiştir.

1995 –2000 yılları arasında AB'den gerçekleştirilen ithalatın dağılımına bakıldığında, yatırım mallarının ithalatın ithalat içindeki ortalama paylarının %29.3, sanayiye girdi oluşturan ara mallarının paylarının ortalama %55 ve tüketim mallarının payının ise % 14.3 olduğu görülmektedir. Tüketim mallarının toplam ithalat içindeki payının, 1996 yılında, 1995 yılındaki %8.8'lik bir orandan %12.4'e yükseldiği görülmüştür. Ancak Türkiye, 1980'li yılların başından itibaren yatırıma teşvik çerçevesinde yatırım mallarına uyguladığı gümrük vergisini büyük ölçüde sıfırlamıştır. Dolayısıyla GB'nin tamamlanmış olması bu nitelikli malların ithalatına uygulanan vergiler açısından çok ciddi bir etki doğurmamıştır. Oysa tüketim malları ithalatında durum daha farklıdır. Bu nitelikli malların ithalatında 1995 yılına göre ortalama %100'lük bir artış gerçekleşmiştir.

3.7. Dış Ticaret ile İlgili Yapılan Analizler ve Ulaşılan Bulgular

Çalışmamızın bu kısmında tanıtımını yaptığımız endeksler ve ölçme modelleri çerçevesinde ülkemizin dış ticaretinin analizleri yapılmıştır.

3.7.1. Endeks Yöntemiyle Dış Ticaret Analizleri

Geçmiş yıllar itibariyle değerlendirildiğinde toplam dış ticaret ve AB ile yapılan ticari ilişkilerin ülkemiz içinde bulunduğu siyasi yapı ve ekonomik konjonktürden oldukça etkilenmektedir. Bu nedenle Endeksleme yöntemiyle dış ticaretimiz incelenirken dönem ayırımına gidilmiş ve GB öncesi dönem ile GB dönemi olarak iki dönem ayırımı yapılmıştır.

Toplam dış ticaretin analizinde, endeks katsayıları oluşturulan dönemleri kapsayacak ölçüde; toplam dış ticaret, AB ile yapılan dış ticaret ve üçüncü ülkeler ile (ROW) yapılan dış ticaret için ayrı ayrı hesaplanmıştır.

3.7.1.1. Toplam Dış Ticaretin Analizi

Türkiye'nin yukarıdaki açıklanan dönemlere göre dış ticaretinin, toplam ithalat, AB'den ithalat ve üçüncü ülkelerden yapılan ithalat gruplarına göre endeks yöntemiyle sonuçlara ulaşılmıştır.

3.7.1.1.1. Toplam Dış Ticaret İçin Hesaplanan Balassa Endeksi ve AGL Endeksi

GB öncesi dönemde, Türkiye'nin toplam dış ticareti için hesaplanan Balassa endeksi – 0,247, AB ile yapılan dış ticarete endeks değeri – 0,228 olarak hesaplanırken Üçüncü ülkeler ile (ROW) yapılan dış ticaret için hesaplanan Balassa endeksi – 0,265 olarak bulunmuştur. AB için hesaplanan endeks değeri, toplam ithalat ve üçüncü ülkeler ile hesaplanan değerden daha yüksek bulunmuştur. Endeks değerlerinin işareti negatiftir.

Tablo 3. 8: Dış Ticaret İçin Hesaplanan Balassa Endeksi

	GB Kurulmadan Önceki Durum	GB Kurulduktan Sonraki Durum	Fark ΔE_B	Rekabet Gücü
M_{Toplam}	-0,247	-0,182	+0,065	Artma
AB	-0,228	-0,114	+0,114	Artma
ROW	-0,265	-0,237	+0,028	Artma

Kaynak: DİE verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

GB döneminde AB'den ithal edilen ürünlerin serbestçe ülkemiz pazarlarına girmesi sonucu, birlik pazarı ile Türkiye pazarı arasında gümrük vergilerinden kaynaklanan fiyat farkları ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla birlik çıkışlı ürünler üçüncü ülkelerin (ROW) ürünlerinden daha ucuzlamış ve AB'de yapılan ithalat, ihracata oranla daha fazla artış göstermiştir. Bu dönemde toplam rekabet endeksi – 0,182 ve AB'ye ait olan rekabet endeksi – 0,114 olarak gerçekleşmiştir. Üçüncü ülkelere ait rekabet endeksi ise – 0,237 olarak bulunmuştur. Bu durum Türkiye'nin lehine bir gelişme göstermiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin rekabet yapısının arttığını söyleyebiliriz.

Türkiye'nin her üç grupta da GB kurulduktan sonra da refah (rekabet) gücü kazanmıştır. Ancak, bu nispi ve küçük (% olarak) bir kazanımdır. Bu kazanımda özellikle krizden sonra ithalattaki daralmanın etkisi büyük olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin AB ile yaptığı ticaretteki rekabet gücünün, üçüncü ülkelere karşı sağlanan rekabet gücünden yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca rekabet gücü endeksinin işareti Türkiye'nin net dış ticaretinin açık verdiği yani genel olarak rekabet yapısının Türkiye'nin aleyhine olduğunun bir göstergesidir.

Tablo 3. 9: Dış Ticaret İçin Hesaplanan AGL Endeksi

	GB Öncesi Durum	GB Dönemi Durum	Fark Δ_{AGL}	Karşılaştırmalı Üstünlük
M_{Toplam}	1,015	1,008	+0,007	Artma
AB	1,051	1,031	+ 0,020	Artma
ROW	1,051	1,031	+0,020	Artma

Kaynak: DİE verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

AGL endeks sonuçlarına bakıldığında, karşılaştırmalı üstünlük yapısı Türkiye'nin lehine bir gelişme göstermesine rağmen aleyhimize bir durum sözkonusudur. Aynı şekilde, Karşılaştırmalı üstünlük yapısı üçüncü ülkelerin aleyhine Türkiye'nin

lehine bir gelişme gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bulunan bu değerler arasında aşırı bir fark yoktur. Türkiye'nin her üç grupta da GB kurulduktan sonra da refah (rekabet) gücü kazanmıştır. Ancak, bu nispi ve küçük (% olarak) bir kazanımdır. Dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlük yapısı düşük düzeydedir. Türkiye, literatürde ifade edilen ticaret saptırıcı (refah azaltıcı) etki ile karşı karşıya kalmıştır. Toplam endeks değerinin bozulmasında ağırlığı AB ülkeleriyle yapılan ticaret oluşturmuştur.

Balassa endeksi ile AGL endeksi arasında AB ihracatı açısından fark vardır. Bu farkın nedeni AGL endeksinin uyarlanmış olmasından yani kısa dönem dalgalanmalara açık olmamasından (etkilenmemesinden) kaynaklanmaktadır.

3.7.1.1.2. Madde Bazında Dış Ticaret ve Endeks Yöntemi

Mal grupları yönünden SITC Rev 3'e göre yapılan ticaretin Balassa ve AGL endeksleri kullanılarak incelenmesiyle, AB yönünden fasıllara göre bulgulara ulaşılmıştır.

3.7.1.1.2.1. Madde Bazında Dış Ticaret ve Balassa İle AGL Endeks Yöntemleri

Türkiye'nin AB karşısındaki rekabet yapısını mal grupları yönünden ortaya koyan Balasa Endeksi sonucu elde edilen değerler Tablo 3.12'de gösterilmiştir.

GB öncesi dönemde, seçilen fasıl mal gruplarından rekabet gücü en yüksek olan 61 (örme giyim eşyası), 63 (dokumaya elverişli eşyalardan hazır tekstil ürünleri), 62 (örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları), 52 (pamuk ve pamuk ipliği), 62 (örme eşya), 24 (tütün ve tütün mamulleri) ve 70 (cam ve cam eşya) olarak sıralanmıştır. Balassa endeksi sonucu elde edilen bu tabloya göre Türkiye'nin AB ile fasıl bazında yapılan ticarete tekstil ve konfeksiyon ürünleri tütün ve tütün mamulleri ile cam ve cam eşya ürünleri yönünde avantajlı oldukları görülmüştür. Yukarıdaki tabloda incelenmesi yapılan fasıllardan on endeks işaretini negatif, diğerlerinin ise pozitif olduğu görülmektedir.

GB döneminde, fasılların rekabet gücü sıralaması değişmemiştir. Endeks işaretlerine bakıldığında herhangi bir değişme meydana gelmemiştir. İncelenen fasıllarda

rekabet yapısını değiştiren bir ürün olmamıştır. Türkiye, tekstil ve konfeksiyon ürünleri, tütün ve tütün mamulleri ile cam ve cam eşya ürünlerinde avantajlı konumdadır.

Tablo 3. 10: AB ile Fasil Mal Bazında Yapılan Dış Ticarete Balassa Endeksi

Fasil Numaraları	GB Öncesi Dönem	GB Dönemi	Fark ΔE_B	Rekabet Gücü
İmalat Sanayi Malları	-0,179	-0,183	-0,004	Azalma
73. D.Ç.dışında ana metal sanayi	-0,577	-0,428	+0,149	Artma
70. Çam ve çam eşya	0,191	0,198	+0,007	Artma
68. Çimento,alçı ve taş	-0,461	-0,383	+0,078	Artma
72. Demir Çelik	-0,744	-0,543	+0,201	Artma
86 Demir yolu Ulaşım Araçları	-0,445	-0,381	+0,064	Artma
63 Dokumaya elverişli eşyalardan hazır Tekstil ürünleri	0,959	0,960	+0,001	Artma
85 Elektrikli makine ve cihazları	-0,642	-0,563	+0,079	Artma
38 Muhtelif kimyasal maddelerin imalatı	-0,884	-0,888	-0,004	Azalma
87 Motorlu kara taşıtları ve Aksam parçaları	-0,556	-0,272	+0,284	Artma
60 Örme eşya	0,741	0,557	-0,184	Azalma
62 Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	0,975	0,952	-0,023	Azalma
61 Örme giyim eşyası	0,991	0,978	-0,013	Azalma
52 Pamuk ve pamuk ipliği	0,802	0,588	-0,214	Azalma
39 Plastik ve mamulleri	-0,831	-0,831	0	Değişmemiş
69 Seramik mamulleri	-0,281	-0,032	+0,249	Artma
24 Tütün ve tütün mamulleri	0,538	0,618	+0,080	Artma

Kaynak: DİE verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

GB döneminin, GB öncesi dönem ile karşılaştırıldığında on fasıl mal grubunda (24,63, 68, 69, 70, 72, 73, 85, 86, 87) endeks değerinin yükseldiği görülmüştür. Türkiye'nin GB döneminde refah gücünde bir artış olduğunu görmek mümkündür. Ancak bu artış küçük bir düzeydedir. Sektörel olarak bakıldığında sanayi ürünlerinde rekabet gücünün yükseldiğini görmekteyiz. Türkiye'nin genel rekabet yapısının alehte olmasına rağmen GB döneminde geleneksel ihracat maddelerinde olmayan teknoloji yoğun sanayi sektörü dış ticaretinde rekabet artışı görülmektedir.

GB öncesi dönemde, ihracatta en çok pay alan 16 fasıl madde içinde AB'ne karşı rekabet gücü (endeks değeri sıfırdan yüksek olan) olan 7 madde varken bu sayı GB döneminde değişmemiştir. GB döneminde, dikkati çeken diğer bir gelişme rekabet

güçlerinde meydana gelen değişmelerdir. Rekabet gücü fasıl mal gruplarının 10'unda artmış, 5'inde düşmüştür. Rekabet gücü artan fasıl mal grupları 24 (tütün ve tütün mamulleri), 63 (dokumaya elverişli eşyalardan hazır tekstil ürünleri), 68 (çimento, alçı ve taş), 69 (seramik mamulleri), 70 (cam ve cam eşya), 72 (demir-çelik), 73 (demir-çelik dışında ana metal sanayi), 85 (elektrikli makine ve cihazları), 86 (demiryolu ulaşım araçları) ve 87 (motorlu kara taşıtları ve aksam parçaları)'dir. Buna karşılık Türkiye'nin AB'ye karşı rekabet üstünlüğüne sahip olduğu tekstil ve konfeksiyon sektöründe rekabet düzeyi GB öncesine göre azalmıştır. Plastik ve plastik mamullerinde (39) herhangi bir değişme olmamıştır.

Balassa endeksine göre rekabet yapısı ve rekabet yapısındaki değişmeler yönünden önemli olan sektörler ayrıntıları ile incelendiğinde aşağıdaki durumlara ulaşılmıştır.

Motorlu kara taşıtları ve aksam parçaları, (87) rekabet gücü (endeks farkı) en yüksek fasıl mal grubudur. İkinci sırada seramik mamulleri (69) yer almıştır. Demir-çelik (72), demir-çelik dışında ana metal sanayi (73), elektrikli makine ve cihazları (85), çimento, alçı ve taş (68) bu sıralamayı takip etmiştir

Tütün ve tütün mamulleri, Türkiye'nin rekabet gücünün yüksek olduğu önemli bir ihracat ürünüdür. Türkiye şark türü tütün üretiminde dünyada ilk sırada yer almaktadır. Sektör ihracatının %32 civarı AB pazarına yapılmaktadır. Diğer kısmı üçüncü ülkelere satılmaktadır. Ancak şark türü tütün üretiminde dünya birincisi olmamıza rağmen uygulanan yanlış politikalardan dolayı gelecek yıllarda üretim önemli oranda aksayacaktır. Dolayısıyla küresel ihtiyaçlar dikkate alınarak tütün üretiminde standardizasyon sağlanmalıdır.

Tekstil ve konfeksiyon sektörü, Türkiye'nin yüksek miktarda geleneksel ihracat ürünleridir ve önemli miktarda girdi sağlamaktadır. Türkiye, dünya pazarında yedinci ve AB pazarında ikinci büyük ihracatçı konumdadır. Türkiye'nin toplam ihracatının %40'a yakını tekstil ve konfeksiyon sektörü sağlamaktadır. AB ülkelerine yapılan ihracatın yaklaşık %45'i bu sektör tarafından sağlanmaktadır.

Balassa endeksine göre, işareti negatif olan sektörlerde rekabet düzeyi (endeks katsayısı) düşüktür. Ancak rekabet düzeyindeki artışlar da göz ardı edilmemelidir. Bu artış genellikle imalat sanayi ürünlerinde gerçekleşmiştir. Yani rekabet gücündeki artışlar sanayi ürünlerinde görülmektedir.

Demir-çelik sektörü, GB döneminde, rekabet düzeyini en fazla yükselten sektörlerin başlarında yer alır. GB öncesi dönemde sektör ihracatı Uzakdoğu pazarında etkin olurken, GB döneminde AB pazarı ilk sırada yer almıştır.

Motorlu kara taşıtları ve aksam parçaları, ana madde grupları ve alt gruplardan elektrikli makine cihazları, aksam parçaları ve çeşitli makineler GB döneminde rekabet artışı göstermiştir. Otomotiv sanayi rekabet gücünü en fazla yükselten sektörlerin başında yer almıştır. Türk Otomotiv Sanayi AB pazarında üretici ortaklarla birliktedir. Tofaş-Fıat, Oyak-Renault, Ford-Otosan ve Türk Mercedes-Benz'de üretimlerini Türkiye'de yapıp bazı modellerini dünya pazarında satmaktadır. GB döneminde pek çok yeni marka otomotiv sanayi ülkemize girmiştir. Otomotiv sektöründe rekabet gücü yüksek standartlara uygun otomobiller üretilmektedir. Sektörde en önemli sorun iç pazarın yeterli olmamasıdır. Dolayısıyla dış pazarlara gereksinim vardır. Sektörün dış pazarlara yönelmesi sonucu rekabet gücü yükselmektedir.

Türkiye, seramik mamulleri, plastik ve plastik mamulleri, demir-çelik dışında ana metal sanayi, çimento taş ve alçı sanayinde önemli gelişimler göstermiş ve AB pazarında rekabet edebilecek bir konuma gelmiştir. Rekabet gücündeki artış teknoloji yoğun üretim yapan sektörlerde yoğunlaşmaktadır.

AB ile madde bazında yapılan dış ticarete AGL endeksi sonucu elde edilen bulgular Tablo 3.11'de görülmektedir. Elde edilen bulgular aşağıdadır. AGL endeksi ile elde edilen bulgular Balassa endeksini destekler niteliktedir. Endeks değerinin birden küçük olması karşılaştırmalı üstünlüğü ifade etmektedir. GB döneminde, Türkiye'nin tekstil ve konfeksiyon sektörlerinde tütün ve tütün mamulleri ile muhtelif kimyasal mamullerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Diğerlerinde ise AB karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. İncelenen fasıl mal gruplarından dokuz endeks değerinin birden küçük olduğu yani karşılaştırmalı olarak üstün oldukları saptanmıştır.

Tablo 3. 11: AB ile Mal Bazında Yapılan Dış Ticarete AGL Endeksi Sonuçları

	GB Öncesi Dönem	GB Dönemi	Fark ΔE_{AGL}	Karşılaştırmalı Üstünlükler
İmalat Sanayi Malları	1,039	0,998	+0,041	Artma
73.D.Ç.dışında ana metal sanayi	1,479	1,268	+0,211	Artma
70. Çam ve çam eşya	1,985	1,983	+0,002	Artma
68. Çimento,alçı ve taş	1,346	1,221	+0,125	Artma
72. Demir Çelik	1,682	1,398	+0,284	Artma
86 Demir yolu Ulaşım Araçları	1,355	1,261	+0,094	Artma
63 Dokumaya elverişli eşyalardan hazır Tekstil ürünleri	0,032	0,028	+0,004	Artma
85 Elektrikli makine ve cihazları	1,551	1,415	+0,136	Artma
38 Muhtelif kimyasal maddelerin imalatı	-0,845	-0,841	+0,004	Artma
87 Motorlu kara taşıtları ve Aksam parçaları	1,456	1,119	+0,337	Artma
60 Örme eşya	0,198	0,323	-0,125	Azalma
62 Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	0,019	0,031	-0,012	Azalma
61 Örme giyim eşyası	0,007	0,014	-0,007	Azalma
52 Pamuk ve pamuk ipliği	0,151	0,301	-0,150	Azalma
39 Plastik ve mamulleri	1,782	1,756	+0,026	Artma
69 Seramik mamulleri	1,172	0,887	+0,285	Artma
24 Tütün ve tütün mamulleri	0,389	0,306	+0,083	Artma

Kaynak: DİE verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

GB döneminin, GB öncesi dönem ile karşılaştırıldığında genel olarak imalat sanayi mallarının rekabet gücünün arttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Alt gruplardaki fasıl mal grubunda (24,38, 39, 63, 68, 69, 70, 72, 73, 85, 86, 87) endeks değerinin yükseldiği görülmüştür. Türkiye'nin GB döneminde refah gücünde bir artış olduğunu görmek mümkündür. Ancak bu artış küçük bir düzeydedir. Sektörel olarak bakıldığında sanayi ürünlerinde rekabet gücünün yükseldiğini görmekteyiz. Türkiye'nin genel rekabet yapısının alehte olmasına rağmen GB döneminde geleneksel ihracat maddelerinde olmayan teknoloji yoğun sanayi sektörü dış ticaretinde rekabet artışı görülmektedir.

GB öncesi dönemde, ihracatta en çok pay alan 16 fasıl madde içinde AB'ne karşı rekabet gücü yüksek olan 7 madde varken bu sayı GB döneminde dokuzaya yükselmiştir. GB döneminde, dikkati çeken diğer bir gelişme rekabet güçlerinde meydana gelen değişimlerdir. Rekabet gücü fasıl mal gruplarının teknoloji yoğun sektörlerde artmışken

tekstil ve konfeksiyon ürünlerinde düşmüştür. GB döneminde, rekabet gücü artan fasıl mal grupları 24 (tütün ve tütün mamulleri), 38 muhtelif kimyasal maddelerin imalatı, 39 plastik ve mamulleri, 63 (dokumaya elverişli eşyalardan hazır tekstil ürünleri), 68 (çimento, alçı ve taş), 69 (seramik mamulleri), 70 (cam ve cam eşya), 72 (demir-çelik), 73 (demir-çelik dışında ana metal sanayi), 85 (elektrikli makine ve cihazları), 86 (demiryolu ulaşım araçları) ve 87 (motorlu kara taşıtları ve aksam parçaları)'dir. Buna karşılık Türkiye'nin AB'ye karşı rekabet üstünlüğüne sahip olduğu tekstil ve konfeksiyon sektöründe rekabet düzeyi GB öncesine göre düşmüştür.

GB öncesi dönemde, Karşılaştırmalı üstünlük yapısı yüksek olan sektörlerin GB döneminde azaldığını görülmektedir. Bu durumun nedeni sektörlerin kendi içindeki ithalatın, ihracata oranla daha fazla artmasından kaynaklanmaktadır.

3.7.2. Ekonometrik Yöntemlerle Dış Ticaretin Analizi

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin GB öncesi dönemde ve GB döneminde gerçekleştiği ithalatın analizi yapılmış ve iki dönem arasında yapılan değişimler incelenmiştir. Çalışmada, toplam ithalat ve toplam ihracatın bileşenleri AB'nden kapılan ithalat ile üçüncü ülkelerden yapılan ithalat üzerinde durulmuştur. Ayrıca ana mal grupları aynı ölçüde incelenmiştir. Yapılan analizlerde daha önce anlatılan ölçme modelleri kısmında tanıtılan model kullanılmıştır. Bu modelin çözümünden ulaşılan sonuçlar, ölçme modelini kapsayan tablolar yardımı ile gösterilmiştir ve konuyla ilgili yorumlar yapılmıştır.

İthalat fonksiyonuyla yapılan model çalışmasında, Türkiye'nin ithalatı diğer ülkelerin ihracatı, AB'nden yapılan ithalat AB'nin ihracatı ve üçüncü ülkelerden yapılan ithalat üçüncü ülkelerin ihracatı anlamına gelmektedir. Modelin uygulanması sonucu elde edilen bulgular Balassa ve AGL endekslerini destekler niteliktedir.

3.7.2.1 Toplam İthalatın Analizi

Toplam ithalatın analizi daha önce anlatılan model kapsamında yapılmıştır. Bu modellerden en iyi ve anlamlı sonucu veren açıklayıcı olarak seçilmiştir. Diğer; reel kur, faiz, faiz ve reel kur, ithalatın gelir esnekliği ile birlikte ele alınan modeller ise açıklama güçleri bulunmadığından tercih edilmemiştir. Bu modellere ait çözümler EK-1’de verilmiştir.

$$(\log M) = \beta_1 + \beta_2(\log Y) + \beta_3(\log M (-1)) + AR (1). \quad (\text{Model 1})$$

Model 1 kapsamında ulaşılan sonuçlar tablo 3: 14’de düzenlenmiştir.

Tablo 3. 12: Toplam İthalatın Analizi

Toplam İthalat	Parametreler				Test Kriter			
	β_1	β_2	β_3	β_4	R ²	DW	F	Prob
GB Dönemi	2,159 (2,669)	0,287 (2,757)	0,771 (10,243)	-0,185 (-1,368)	0,93	1,964	269,49	0.000
GB Öncesi Dönem	4,237 (2.095)	0,418 (2.357)	0,617 (3.810)	-0,159 (-0.773)	0,84	1,876	67,55	0.000

Kaynak: DİE verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Model 1 kullanarak GB öncesi dönemde (1985-1995) ve GB döneminin (1996-2002:3) karşılaştırması amaçlanmıştır. Model 1’e yönelik parametreler incelendiğinde GB öncesi dönemde, toplam ithalat için sabit terim katsayısı 4.237 birimken, GB döneminde 2.159 birim olarak gerçekleşmiştir. Bunun anlamı diğer açıklayıcı değişkenler (milli gelir v.s) sıfır olsa bile Türkiye zorunlu olarak ithalat yapacaktır. Ancak bu ithalatta bir azalmanın bir sonucudur.

GB öncesi dönemde, toplam ithalatın gelir esnekliği katsayısı $\beta_2=0.418$ birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 0.287 birime düşmüştür. Bu durum, Türkiye’nin refah düzeyindeki düşüşün bir göstergesidir. Çünkü bir birim gelir artışı ile alınabilecek ithal malı miktarı azalmıştır. Dönemler karşılaştırıldığında aradaki fark 0.131’dir. Toplam ithalatın gelir esnekliği, GB döneminin GB öncesi döneme göre 0.131 (%13) oranında azalmıştır. Bu sonuç, endekslerle ulaşılan sonucun bir doğrulaması niteliktedir.

İthalattaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki ithalatın cari dönem ithalatı açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.617 iken GB döneminde 0.771'e ulaşmıştır. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin ihrac ürünlerinde yaşanan dönüşüm ara malı ithalatının devamlılığını zorunlu kılmaktadır. AR (1)'e karşılık gelen β_4 uzun dönem uyarılama parametresi $\beta_4 = 0.159$ olarak bulunmuştur.

3.7.2.2. AB'den Yapılan İthalatın Analizi

AB'den yapılan ithalatın analizi, oluşturulan ölçme modelini kullanarak ulaşılan sonuçlar Tablo 3.13'te gösterilmiş ve tablo oluşturulurken yapılan incelemede aşağıdaki model kullanılmıştır.

$$(Model 1) \log M_{AB} = \beta_1 + \beta_2 (\log Y) + \beta_3 (\log M (-1)) + \beta_4 (AR(1))$$

Tablo 3. 13: AB'nden Yapılan İthalatın Analizi

AB'den İthalat	Parametreler				Test Kriter			
	β_1	β_2	β_3	β_4	R ²	DW	F	Prob
GB Dönemi	1,169 (2,533)	0,260 (2,593)	0,803 (12,661)	-0,293 (-2,306)	0,92	1,891	251,65	0.000
GB öncesi dönem	3,387 (2,297)	0,458 (2,599)	0,624 (4,482)	-0,256 (-1,351)	0,85	1,819	70,42	0.000

Kaynak: DİE verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Model 1 sonucu elde edilen parametrelerin test kriterlerinin anlamlı olduğu görülmüştür. GB öncesi dönemde, AB'den yapılan ithalat için sabit terim 3.387 birim iken, GB döneminde 1.169 birim olarak gerçekleşmiştir. Bunun anlamı diğer açıklayıcı değişkenler (milli gelir v.s) sıfır olsa bile Türkiye AB'den ithalat yapacaktır.

GB öncesi dönemde, toplam ithalatın gelir esnekliği katsayısı $\beta_2 = 0.458$ birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 0.260 birime düşmüştür. Bu durum, Türkiye'nin refah düzeyindeki düşüşün bir göstergesidir. Çünkü bir birim gelir artışı ile alınabilecek ithal malı miktarı azalmıştır. Dönemler karşılaştırıldığında bir birim gelir artışına karşılık 0.197 birimlik (%20'lik) bir refah azaltıcı etki meydana geldiği bulgusuna ulaşılmıştır. AB'nde yapılan ithalatın gelir esnekliği, GB döneminin GB öncesi döneme göre 0.197 (%20) oranında azalmıştır. Bu sonuç, endekslerle ulaşılan sonucu doğrular niteliktedir.

İthalattaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki ithalatın cari dönem ithalatı açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.624 iken, GB döneminde 0.803'e ulaşmıştır. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin AB'ye yapmış olduğu ihraç ürünlerinde yaşanan dönüşüm AB'nden yapılan ara malı ithalatının devamlılığını zorunlu kılmaktadır. AR (1)'e karşılık gelen β_4 , uzun dönem uyarılama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde -0.256 iken GB döneminde -0.293 olarak bulunmuştur. Toplam ithalata oranla AB'den yapılan ithalata olan bağımlılık artmıştır.

3.7.2.3. Üçüncü (ROW) Ülkelerden Yapılan İthalatın Analizi

Türkiye'nin AB dışında kalan ülkelerden yapılan ithalatın, daha önce anlatılan ölçme yöntemine göre aşağıdaki model yardımıyla ulaşılan bulgular Tablo 3.14'te düzenlenmiştir.

$$(\log M_{\text{ROW}}) = \beta_1 + \beta_2 (\log Y) + \beta_3 (\log M_{\text{ROW}}(-1)) + \beta_4 (\text{AR}(1)) \quad (\text{Model 1})$$

Tablo 3. 14: Üçüncü Ülkelerden (ROW) yapılan İthalatın Analizi

ROW	Parametreler				Test Kriter			
	β_1	β_2	β_3	β_4	R ²	DW	F	Prob
GB Dönemi	5,067 (2,596)	0,427 (2,783)	0,564 (7,127)	-0,057 (-0,379)	0,81	1,907	54,26	0.000
GB öncesi dönem	2,822 (1,974)	0,339 (2,194)	0,710 (2,833)	-0,057 (-0,242)	0,92	1,997	238,48	0.000

Kaynak: DİE verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Üçüncü ülkelerden (ROW) yapılan ithalat için yapılmış parametrelerde bulunan test kriterleri anlamlıdır. GB öncesi dönemde, Üçüncü ülkelerden (ROW) yapılan ithalat için sabit terim 2.822 birim iken GB döneminde 5.067 birim olarak gerçekleşmiştir. Bunun anlamı diğer açıklayıcı değişkenler (milli gelir v.s) sıfır olsa bile Türkiye Üçüncü ülkelerden (ROW) ithalat yapacaktır.

GB öncesi dönemde, üçüncü ülkelerden (ROW) yapılan ithalatın gelir esnekliği 0.339 birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 0.427 birime yükselmiştir. Bu durum, Türkiye'nin refah düzeyindeki artışın bir göstergesidir. Çünkü bir birim gelir artışı ile alınabilecek ithal malı miktarı artmıştır. Dönemler karşılaştırıldığında bir birim gelir artışına karşılık bir 0.088 birimlik (%9'luk) bir refah artırıcı etki meydana geldiği

bulgusuna ulaşırken üçüncü ülkelerin aleyhine brüt % 9 oranında bir refah azaltıcı etki oluşmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin GB döneminde, üçüncü ülkeler (ROW) ile yaptığı dış ticaret lehine gerçekleşmiştir. Bu sonuç, endekslerle ulaşılan sonucu doğrular niteliktedir.

İthalattaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki ithalatın cari dönem ithalatı açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.710 iken GB döneminde 0.564'e düşmüştür. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin üçüncü ülkelere olan bağımlılığının azalmasına neden olmuştur. Dış ticaretin üçüncü ülkelerden AB'ye yöneldiği görülmektedir. Türkiye'nin ihraç ürünlerinde yaşanan dönüşüm üçüncü ülkelerden (ROW) yapılan ara malı ithalatının devamlılığını azaltmıştır. AR (1)'e karşılık gelen β_4 uzun dönem uyarlama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde -0.057 iken GB döneminde bu rakam değişmemiştir. Üçüncü ülkelere (ROW) olan bağımlılığın azaldığı görülmektedir. AB ile müktesebat uyumu çerçevesinde Türkiye'de AB'nin üçüncü ülkelerle (ROW) serbest ticaret anlaşmalarına taraf olmuştur. Bu nedenle Serbest ticaret yapılabilir pazar payı yükselmiştir. Ayrıca AB ile bazı sektörlerde yapılan rekabet gücü artışı üçüncü ülke pazarlarında yapılan satışları da artırmıştır.

3.7.2.4. Türkiye'nin Sermaye Malları İthalatının Analizi

Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki sermaye malı ithalatının göstermiş olduğu gelişme için daha önce anlatılan ölçme yöntemine göre aşağıdaki model yardımıyla ulaşılan sonuçlar Tablo 3.17'de gösterilmiştir.

$$(\log M_{ser}) = \beta_1 + \beta_2 (\log Y) + \beta_3 (\log M_{ser}(-1)) + \beta_4 (AR(1)). \quad (\text{Model 1})$$

Tablo 3. 15: Sermaye Malları İthalatının Analizi

Sermaye Malı İthalatı	P a r a m e t r e l e r				T e s t K r i t e r			
	β_1	β_2	β_3	β_4	R ²	DW	F	Prob
GB Dönemi	1,615 (2,006)	0,282 (-1,429)	0,783 (9,916)	-0,560 (-1,917)	0,85	1,832	120,38	0.000
GB öncesi dönem	2,158 (1,841)	0,435 (-1,578)	0,679 (4,615)	-0,591 (-0,305)	0,77	1,886	43,36	0.000

Kaynak: DİE verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Yukarıdaki model sonucu sermaye malı ithalatı için bulunan test kriterleri anlamlıdır. GB öncesi dönemde, sermaye malı ithalatı için sabit terim katsayısı β_1 2.158 birim iken GB döneminde 1.615 birim olarak gerçekleşmiştir. Bunun anlamı diğer açıklayıcı değişkenler (milli gelir v.s) sıfır olsa bile Türkiye sermaye malı ithalatı yapacaktır.

GB öncesi dönemde, toplam sermaye malı ithalatının gelir esnekliği katsayısı $\beta_2= 0.435$ birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 0.282 birime düşmüştür. Bu durum, Türkiye'nin refah düzeyindeki düşüşün bir göstergesidir. Çünkü bir birim gelir artışı ile alınabilecek sermaye malının ithalat miktarı azalmıştır. Dönemler karşılaştırıldığında bir birim gelir artışına karşılık 0.153 (%15) birimlik bir refah azaltıcı etki meydana geldiği bulgusuna ulaşılmıştır. GB döneminde, GB öncesi döneme göre %15 oranında bir refah kaybı oluşmuştur. Bu sonuç, endekslerle ulaşılan sonucu doğrular niteliktedir.

İthalattaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki ithalatın cari dönem ithalatı açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.679 iken GB döneminde 0.783'e ulaşmıştır. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin ihrac ürünlerinde yaşanan dönüşüm ara malı ithalatının devamlılığını zorunlu kılmaktadır. AR (1)'e karşılık gelen β_4 , uzun dönem uyarılama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde -0.591 iken GB döneminde -0.560 olarak bulunmuştur. GB öncesi döneme oranla bağımlılığını artırmamıştır.

3.7.2.5. Türkiye'nin Tüketim Malları İthalatının Analizi

Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki tüketim malı ithalatının göstermiş olduğu gelişme için daha önce anlatılan ölçme yöntemine göre aşağıdaki model yardımıyla ulaşılan sonuçlar Tablo 3.18'de gösterilmiştir.

$$(\log M_{\text{tüik}}) = \beta_1 + \beta_2 (\log Y) + \beta_3 (\log M_{\text{ser}}(-1)) + \beta_4 (AR(1)). \quad (\text{Model 1})$$

3. 16: Tüketim Malları İthalatının Analizi

Tüketim Malı İthalatı	Parametreler				Test Kriter			
	β_1	β_2	β_3	β_4	R ²	DW	F	Prob
GB Dönemi	1,005 (2,106)	0,182 (-1,229)	0,483 (7,768)	-0,360 (-1,845)	0,81	1,932	214,68	0.000
GB öncesi dönem	1,158 (1,741)	0,235 (-1,458)	0,448 (3,325)	-0,391 (-0,205)	0,78	1,909	33,36	0.000

Kaynak: DİE verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Yukarıdaki model sonucu tüketim malı ithalatı için bulunan test kriterleri anlamlıdır. GB öncesi dönemde, tüketim malı ithalatı için sabit terim 1,156 birim iken GB döneminde 1.1005 birim olarak gerçekleşmiştir. Bunun anlamı diğer açıklayıcı değişkenler (milli gelir v.s) sıfır olsa bile Türkiye tüketim malı ithalatı yapacaktır.

GB öncesi dönemde, toplam tüketim malı ithalatının gelir esnekliği katsayısı $\beta_2=0.235$ birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 0.182 birime düşmüştür. Bu durum, Türkiye'nin refah düzeyindeki düşüşün bir göstergesidir. Çünkü bir birim gelir artışı ile alınabilecek sermaye malının ithalat miktarı azalmıştır. Dönemler karşılaştırıldığında bir birim gelir artışına karşılık 0.053 (%5) birimlik bir refah azaltıcı etki meydana geldiği bulgusuna ulaşılmıştır. GB döneminde, GB öncesi döneme göre %5 oranında bir refah kaybı oluşmuştur.

3.7.2.6. Türkiye'nin Ara Malı İthalatının Analizi

Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki ara malı ithalatının göstermiş olduğu gelişme için daha önce anlatılan ölçme yöntemine göre ve aşağıda belirtilen model yardımıyla ulaşılan sonuçlar Tablo 3.19'da gösterilmiştir.

$$(\log M_{ARA}) = \beta_1 + \beta_2 (\log Y) + \beta_3 (\log M_{ARA}(-1)) + \beta_4 (AR(1))$$

Tablo 3. 17: Ara Malı İthalatının Analizi

Ara malı İthalatı	parametreler				Test Kriter			
	β_1	β_2	β_3	β_4	R ²	DW	F	Prob
GB Dönemi	2,369 (2,142)	0,247 (1,932)	0,778 (7,647)	0,010 (0,069)	0,93	1,987	274,86	0,000
GB Öncesi Dönem	5,787 (1,736)	0,445 (1,759)	0,528 (2,047)	0,173 (0,599)	0,85	1,974	69,54	0,000

Kaynak: DİE verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Yukarıdaki model sonucu ara malı ithalatı için bulunan test kriterleri anlamlı bulunmuştur. GB öncesi dönemde, ara malı ithalatı için sabit terim 5.787 birim iken GB döneminde 2.369 birim olarak gerçekleşmiştir. Bunun anlamı diğer açıklayıcı değişkenler (milli gelir v.s) sıfır olsa bile Türkiye ara malı ithalatı yapacaktır.

GB öncesi dönemde, toplam ara malı ithalatının gelir esnekliği katsayısı $\beta_2=0.445$ birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 0.247 birime düşmüştür. Bu durum, Türkiye'nin refah düzeyindeki düşüşün bir göstergesidir. Çünkü bir birim gelir artışı ile alınabilecek ara malının ithalat miktarı azalmıştır. Dönemler karşılaştırıldığında bir birim gelir artışına karşılık 0.198 birimlik bir refah azaltıcı etki meydana geldiği bulgusuna ulaşılmıştır. GB döneminde, GB öncesi döneme göre %20 oranında bir refah kaybı oluşmuştur. Bu sonuç, endekslerle ulaşılan sonucu doğrular niteliktedir.

İthalattaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki ithalatın cari dönem ithalatı açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.528 iken GB döneminde 0.778'e ulaşmıştır. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin ihrac ürünlerinde yaşanan dönüşüm ara malı ithalatının devamlılığını zorunlu kılmaktadır. AR (1)'e karşılık gelen β_4 , uzun dönem uyarlama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde -0.173 iken GB döneminde 0.010 olarak bulunmuştur. GB öncesi döneme oranla bağımlılığı azalmıştır.

3.7.2.7. Madde Gruplarına Göre Yapılan İthalatın Analizi

AB'den yapılan fasılların ya da mal grupların ithalatının, ölçme modelinin kullanılarak çözümlenmesi sonucu ulaşılan sonuçlar Tablo 3.20'de gösterilmiş ve tablo oluşturulurken yapılan incelemede aşağıdaki model kullanılmıştır.

$$(\log M_{ABfasıl}) = \beta_1 + \beta_2 (\log Y) + \beta_3 (\log M_{ABfasıl} (-1)) + \beta_4 (AR(1))$$

Tablo 3. 18: AB’nden Yapılan Fasıl Grupları İthalatının Analizi

Fasıl Numarası	Parametreler				Test Kriterleri			
	β_1	β_2	β_3	β_4	R ²	DW	F	Prob.
İmalat Sanayi Malları GB	1,900 (2,824)	0,296 (2,850)	0,776 (11,339)	-0,269 (-2,082)	0,92	1,917	270,69	0,000
	3,380 (2,263)	0,419 (2,503)	0,651 (4,876)	-0,279 (-1,515)	0,85	1,821	74,64	0,000
Pamuk ve Pamuk İpliği İthalatı GB	-15,240 (-2,251)	2,124 (2,456)	0,561 (3,584)	-0,059 (-0,317)	0,84	1,994	117,44	0,000
	-23,550 (-1,548)	3,199 (1,639)	0,369 (1,048)	0,086 (0,229)	0,75	1,989	37,89	0,000
Örülmemiş Giyim Eşyası İthalatı GB	-6,608 (-2,303)	0,936 (2,610)	0,786 (10,673)	-0,322 (-2,666)	0,86	2,274	133,46	0,000
	-7,032 (-1,781)	1,100 (2,223)	0,690 (5,421)	-0,310 (-1,837)	0,65	2,237	23,84	0,000
Örme Giyim Eşyası İthalatı GB	-3,342 (-1,758)	0,608 (2,304)	0,799 (11,020)	-0,162 (-1,212)	0,89	2,037	185,38	0,000
	-3,110 (-1,297)	1,028 (2,489)	0,467 (2,520)	-0,154 (-0,656)	0,65	1,978	23,55	0,000
Dokumaya Elverişli Eşyalardan GB	-14,256 (-3,019)	1,972 (3,439)	0,519 (4,125)	-0,172 (-0,905)	0,73	1,957	47,09	0,000
	-38,530 (-2,497)	4,825 (2,684)	0,082 (0,278)	0,008 (0,016)	0,69	1,984	18,49	0,000
Örme Eşya İthalatı GB	-1,112 (-0,884)	0,185 (1,278)	0,954 (23,195)	-0,133 (-1,033)	0,92	1,987	233,35	0,000
	5,660 (1,297)	-0,092 (-0,469)	0,714 (3,844)	0,055 (0,222)	0,56	1,990	15,94	0,000
Seramik Mamulleri İthalatı GB	4,740 (-1,297)	-0,158 (2,489)	0,818 (2,520)	-0,263 (-0,656)	0,71	1,833	52,73	0,000
	9,317 (1,841)	-0,415 (-1,578)	0,704 (4,616)	-0,065 (-0,305)	0,74	1,886	35,79	0,000
Çimento Alçı ve Taş İthalatı GB	9,786 (2,450)	-0,025 (-0,136)	0,417 (1,988)	-0,172 (-0,739)	0,08	1,976	1,78	0,000
	5,660 (1,297)	-0,092 (-0,469)	0,715 (3,844)	0,055 (0,222)	0,56	1,991	15,94	0,000
Cam ve Cam Eşya İthalatı GB	15,530 (4,652)	0,025 (0,080)	0,224 (,018)	0,808 (0,755)	0,71	2,160	52,34	0,000
	20,650 (3,995)	0,484 (-0,954)	0,220 (0,792)	0,738 (6,234)	0,57	1,937	16,76	0,000
Demiryolu Ulaşım Araçları GB	4,984 (1,494)	-0,091 (-0,350)	0,746 (7,870)	-0,361 (-2,728)	0,34	1,967	11,15	0,000
	7,298 (1,326)	-0,358 (-0,835)	0,770 (6,758)	-0,501 (-3,262)	0,41	1,989	8,59	0,000
Demir -Çelik İthalatı GB	2,073 (1,138)	-0,005 (-0,048)	0,895 (13,446)	-0,292 (-2,077)	0,69	1,879	37,73	0,000
	-1,664 (-0,785)	0,362 (1,812)	0,890 (9,396)	-0,419 (-2,369)	0,74	1,893	21,24	0,000
D.Çelik Dışındaki Ana Metal Sanayi GB	16,640 (2,790)	0,152 (0,271)	0,079 (0,558)	0,884 (16,120)	0,81	2,278	87,58	0,000
	2,085 (3,973)	-0,419 (-0,812)	0,001 (-0,010)	0,740 (6,435)	0,56	1,885	16,27	0,000
Plastik ve Plastik Mamulleri İth. GB	1,131 (0,911)	0,088 (1,100)	0,892 (14,707)	-0,087 (-0,642)	0,79	1,973	79,76	0,000
	5,660 (1,297)	-0,092 (-0,469)	0,710 (3,844)	0,060 (0,222)	0,56	1,990	15,93	0,000

Elektrikli Makine ve Cihazları İth. GB	1,492 (1.176)	0,045 (0.577)	0,901 (15.877)	-0,230 (-1.791)	0,74	1,976	62,47	0,000
(GB Öncesi)	8,479 (1.646)	-0,240 (-1.117)	0,690 (4.100)	-0,094 (-0.421)	0,58	1,953	17,22	0,000
Motorlu Kara Taşıtları ve Aksam GB	1,868 (1.200)	-0,001 (-0.006)	0,897 (14.644)	-0,206 (-1.570)	0,73	1,893	59,41	0,000
Parçaları İthalatı (GB Öncesi)	6,547 (1.495)	-0,257 (-1.149)	0,785 (6.129)	-0,145 (-0.738)	0,74	1,898	35,77	0,000
Tütün ve Tütün Mamulleri İthalatı GB	12,430 (0.402)	0,196 (0.357)	0,031 (0.013)	0,078 (0.033)	0,02	1,993	0,39	0,000
(GB Öncesi)	19,381 (1.297)	-0,494 (-0.469)	0,038 (3.844)	-0,013 (0.222)	0,03	1,976	0,35	0,000

Kaynak: DİE verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Yapılan test sonuçlarına bakıldığında test kriterleri genel olarak anlamlıdır. GB öncesi dönem ile GB dönemini karşılaştırıldığında yukarıdaki tabloda genel olarak bir refah düşürücü etki oluşmuştur. Elde edilen test sonucunu inceleyelim.

Model 1 sonucu elde edilen parametrelerin test kriterlerinin anlamlı olduğu görülmüştür. GB öncesi dönemde, AB'den yapılan imalat sanayi malları ithalatı için sabit terim 3.380 birim iken GB döneminde 1.900 birim olmuştur. Bunun anlamı diğer açıklayıcı değişkenler (milli gelir v.s) sıfır olsa bile Türkiye AB'den imalat sanayi malları ithalatı yapacaktır.

GB öncesi dönemde, AB'den imalat sanayi malları ithalatının gelir esnekliği 0.419 birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 0.296 birime düşmüştür. Bu durum, Türkiye'nin refah düzeyindeki düşüşün bir göstergesidir. Çünkü bir birim gelir artışı ile alınabilecek imalat malı ithalatının miktarı azalmıştır. Dönemler karşılaştırıldığında bir birim gelir artışına karşılık 0,123 birimlik (%12'lik) bir refah azaltıcı etki meydana geldiği bulgusuna ulaştırmıştır. GB döneminde, GB öncesi döneme göre %12 oranında bir refah kaybı oluşmuştur.

İthalatındaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki ithalatın cari dönem ithalatını açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.651 iken GB döneminde 0.776'ya ulaşmıştır. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin AB'ye yapmış olduğu ihraç ürünlerinde yaşanan dönüşüm AB'nden yapılan imalat sanayi malları ithalatının devamlılığını zorunlu kılmaktadır. AR (1)'e karşılık

gelen β_4 , uzun dönem uyarılama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde -0.279 iken GB döneminde -0.269 olarak bulunmuştur. Sırasıyla alt sektörleri inceleyelim.

GB öncesi dönemde, Tekstil ve konfeksiyon sektöründe, AB'den yapılan 52 ISIC numaralı pamuk ve pamuk ipliği ithalatı için sabit terim -23.55 birim iken, GB döneminde -15.24 birim olmuştur.

GB öncesi dönemde, AB'den pamuk ve pamuk ipliği ithalatının gelir esnekliği 3.199 birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 2.124 birime düşmüştür. Bu durum, Türkiye'nin refah düzeyindeki düşüşün bir göstergesidir. Çünkü bir birim gelir artışı ile alınabilecek pamuk ve pamuk ipliği ithalatının miktarı azalmıştır. Dönemler karşılaştırıldığında bir birim gelir artışına karşılık 1.059 birimlik bir refah azaltıcı etki meydana geldiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Pamuk ve pamuk ipliği ithalatındaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki pamuk ve pamuk ipliği ithalatının cari dönem pamuk ve pamuk ipliği ithalatının açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.369 iken GB döneminde 0.661'e ulaşmıştır. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin AB'ye yapmış olduğu ihraç ürünlerinde yaşanan dönüşüm AB'nden yapılan ithalatın devamlılığını zorunlu kılmaktadır. AR (1)'e karşılık gelen β_4 , uzun dönem uyarılama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde 0.086 iken GB döneminde -0.059 olarak bulunmuştur. Pamuk ve pamuk ipliği ithalatındaki bağımlılık düşüktür.

Örülmemiş giyim eşyası için bulunan test kriterleri anlamlıdır. GB öncesi dönemde, tekstil ve konfeksiyon sektöründe, AB'nden yapılan 62 ISIC numaralı örülmemiş giyim eşyası ithalatı için sabit terim -7,032 birim iken, GB döneminde -6,600 birim olarak bulunmuştur.

GB öncesi dönemde, AB'nden yapılan örülmemiş giyim eşyası ithalatının gelir esnekliği 1.100 birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 0.936 birime düşmüştür. Bu durum, Türkiye'nin refah düzeyindeki düşüşün bir göstergesidir. Çünkü bir birim gelir artışı ile alınabilecek örülmemiş giyim eşyası ithalatının miktarı azalmıştır.

Dönemler karşılaştırıldığında bir birim gelir artışına karşılık 0.166 birimlik bir refah azaltıcı etki meydana geldiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Örülmemiş giyim eşyası ithalatındaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki örülmemiş giyim eşyası ithalatının cari dönemdeki örülmemiş giyim eşyası ithalatını açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.690 iken GB döneminde 0.786'a ulaşmıştır. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin AB'ye yapmış olduğu ihraç ürünlerinde yaşanan dönüşüm AB'nden yapılan ithalatın devamlılığını zorunlu kılmaktadır. AR (1)'e karşılık gelen β_4 , uzun dönem uyarlama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde 0.310 iken GB döneminde -0.322 olarak bulunmuştur. örülmemiş giyim eşyası ithalatında AB'ye olan bağımlılık düşüktür.

Örme giyim eşyası (61) için bulunan test kriterleri anlamlıdır. Örme giyim ithalatının parametrik model kapsamında ulaşılan sonuçları şunlardır: GB öncesi dönemde, AB'nden yapılan 61 ISIC numaralı örme giyim eşyası ithalatı için sabit terim -3.111 birim iken, GB döneminde -3.342 birim olarak bulunmuştur.

GB öncesi dönemde, AB'nden yapılan örme giyim eşyası ithalatının gelir esnekliği 1.028 birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 0.608 birime düşmüştür. Bu durum, Türkiye'nin refah düzeyindeki düşüşün bir göstergesidir. Çünkü bir birim gelir artışı ile alınabilecek örme giyim eşyası ithalatının miktarı azalmıştır. Dönemler karşılaştırıldığında bir birim gelir artışına karşılık 0.420 birimlik bir refah azaltıcı etki meydana geldiği bulgusuna ulaşılmıştır

Örme giyim eşyası ithalatındaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki örme giyim eşyası ithalatının cari dönemdeki örme giyim eşyası ithalatını açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.467 iken GB döneminde 0.799'a ulaşmıştır. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin AB'ye yapmış olduğu ihraç ürünlerinde yaşanan dönüşüm AB'nden yapılan ithalatın devamlılığını zorunlu kılmaktadır. AR (1)'e karşılık gelen β_4 , uzun dönem uyarlama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde -0.154 iken GB döneminde -0.162 olarak bulunmuştur. Örme giyim eşyası ithalatında AB'ye olan bağımlılık düşüktür.

Dokumaya elverişli ürünlerden hazır tekstil ürünleri için bulunan test kriterleri anlamlıdır. GB öncesi dönemde, AB'nden yapılan 63 ISIC numaralı dokumaya elverişli ürünlerden hazır tekstil ürünleri ithalatı için sabit terim -38.53 birim iken, GB döneminde -14.256 birim olarak bulunmuştur.

GB öncesi dönemde, AB'den dokumaya elverişli ürünlerden hazır tekstil ürünleri ithalatının gelir esnekliği 4.825 birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 1.972 birime düşmüştür. Bu durum Türkiye'nin aleyhine bir refah kaybının göstergesidir. Çünkü bir birim gelir artışı ile alınabilecek pamuk ve pamuk ipliği ithalatının miktarı azalmıştır. Dönemler karşılaştırıldığında bir birim gelir artışına karşılık 2.853 birimlik bir refah azaltıcı etkinin meydana geldiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuç endekslerle ulaşılan sonucun bir doğrulaması niteliğindedir.

Dokumaya elverişli ürünlerden hazır tekstil ürünleri ithalatındaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki ithalatının cari dönem ithalatını açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.082 iken GB döneminde 0.519'a ulaşmıştır. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin AB'ye yapmış olduğu ihraç ürünlerinde yaşanan dönüşüm AB'nden yapılan ithalatın devamlılığını zorunlu kılmaktadır. AR (1)'e karşılık gelen β_4 uzun dönem uyarlama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde 0.008 iken GB döneminde -0.172 olarak bulunmuştur. Dokumaya elverişli ürünlerden hazır tekstil ürünleri ithalatındaki AB'ye olan bağımlılık düşük düzeydedir.

Örme eşya için bulunan test kriterleri anlamlıdır. GB öncesi dönemde, AB'nden yapılan 60 ISIC numaralı örme eşya ithalatı için sabit terim 5.660 birim iken, GB döneminde -1.112 birim olarak bulunmuştur.

GB öncesi dönemde, AB'nden yapılan örme eşya ithalatının gelir esnekliği - 0.092 birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 0.185 birime yükselmiştir. Ancak, ithalatın gelir esnekliğinin ekonomik öngörüye uygun olmaması nedeniyle yorumlanmamıştır.

Örme eşya ithalatındaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki ithalatının cari dönem ithalatını açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.714 iken GB döneminde 0.954'e ulaşmıştır. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin AB'ye yapmış olduğu ihraç ürünlerinde yaşanan dönüşüm AB'nden yapılan ithalatın devamlılığını zorunlu kılmaktadır. AR (1)'e karşılık gelen β_4 , uzun dönem uyarlama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde 0.055 iken GB döneminde -0.133 olarak bulunmuştur. Örme eşya ithalatındaki AB'ye olan bağımlılık düşük düzeydedir.

Tekstil ve konfeksiyon ürünlerinin genel değerlendirilmesi yapıldığında 1995-2000 yılları arasında AB'nin Türkiye'ye yönelik tekstil ürünleri ihracatı değer olarak % 90 oranında artış göstermiştir. Türkiye'nin AB'nin tekstil ve konfeksiyon ürünleri toplam ihracatı içindeki payı %4.8'den %7.5'e yükselmiştir. AB'nin Türkiye'den tekstil ve konfeksiyon ürünleri ithalatı değer olarak %76 oranında artış göstermiştir. Türkiye'nin AB'nin tekstil ürünleri toplam ithalatı içindeki payı % 5.7'den % 8'e yükselmiştir ve konfeksiyon ürünleri toplam ithalatı içindeki payı %11.2'den %11.7'ye yükselmiştir (EUROSTAT, Aralık, 2001). Türkiye'nin tekstil ve konfeksiyon ürünlerinde genel olarak AB'ye ihracatının beklendiği oranda artmadığı görülmektedir. Türkiye, AB'ye yapılan tekstil ve konfeksiyon ürünleri dış ticaretinde miktar olarak artış yaşarken refah kaybıyla karşı karşıyadır.

Toprak mamulleri için bulunan test kriterleri anlamlıdır. GB öncesi dönemde, çimento alçı ve taş sanayi sektörlerinde, AB'nden yapılan ithalat için sabit terim 5,660 birim iken, GB döneminde 9,786 birim olarak bulunmuştur. Seramik mamulleri ithalatı için sabit terim sırasıyla 9.317 ve 4.740 bulunmuştur.

ithalatın gelir esnekliği GB öncesi dönemde -0,092 birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde -0.025 birime ulaşmıştır. Ancak, ithalatın gelir esnekliğinin ekonomik öngörüye uygun olmaması nedeniyle yorumlanmamıştır.

Çimento alçı ve taş sanayi ithalatındaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki ithalatın cari dönemdeki ithalatını açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.715 iken GB döneminde 0.417'ye düşmüştür. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin AB'ye yapmış olduğu ihraç ürünlerinde yaşanan

dönüşüm AB'nden yapılan ithalatın devamlılığını zorunlu kılmaktadır. AR (1)'e karşılık gelen β_4 , uzun dönem uyarılama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde 0.055 iken GB döneminde -0.172 olarak bulunmuştur. Çimento alçı ve taş sanayi ithalatında AB'ye olan bağımlılık düşüktür.

Seramik mamulleri için hesaplanan ithalatının gelir esnekliği, GB öncesi dönemde -0.415 birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde -0.158 birime yükselmiştir. Ancak, ithalatın gelir esnekliğinin ekonomik öngörüye uygun olmaması nedeniyle yorumlanmamıştır.

İthalattaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki ithalatın cari dönem ithalatı açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.704 iken GB döneminde 0.818'e yükselmiştir. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin AB'ye yapmış olduğu ihraç ürünlerinde yaşanan dönüşüm AB'nden yapılan ithalatın devamlılığını zorunlu kılmaktadır. AR (1)'e karşılık gelen β_4 , uzun dönem uyarılama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde -0.065 iken GB döneminde -0.263 olarak bulunmuştur. Çimento alçı ve taş sanayi ithalatında AB'ye olan bağımlılık düşüktür.

Cam ve cam eşya için bulunan test kriterleri anlamlıdır. GB öncesi dönemde, sabit terim katsayısı 20.65 birim iken, GB döneminde 15.53 birim olarak bulunmuştur. Bunun anlamı diğer açıklayıcı değişkenler (milli gelir v.s) sıfır olsa bile Türkiye cam ve cam eşya ithalatı yapacaktır.

GB öncesi dönemde, cam ve cam eşya ithalatının gelir esnekliği katsayısı $\beta_2=$ 0.484 birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde bu katsayı 0.025 birime düşmüştür. Bu durum, Türkiye'nin refah düzeyindeki düşüşün bir göstergesidir. Çünkü bir birim gelir artışı ile alınabilecek cam ve cam eşya ithalatının miktarı azalmıştır. Dönemler karşılaştırıldığında bir birim gelir artışına karşılık 0.459 birimlik bir refah azaltıcı etkinin meydana geldiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuç endekslerle ulaşılan sonucun bir doğrulaması niteliğindedir.

İthalattaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki ithalatın cari dönem ithalatını açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.220 iken GB döneminde

0.224'e ulaşmıştır. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin AB'ye yapmış olduğu ihraç ürünlerinde yaşanan dönüşüm AB'nden yapılan ithalatın devamlılığını zorunlu kılmaktadır. AR (1)'e karşılık gelen β_4 , uzun dönem uyarlama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde 0.738 iken GB döneminde 0.808 olarak bulunmuştur. Cam ve cam ithalatında AB'ye olan bağımlılık yüksek düzeydedir.

Demiryolu ulaşım araçları için bulunan test kriterleri anlamlıdır. GB öncesi dönemde, sabit terim katsayısı 7.298 birim iken, GB döneminde 4.984 birim olarak bulunmuştur. GB öncesi dönemde, ithalatın gelir esnekliği katsayısı $\beta_2 = -0.358$ birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde bu katsayı -0.091 birim olarak bulunmuştur. Ancak, ithalatın gelir esnekliğinin ekonomik öngörüye uygun olmaması nedeniyle yorumlanmamıştır.

Demiryolu ulaşım araçlarının ithalattaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki ithalatın cari dönem ithalatını açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.770 iken GB döneminde 0.746'ya düşmüştür. AR (1)'e karşılık gelen β_4 , uzun dönem uyarlama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde -0.501 iken GB döneminde -0.361 olarak bulunmuştur. Demiryolu ulaşım araçları ithalatında AB'ye olan bağımlılık yüksek düzeydedir.

Demir-çelik için yapılan test kriteri anlamsızdır. Bir otokorelasyon vardır. ithalatın gelir esnekliğinin ekonomik öngörüye uygun olmaması nedeniyle yorumlanmamıştır. Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi için yapılan test kriteri anlamlıdır. GB öncesi dönemde, sabit terim katsayısı 2.085 birim iken, GB döneminde 16.640 birim olarak bulunmuştur. GB öncesi dönemde, ithalatın gelir esnekliği -0.419 birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 0.152 birime yükselmiştir. Ancak, ithalatın gelir esnekliğinin ekonomik öngörüye uygun olmaması nedeniyle yorumlanmamıştır.

İthalattaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki ithalatın cari dönem ithalatını açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.001 iken GB döneminde 0.079'a yükselmiştir. Bu durum endeksi yöntemini doğrular niteliktedir. AR (1)'e karşılık gelen β_4 , uzun dönem uyarlama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde 0.740

iken GB döneminde 0.884 olarak bulunmuştur. Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi ithalatının bir önceki döneme göre bağımlılık düzeyi yüksektir.

Plastik ve plastik mamulleri için bulunan test kriterleri anlamlıdır. GB öncesi dönemde, sabit terim katsayısı 5.660 birim iken, GB döneminde 1.131 birim olarak bulunmuştur. Bu durumda diğer açıklayıcı değişkenler (milli gelir v.s) sıfır olsa bile Türkiye ithalat yapacaktır. GB öncesi dönemde, ithalatın gelir esnekliği -0.092 birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 0.088 birim olmuştur. Ancak, ithalatın gelir esnekliğinin ekonomik öngörüye uygun olmaması nedeniyle yorumlanmamıştır.

Plastik ve plastik mamullerinin ithalattaki bağımlılık oranı diyebileceğimiz bir dönem önceki ithalatın cari dönem ithalatını açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.710 iken GB döneminde 0.892'ye ulaşmıştır. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin AB'ye yapmış olduğu ihrac ürünlerinde yaşanan dönüşüm AB'nden yapılan ithalatın devamlılığını zorunlu kılmaktadır. AR (1)'e karşılık gelen β_4 uzun dönem uyarılama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde 0.060 iken GB döneminde -0.087 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla bir önceki döneme bağımlılık düşük düzeydedir.

Elektrikli makine ve cihazları için bulunan test kriterleri anlamlıdır. GB öncesi dönemde, sabit terim katsayısı 8.479 birim iken, GB döneminde 1.492 birim olarak bulunmuştur. Bu durumda diğer açıklayıcı değişkenler (milli gelir v.s) sıfır olsa bile Türkiye ithalat yapacaktır.

GB öncesi dönemde, ithalatın gelir esnekliği -0.240 birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 0.045 birim olmuştur. Ancak, ithalatın gelir esnekliğinin ekonomik öngörüye uygun olmaması nedeniyle yorumlanmamıştır.

Bir dönem önceki ithalatın cari dönem ithalatını açıklama gücü ise, GB öncesi dönemde 0.690 iken GB döneminde 0.901'e ulaşmıştır. Bu durum endeks yöntemini doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye'nin AB'ye yapmış olduğu ihrac ürünlerinde yaşanan dönüşüm AB'nden yapılan ithalatın devamlılığını zorunlu kılmaktadır. AR (1)'e karşılık

gelen β_4 , uzun dönem uyarlama parametresi katsayısı GB öncesi dönemde -0.094 iken GB döneminde -0.230 olarak bulunmuştur. Bağımlılık düşük düzeydedir

Motorlu kara taşıtları ve aksam parçaları için bulunan test kriterleri anlamlıdır. GB öncesi dönemde, sabit terim katsayısı 6.547 birim iken, GB döneminde 1.868 birim olarak bulunmuştur. Bu durumda diğer açıklayıcı değişkenler (milli gelir v.s) sıfır olsa bile Türkiye ithalat yapacaktır.

GB öncesi dönemde, ithalatın gelir esnekliği -0.257 birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde -0.001 birim olmuştur. Ancak, ithalatın gelir esnekliğinin ekonomik öngörüye uygun olmaması nedeniyle yorumlanmamıştır.

Tütün ve tütün mamullerinin (24) parametrik model kapsamında uygulanan test kriterleri anlamlı çıkmıştır. GB öncesi dönemde, sabit terim katsayısı 19.381 birim iken, GB döneminde 12.43 birim olarak bulunmuştur. Bu durumda diğer açıklayıcı değişkenler (milli gelir v.s) sıfır olsa bile Türkiye ithalat yapacaktır.

Bu madde için ithalatın gelir esnekliği GB öncesi dönemde, $\beta_2 = -0.494$ ve GB döneminde $\beta_2 = 0.196$ bulunmuştur. GB öncesi dönemde, ithalatın gelir esnekliği -0.240 birim olarak gerçekleşirken, GB döneminde 0.045 birim olmuştur. Ancak, ithalatın gelir esnekliğinin ekonomik öngörüye uygun olmaması nedeniyle yorumlanmamıştır. Tütün ve tütün mamulleri için uygulanan yanlış politikalar, popilist yaklaşımlar, kota ve tarım ürünlerine uygulanan dönüm başına 10.000.000 TL. gibi yanlış uygulamalar gelecekteki şark tipi tütün üretimini zor duruma sokacaktır. Dolayısıyla, Türkiye'nin bu sanayi dalındaki piyasa üstünlüğünü kaybedeceği açıktır.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanan Uluslararası ekonomik bütünleşme, daha eski tarihlere uzanan bir olgudur. Ekonomik entegrasyon da, bir entegrasyon kapsamı içinde korumacılığın kaldırılarak serbest ticaretin sağlandığı, üçüncü ülkelere karşı da korumacılığın devam ettirildiği görülmektedir. Serbest ticaretin (birinci en iyi) gerçekleştirilemediği veya gerçekleşmesinin mümkün olmadığı bir durumda ikinci en iyi durumun gerçekleşmesi tercih edilmelidir. Bu durum ekonomik şartları iyileştirebilecektir. Dolayısıyla ekonomik entegrasyonların bir türü olan gümrük birlikleri ikinci en iyi teorisinin uygulandığı önde gelen örnek alanlardan birini sağlamaktadır. GB'nin gerçekleşmesinden sonra, serbest ticarete sağlanacak optimum refaha ulaşılmaması durumlarda böyle ülkeler yönünden en iyiye yakın bir ekonomik seciyeye ulaşacak bir erişim olarak benimsenmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında GATT, IMF ve Dünya Bankası gibi Uluslararası işbirliği kurumları oluşurken, serbest ekonomi anlayışının getirdiği dünya ölçeği esas alınmıştır. Ancak bölgesel işbirlikleri de yadsınmamıştır.

Ekonomik boyuttaki tarihi süreç göz önüne alınır ise, şu gerçek göz önünde bulundurulur: Globalleşme süreci sonucunda dünyadaki güçlü devletler kendi ekonomik ve siyasi çıkarları yönünde IMF, Dünya Bankası ve DTÖ aracılığı ile dünya ülkelerine yeni bir düzen vermeye çalışmaktadırlar. Dikkatle incelenirse bütün yapılanların temel amacının dünya ekonomilerinin liberalleşmesi olduğu sonucuna varılacaktır. Çünkü dünyadaki parasal istikrarsızlıkları çözme amacıyla olan IMF'nin hemen hemen bütün ülkelere sunduğu standart reçetesi ekonomilerin dışa açılması yönündeki direktifleridir.

Uluslararası ekonomik entegrasyon olgusu, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha geniş pazarlara açılma, bunun gerçekleştirilebilmesi için de dış ticareti engelleyen mal, para ve hizmet akışındaki engelleri kaldırma fikrinden ortaya çıkmıştır. Entegrasyonun temelinde, D. Ricardo'nun "Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi" yatmaktadır.

Günümüzde dünya ticaretinin önemli bir kısmına yakını AB, NAFTA ve APEC tarafından sağlanmaktadır. Dolayısıyla bu entegrasyonların gerçekleştirilmesi dünya ticaretinde kutuplaşmayı birlikte getirmiştir. Bilindiği gibi bu entegrasyonların kurumsallaşmış olanı AB'dir. AB'nin çekirdeğini GB oluşturmaktadır. Türkiye, AB ile GBne dayalı bir ortaklık kurulmasını içeren Ankara Antlaşmasını 1963 yılında imzalamıştır. Türkiye, 1987 yılında AB'ye tam üye olabilmek amacıyla başvurmuştur.

Türkiye'nin tam üyelik müracaatına ilişkin komisyon görüşünü müteakip hazırlanan işbirliği paketi, bir dizi işbirliği alanı yanında GB'nin tamamlanması yönünde de öneriler içermiştir. Kasım 1992'de gerçekleştirilen Ortaklık Konseyi sonrasında GB'ne ilişkin sürecin hızlandığı görülmektedir. Bu süreç sonucunda 6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi'nin 1/95 sayılı kararıyla da GB'nin uygulama esası benimsenmiştir. 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla da GB tamamlanmıştır. Bu tarih Ankara Antlaşmasıyla öngörülen geçiş döneminin sonu ve son dönemin de başlangıcıdır.

Türkiye ile AB arasında gerçekleştirilen GB, statik etkilerin ölçülmesi maksadıyla ithalat fonksiyonu modelleri kapsamında analizler yapılmıştır. Balassa ve AGL endeks yöntemleriyle de Türkiye'nin rekabet ve karşılaştırmalı üstünlük yapısı madde ve fasıl bazında ölçülmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, Türkiye – AB arasında geliştirilen ortaklık ilişkileri 1985-1995 ve 1996-2002 yılları itibarıyla iki dönem olarak incelenmiştir. Dönemlerin oluşturulmasında, Türkiye'nin ekonomik konjonktürü, tam üyelik müzakereleri ve GB'nin başlangıcı belirleyici olmuştur. Buna rağmen, incelenen dönemlerde dünya ve Türkiye'nin ekonomik konjonktürünün etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Toplam dış ticaretin analizinde, endeks katsayıları oluşturulan dönemleri kapsayacak ölçüde; toplam dış ticaret, AB ile yapılan dış ticaret ve üçüncü ülkeler ile (ROW) yapılan dış ticaret için ayrı ayrı hesaplanmıştır.

GB döneminin GB öncesi dönem ile karşılaştırıldığında, Türkiye'nin toplam dış ticareti için hesaplanan Balassa endeksi ve AGL endeks sonucu dış ticaret yapısının Türkiye'nin aleyhine olduğunu göstermiştir. GB Türkiye'nin toplam dış ticaretteki

rekabet gücünün GB döneminde azaldığı görülmüştür. AB hesaplanan endeks katsayısı; toplam ithalat için hesaplanan katsayıdan daha düşük bulunmuştur. Üçüncü ülkeler (ROW) ile yapılan ticaret için hesaplanan Balassa endeksinin yüksek bulunması, bu dönemde Türkiye'nin AB ile yaptığı ticaretteki rekabet gücünün, üçüncü ülkelere karşı sağlanan rekabet gücünden yüksek olduğunu göstermektedir.

GB döneminde AB'den ithal edilen ürünlerin serbestçe ülkemiz pazarlarına girmesi sonucu, birlik pazarı ile Türkiye pazarı arasında gümrük vergilerinden kaynaklanan fiyat farkları ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla birlik çıkışlı ürünler üçüncü ülkelerin (ROW) ürünlerine göre ucuzlamış ve AB'de yapılan ithalat, ihracata oranla daha fazla artış göstermiştir. Türkiye'nin genel rekabet yapısının alehte olmasına rağmen GB döneminde özellikle geleneksel ihracat maddelerinde olmayan teknoloji yoğun sanayi sektörü dış ticaretinde rekabet artışı görülmektedir. Dolayısıyla GB döneminde Türkiye'nin rekabet yapısının arttığını söyleyebiliriz. Ancak teknoloji yoğun sanayi ürünlerinde rekabet üstünlüğü AB'ye aittir. Türkiye'nin sanayi ürünü ihracatının sürekliliği için ara malı ve sermaye malı ithal etmesi gerekir. Türkiye'nin ticareti endüstri içi ticarete yönelmiştir.

Türkiye'nin her üç grupta da GB döneminde refah (rekabet) gücü kazanmıştır. Ancak, bu nispi ve küçük (% olarak) bir kazanımdır. Bu kazanımda özellikle krizden sonra ithalattaki daralmanın etkisi büyük olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin AB ile yaptığı ticaretteki rekabet gücünün, üçüncü ülkelere karşı sağlanan rekabet gücünden yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca rekabet gücü endeksinin işareti Türkiye'nin net dış ticaretinin açık verdiği yani genel olarak rekabet yapısının Türkiye'nin aleyhine olduğunun bir göstergesidir.

Model kapsamında yapılan ölçümlerde; incelenen toplam ithalat, AB'nden ve üçüncü ülkelere (ROW) yapılan ithalatın gelir esnekliklerinin GB döneminde düştüğü bulgusuna ulaşılması, refah düşürücü etkinin bir sonucudur.

Karşılaştırmalı üstünlük yapısı AB'nin lehine bir gelişme gösterirken Türkiye'nin aleyhine bir durum gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Karşılaştırmalı üstünlük yapısı üçüncü ülkelerin aleyhine bir gelişme gösterirken, Türkiye'nin lehine bir

gelişme göstermiştir. Türkiye'nin GB öncesi dönemde ve GB döneminde, ithalatın analizi yapılmış ve iki dönem arasında yapılan değişimler incelenmiştir. Çalışmada, toplam ithalat ve toplam ihracatın bileşenleri AB'nden yapılan ithalat ile üçüncü ülkelerden yapılan ithalat üzerinde durulmuştur. Ayrıca ana mal gurupları aynı ölçüde incelenmiştir.

Madde bazında İncelenen Balassa endeksine göre, GB öncesi dönem ile GB dönemini karşılaştırdığımızda, genel olarak imalat sanayi mallarının rekabet gücünün arttığı görülmektedir. Ancak AB, tekstil ve konfeksiyon sektörü, cam ve cam eşya sektörü ile tütün ve tütün mamulleri sektörü hariç diğer alt sektörlerde rekabet üstünlüğüne sahiptir. Türkiye'nin AB karşısındaki rekabet yapısını mal grupları yönünden ortaya koyan Balassa Endeksi sonucu elde edilen değerler; GB öncesi dönemde, seçilen fasıl mal gruplarından rekabet gücü en yüksek olan örme giyim eşyası, dokumaya elverişli eşyalardan hazır tekstil ürünleri, örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları, pamuk ve pamuk ipliği, örme eşya, tütün ve tütün mamulleri ve cam ve cam eşya olarak sıralanmıştır. Balassa endeksi sonucu elde edilen değerlere göre Türkiye'nin AB ile fasıl bazında yapılan ticarete tekstil ve konfeksiyon ürünleri, tütün ve tütün mamulleri ile cam ve cam eşya ürünlerinin avantajlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

GB döneminde, fasılların rekabet gücü sıralaması değişmemiştir. İncelenen fasıllarda rekabet yapısını değiştiren bir ürün olmamıştır. GB döneminde, tekstil ve konfeksiyon ürünlerinin rekabet yapısının düştüğü görülmektedir. Türkiye açısından, geleneksel ihracat ürününün 2005 yılında Avrupa'da tekstil ve konfeksiyon sanayinde kotaların kalkması sonucu Çin'inde tekstil ve konfeksiyon sanayinde önemli bir paya sahip olacağını unutmamak gerekir. Tekstil ve konfeksiyon sektörü 2005 yılında yeni bir rekabet ile karşı karşıyadır. GB öncesi dönem ile GB döneminde plastik ve plastik mamulleri sanayinin rekabet yapısında her hangi bir değişme olmamıştır.

GB öncesi dönemde, ihracatta en çok pay alan 16 fasıl madde içinde AB'ne karşı rekabet gücü yüksek (endeks değeri sıfırdan yüksek) olan 7 madde varken bu sayı GB döneminde değişmemiştir.

Motorlu kara taşıtları ve aksam parçaları, elektrikli makine ve cihazları, ana metal sanayi, muhtelif kimyasal maddeler, seramik mamulleri, tütün ve tütün mamulleri, demir- çelik, çimento alçı ve taş sanayi, demiryolu ulaşım araçları ile cam ve cam eşya sektörleri GB döneminde rekabet artışı göstermiştir

Karşılaştırmalı üstünlükleri gösteren AGL endeksinde AB ile yapılan ticaretin endeksi sonucu, AGL endeksi ile elde edilen bulgular Balassa endeksini destekler niteliktedir. Endeks değerinin birden küçük olması karşılaştırmalı üstünlüğü ifade etmektedir. GB döneminde, Türkiye'nin tekstil ve konfeksiyon sektörlerinde tütün ve tütün mamulleri ile muhtelif kimyasal mamullerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Diğerlerinde ise AB karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

GB döneminde, incelenen toplam dış ticaret, AB'nden yapılan dış ticaret ve üçüncü ülkelerden yapılan dış ticaret refah düşürücü etki doğurmuştur. Türkiye'nin, Dış ticaret açıkları hızla artmış, AB'nden yapılan ithalatta adeta patlama olmuştur. 1995-2000 döneminde Türkiye'nin AB'nden yaptığı ithalat, değer olarak %57 oranında artış göstermiştir. AB'nin, Türkiye'nin 1995 yılında toplam ithalatı içindeki payı %47.2 iken 2000 yılında bu oran %48.9 seviyesine yükselmiştir. 1995-2000 döneminde Türkiye'nin AB'ye yönelik ihracatı değer olarak %30 oranında artış göstermiştir. Aynı dönem itibariyle AB'nin, Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı %51.2'den %52.5'e yükselmiştir.

GB döneminde, Balassa endeksindeki düşme, Balassa'nın yapmış olduğu çalışmasında ticaret saptırıcı (refah düşürücü) etki olarak belirtilmiştir. Çalışmada belirtilen bulgulara ulaşılmasından dolayı, Balassa endeksi çerçevesinde GB'nin refah düşürücü etkiler oluşturduğu kanısına ulaşılmıştır.

Bu çalışmada, GB'nin analizi amacıyla ithalat fonksiyonu modelleri kurulmuş ve ARIMA modeli oluşturulmuştur. Kısa dönem ithalat fonksiyonuna göre GB'nin meydana getirdiği iktisadi etkiler göz önüne alındığında, incelenen gruplar kapsamında düşük düzeyde oluşan bir refah düşürücü etki tespit edilmiştir. Kullanılan modele göre, AB'den yapılan ithalatın gelir esnekliği üçüncü ülkelerden (ROW) yapılan ithalatın gelir esnekliğinden daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

GB döneminde, Kısa dönem ithalat fonksiyonuna göre, ekonomik etkiler göz önünde bulundurulduğunda genel olarak incelenen bütün madde grupları için düşük seviyede oluşan bir ticaret saptırıcı etki (refah azaltıcı) saptanmıştır. Bu modele göre AB'nden yapılan ithalatın gelir esnekliği üçüncü ülkelerden (ROW) yapılan ithalatın gelir esnekliğine göre daha düşük bulunmuştur.

GB döneminde, incelenen değerlere bakıldığında, toplam dış ticaret ve AB ile yapılan dış ticaret Türkiye'nin aleyhinedir. İthalat fonksiyonuna göre, üçüncü ülkeler (ROW) için ticaret saptırıcı etki daha da belirgindir. AB ile yapılan ticaret sonucu oluşturulan gelir esnekliğinin üçüncü ülkelerden elde edilen ayın parametreye göre daha fazla arttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ticaret saptırıcı etki, üçüncü ülkelerden yapılan ithalatın gelir esnekliği yönünden daha belirgin bir konumdadır. GB döneminde Türkiye'nin AB pazarlarına yöneldiği ve Birlik çıkışlı ürünleri tercih eder bir konuma geldiğini göstermektedir. Dolayısıyla, AB Türkiye'nin doğal ticaret ortağı konumunda olduğunu göstermektedir.

Türkiye, 1971 yılından itibaren sanayi ürünlerinde AB pazarına gümrüksüz olarak girmektedir. 1996 yılında GB'nin gerçekleştirilmesiyle AB, sadece tekstil kotalarını kaldırmıştır. Dolayısıyla Türk ihraç ürünlerinin AB piyasası içindeki pazar yapısının pek değişmediği görülmektedir. Türkiye'nin, AB'nden ithal edilen mallara Toplu Konut Fonu adı altındaki eş etkili vergiyi 1996 yılında kaldırması sonucu, Birlik'ten ithal edilen malların fiyatı yurt içinde düşmüştür. Dolayısıyla, Birlik üreticileri avantajlı bir konuma gelmiştir. Ayrıca AB'nin, pek çok ülkeye uygulamış olduğu düşük gümrük vergisini, Türkiye'nin de uygulaması sonucu, Ülkemizin gümrük vergisi ve eş etkili vergi gelirleri düşmüştür.

Endeks yöntemine göre, madde grupları ve fasıllar yönünde yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde GB döneminde imalat sanayi ürünlerinde rekabet gücümüzün yükseldiği ancak geleneksel ürünlerde düştüğü, uygulanan parametrik modellerde de aynı sonuçlara ulaşıldığı ve endeks yöntemlerini destekler nitelikte olduğu kanısına ulaşılmıştır.

Model kapsamında sermaye ve ara malları kategorisine göre incelendiğinde, sermaye malları ithalatının önemli oranda, gelirin bir fonksiyonu olduğu ve GB döneminde sermaye malları ithalatının gelir esnekliği düştüğü ve ticaret saptırıcı etkinin olduğu görülmüştür.

Ara malı ithalatı, Türkiye'nin üretiminin ve ihracatının sürekliliğini sağlayabilmek için çok büyük önemlidir. Türkiye endüstri içi ticaret yapmaktadır. Geleneksel ürünlerin ihracatından teknolojik ürünlerin ihracatına doğru bir eğilimin içindedir. önemli oranda müteşebbis kararına ve konjonktürel duruma bağlıdır. Ara malı ithalatına yönelik kullanılan model sonuçları incelendiğinde; GB döneminde, ara malı ithalatının gelir esnekliği sermaye malı ithalatının gelir esnekliğine göre daha düşük bulunmuştur. Dolayısıyla gelirdeki meydana gelecek artış ara malı ithalatını sermaye malı ithalatı kadar etkilemeyecektir. Çünkü üretim kapasitesinin sınırlı olması ara malı talebini de sınırlı tutmasına neden olacaktır.

AB 1970'li yıllarda, ülkemize uygulamış olduğu gümrükleri sıfırlamıştır. AB ile 1996 yılında GB'nin gerçekleştirilmesi sonucu uygulamada sadece tekstil ve konfeksiyon sektöründe kotaların kaldırılması, Türk ihraç ürünlerindeki pazar yapılarında pek değişme olmamıştır. Türkiye'nin GB öncesi dönemde uygulamış olduğu toplam konut fonu şeklinde eş etkili vergi uygulamasına GB sonucu son vermiştir. Bunun sonucu olarak da AB'den ithal edilen malların fiyatlarının ülke içinde düşmesi sonucu birlik üreticileri yönünden avantaj sağlamaktadır. Türkiye, GB sonucu Birliğin Ortak Politikası'na uyum için pek çok ülkeye yönelik gümrük vergisi seviyesini düşürmüştür. Dolayısıyla Türkiye'nin, gümrük vergisi ve eş oranlı vergi gelirlerinde azalma olmuştur. Türkiye, bu gelir kaybından dolayı AB'den ek kaynak talep etmektedir. Türkiye'ye verilmek istenen mali kaynakların siyasi alanda gerçekleştirilecek düzenlemelere bağlanması, AB açısından uygulanan yanlı bir tutumdur.

GB sonucu üçüncü ülkelere karşı uygulanan OGT bu ülkelerin aleyhine refah azaltıcı etki oluşturmuştur. Bu ülkeler ile yapılan ticaret, GB sonucu AB pazarına yönelmiştir. Üçüncü ülkeler ile yapılan ticarete rekabet düzeyi ve ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmüştür. Fakat bu düşme AB ile yapılan ticaret sonucu ulaşılan değerler ile karşılaştırıldığında oransal olarak daha düşüktür.

Ekonomik birleşmelerin veya gümrük birliklerinin ticaret yaratıcı etkisi, daha uzun dönemde sonuçlarını ortaya çıkarmaktadır. Birinci olarak firmaların hitap ettikleri pazar birden bire daha karlı hale gelmekte ve büyümektedir. Çünkü artık, gümrük vergisine rağmen pazara girebilen firmaların mallarında alınmayan gümrük vergileri, firmalarla tüketiciler tarafından paylaşılacaktır. Büyüyen pazar sonucu firmalara, tek başına veya diğer firmalarla birleşip ek yatırım yaparak, optimum ölçekte üretim yapabilme şansını ortaya çıkarmaktadır. Bu süreçte firmanın, birlik dışında kalan ama aynı pazara hitap eden firmalara karşı daha çok sayıda müşterinin potansiyel olarak varlığı anlamına gelmektedir. Bu eylem, yeni teknolojileri kullanmayı hem zorlamakta hem de karlı hale getirmektedir. İkinci olarak gümrük birliğinden önce, gümrük duvarlarını aşarak pazara giremeyen iki tarafın küçük boy firmaları için de yeni ufuklar açılmaktadır. Onların da pazara girmeleri artık mümkün hale gelmekte, böylece ticari aktivite artmaktadır. Üçüncü olarak, sermaye hareketliliği gümrük birliği öncesine göre daha da hızlanmaktadır. Optimum ölçekte üretim yapma zorunluluğu firmaları daha yoğun bir ihtisaslaşmaya iterek, firma içi ticareti arttırmaktadır. Bunun sonucunda, ortaya değişik ülkelerde aynı ülke tarafından parça parça üretilen, gümrük birliği öncesine göre daha büyük ölçekli bir nihai mal üretimi ve ticaret hacmi ortaya çıkmaktadır.

Türkiye ile AB arasında gerçekleştirilen GB'nin amacı AB'ye tam üyeliktir. Birliğe üye olan ülkelere bakıldığında tam üyelik sağlanmadan GB'ni gerçekleştirerek karar alma mekanizmasına girmediği, ortak ticaret politikasını tek taraflı uygulamadıkları görülmektedir. AB 1993 yılındaki Kopenhag Zirve Toplantısı'nda aldığı kararlar uyarınca eski Varşova Paketi üyesi olan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan bir genişleme süreci başlatmıştır. AB komisyonunun genişlemeye ilişkin stratejisine esas teşkil etmek amacıyla hazırladığı öneriler 16 Temmuz 1997 tarihinde "Gündem 2000" başlıklı raporda açıklanmıştır. 2000'li yıllarda AB'ne tam üye olmaları öngörülmüştür. İlk dalgada Kopenhag Kriterleri'ne demokrasi, insan hakları, ekonomik gelişme, birlik müktesebatını benimseme gibi konularda uyum gösterebilme yeteneğine sahip olduğu belirlenen Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Estonya; söz konusu kriterlere göre daha geri bir durumda bulunan ikinci dalgada ise Slovak Cumhuriyeti, Litvanya, Letonya, Bulgaristan ve Romanya yer almıştır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi de daha önce alınan bir kararla söz konusu genişlemenin içine dahil edilmiştir. Türkiye ise

genişlemenin kapsamına alınmamıştır. Ancak Türkiye'ye Ankara Anlaşmasıyla üyelik perspektifi verilmiştir.

1997 Lüksemburg Zirvesi'nde tam üyelik konusunda tarih bekleyen Türkiye tekrar hayal kırıklığına uğramıştır. Zirvede Türkiye'nin adının adaylar arasına alınmaması tepkilere neden olmuştur. 1999 yılında Helsinki'de Türkiye'nin adaylığının diğer aday ülkeler ile eşit şartlarda resmileştirilmesinde GB ile bütünleşme yönünde sağlanan genişlemenin önemli katkıları olmuştur. Türkiye GB yükümlülüklerini yerine getirmiş olmasının rahatlığı ile genişleme sürecinin bir parçası olma talebini ısrarla gündemde tutabilmiştir ve başarılı da olmuştur.

Aralık 2002 tarihinde yapılan Kopenhag Zirve Toplantısı'nın yayınlanan sonuç bildirgesine göre, Avrupa Komisyonu 2004 yılı Aralık zirvesinde 2004 yılı İlerleme Raporu ışığında, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşılayıp karşılayamadığını gözden geçirecek ve Kopenhag Kriterleri'nin karşılandığı sonucuna varılmasıyla müzakerelere başlatılacağına karar verilmiştir.

Zirvenin sonuç bildirgesinde, Türkiye'nin kriterlerini karşılamak için atmış olduğu adımların memnuniyetle karşılandığı belirtilirken, reform paketleri kadar uygulamaların da önemine dikkat çekildi. AB üyesi 15 ülkenin devlet ve hükümet başkanlarının AB'nin genişleme kararı alacağı 10 aday ülkeye, Kıbrıs Rum Yönetimi, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Macaristan ve Letonya'ya müzakere tarihi verilmiştir. Bu ülkeler 1 Mayıs 2004 tarihinde AB'nin üyesi olmuştur. Böylece AB'nin üye ülke sayısı 25'e yükselmiştir. Romanya ve Bulgaristan'ın ise AB üyeliklerine yönelik değerlendirme yapılarak, bu ülkeler için yeni yol haritaları belirlenmiştir. Kopenhag'da durumu belirsiz tek ülke Türkiye olmuştur. Türkiye bu zirvede yine istediğini alamamıştır. Ülkemizin bekleme salonunda uzun bir süre daha bekletileceği anlaşılmıştır. Bu zirvede özellikle Almanya, Fransa ve Yunanistan'ın engelleriyle karşılaşmıştır. GB'nin Türkiye'nin AB'ne üyeliğini olumlu yönde etkileyeceğini söylemek söz konusu değildir.

GB mali yardım ve işgücünün serbest dolaşımı konularını kapsamamıştır. Çeşitli sektörler rekabet gücünü yitirmiştir. Sektörlerin korunmasında istisnalar sağlanmamıştır. Üretim yapısı rekabetten olumsuz yönden etkilenmiştir. Türk ekonomisi yılların birikimleri ve global kriz nedeniyle içinde bulunduğu makro ekonomik dengeler göz önünde tutulduğunda GB'nin getirdiği rekabet ortamına hazır gözükmemektedir.

Türkiye, AB'nin dış ticaretinde ortalama 10. sıradadır. AB ihracatta dünyanın ilk sırasında yer almaktadır. Dolayısıyla Türkiye, birlik için önemli bir pazardır. Türkiye'nin dış ticaretinin %52 civarındaki kısmını birlik üyeleriyle yapmaktadır. Bu ticarete tekstil ve konfeksiyon sektörü ve aksesuarları, tarım ürünleri, maden, gibi fasıllarda rekabet gücü yüksek ürünler olarak görülmektedir. Tekstil ve konfeksiyon ürünleriyle ihracatın yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır. İstikrarlı bir dış ticaret yapısını oluşturabilmek için malların ve pazarların çeşitliliğinin artırılması gerekir.

Ulaşılan bulgulara bakıldığında, GB döneminde Türkiye'nin geleneksel ihracat ürünlerinde rekabet düzeylerinin düştüğü görülmektedir. Ancak rekabet düzeyi, rekabet yapısı ülkemizin aleyhine bir gelişme göstermesine karşılık teknoloji yoğun üretim yapan sektörlerde yükselmektedir. Türkiye, teknoloji yoğun piyasa modeline sanayiye sektörüne uygulamak zorundadır. Yabancı sermayenin önünü açmalıdır. Ulaşılan bulgular GB'nin teorik yapısını destekler nitelikte çıkmıştır. Birliğin lehine bir refah artırıcı etki oluşurken üçüncü ülkelerin aleyhine refah düşürücü etki olmuştur.

GB'nin Türkiye ekonomisi üzerinde olumlu etkisi ancak uzun dönemde meydana gelecektir. Kısa dönemde olumlu etkilerin oluşması söz konusu değildir. Rekabete açık geniş bir piyasa vardır. Rekabete açık olan sektörlerin rekabet şartlarını yerine getirmeleri gerekir. Buna karşılık AB'den yapılan ithalat sürekli artmaktadır ve ihracat ithalatı karşılayamamaktadır. Bu durum rekabetin sonucudur. Teoride belirtildiği gibi maliyetleri düşük olan ülkeler birlik pazarında söz sahibidirler. Gümrük vergilerinin kaldırıldığı, çeşitli mevzuatlarda kısıtlandığı bir ortamda genç endüstriler rekabet karşısında uzun süre dayanamazlar. Bugün AB pek çok ürünlerini korumak maksadıyla anti-damping, kotalar, yasaklar, sağlık sorunları gibi görünmez engeller uygulamaktadır. Ülkemiz de bu tarz korumalar uygulanmalıdır.

II. BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ

Ülkelerin son yıllarda birbirleriyle yoğun politik, ekonomik, sosyal ve askeri ilişkilere girmeleri, karşılıklı ve tek yönlü bağımlılıklarını arttırmıştır. Bu bağımlılığın yol açtığı maliyet ve avantajlar gelişmiş ülkeler arasında hemen hemen eşit bir şekilde dağılırken, gelişme yolunda olan ülkeler için durum farklıdır. Çünkü, sağlanan avantajların ve katlanılan maliyetin yükü, adil olarak paylaşılmamaktadır. Ülkelerin birbirlerine olan bağımlılıklarının arttığı XX. Yüzyılın ikinci yarısında, bir ülkenin diğer ülkelerdeki gelişmelerden soyutlanmış olarak etkin ve sağlıklı politikalar oluşturması mümkün değildir.

Gümrük birliği, iki veya daha fazla ülkenin bir araya gelerek, malların ticaretini etkileyen her türlü engellerin ortadan kaldırılması ile bir serbest ticaret alanı yaratılması ve birlik dışında kalan ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanmasını öngören bir ekonomik örgütlenme modelidir (Çimen, 1996: 20-21). Diğer bir deyişle gümrük birliği, malların tek bir gümrük alanı içinde serbestçe dolaşabilmeleri ve tarafların üçüncü ülkelere gelen ithalat için ortak dış tarifeyi ve ortak ticaret politikalarını uygulamaları demektir.

Gümrük birliği konusunda ilk sistematik teorik analiz J. Viner 1950 yılında tarafından yapılmıştır. Gümrük birliği konusuna dış ticaret teorisi açısından yaklaşmış ve gümrük birliği serbest ticaretin oluşmasında bir araç olarak görülmüştür. Viner analizinde üretim koşulları üzerinde durmuştur, talep koşullarını dikkate almamıştır. Lipsey, daha sonra talep yani tüketim koşullarını da analize dahil etmiştir (Lipsey, 1957: 497) J. Viner'e göre gümrük birliği:

- Üye ülkeler arasındaki rekabeti artırır,
- Üye ülkeler arasındaki ticareti teşvik eder ve bunun sonucunda serbest ticaret oluşur,
- Gümrük birliğinde birlik dışı üçüncü ülkelere karşı daha fazla korumacılık vardır (Tuncer, 1993: 8).

Gümrük birliği teorisi, AET oluştuktan sonra gelişmeye başlamış ve ilgi çekici olmuştur. Teorinin gelişmesinin nedeni Avrupa'nın Roma Anlaşması doğrultusunda entegrasyona yönelmesinden kaynaklanmaktadır (Staley, 1970: 133).

Gümrük birliğinde uluslar, diğer ülkelere karşı uygulanacak gümrük tarifelerini saptama kararını uluslarüstü düzeye bırakmıştır. Bu üst kuruma bırakılan en önemli karar, yeni gümrük tarife düzeyinin nasıl saptanacağıdır. Ortak gümrük tarifesi düzeyinin saptanmasına karar verebilmek için, gümrük birliğinin doğuracağı etkileri bilmek gerekir. İktisadi birleşme hareketleri içinde gümrük birliklerinin etkileri incelenecektir. Gümrük birliklerinin doğurduğu etkiler statik ve dinamik etkiler diye ikiye ayrılır. Statik etkiler, teknoloji ve ekonomik yapının sabit kalması varsayımı altında, üretim faktörlerinin tekrar dağıtımını nedeniyle ortaya çıkacak etkileri ifade eder. Dinamik etkiler ise, tek bir piyasanın yerine, birleşme hareketi ile ortak bir geniş piyasanın geçmesi, kaynak arzını, üretim yönetimini ve teknolojiyi değiştiren bir dizi sonuçlar doğurur (Seyidoğlu, 2001:207). Statik etkiler bir defalıktır. Dinamik etkiler ise süreklilik gösteren ve çoğunlukla kalkınmayı hızlandıran etkilerdir.

Gümrük birliği, birliğe üye olan ülkeler açısında en iyiye yakın ekonomik seviyeyi oluşturacak bir girişim olarak görülmektedir. Dolayısıyla, gümrük birliği ikinci en iyi teorisinin uygulandığı alanların temelini oluşturmaktadır (Staley, 1970: 133). Bölgeler arasındaki ticaretin serbestleştirilmesi, birliğe katılan ülkeler arasındaki mal ticaretini gümrük vergisi eş etkili vergiler ve diğer vergilerden arındırmaktır (Atkinson; 1999: 337). Dolayısıyla üçüncü ülkelere karşı ortak bir politika izlenecektir. Üye ülkeler arasında mal ticareti serbest bir konuma gelecektir. Ancak üçüncü ülkelere karşı da ortak bir tarife uygulanacaktır. Ayrıca üretim faktörlerinin serbest dolaşımı genişleyecektir. Burada esas olan birliğe üye ülkelerin ekonomi politikalarının uyumlaştırılmalarıdır. Tam ekonomik bütünleşme ekonomik entegrasyonla sağlanacaktır. Ekonomi politikalarla birlikte siyasi entegrasyonlarda mümkündür. Her dönem ekonomik ve siyasal bağımlılığı da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla üye ülkelerin bağımsız ekonomi, para ve maliye politikaları izleme imkanları önemli ölçüde ortadan kalkmaktadır. Uluslararası ticaretin serbestleşmesiyle dünya da optimal kaynak dağılımını gerçekleştirecek üretim ve verimlilik artacaktır. Bu anlatılanlarda da anlaşılacağı gibi, birliğe üye olan ülkeler arasında ticaret serbest bir konuma getirilirken üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi

ve korumacılık uygulanmaktadır. Birlik içerisinde gümrük tarifeleri ile ilgili her türlü tarife ve kotaların kaldırılması sonucu pahalı üretilen mal daha ucuz üretilen üye ülkeden gümrük vergisi ödenmeden ithal edilecektir. Sonuç olarak ihracattaki artış ülkenin gelir düzeyinin ve refah seviyesinin artmasına neden olacaktır. Bu durum hem ülke hem de dünya ticaret hacminin artmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla gümrük birlikleri ticaret yaratıcı etkiye sahiptir. Ticaret üçüncü ülkelerden birlik üyesi ülkelere kayacak ve gümrük birliklerinin ticaret saptırıcı etkisi ortaya çıkacaktır (Çimen, 1996: 22). Bu çalışmada yapılacak olan uygulama ve analizlerin esasını gümrük birliklerinin statik etkileri oluşturmaktadır. Gümrük birliklerinin dinamik etkileri de kısaca incelenecektir.

Gümrük Birliğinde, serbest ticaret bölgesinde olduğu gibi, sadece mal piyasalarında bütünleşme amaçlanmış ve bütünleşmeye katılan ülkeler arasındaki mal akımlarını kısıtlayan gümrük vergileri ve diğer dış ticaret kontrolleri kaldırılmıştır. Ama birinciden farklı olarak üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük vergileri eşitlenmektedir. Bu sayede üye ülkeler arasındaki mal akımları serbestleşip artarken, diğer ülkelerden olan mal akımlarında oransal bir azalma görülecektir. Gümrük Birliği'nde uluslar, üçüncü ülkelere karşı uygulanacak gümrük tarifelerini saptama kararını Uluslar üstü düzeye bırakmıştır. Birliğin en önemli ve tek kararı olan ortak gümrük tarifesi düzeyinin nasıl saptanacağı, birliği oluşturan ulusların korumacı ya da serbest ticareti savunan yaklaşımlarına göre değişecektir (Yıldız, 20.01.2003).

Korumacı görüş egemense, birlik bir korumacılık kalesi haline gelebilir. Ama genellikle bir birliğin tek tek ülkelerin saptayacağı gümrük oranlarından daha düşük bir düzey saptayacağı ileri sürülebilir. Bunun iki gerekçesi olabilir. İlki, birliğin doğurduğu ticaret saptırma etkisi ve yeni pazar büyüklüğü dolayısıyla daha düşük koruma düzeyleriyle yetinilebilmesidir. İkincisi de, yine ticaret saptırma etkisi dolayısıyla birliğe katılmayan çevre ülkelerde yaratılan olumsuz etkilerin artmasını önleme ve dolayısıyla doğabilecek siyasal tepkileri azaltma kaygısıdır.

Gümrük Birliği'nin kurumsal yapısı, birlik içinde doğabilecek eşitsiz büyümeler konusunda, eşitsizliği düzeltmeyi amaçlayan mekanizmalara sahip değildir. Oysa gümrük birliği içinde kapitalizmin eşitsiz büyüme yasası işlemektedir. Büyümenin eşitsizliği ise birliği dağıtacak siyasal çelişkileri besleyebilecektir. Serbest ekonomi mantığı içinde bu

eşitsizliğin üstesinden gelmenin bir çözümü olarak, mal piyasalarındaki bütünleşmenin yanısıra, faktör piyasalarında da bütünleşme gündeme gelecektir. Bu da bizi üçüncü bütünleşme aşaması olan “ortak pazar”a götürür. Son olarak gümrük birliğinin tarihte en çok görülen bütünleşme şekli olduğunu belirtmek gerekir. Anavatanla sömürge arasındaki ilişkiler temelde bu tip ekonomik bütünleşmelere dayanır. 19. yüzyılda İngiliz serbest ticaret doktrinine karşı yerli sanayileri korumak amacıyla kurulan Alman ve ABD gümrük birlikleri en başarılı örnekler olarak gösterilebilir.

Bu açıdan bakıldığında, Avrupa Birliği, her şeyden önce, bir gümrük birliğidir. Avrupa Birliği’ndeki gelişmeler, bütünleşme kuramının temelini teşkil eden gümrük birliği kuramının diğer bütünleşme biçimlerini kapsayacak şekilde genişletilmesine neden olmuştur.

Bu bölümde ticari saptırıcı etkiler ve ticari yaratıcı etkilerin bir analizini anlatacağız. Bu analizde tercihli ticaret liberalizasyonun, örnek olarak alınmış bir sanayi dalıyla ilgili etkilerini göz önüne aldığımız anlamına gelen bir kısmi denge çerçevesi kullanılmıştır. Daha sonra bu örnek sanayi dalından alınan sonuçların bütün ticari sektörleri kapsayan ticaret liberalizasyonuna nasıl yayılabileceğini değerlendireceğiz.

Her örnekte, dünya da üç ülke olduğunu varsayıyoruz. Bunlar A, B ve C ülkeleri olsun. Her ülkenin örnek alınana sanayi dalında kullanılan bir ürünün arz ve talebi vardır. A ve B ülkeleri bir serbest ticaret bölgesi oluştururlar. (Not: Ticari saptırıcı veya ticari yaratıcı etkiler bir ticaret anlaşması, serbest ticaret bölgesi veya gümrük birliği oluşturulmadan ortaya çıkabilir. Kolaylık sağlayıcı olması için serbest ticaret bölgesi olarak anlaşmaya değineceğiz.) Bu analizde dikkatimiz iki serbest ticaret bölgesi üyesinden biri olan A ülkesi üzerinde olacak. A ülkesini, uluslararası pazarda küçük bir ülke olarak farz edeceğiz. Bu da, bu ülkenin, uluslararası fiyatları verdiği gibi kabul ettiği anlamına gelmektedir. B ve C ülkeleri ise büyük ülkeler veya bölgeler olarak varsayılacaktır. Bu durumda A ülkesi B ve C ülkelerinde geçerli olan fiyatlar üzerinden istenen miktarda mal satabilmekte ve bu ülkelere mal alabilmektedir.

A ülkesinin, hem B ve hem de C ülkesiyle serbest ticaret yapıyor olması halinde söz konusu ürünü ithal etmek isteyeceğini varsayıyoruz. Ancak, başlangıçta A ülkesinin

serbestçe ticaret yapmıyor olduğunu varsayıyoruz. Bunun yerine ülkenin bir MFN'si (Most Favored Nation- En çok kayrılan ülke) (her iki ülkeye karşı aynı gümrük vergisi uygulandığını kabul ediyoruz) olacaktır. Bu tarife B ve C ülkelerinden ithal edilen ürünler üzerinde uygulanacaktır.

2.1. Uluslararası Ekonomik Entegrasyonların Oluşma Nedenleri

Bu konuda farklı iki yaklaşıma yer verilecektir.

- Serbest ticaret-korumacılık (Ertürk, 1993: 163-164).
- Oyunlar teorisi çözümlerinden yararlanarak ulusal devletlerin hangi sebeplerle uluslar üstü kurumlar oluşturabileceklerdir (Tekeli & İlkin, 1993: 11).

Uluslararası ticaret, serbest ticaret şartlarına göre yapılabilse dünya ülkelerinin refah düzeyinin her zaman daha üst seviyede olacağı ileri sürülmektedir. Dolayısıyla ekonomistler birinci en iyi durum serbest ticaret olduğu konusunda hem fikirdirler. Fakat uygulamada, ülkeler dünyanın iktisadi koşullarını lehlerine çevirebilmek maksadıyla ekonomik ilişkilerini çeşitli araçlarla sınırlandırmışlardır (Tuncer, 1994: 34). Serbest ticaret tezine karşı, Almanya'nın korumacılığı savunmasının temelinde, İngiltere'nin ürettiği malların yıkıcı rekabeti karşısında, genç endüstrilerini koruma isteğidir. Bu amaçla Küçük Almanya devletçikleri Zollverein ismiyle bir gümrük birliği kurmuşlardır. Zollverein'in ortaya koyduğu durum şudur:

Birbirlerine karşı uyguladıkları politikaları kaldırmakla serbest ticaretin gelişmesini sağlıyorlar. Kendi aralarında oluşturdukları pazarı dışarıdan gelecek ekonomik baskılara karşı koruyucu politikalar uyguluyorlar. Bu durum serbest ticaretin aleyhinedir. Gelişmiş ülkelerin entegrasyon hareketlerindeki beklentileri, kendilerinin rakibi olarak gördükleri ülkelere karşı piyasalarını korumak ve refah düzeylerini de muhafaza etmeye çalışmaktır. Gelişmekte olan ülkelerin ise entegrasyon beklentileri şöyledir:

Bir yandan piyasalarını korumaya almak, diğer yandan iç piyasalarının genişlemesinden yararlanarak daha etkin ve daha ekonomik üretim yapısına sahip olmak ve uluslararası rakipleriyle rekabet edebilmektir. Dolayısıyla bu açıklamalardan anlaşılan şudur: Gelişmekte olan ülkelerin entegrasyondan beklentilerinin dinamik nitelikli olduğu

sonucuna varılabilir (Ertürk,1994:164-165). Yukarıda anlatılanlar ekonomik entegrasyonların kuruluş nedenleriyle ilgili olan ilk yaklaşım açıklanmıştır.

Burada ülkelerin ekonomik entegrasyonun neden ihtiyaç duyduklarını ifade eden ikinci yaklaşıma yer verilecektir. Bu yaklaşımın temel kuramsal sorusu, uluslara ayrılmış bir dünya içinde uluslar üstü bir örgütlenme ihtiyacı nasıl doğmaktadır? Şeklinde ifade edilmektedir (Tekeli & İlkin, 13-15).

Bu soruya cevap vermek için oyun kuramcılar, sıfır toplamlı olmayan oyunlardan yararlanırlar. Bu oyunlar, “koordinasyon oyunu” ve “hapislerin ikilemi”dir. Koordinasyon oyunu, her iki oyuncunun da denge noktasından davranışlarını değiştirmek için bir neden bulamayacakları bir yapıda kurulduğu belirtiliyor. Bu oyunlarda bir işbirliği sağlandığı zaman, işbirliğinin devamlı olarak kendini tekrar ürettiği dolayısıyla işbirliğinin sürdürülmesi için sürekli bir çaba gerekmediği ileri sürülmektedir.

Hapislerin ikilemi oyununa göre, oyunculardan her ikisinde işbirliği içerisinde buldukları zaman karşılıklı olarak kazançlı çıkacaklar. Buna karşılık oyunculardan biri işbirliğini sürdürmesine rağmen diğer oyuncu bu işbirliğini sürdürmez ise, işbirliği yapan oyuncu sömürülmüş olur. Dolayısıyla işbirliği içindeyken sağlayacağı kazançtan daha yüksek kazanç sağlayacaktır. Oyuncuların her ikisi de sömürülmek için işbirliğine girişmezler ise, her ikisinin de işbirliği yapmalarına göre daha az kazanç sağlayacaktır. Ancak bu kazanç sömürülmeye göre daha yüksektir.

Bu oyunun kurgusunun ilginç özelliği, işbirliği yapmamak için özendirici nedenleri içinde taşınmasıdır. Etkin olduğu belirtilen bir stratejide, başlangıçta işbirliği ile başladığı, daha sonra karşıdaki oyuncu bir önceki oyunda ne oynamış ise, onu oynar. Diğer bir deyişle işbirliği yapana ve kendini sömürmek isteyeneye aynı şekilde cevap verir.

Sonuç olarak, ulusların uluslararası bir işbirliğine ihtiyaç duymaları için, uluslararası ilişkilerde sıfır toplamlı olan oyunun, sıfır toplamlı olmayan hapislerin ikilemi oyununa dönüşmesi gerektiği ileri sürülüyor. Bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için üç farklı durum belirtilmektedir.

- a. Avrupa'da Sanayi Devrimi ve ulusal devletin oluşumu evresinde, dünyanın yarı sömürgeler ve sömürgeler durumunda bu Uluslararası paylaşımları olgusuyla başlatılabilir. Bu yayılma devam ettiği sürece oyunun sıfır toplamı olduğu, Milliyetçilik ideolojisinin bu sömürgelere yayılması sonucunda sömürgelerin bağımsızlık savaşı yapmaları ve bağımsızlıklarını sağlayarak uluslaşmaları üzerine, Avrupa milletleri arasında sömürge paylaşımlarının sona ermesiyle uluslararası ilişkileri sıfır toplamı olmaktan çıkmaya başladığı savunulmaktadır.
- b. Kapitalist ekonomilerin gelişimine karşılık olarak ulusal ekonomilerin uluslararası karşılıklı bağımlılıklarının artışına ve sermayenin uluslararası duruma gelmesine dayandırılmaktadır. Kapitalist bir gelişme içerisinde ulusal devlet, temel fonksiyonu olan iktisadi bunalımları yönetmekte ve bunalıma karşı önlemler almakta artık yetersiz bir duruma gelmektedir. Bunalım yönetiminin başarılı olması için uluslar üstü mekanizmalara ihtiyaç doğmaktadır.
- c. Teknolojik ve bilimsel gelişmelerin belli bir aşamasında geçmişte meydana gelmiş ulus ölçütlerinin yetersiz kalmasına dayandırılacağını belirtmektedir. Ulusun niteliğinin, teknolojideki yeni gelişmeler için uygun olduğu ancak ölçeğinin yetersiz kaldığını belirtmektedir.

Bu açıklamalar eşit güçlerdeki iki oyuncuyu ya da bütünleşmeyi ifade etmektedir. Fakat bütünleşme her zaman eşit uluslararası gerçekleşmeyecektir. Piyasa mekanizmasının işleyişine bırakılan bir birleşmenin eşitsizliği devam ettiren bir oyun halini alması da söz konusudur.

Bu açıklamalarla oyun teorisi çözümlerinden yararlanılarak uluslar üstü kurumsallaşmanın olabirirliği ortaya konulmuştur. Uluslararası işbirliğinin de daha önce belirtildiği gibi çeşitli entegrasyon teorileri vardır. Söz konusu entegrasyon teorilerinden gümrük birliği teorisi açıklanacaktır.

2.2. Ekonomik Entegrasyon Teorisine Viner Öncesi Katkıları

Ekonomik entegrasyon teorisi, 1950'lerde Viner'in yaptığı analizlerle başlamıştır. 1957 yılında AET'nin kurulması ve entegrasyon sürecinde gösterdiği başarılar, ekonomik entegrasyon teorisine yapılan katkıları arttırmıştır (Dura & Atik, 2000: 7).

Teoriye Viner öncesi katkıları Smith, Taussing ve Torrens tarafından yapılmıştır. Smith 1776 yılında yazdığı «Ulusların Zenginliği» adlı kitabında gümrük birliğinin yararlarından bahsetmiştir. Smith'in bu konudaki görüşüne göre, iki ülke arasındaki ticarete gümrük vergileri kaldırılıp diğer ülkelere gümrük vergisi uygulandığı takdirde, ilgili ülkelerdeki üretici ve satıcılar bundan yarar sağlayacaklardır.

Taussing'e göre karşılıklı tarife indirimlerinin faydası ve maliyeti, ülkelerin dış ticaretteki faydalarına bağlıdır. Vazar'ın verdiği örneğe göre, 1876 yılında Hawaii'den ithal edilen şeker için tanınan indirimler, ABD'deki şeker fiyatlarını pek fazla etkilememiştir. Ancak Hawaii'de üreticilerin kazançları artmıştır. Bunun nedenine bakıldığında Hawaii'nin ABD piyasasındaki şeker payının küçük olmasından kaynaklanmaktadır.

Torrens'in ekonomik entegrasyon ile ilgili görüşleri tarifeler ve serbest ticaretle ilgilidir. Torrens'e göre, karşılıklı tarife görüşmelerinin çok taraflı tarife görüşmelerine tercih edilmesi gerekir. Bunun nedeni, çok taraflı tarife görüşmelerinin ticaret hadleri üzerinde olumsuz bir etki yapmasıdır. Torrens'in bir diğer açıklaması, serbest ticaret ile ilgilidir. Torrens serbest ticaretin politik bağımlılık yaratacağını belirtmiştir. Çünkü serbest ticaret anlaşması yapmamış ülkeler, karşı taraftaki ülkelerin misillemeye başvurmaması halinde optimum tarife uygulayarak ticaretten kazançlı çıkabilirler.

2.3. Ekonomik Entegrasyon Teorisine Viner Sonrası Katkıları

Daha önce de vurgulandığı gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde büyük önem kazanan uluslararası ekonomik bütünleşme, daha eski tarihlere uzanan bir olgudur. 1818 ile 1924 yılları arasında oluşturulan 16 adet gümrük birliği ekonomik entegrasyon uygulamalarının, 18-19. yüzyıllara kadar geri götürebilecek bir geçmişe sahiptir (Robsom,

1994: 4-5). Buna paralel olarak uluslararası ekonomik entegrasyon teorisinin gelişimi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde başlamıştır.

Viner'in temel katkısı, gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi ve ticaret saptırıcı etkiyi ilk kez ayırt etmesidir. Bu durum hangisinin ağır basacağına bağlı olarak gümrük birliğinin dünya refahını arttırabileceği gibi azaltabileceğini de gündeme getirmiştir. Böylece, Viner'le gelişen gümrük birliği teorisi ve bu arada ikinci en iyi teorisi gümrük birliğinin serbest ticaret (birinci en iyi) yönünde atılmış bir adım olarak dünya refahını arttıracığı yolundaki, Viner-öncesi genel düşüncenin her zaman geçerli olmayacağını ortaya koymuştur (Güran, 2002: 39).

Kısacası sosyal ve özel fiyat farkını sıfır yapan birinci en iyidir. Bunun gerçekleşmediği hallerde mevcut alternatifler arasında bu farkı en fazla daraltanlar da ikinci en iyi teorisini oluşturur.

Lipsey ve Lancaster gibi iktisatçılar tarafından geliştirilen “ikinci en iyi teori” Viner'in bu değerlendirmesini de doğrulayan daha genel teorik bir durum getirmiştir (Winters, 1985:118-120). Teoriye göre, optimum (birinci en iyi durum) için gerekli olan tüm koşullara ulaşamadığı sürece, bunlardan sadece bir kısmına ulaşılması, istenen bir durumu yansıtmayabilir. İkinci en iyi teorisinin en yaygın alanı gümrük birlikleridir. Çünkü bazı kısıtlamalar devam ederken bazı kısıtlamalar da (üyeler arasında ticaretin serbestleştirilmesi) kaldırılmaktadır.

Tam rekabet ve serbest ticaret, dünya refahını en yüksek düzeye çıkartması bakımından en iyi politikadır. Bu birinci en iyidir. Tam rekabetin önemli varsayımlarından birisi, özel maliyet – sosyal maliyet ya da özel fayda – sosyal fayda arasında bir farklılık bulunmamasıdır. Yani piyasa fiyatları bir mal ya da hizmetin hem özel kişilere, hem de topluma olan maliyet veya yararını gösterir, bunların arasında bir sapma söz konusu değildir.

Hükümetlerin piyasa mekanizmasını engelleyecek hiçbir müdahalede bulunmamaları (serbest ticaret) birinci “en iyi politika”dır. Ancak gerçek dünya daki gibi

bunun sağlanmadığı bir ortamda, mevcut piyasa engellemelerini dengeleyecek diğer müdahaleci önlemlerin alınması ikinci en iyi politikaları oluşturur (Seyidoğlu, 215).

Bir örnek vermek gerekirse, hiçbir dışsallığın, verginin ve monopolün bulunmadığı optimum duruma karşılık; herhangi bir malın aşırı üretimine yol açan bir dışsallığın bulunduğu durumda, ikinci en iyi çözüm, optimumdan biraz daha uzaklaşıldığı izlenimini verse de, söz konusu malın üretimi üzerine bir vergi konulabilir. Aynı şekilde birinci en iyi çözüm tüm ülkelere karşı tarifelerin ve diğer kısıtlamaların kaldırıldığı “serbest dünya ticareti” olarak kabul edildiğinde, üye ülkelere karşı ticaretin serbestleştirilip üçüncü ülkelere karşı korumacılığın sürdürüldüğü gümrük birlikleri de, ikinci en iyi teorisi kapsamında incelenebilecek optimal-altı durumların bir örneğini oluşturacaktır. Buna göre gümrük birliğinin mi yoksa tüm ülkelere karşı eşit derecede korumanın sürdürüldüğü gümrük birliği öncesi durumun mu refah yönünden daha iyi (ikinci en iyi) bir durum olduğu belirsizdir. Sonuç şartlara göre değişebilir. Ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerin büyüklüğüne göre, gümrük birliğinin dünya refahını arttırabileceği gibi azaltabileceğini de belirten Viner’de, bu belirsizliği ifade etmektedir (Chacholiades, 1990: 227-228).

2. 4. Bir Serbest Ticaret Bölgesinin Toplam Refah Etkileri

Yukarıdaki analiz, belli bir pazarda oluşturulan serbest ticaret bölgesine katılan iştirakçiler üzerindeki refah etkilerini değerlendirmektedir. Bununla birlikte, bir serbest ticaret bölgesi oluşturulduğunda, muhtemeldir ki bir değil birçok pazar ve çok sayıda ülke etkilenmektedir. Bundan dolayı, serbest ticaret bölgesinin toplam etkilerinin analiz etmek için pazarlar arası ve ülkeler arası etkilerin de değerlendirilmesi gerekir. Bunu yapmanın basit yolu, bir serbest ticaret bölgesine girecek olan ülkenin ticari yaratıcı etki ortaya çıkaracak ithalat pazarları ve ticari saptırıcı etki sağlayacak diğer pazarları olduğunu düşünmektir. Ticari saptırıcı etkiye neden olan pazarlar ulusal refah kayıplarına neden olabilecekken, ticari yaratıcı etkiye neden olan pazarlar kesinlikle ulusal refah kazanımları sağlamaktır. Ekonomistler için şu cümleyi kurmak yaygındır: “Eğer ticari yaratıcının olumlu etkileri ticari saptırıcının olumsuz etkilerinden daha fazlaysa, gümrük birliği ulusal refahı yükseltir.” Daha kısa bir ifadeyle, daha az doğru olsa da “gümrük

birliği ticari saptırıcı etkiden daha çok ticari yaratıcı etki sağlıyorsa refahı yükseltmektedir.” denebilir.

Bununla birlikte, tam tersi bir ifade de aynı zamanda söylenebilir. Yani “eğer serbest ticaret bölgesi ticari yatırımdan daha fazla ticari yönlendirmeye sebep oluyorsa bir ülke için ulusal refahı düşürücü olabilir”. Bu, bir serbest bölge kurma hareketi içine giren ülkelerin ulusal refahını olumsuz etkilediğinden dolayı oldukça ilginçtir. Bu demektir ki daha etkin bir serbest ticari politika yönündeki hareket ekonomik verimliliği ve etkinliği arttırmayabilir. Bu sonuç beklenmeyen gibi gözükse de ikinci en iyi teoriyle (beklendiği kadar iyi olmama) kolaylıkla bağdaştırılabilir.

2. 5. Serbest Ticaret Bölgeleri ve İkinci En iyi Teori

Şöyle bir soru akla gelebilir; Eğer serbest ticaret ekonomik olarak en etkili politikaysa nasıl olur da bir grup ülke tarafından gerçekleştirilen serbest ticaret hareketi ekonomik verimliliği ve etkinliği azaltabilir? Serbest ticaret bölgesi oluşturma fikrini, İkinci En İyi teori'nin, bir pazarda kısıtlamalar ve ticari engeller varken yeni bir yasaklama (ticaret politikası gibi) eklenmesi durumunun refahı arttıracığını ileri sürdüğünü hatırlayınız. Viner analizinde, gümrük birliğinin tüm dünya refahını artıracığı ileri sürülmüştür. Oysa gümrük birliği dışında kalan ülkelere ticaretin ortak gümrük tarifesi ve benzeri araçlarla engellenmesi, dünya refahı açısından zararlı etkilere sahiptir. Dolayısıyla, gümrük birlikleri dünya refahı açısından hem faydalı hem de zararlı etkiler içermektedir. Lipsey ve Lanchester'in katkıları ikinci en iyi teorisi olarak bilinmektedir. Buna göre, tam rekabet ve serbest ticaret, dünya refahını en yüksek düzeye çıkarması bakımından en iyi politikadır. Tam rekabetin önemli varsayımlarından birisi, özel maliyet ve sosyal maliyettir ya da özel fayda ve sosyal fayda arasında bir farklılık bulunmamasıdır. Piyasa fiyatlarının bir mal veya hizmetin hem özel şahıslara, hem de topluma olan maliyet veya yararını gösterir.

Ancak bu varsayımlar gerçeklere ters düşmektedir. Gerçek hayatta monopoller, hükümet müdahaleleri ya da üretimdeki dışsallıklar nedeniyle özel ve sosyal maliyetleri arasında veya kazançlar arasında farklılık meydana gelmektedir. İşte tam rekabet

koşullarının geçerli olmadığı bir ortamda birinci en iyi politika değil ikinci en iyi politika geçerli olmaktadır.

Serbest ticaret bölgesi oluşturulması durumunda politika değişikliği yeni bir politika eklenmesinden ziyade ticari engellerin kaldırılması şeklinde olmaktadır. Bununla birlikte İkinci En İyi teori tersten bakıldığında hemen hemen aynı şekilde işlemektedir.

Bir ülke bir gümrük birliğine girmeden önce ithal edilen ürünlere gümrük vergilerini uygular. Bu demektir ki birincil denge, İkinci En İyi denge olarak nitelendirilebilir. Serbest ticaret bölgesi oluşturulunca bu engellemelerin bazıları yani serbest ticaret bölge ortaklığı ülkelere uygulanan gümrük vergileri kaldırılır. Ancak diğer ülkelere uygulanan gümrük vergileri uygulanmaya devam eder. Eğer kısmi gümrük vergisi kaldırma uygulaması serbest bölge üyesi olmayan ülkelerde aynen devam edilen gümrük vergisi uygulaması nedeniyle oluşan olumsuz etkileri arttırıyorsa bu durumda serbest ticaret bölgesinin yarattığı verimlilik gelişmeleri, üye olmayan ülkelerin yarattığı olumsuz etkilerin altında kalır ve ulusal refah düşebilir. Bu aslında, ticari yönlendirme durumunda oluşan şeydir. Ticari yönlendirme, ithalatın daha verimli bir satıcıdan daha az verimli diğer satıcıya kaydırılması durumunda ortaya çıkar, bu da ulusal refah azalmasına sebep olmak anlamına gelir. Ekonomi iç pazar kısıtlamalarından kazanç sağlasa da bu kazanç eğer üretici verimlilik kaybından daha az ise ulusal refah düşer. Genel olarak, bir ülkenin ticari liberalleşmesinin verimlilikte artış getirmesini temin etmenin tek yolu o ülkenin ticari engelleri bütün ülkelere karşı kaldırmasından geçmektedir.

Gümrük birliğinin gerçekleştirilmesinden sonra,serbest ticaretten sağlanacak optimum refaha erişilmesi olmayan durumlarda üye ülkeler yönünden en iyiye yakın bir ekonomik seviyeye ulaşacak bir girişim olarak benimsenmektedir. Dolayısıyla gümrük birliği ikinci en iyi teorisinin uyguladığı önde gelen örnek alanlardan birini sağlamaktadır (Lipsey, 1957: 63).

Ticaret yaratıcı etki gümrük birliklerinin dünya refahı üzerinde olumlu etki yaparken, gümrük birliği sonucu bölge dışında yapılan ticaretteki daralmadan dolayı, ticaret saptırıcı etki dünya refahı üzerinde olumsuz etki yapacaktır (Salvatore, 77).

O halde gümrük birliklerinin dünya refahına net etkisi, doğrudan ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin göreceli büyüklüğüne bağlıdır. Eğer ticaret yaratıcı etki, ticareti saptırma etkisinden daha büyükse birlikler ortalama kaynak verimliliğini yükseltecek ve dünya refah düzeyini arttıracaktır. Tersine ticaret saptırıcı etkinin ticaret yaratıcı etkiden büyük olduğu durumlarda dünya kaynaklarının ortalama verimliliği azalacak ve dünya refahı düşecektir.

Mesela Viner'in ticaret yaratma etkisi savına göre, gümrük birliği, birliğe giren ülkelerden en az birinin ya da birliğe üye ülkelerin tamamının refahını arttıracaktır. Ancak birlik dışında kalan ülkelerin refahını azaltacaktır. Buna karşılık ticaret saptırma etkileri sonucunda, Birliğin içinden en az bir ülkenin refahı azalacaktır (Viner, 1972: 34).

Viner'in analizi gümrük birliğine olduğu gibi ikinci en iyi teoriye de öncülük etmiştir (Krauss, 1974: 414). Bu yaklaşıma göre Pareto optimum koşullarının yalnızca bir kısmının yerine getirilmesinin refah üzerinde yol açacağı etkiler hakkında tam bir şey söylemek olanağı yoktur. Bu nedenle Viner'e göre üye ülkeler arasında ticari engeller kaldırılarak Pareto optimum koşullarına yakınlaşan ancak üçüncü ülkelerle olan ticari ilişkilerde tercihli bir sistemi sürdüren gümrük birliği oluşumunun refah etkileri hakkında kesin şeyler söylemek mümkün değildir.

Viner'in analizi üretim maliyetlerini ve tüketim oranlarını sabit alan iki sınırlayıcı varsayım üzerine oluşmaktadır. Sabit tüketim oranları varsayımı gümrük birliğinin refah etkilerinin yalnızca bu süreçte üretim mekanlarında meydana gelen değişimlerden kaynaklandığını ifade etmektedir. Ticaret yaratıcı etkinin refah kazançları iki bölüme ayrılır. Birincisi, yüksek maliyetli ülkede yerli üretimin azalması dolayısıyla ortaya çıkan üretim kazançlarıdır. Diğeri ise, düşük fiyattan tüketici rantındaki artışı gösteren tüketim kazançlarıdır. Bu iki etkinin toplamı ticaret yaratıcı etkinin doğurduğu refah artışını ifade eder.

Ticaret saptırıcı etki, en verimli üreticinin birlik dışında kalması ve mallarının ortak gümrük tarifesine tabi olması nedeniyle, birliğin bu ülkeden yaptığı ithalatın durmasından kaynaklanır. Dolayısıyla eğer birlik kurulduktan sonra, ya bu ülke birlik

içerisinde yer alır, ya da fiyat avantajı kapanmamış olarak bu ülkeden ithalat devam ederse, bir ticaret saptırıcı etki ortaya çıkmaz ve bir refah düşüşü görülmez.

Viner sonrası bu alandaki çalışmalar gümrük birliği sürecinde ortaya çıkan göreceli fiyat değişmelerinin neden olduğu gelir ve tüketim etkilerini dikkate alarak, üretim etkisi yönünden ticaret saptırıcı bir gümrük birliğinin, pozitif tüketim etkisi nedeniyle refah artışına neden olabileceğini ortaya koymaktadır (Lipsey 1960: 496). Benzer şekilde üretim maliyetlerini sabit kabul eden varsayımın terkedilmesi durumunda ise gümrük birliğinin yurt içi üretim bileşiminde yol açtığı değişim sonucu ortaya çıkan refah etkileri, ticaret saptırıcı etkinin neden olduğu refah kayıplarından daha fazla olabilmektedir (Bhagwati,1971: 890).

2. 6. Gümrük Birliklerinin Statik Refah Etkileri

Gümrük birliklerinin veya ekonomik birleşmelerin, belirgin olarak ortaya çıkan ilk etkisi, karşılıklı olarak gümrük vergileri ve eş etkili vergiler ile tarife dışı engellerin kaldırılması nedeniyle ithalat üzerinde meydana gelmektedir. Çünkü, üçüncü ülkelerden yapılmakta olan ithalat, gümrük vergisinin kaldırılması nedeniyle daha avantajlı hale gelen gümrük birliğine dahil olan ülkelerin mallarına kaymaktadır.

Ticaret yaratıcı etki, Birlik içinde ticaret engellerin kalkması sonucunda üretimin tekrar yapılmasıyla, üretimin yüksek maliyetli alanlardan düşük maliyetli alanlara kayması ve birleşme içerisinde uluslararası ticaretin artmasıdır. Diğer birisi ise, gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisidir. Birliğin dışa karşı ortak gümrük tarifesi uygulaması sonucu, birlikteki bazı ülkelerin, bazı mallarda birlik dışındaki düşük maliyetli ülkelere yaptığı ithalatın yerine birlik içinde daha yüksek maliyetli ülkelere yapılan ithalat geçecektir (Lipsey, 1960: 496).

Gümrük birliklerinin refah düzeyi üzerine etkileri üzerine yapılan analizler gerçeğe daha yakın bir durumdadır. Analizler genelde Uluslararası fiyatlar üzerine müdahale edemeyecek küçük ülkeler üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla gümrük birliği oluşturulduktan sonra ticaret hadleri değişmemektedir. Gümrük birliğini analiz eden yaklaşımlarda genelde üç ülke vardır. Bunlar gümrük birliğini sağlayan ülke ve birlik

üyesi olacak ülke ile birlik dışında kalan üçüncü ülkelerdir. Bu modeller genelde 3 x 2 olarak ifade edilmektedir. 3 x 2 modellerinin ticaret yapısı ve refah seviyesi değişimini ifade etmekte yetersiz olmaları nedeniyle üç ülke ve üç mallı modeller ile daha fazla mal ve daha fazla ülke grubunu ifade eden modeller oluşturulmuştur. Statik etkiler incelenirken yapılan bazı soyutlayıcı varsayımlar vardır. Bunlar şöyledir (Gehrels, 1957:60):

- Faktör donanım, teknolojik seviye ile talep yapısı gibi parametrelerin sabit kaldığı,
- Devlet piyasalarda etkili değildir,
- Kaynaklar tam istihdamdadır,
- Tam rekabet koşulları geçerlidir,
- Ticaret üzerine konan tek engel gümrüklerdir,
- Üretim optimal bir düzeyde yapılmaktadır,
- Olumsuz dışsal ekonomiler söz konusu değildir,
- Üretim faktörleri arasında ikame söz konusudur.

Yukarıdaki belirtilen bu görüşler Neo - Klasik görüşün belirttiği dış ticaret teorisine göre şekillenmiştir.

Gümrük Birliği'nde de, serbest ticaret bölgesinde olduğu gibi, sadece mal piyasalarında bütünleşme amaçlanmış ve bütünleşmeye katılan ülkeler arasındaki mal akımlarını kısıtlayan gümrük vergileri ve diğer dış ticaret kontrolleri kaldırılmıştır. Ama birinciden farklı olarak üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük vergileri eşitlenmektedir. Bu sayede üye ülkeler arasındaki mal akımları serbestleşip artarken, diğer ülkelere olan mal akımlarında oransal bir azalma görülecektir. Gümrük Birliği'nde uluslar, üçüncü ülkelere karşı uygulanacak gümrük tarifelerini saptama kararını Uluslar üstü düzeye bırakmıştır. Birliğin en önemli ve tek kararı olan ortak gümrük tarifesi düzeyinin nasıl saptanacağı, birliği oluşturan ulusların korumacı ya da serbest ticareti savunan yaklaşımlarına göre değişecektir (Yıldız, 20.01.2003).

Korumacı görüş egemen ise, birlik bir korumacılık kalesi haline gelebilir. Ama genellikle bir birliğin tek tek ülkelerin saptayacağı gümrük oranlarından daha düşük bir düzey saptayacağı ileri sürülebilir. Bunun iki gerekçesi olabilir. İlki, birliğin doğurduğu

ticaret saptırma etkisi ve yeni pazar büyüklüğü dolayısıyla daha düşük koruma düzeyleriyle yetinilebilmesidir. İkincisi de, yine ticaret saptırma etkisi dolayısıyla birliğe katılmayan çevre ülkelerde yaratılan olumsuz etkilerin artmasını önleme ve dolayısıyla doğabilecek siyasal tepkileri azaltma kaygısıdır.

Gümrük birliği'nin kurumsal yapısı, birlik içinde doğabilecek eşitsiz büyümeler konusunda, eşitsizliği düzeltmeyi amaçlayan mekanizmalara sahip değildir. Oysa gümrük birliği içinde kapitalizmin eşitsiz büyüme yasası işlemektedir. Büyümenin eşitsizliği ise birliği dağıtacak siyasal çelişkileri besleyebilecektir. Serbest ekonomi mantığı içinde bu eşitsizliğin üstesinden gelmenin bir çözümü olarak, mal piyasalarındaki bütünleşmenin yanısıra, faktör piyasalarında da bütünleşme gündeme gelecektir. Bu da bizi üçüncü bütünleşme aşaması olan “ortak pazar”a götürür. Son olarak gümrük birliğinin tarihte en çok görülen bütünleşme şekli olduğunu belirtmek gerekir. Anavatanla sömürge arasındaki ilişkiler temelde bu tip ekonomik bütünleşmelere dayanır. 19. yüzyılda İngiliz serbest ticaret doktrinine karşı yerli sanayileri korumak amacıyla kurulan Alman ve ABD gümrük birlikleri en başarılı örnekler olarak gösterilebilir.

Ekonomik birleşmelerin veya gümrük birliklerinin ticaret yaratıcı etkisi, daha uzun dönemde sonuçlarını ortaya çıkarmaktadır. Birinci olarak firmaların hitap ettikleri pazar birden bire daha karlı hale gelmekte ve büyümektedir. Çünkü artık, gümrük vergisine rağmen pazara girebilen firmaların mallarında alınmayan gümrük vergileri, firmalarla tüketiciler tarafından paylaşılacaktır. Büyüyen Pazar, firmalara, tek başına veya diğer firmalarla birleşip ek yatırım yaparak, optimum ölçekte üretim yapabilme şansını ortaya çıkarmaktadır. Bu süreçte firmanın, birlik dışında kalan ama aynı pazara hitap eden firmalara karşı daha çok sayıda müşterinin potansiyel olarak varlığı anlamına gelmektedir. Bu eylem, yeni teknolojileri kullanmayı hem zorlamakta hem de karlı hale getirmektedir. İkinci olarak gümrük birliğinden önce, gümrük duvarlarını aşarak pazara giremeyen iki tarafın küçük boy firmaları için de yeni ufuklar açılmaktadır. Onların da pazara girmeleri artık mümkün hale gelmekte, böylece ticari aktivite artmaktadır. Üçüncü olarak, sermaye hareketliliği gümrük birliği öncesine göre daha da hızlanmaktadır. Optimum ölçekte üretim yapma zorunluluğu firmaları daha yoğun bir ihtisaslaşmaya iterek, firma içi ticareti arttırmaktadır. Bunun sonucunda, ortaya değişik ülkelerde aynı

ülke tarafından parça parça üretilen, gümrük birliği öncesine göre daha büyük ölçekli bir nihai mal üretimi ve ticaret hacmi ortaya çıkmaktadır.

Gümrük birliğinin statik refah etkileri üretim etkileri, tüketim etkileri ve dış ticaret hadleri etkileri olmak üzere üç grupta ele alınabilecektir.

Üretim etkileri, herhangi bir malı hangi ülkenin üreteceği ile ilgili iken; tüketim etkileri, bir ihtiyacı hangi malın karşılayacağı ile ilgilidir. Diğer yandan üretim ve tüketim etkilerine bağlı olarak dünya üretim ve ticaret kalıbı değişken, ithal ve ihraç mallarının nisbi fiyatları da (ticaret halleri de) değişebilecektir.

2.6.1. Üretim Etkileri

Gümrük birliğinin etkilerini sistematik olarak inceleyen Viner, gümrük birliğinin sadece üretim etkileri ile ilgilenmiş, ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler ayırım da sadece üretim etkilerini dikkate alarak yapmıştır (Lipsey, 15-16).

Üretim etkisi, ülkeler arasında gümrük birliği sağlandıktan sonra ticareti yapılan malın üretim yerinde meydana gelen değişikliği ifade etmektedir. Lipsey bu etkiye ülkelerarası ikame etkisi demektedir⁴.

Geleneksel gümrük birliği teorisinde gümrük birliğinin üretim etkisi açıklanırken, olumlu üretim etkisi ve olumsuz üretim etkisi (Viner'in deyimiyle ticaret yaratıcı etki ve ticaret saptırıcı etki) temel olarak alınmaktadır. Aşağıdaki varsayımlar çerçevesinde olumlu ve olumsuz üretim etkilerinden hareketle üretim etkisi incelenecektir (Collier, 1979: 84).

- Maliyetler sabittir.
- Talep esnekliği sıfır, arz esnekliği sonsuzdur.
- İki ürün üretilmektedir.
- Dış ticaret hadleri veridir.

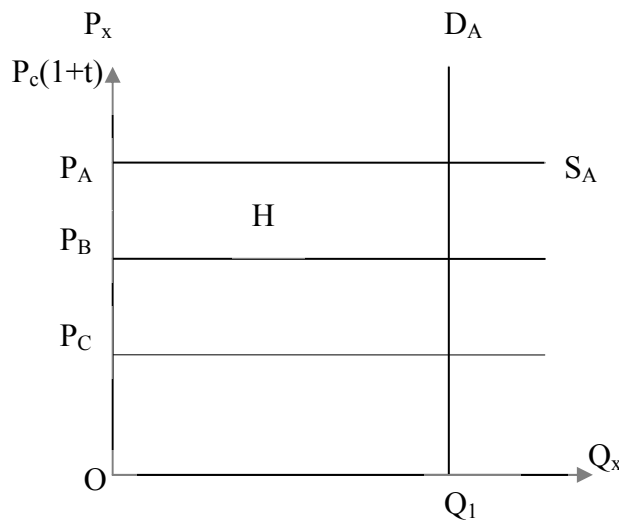
⁴ Kısmi Denge Analizinde Malların Fiyatları ve Gümrük Vergileri Kullanılırken, Genel Denge Analizinde Üretim Olanakları Eğrisi ile Kayıtsızlık Eğrileri Kullanılmaktadır.

Viner'in analizinde tek mal incelenmektedir. Talep esnekliği sıfır ve sonsuz esnekliğe sahip arz doğrusu kullanılmaktadır. Dolayısıyla tüketim fiyat değişimlerine karşı duyarsızdır. Üretim etkisi ise ülke refahı yönünden olumlu ya da olumsuz sonuçlar doğurmakta ve incelemede kolaylık sağlamaktadır. Viner tarafından incelenen üretim etkisi ticari yaratıcı ve ticari saptırıcı diğer bir değişle olumlu ve olumsuz üretim etkisi olarak incelenecektir.

2.6.1.1. Olumlu Üretim Etkisi (Ticaret Yaratıcı Etki)

Gümrük birliği kurulmadan önce ev sahibi ülkelerde üretimi yapılmakta olan bir malın, gümrük birliği gerçekleştirildikten sonra aynı malı daha düşük maliyetle üretim yapan yeni birlik üyesi ülkeden alınması durumunu gösterir.

Bilindiği gibi Viner'in modelinde ülkelerin arz fiyatları ve maliyetler sabittir. Arz eğrisi sonsuz esnek ve talep eğrisi ise tam inelastiktir. Dolayısıyla tüketici davranışlarının özel olarak incelenmesi söz konusu değildir. Modelde gümrük birliğini kuran ülkelerin aynı malı ürettikleri kabul edilmektedir. Gümrük birliği kurulmadan önce herhangi bir ülke ile ya da üye olacak ülke ile ticari faaliyetleri yoktur.

Grafik 2. 1: Olumlu Üretim Etkisi

Yukarıdaki şekilde ele alınan malın en etkili üreticisi C ülkesidir. Şekil 2: 1’de yatay eksen malın miktarını (Q_x), dikey eksen fiyatı (P_x) göstermektedir. A ülkesi ile B ülkesinin gümrük birliği oluşturdukları, birlik öncesi ve sonrası durumu incelemektedir. Gümrük birliği öncesinde P_A , P_B ve P_C sırasıyla ev sahibi ülkelerin, birlik üyesi olacak ülkenin (P_B) ve üçüncü ülkenin (P_C) fiyat düzeylerini göstermektedir. Ayrıca ticaret üzerindeki tek engelin gümrük vergisi olduğu varsayılmaktadır. Ev sahibi ülke olan A’nın gümrükleri her iki ülkeden de ithalatın yapılmasına olanak vermemektedir.

B ülkesi ile ev sahibi ülkenin (A) bir gümrük birliği kurduklarını varsayalım. Gümrük birliği sonrası oluşturulan ortak gümrük tarifesi üçüncü ülkeden (C) ($P_{\bar{U}(1+OGT)}$) gerçekleştirilecek olan ithalatın yapılmasını engelleyecek seviyede tutulacaktır. Birliğe üye olan B ülkesine uygulanan gümrük vergisi kaldırılmaktadır. Üretim maliyetlerine bakıldığında B ülkesi ev sahibi ülkeye (A) göre daha düşük olmasından ($P_B > P_A$), üretim B ülkesine kaymaktadır. A ve B ülkeleri arasında gümrük birliği öncesinde gerçekleşmeyen ticari ilişki başlamıştır.

Yukarıdaki anlatılanları değerlendirirsek, üretim daha etkin olan B ülkesine kaymıştır. QQ_1 kadar malı B ülkesinden ithal etmekle A ülkesi H alanı kadar bir kazanç (Maliyet tasarrufu) sağlamaktadır. Kaynaklanmaktadır. Kaynak tahsisinde bir iyileşme ve dolayısıyla potansiyel refahta bir artış oluşu anlamına gelmektedir. Ortaya çıkan bu etki ticaret yaratıcı etki ya da olumlu üretim etkisi olarak ifade edilmektedir. Bu da H alanı kadardır. Viner’in yorumuyla ticaret yaratıcı etkinin oluşması için gerekli olan şart, gümrük birliği sonrasında ülke içi fiyatların düşmesidir (Truman, 1975: 5).

Birlik sonrasında malın A ülkesindeki fiyat P_B ’ye düşecek, A ülkesi malı kendisi üretmek yerine, en-etkin bir üretim yapamayan ancak kendisinden daha etkin üretici olan birlik üyesi B’den ithal edecektir. OQ_1 kadar malı B ülkesinden ithal etmekle A ülkesi H alanı kadar bir kazanç (maliyet tasarrufu) sağlayacaktır. Bu kazanç, A ülkesinin söz konusu malı üretmek yerine daha etkin olduğu diğer malların üretimine kaynaklarını yöneltmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kaynak tahsisinde bir iyileşme ve potansiyel refahta bir artış olacaktır. Burada gümrük birliği optimum durumu değil, ikinci en iyi durumu sağlamaktadır. Çünkü A ile C ülkelerinin gümrük birliği veya bu

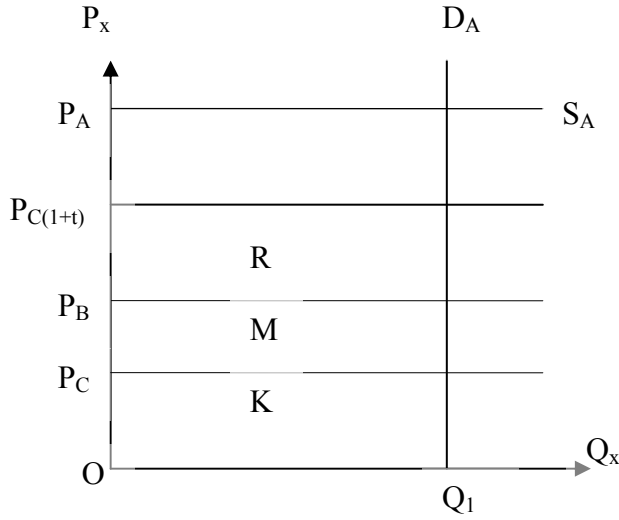
koşullarda aynı sonucu verecek olan serbest dünya ticareti, gümrük birliğinden daha üstün bir sonucu verecektir.

Şimdi yukarıda anlatılanlar ışığında olumlu üretim etkisi ya da Viner'in kavramıyla ticaret yaratıcı etkiyi tanımlayalım:

Daha önce üçüncü ülkelerden gümrük vergisi ödeyerek bir malı temin eden ülke, birliğe katıldıktan sonra o malı gümrüksüz olarak o ülkeden daha ucuza ithal edecektir. Dolayısıyla pahalı bir üretim kaynağı geçmekte ve kaynak tahsisi daha etkin bir konuma gelmektedir. Bu durumda ihracatçı ülkenin de birlik içinde ihracatı artacaktır. İhracat artışı ülkenin gelir düzeyini ve dolayısıyla refahını arttırıcı etki yapacaktır. Bu; ülkenin, birliğin ve dünyanın ticaret hacminin artması demektir. Bu etkiye gümrük birliklerini, ticaret yaratma etkisi denmektedir (Çimen, 1996: 22).

2.6.1.2. Olumsuz Üretim Etkisi (Ticaret Saptırıcı Etki)

Olumsuz üretim etkisi ya da ticaret saptırıcı etki, gümrük birliğinin kurulmasından sonra üretimin gümrük birliği dışında kalan ve optimum (düşük maliyet) üretim yapan üçüncü ülkelerden, birlik üyesi ülkelere kaymasını anlatmaktadır. Üçüncü ülkeye ortak gümrük tarifelerinin uygulanması sebebiyle daha yüksek maliyet ile üretim yapan birlik üyesi ülke, birlik içi pazara hakim olmaktadır. Dolayısıyla üç ülkeli bir modelde bu durum toplam üretim maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Olumsuz üretim etkisi birlik dışı ülkelere karşı daha az etkin olan birlik üyesi ülkelere teşvik sağlamak şeklinde de algılanabilir (Conolly, 1999:2-6).

Grafik 2.2: Ticari Saptırıcı Etki

Grafik 2-1’de olduğu gibi Grafik 2-2’de de belirtilen malın en etkin üreticisi C’dir. A ülkesi ile B ülkesinin bir gümrük birliği oluşturduğunu varsayıyoruz. Ticareti engelleyen aracın gümrük vergisinin olduğunu kabul ediyoruz.

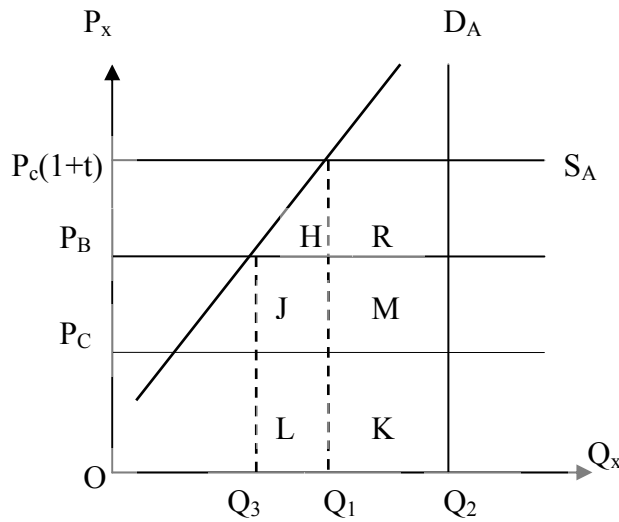
Grafik 2-2’de ev sahibi ülke A’nın gümrük birliği öncesi durumda t oranında bir ad-valorem gümrük vergisi uygulandığı halde, malın C ülkesinden gümrüklü ithal fiyatı kendi iç fiyatından düşük [$P_{C(1+t)} < P_A$] olduğundan dolayı, malı kendisi üretmek yerine, C ülkesinden ithal etmekte ve OQ_1 kadar malı tüketmektedir. Bu miktar malın ülkeye maliyeti K alanı ve tüketicilere maliyeti $R+M+K$ alanı kadar olup, aradaki farkı oluşturan $R+M$ alanı gümrük vergisi olarak tüketicilerden hazineye aktarılmaktadır.

Gümrük birliği sonrasında; A ve B ülkelerinin bir gümrük birliği oluşturduklarını ve C ülkesine ortak gümrük tarifesi uyguladıklarını varsayalım. Uygulanan ortak gümrük tarifesi, üçüncü ülke ile (C) ticareti durduracak seviyede yüksek orandadır. Bunun sonucu olarak üçüncü ülke (C) ticaret yapmayan ev sahibi ülke (A), gümrük gelirlerini kaybedecektir. Bu durumda, B ülkesinden gümrüksüz ithal fiyatı (P_B) C ülkesinden gümrüklü olarak yapılacak ithalatın fiyatından [$P_{C(1+OQT)}$] küçük olmak şartıyla, söz konusu mal, birlik üyesi B’den ithal edilecektir. Şekil 2’de basitlik masadıyla, birlik öncesi tarifenin birlik sonrasında da geçerliliğini koruduğu ($t=OQT$) varsayılmış ve

birlik sonrasında malın B ülkesinden ithal edileceğini gösteren $P_B < P_{C(1+t)}$ 'den P_B 'ye dönüşecektir.

Bu koşullar altında A ülkesi, gümrük birliği sonrasında söz konusu malı en etkin üretici olan C ülkesinden değil, birlik üyesi olan B ülkesinden ithal edecektir. Talep tam inelastik olarak kabul edildiğinden tüketim dolayısıyla ithalatın miktarı değişmemektedir. Birlik sonrasında OQ_1 kadar malın ülkeye maliyeti $R+M$ alanı kadardır. Birlik öncesi ve sonrası durumlar karşılaştırıldığında, malın tüketicilere maliyetleri $R+M+K$ 'dan $M+K$ 'ya düştüğü, ülkeye maliyetinin ise K 'dan $K+M$ 'ye yükseldiği görülmektedir. Ayrıca A ülkesinin hazinesi $R+M$ alanı kadar gümrük vergisi geliri kaybına uğramaktadır. Burada ev sahibi A^x ülkesinin reel olarak kaybı M alanı kadardır. Bu alan olumsuz üretim etkisi Viner'in değişiyile ticaret saptırıcı etki adını almaktadır. Ticaret saptırıcı etki ev sahibi ülkenin refah seviyesinin düşmesine neden olmaktadır. Bu ticaret saptırıcı etki birliğin ve tüm dünyanın refahında da bir azalmaya neden olduğu söylenebilir.

Sadece üretim etkilerinin meydana geldiği duruma ilişkin olarak diğer bir şekil ile izah edelim.

Grafik 2.3: Ticaret Yaratıcı ve Saptırıcı Etkiler

Daha önceki şekillerden tek farklılığı, A ülkesinde sabit maliyetler yerine artan maliyetlerin geçerli olmasıdır. Dolayısıyla A'nın arz eğrisinin pozitif eğimli olmasıdır.

Talep eğrisi yine tam inelastik olduğundan yine burada da tüketim etkileri ortaya çıkmayacaktır. Fakat diğer iki şekilden farklı olarak burada olumlu ve olumsuz üretim etkileri diğer bir değişle ticaret yaratıcı etki ve ticaret saptırıcı etki aynı anda (aynı malda) ortaya çıkmaktadır.

Gümrük birliği öncesinde A ülkesi söz konusu maldan OQ_2 kadar tüketmekte, bunu kısmen kendi üretimiyle (OQ_1) kısmen de C ülkesinden ithalatla (Q_1-Q_2) karşılamaktadır. Q_1-Q_2 kadarlık ithalatın ülkeye maliyeti kalanı, tüketiciye maliyeti ise $K+M+R$ alanı kadardır. Aradaki fark $M+R$ gümrük vergisi geliridir.

Ev sahibi ülke A ile B ülkesinin bir gümrük birliği kurduklarında $P_B < (P_{C(1+t)})$ olduğundan, mal C ülkesi yerine B ülkesinden ithal edilecek (ticaret saptırıcı); ancak aynı zamanda, malın fiyatı düştüğü için A ülkesinin üretimi de azalacak ve bu azalan kısım da B ülkesinden ithal edilerek karşılanacaktır (ticaret yaratıcı etki).

Birlik öncesi C'den, birlik sonrası B'den yapılan Q_1-Q_2 kadarlık ithalatın ülkeye maliyeti K 'dan $K+M$ 'ye çıkmış, tüketicilere maliyeti ise $K+M+R$ 'den $K+M$ 'ye düşmüştür. Bu arada ev sahibi olan A ülkesi hazinenin $M+R$ kadar gümrük vergisi geliri kaybı ortaya çıkmıştır. Bu kaybın R alanı hazineden tüketicilere bir transferdir. Grafikteki M alanı ise olumsuz üretim etkisini (tüketici saptırıcı etki) yansıtmaktadır. Diğer yandan, A ve B ülkeleri arasından Q_3-Q_1 kadarlık yeni bir ticaret gerçekleşmiştir. A ülkesi bu miktar üretimde vazgeçmekte H alanı kadar bir maliyet tasarrufu sağlamaktadır. H alanı olumlu üretim etkisi (ticaret yaratıcı etki)'dir.

$$\begin{array}{rcl} \mathbf{(H+J+K)} & - & \mathbf{(K+J)} & = & \mathbf{H} \\ \text{Q1-Q3 kadarlık} & & \text{Aynı miktar malın} & & \text{Olumlu üretim} \\ \text{üretimin A} & & \text{B ülkesindeki maliyeti} & & \text{etkisidir.} \\ \text{ülkesindeki maliyeti} & & \text{(A'nın ithal maliyeti)} & & \end{array}$$

Öyleyse, bu mala ilişkin olarak gümrük birliğinin net kazanç ya da kayıp, ticaret yaratıcı etkiyi gösteren H alanı ile, ticaret saptırıcı etkiyi gösteren M alanı arasındaki farka eşit olacaktır.

$$\mathbf{Net\ kazanç = H - M\ olacaktır.}$$

Bu varsayımların sonucu olarak, ortaya çıkan ticaret yaratıcı etkinin, üye ülkelerden en az birinin, birliğin tümünün, tüm dünya ülkelerinin refahını arttırırken, birlik dışı ülkelerin refahını azaltabileceği; ticaret saptırıcı etkinin ise bu dört açıdan da refahın düşmesine neden olacağı belirtilebilir (Erlat, 1980: 75).

2.6.1.3. Kısmi Denge ve Genel Denge Analizleriyle Ticaret Yaratıcı ve Ticaret Saptırıcı Etkiler

İkinci en iyi teorisi ortaya atılmadan önce gümrük birliklerinin desteklenmesi gerektiğine inanılırdı. Bu düşüncenin altında yatan sebep, serbest ticaretin dünya refahını arttıracacağına inanılıyordu. Gümrük birlikleri dünya ticaretini tam olarak serbestleştirmese bile serbest ticaret yönünde atılmış bir adım sayılmaktadır. Dolayısıyla, gümrük birliği sayesinde dünya refahı maksimize edilerek, ancak artabilirdi. GATT'ın XIV. maddesi ile gümrük birliklerini ve serbest ticaret bölgelerini en çok kayırlmış ülke kuralının dışında tutması da, gümrük birliklerinin kurulmasını teşvik etmiştir.

Viner yaptığı açıklamalarda bu düşünce tarzının doğru olmadığını belirtmiştir. Gümrük birliği bölgesel ticaretin serbestleştirilmesi yolunda bir adım atmakla beraber, birlik dışında kalan ülkelerde ticareti azaltmaktadır. Dolayısıyla gümrük birliklerinin her zaman dünya refahını arttırdığını söylemek doğru değildir. Çünkü, gümrük birliği sonucunda serbest ticaret ve korumacılığın beraber ortaya çıkması ticaret yaratılması ve ticaret sapmasına neden olmaktadır.

Gümrük birliklerinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkisi bazı varsayımlar altında analiz edilmektedir. Bu varsayımlar şunlardır (El-Agraa, 1994:83-105):

- Mal ve faktör piyasalarında tam rekabet şartları geçerlidir.
- Ekonomideki tüm faktörler tam istihdam edilmektedir.
- Ülke içinde üretim faktörleri tam hareketli, ülkeler arasında ise hareketsizdir.
- Fiyatlar maliyetler tarafından belirlenmektedir.
- Analizde üç ülke ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi ev sahibi ülkedir. İkincisi gümrük birliğinin diğer üyesidir. Üçüncüsü ise birliğin dışında

kalan ülkelerdir. Bu ülkeler, dış dünya ya da üçüncü ülkeler olarak adlandırılmaktadır.

Gümrük birliklerinin ticaret yaratıcı etkisini bir örnek yardımıyla açıklayalım. A, B ve C ülkelerinin buğday ürettiklerini varsayalım. Bu ülkedeki birim maliyetler ve gümrük vergisi oranları Tablo 2.1’de görülmektedir.

Tablo 2.1: Gümrük Birliğinin Ticaret Yaratıcı Etkisi

Fiyatlar/Maliyetler	A Ülkesi	B Ülkesi	C Ülkesi
Buğday Üretiminin Birim Fiyatı TL	50.000	43.000	46.000
Maliyet + (A’nın %20 Gümrük Vergisi)	50.000	51.600	55.200
Maliyet + (%10 Ortak Gümrük Vergisi)	50.000	43.000	50.600

Her üç ülkede buğdayın birim maliyeti 50.000 TL, 40.000 TL ve 46.000 TL’dir. Görüldüğü gibi buğdayın en ucuz üreticisi B ülkesidir. A ülkesi gümrük vergileri ile kendi üretimini korumaktadır. A ülkesinin uyguladığı %20 oranındaki gümrük vergisi ile B’nin buğdayı 51.600 TL, C’nin buğdayı 55.200 TL’dir. Bu veriler, A ülkesi tüketicilerinin pahalı buğday tükettikleri görülmektedir. Ucuz buğday alma şansına sahip değiller.

A ve B ülkelerinin bir gümrük birliği oluşturduklarını varsayalım. Bu durumda A ve B birbirlerinin mallarına karşı uyguladıkları gümrük vergilerini kaldıracaklar; birlik dışındaki ülkelere karşı da ortak bir tarife uygulayacaklardır. Ortak gümrük tarifesinin %10 oranında ad-valorem bir gümrük vergisi olduğunu varsayalım.

Bu varsayımlar altında en düşük maliyetli buğday, B ülkesinde üretilmektedir. Daha önce A ve B ülkeleri arasında yapılmayan ticaret, gümrük birliği kurulduktan sonra yapılmaya başlayacaktır. Bu gelişme sonucunda B ülkesinin buğday üretimi artacaktır. Ayrıca gümrük birliğinden önce A ülkesinde yapılmakta olan üretim, gümrük birliğinden sonra B ülkesine kayacaktır. Üretimin A ülkesinden B ülkesine kayması ticaret yaratıcı etkidir.

Gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi, Tablo 2-2’de belirtilen veriler yardımıyla açıklanacaktır. Yukarıdaki örnekte ele alınan A, B ve C ülkelerinin kağıt ürettiklerini varsayalım. Bu üretim ile ilgili veriler Tablo 2.2’de görülmektedir.

Tablo 2. 2: Ticaret Saptırıcı Etki

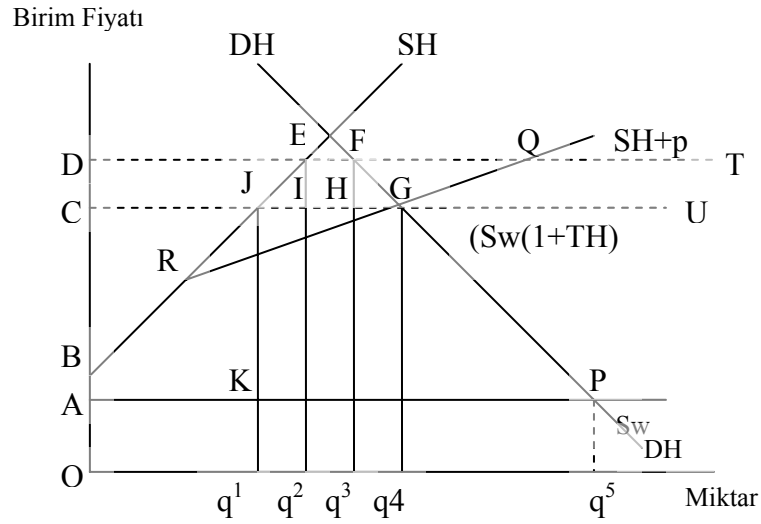
Fiyatlar	A Ülkesi	B Ülkesi	C Ülkesi
Kağıt Üretiminin Birim Fiyatı TL	5.000	4.200	3.800
Maliyet + (A’nın %25 Gümrük Vergisi)	5.000	5.250	4.750
Maliyet + (%20 Ortak Gümrük Vergisi)	5.000	4.200	4.560

Yukarıdaki tabloda belirtilen verilere göre, kağıdın en pahalı üreticisi A ülkesidir. Optimum üretim yapan (en düşük maliyetli) üretici ise C ülkesidir. A ülkesi üretimini korumak amacıyla %25 ad valorem bir gümrük vergisi uyguladığını varsayalım. Bu durumda, B ülkesi A ülkesine hiç mal satamaz. Buna paralel, C ülkesinin üretmiş olduğu kağıdın A ülkesindeki maliyeti 4.750 TL’dir. A ülkesinde C ülkesinde yapılan ithalata karşı herhangi bir sınırlamanın olmaması durumunda, C ülkesi A ülkesine mal satabilir. A ülkesinin B ülkesi ile bir gümrük birliği kurduklarını; üçüncü ülkelere karşı %20 ad valorem ortak bir gümrük tarifesi uyguladıklarını varsayalım. Ortak gümrük tarifesi, dünya daki en ucuz üretici olan C ülkesinin fiyatını 4.560 TL’ye yükseltecektir. Gümrük birliği içinde yer alan B ülkesinin maliyeti, 4.200 TL olduğundan C ülkesi gümrük birliğine mal satamaz bir durumda kalacaktır. Ticaret C ülkesinden B ülkesine kaymıştır. Ticaretin yönünde ortaya çıkan bu kayma ticaret saptırıcı etkinin ortaya çıktığını gösterir.

2.6.1.3.1. Kısmi Denge Analiz Yardımıyla Ticaret Yaratacılı ve Ticaret Saptırıcı Etkilerin Grafikle Açıklanması

Gümrük birliğinin ticaret yaratacılı ve ticaret saptırıcı etkilerini göstermek amacıyla üç ülke ele alınmıştır. Bu ülkeler W, H ve P olsun. Konuyla ilgili açıklamalar, H ülkesi açısından ele alınmaktadır. H ve P ülkelerinin aralarında bir gümrük birliği kurdukları kabul edilmektedir. Şekilde yer alan SW doğrusu, ele alınan malın W’deki tam esnek arz eğrisidir. SH+p ise, H ülkesi ile gümrük birliğinin diğer ülkesi P ülkesinin gümrük tarifesi ortak arz eğrisidir. H ülkesinin AD miktarında bir tarife uygulandığını

kabul edelim. AD miktarındaki tarif, OA fiyatı TH tarife oranı kadar artırılarak hesaplanmıştır. Bu durumda yeni arz fiyatı ($S_w(1+TH)$) olarak hesaplanmaktadır. Gümrük tarifesiinden sonra yurtiçi fiyat OD'ye eşittir. Bu fiyat seviyesinde yurtiçi üretim, $0q_2$ 'ye eşittir. Aynı fiyat seviyesinde yurtiçi tüketim ise, $0q_3$ 'tür. Tüketimi karşılamak için yapılan ithalat miktarı q_2q_3 'dür. H ülkesi, bu ithalat için q_2LMq_3 miktarında ödeme yapar. Bu ülkedeki tüketiciler ise, q_2EFq_3 miktarında ödeme yaparlar. Tüketicilerin ve hükümetin ödeme miktarları arasındaki fark, LEFM'dir. Bu fark, H ülkesindeki hükümetin tarife geliridir.

Grafik2. 4: Ticaret Yaratılması ve Ticaret Sapması

H ve W ülkeleri gümrük birliğine giderlerse, ele alınan malın H ülkesindeki tüketim miktarları $0q_5$ 'e eşit olacaktır. Tüketilen miktarın hepsi W ülkesinden ithal edilecektir.

H ve P ülkeleri gümrük birliğine giderse, W ülkesine gümrük tarifesi uygulanacaktır. Bu durumda gümrük birliği içindeki fiyat OC olacaktır. Bunun nedeni, H ülkesindeki talep eğrisi ile H ve P ülkelerindeki ortak arz eğrisinin G noktasında kesişmesidir. Talebin arza eşit olduğu bu noktaya karşılık gelen fiyat seviyesi OC'dir. Bu fiyat seviyesinde $0q_4$ miktarında tüketim vardır. Aynı fiyat seviyesinde üretim $0q_1$ 'e eşittir. İthalat miktarı ise q_1q_4 kadardır. Bu ithalat P ülkesinden yapılmaktadır.

Bu değişikliklerin refah seviyeleri üzerindeki etkileri, tüketici ve üretici artığı kavramlarıyla açıklanmaktadır. Gümrük birliğinden sonra artan tüketime bağlı olan tüketici artığı, CDFG kadar yükselir. Bunun CDEJ kadarı, yurtiçi üretimin düşmesinden dolayı üretici artığından meydana gelen düşmedir. JEI ve HFG alanları gümrük birliğinden elde edilen geliri gösterir.

Yurtiçi üretimin Oq_2 'den Oq_1 'e düşmesi, ithalatı q_1q_2 miktarında arttırmıştır. Bu artan ithalatın maliyeti, q_1Jlq_2 kadardır. Bu miktarı yurt içinde üretmenin maliyeti, q_1JEq_2 'dir. Böylece JEI alanı kadar tasarruf elde edilir. Tüketimin Oq_3 'ten Oq_4 'e yükselmesi, q_3q_4 miktarında yeni bir ithalata yol açar. P ülkesinden yapılan bu ithalatın maliyeti, q_3HGq_4 'dir. Bu ithalat tüketicilere q_3FGq_4 'lük bir tatmin sağlar. Dolayısıyla, tüketici tatmininde HFG alanı kadar bir artış vardır. Böylece, q_3q_4 miktarındaki ithalatın ülkeye maliyeti q_2LMq_3 'dür. Bu ithalat, P ülkesinden yapılır; ithalat maliyeti q_2IHq_3 'dür. İthalat, hükümet gelirlerinden LIHM'lik bir kayba yol açmıştır. Gümrük birliğinin net etkisi, JEI ve HFG alanlarının toplamı LIHM alanı ile karşılaştırılarak belirlenmelidir.

Şekilde yer alan q_2q_3 , ticaret sapmasını gösterirken, $q_1q_2+q_3q_4$ ticaret yaratılmasını gösterir. Aynı şekilde, JEI ve HFG alanlarının toplamı ticaret yaratılmasını gösterirken, LIHM ticaret sapmasını göstermektedir.

Viner ve Bye'nin ulaştığı sonuç, Cooper ve Massel tarafından geliştirilmiştir. Onlara göre fiyatın OD'den OC'ye indirilmesi, iki aşamada yapılmalıdır. İlk olarak, tarifeler hem W'de hem de P'de AC seviyesine indirilmelidir. Böylece, birlik fiyatı, üretim ve tüketim ülkelerde aynı olacaktır. İkinci olarak, gümrük birliğinin yeni fiyatı olan OC'den başlaması gerekir. Bu iki adımın etkisi şudur: Ticaret yaratılması sonucunda ortaya çıkan kazanç (JEI+HFG) hâlâ geçerlidir. Buna karşılık, ticaret sapması (LIHM) söz konusu değildir. Bunun nedeni, H ile karşılaşan yeni arz eğrisi BJGU'dur. Bu arz eğrisine göre ithalat, q_2LMq_3 maliyeti ile W ülkesinden gelmeye devam etmektedir. Ayrıca, ticaret yaratılması sonunda ortaya çıkan yeni ithalat ($q_1q_2+q_3q_4$), daha ucuza elde edilecektir. Bu durumda elde edilen kazanç KJIL ve MHGN alanlarının toplamına eşit olacaktır. Cooper ve Massel, tek yanlı tarife indirimi politikasının gümrük birliğine göre daha etkin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

2.6.2. Tüketim Etkisi

Gümrük birliklerinin kurulması sonucu oluşan entegrasyon içindeki üyelerin ekonomik yapılarında bir uygunluk (harmanizasyon) varsa, birleşmenin tüm üyelerin lehine olacağı ve üye ülkeler vatandaşların gelirlerinin artacağı, gelir artışının talebi karşılayacağı ve daha çok tüketime fon aktarılacağı kabul edilmektedir.

Gümrük birliğinin üretim ile ilgili açıklamalar Viner'e aittir. Buna karşılık Viner tüketim etkilerini ihmal etmiştir. Tüketim etkileri ile ilgili incelemeler Meade, Gehrels ve Lipsey tarafından ve birbirlerinden bağımsız olarak gerçekleştirilmiştir.

Gümrük birliğinin kurulmasından sonra birlik üyesi ülkelerdeki nisbi fiyat yapısı değişmektedir. Nispi fiyat yapısında meydana gelen değişimin oluşturduğu etkiler şunlardır (Lipsey, 1957: 40):

- Yapılan üretimin yeri değişmektedir. Viner'in incelemiş olduğu üretim etkisi meydana gelmektedir.
- Tüketim yapısının hacmi ve tüketim kaynakları değişmektedir. Bu da tüketim etkisini oluşturur.

Üretim analizinde “mallar arasında ikame imkanının bulunmadığı” varsayımı çerçevesinde tam-inelastik talep eğrileri geçerli kabul edildiğinden, gümrük birliği öncesi ve sonrasında sabit bir tüketim miktarı söz konusu olmaktadır. Böylece, sadece üretim etkilerinin ortaya çıkabileceği durumlar incelenmiş ve tüketim etkileri dışta bırakılmıştır. Oysa gümrük birliği, mallar-arası ikameye tüketilen mal miktarlarında da değişmeye yol açabilecektir. O kadar ki gümrük birliği sonunda tüketimde etkinlik yeterli düzeyde artmak şartıyla, üretimde etkinlik artışı olmasa ve hatta negatif üretim etkileri ortaya çıkarsa bile, potansiyel refah artabilecektir (Güran, 53).

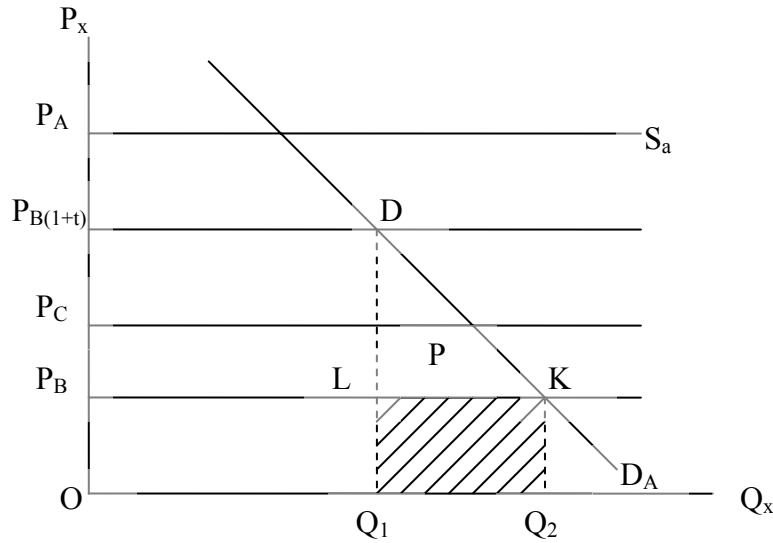
Gümrük birliğinin refah üzerine yaptığı etki, üretim veya tüketimin yeri ile dünya üretiminin maliyeti ve dünya tüketim miktarının fayda seviyesinin bileşimine bağlıdır. Dolayısıyla ticaret yaratıcı etkinin olumlu, ticaret saptırıcı etkinin ise olumsuzdur sonucunu benimsemek doğru değildir (Lipsey, 40-42).

Gümrük birliğinin tüketim etkileri, birlik üyesi ülke mallarını yurtiçi ve yabancı mallar yerine ikamesiyle ilgilidir. Üretim etkilerinde olduğu gibi, tüketimde de olumlu ve olumsuz etkilerden bahsetmek gerek. Tüketici refahının artması durumunda olumlu, azalması durumunda olumsuz tüketim etkisi meydana gelmektedir.

2.6.2.1. Olumlu Tüketim Etkisi

Birlik kurulduktan sonra üye ülkeler arasında yeni ticaret yaratılmış olur. Dolayısıyla tüketiciler açısından mal fiyatlarındaki düşme sonucu olumlu tüketim etkisi meydana gelmektedir.

Yurtiçi mallarla birlik üyesi ülke malları arasındaki ayırımcılığın kaldırılması tüketimde etkinliği iyileştirecektir.

Grafik 2. 5: Olumlu Tüketim Etkisi

Grafik 2-5'te kısmi denge analizi çerçevesinde, üretim etkileri hiç ortaya çıkmadığı halde, sadece olumlu tüketim etkisinin ortaya çıktığı bir durum gösterilmiştir. Grafikte P_A , P_C ve P_B sırasıyla ev sahibi ülke, üye ülke ve üçüncü ülkenin arz eğrilerini göstermektedir. D_A ise A ülkesinin talep doğrultusudur. Talep eğrisi de negatif eğimlidir. Burada A ülkesi ile B ülkesinin gümrük birliği oluşturduklarını ve B ülkesinin malın en etkin üreticisi olduğu varsayılmıştır.

Gümrük birliğinden önce, A ülkesi söz konusu malı $P_B(1+t)$ fiyatından B ülkesinden ithal etmektedir (OQ_1 kadar ithalat = tüketim). Bu fiyat ev sahibi ülkede malın ülke içi fiyatından (P_A) ve üçüncü ülkenin gümrük vergisi eklenmiş mal satış fiyatından $P_C(1+t)$ düşüktür. Dolayısıyla ev sahibi ülkeden bu malın üretimi yapılmamaktadır.

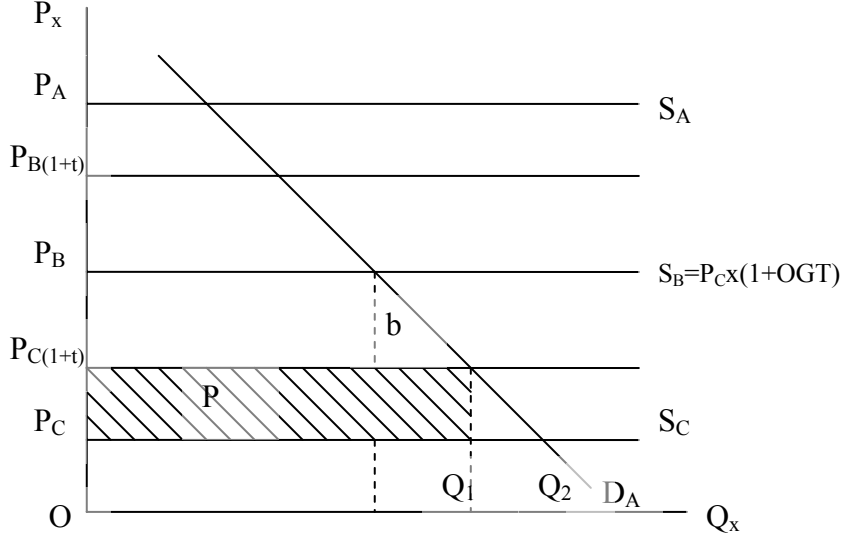
Gümrük birliği kurulmasından sonra, daha düşük bir fiyattan (P_B) ve Q_1-Q_2 kadar daha fazla bir ithalat yine B ülkesinden sağlanacaktır. Burada da anlaşılacağı gibi A ülkesi ile B ülkesi arasındaki ticaret genişlemiştir. Dolayısıyla A ülkesinde malın tüketim miktarı birlik öncesinde $O-Q_1$ kadarken, birlik kurulduktan sonra $O-Q_2$ seviyesine yükselmiştir. Bu genişleme sadece tüketimdeki artıştan kaynaklanmaktadır. Grafik 2-5'te gösterilen DLK üçgeninin alanı malın fiyatının değişmesi sonucu tüketicilerin refahında görülen toplam artışı yansıtmaktadır. Dolayısıyla olumlu tüketim etkisi ortaya çıkmaktadır. Q_1-Q_2 kadarlık malın A ülkesine ithal maliyeti taralı alan (LKQ_1Q_2) kadar iken bu miktardaki mala A ülkesindeki tüketicilerin attıkları değer, belirtilen taralı alandan P alanı kadar daha fazladır. Kısacası P alanı olumlu tüketim etkisini göstermektedir.

Gümrük birliği sürecinde ortaya çıkan görece fiyat değişmelerinin neden olduğu gelir ve tüketim etkilerini dikkate alarak, üretim etkisi yönünden ticaret saptırıcı olan bir gümrük birliğinin, olumlu tüketim etkisi nedeniyle refah artışına sebep olabileceğini ortaya koymaktadır (Lipse, 1960: 496-498).

Benzer şekilde üretim maliyetlerini sabit kabul eden varsayımın terk edilmesi durumunda ise gümrük birliğinin yurtiçi üretim bileşiminde yol açtığı değişim sonucu ortaya çıkan refah etkileri, ticaret saptırıcı etkinin neden olduğu refah kayıplarından daha fazla olabilmektedir (Bhagwati, 1971: 890-895).

2.6.2.2. Olumsuz Tüketim Etkisi

Gümrük birliğinin kurulmasından sonra tüketicilerin fiyatların yükselmesi sonucu tüketimlerinin daha yüksek maliyetli bir duruma gelmesi ve etkinlikten uzaklaşması sonucu birlikte olumsuz tüketim etkisi meydana gelecektir. Tüketiciler yönünde değerlendirildiğinde mal fiyatları gümrük birliği öncesi duruma göre yükselmiştir.

Grafik 2. 6: Olumsuz Tüketim Etkisi

Yukarıdaki Şekil 2.6'da yatay ekseninde malın miktarını (Q_x) dikey ekseninde malın fiyatını (P_x) göstermektedir. Aynı zamanda A, B, C ülkelerinin ara eğrileridir. D_A ise A ülkesinin talep doğrusudur.

Gümrük birliği öncesinden, A ülkesi söz konusu malı maliyeti en düşük olan C ülkesinden ithal etmektedir. C ülkesinde malın ihraç fiyatı P_C , bu malın A ülkesine gümrüklü ithal fiyatı $P_C(1+t)$ 'den daha yüksektir. A ülkesinin, uygulamış olduğu gümrük vergisi nedeniyle sağlamış olduğu gelir miktarı Şekil 2.6'da gösterilen P alanı kadardır.

Gümrük birliğinin kurulmasından sonra, üye ülkelerin uyguladıkları ortak gümrük tarifesi üçüncü ülkeden ithalat yapmayı imkansızlaştırmıştır. Dolayısıyla A ülkesi ithalatı B ülkesinden yapacaktır. Sonuç olarak fiyatların yükselmesiyle mal tüketimi, gümrük birliği öncesindeki Q_2 seviyesinden Q_1 seviyesine gerilemiştir. Bu durumda tüketicilerin refah kaybı b alanı kadardır. Ayrıca ülke gümrük vergisi kazançlarını da kaybetmektedir.

Gümrük birlikleri sonucu ortaya çıkan statik etkilerin ölçülebilmesi maksadıyla üretim ve tüketim etkilerini eş zamanlı olarak inceleyen farklı iki model vardır. Bunlar kısmi denge analizi ve genel denge analizidir.

Gümrük birliklerinin üretim etkilerinin anlamını açıklamaya yönelik ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler olmakla, ülkelerin refah değişimleri de bu etkilerin büyüklükleri karşılaştırılarak bulunmaktadır.

Ticaret yaratıcı etki $>$ ticaret saptırıcı etki olması durumunda birlik üyesi ülkelerin refah düzeyi yükselecektir. Ancak, ticaret yaratıcı etki $<$ ticaret saptırıcı etki olması durumunda birlik üyesi ülkelerin refah düzeyi olumlu olarak değişse de dünyanın refah düzeyi düşmektedir.

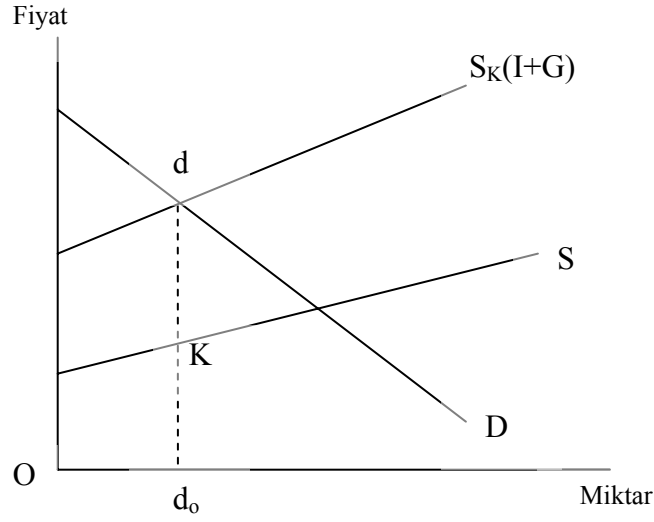
2.6.3. Çeşitli Kısmi Denge Analizleri

Gerek üretim gerekse tüketim etkilerinin aynı anda irdelendiği eş anlı analizler yönünden Harry Johnson ve Peter Robson'un modelleri örnek teşkil etmektedir. Ancak Meade'in analizi de incelenmelidir. Meade analizinde fayda kavramını kullanarak basit bir kısmi denge analizi oluşturmuştur.

Kısmi denge yaklaşımında üretim sektörleri tek tek ele alınmakta ve tüketicilerin kararları sayısal yarar göstergeleri kullanılarak elde edilmektedir.

2.6.3.1. Meade'in Yaklaşımı

Meade, yaklaşımında ikinci en iyi teorisi ile fayda yaklaşımını kullanarak açıklamıştır. Gümrük birliğinin oluşturulmasından sonra daha fazla refah artışı sağlanması için gümrüklerdeki yapılan indirimlerin yavaş yavaş ve düşük oranlarda yapılmasının önemi üzerinde durulmuştur. Gümrüklerde marjinal kesintilerin yapılmasından bahsetmiştir. Gümrük birliği sonucu gümrüklerin sıfırlanması teknik bir zorunluluktur. Bu aşamalı geçiş karşılıklı düzenlemelerle gerçekleşecektir. Lipsey açısından bu düzenlemeler oluşturulduğunda Meade'in analizi kuşkusuz doğrudur (Meade, 1956).

Grafik 2.7: Kısmi Denge Analiziyle Gümrük Vergisi

Yukarıdaki grafik 2-7’de S ev sahibi ülkenin ithal mal arzını, D ise aynı ülkenin ithal mal talebini göstermektedir. Gümrük vergisi arz eğrisini sola kaydırmaktadır. Şekilde görüldüğü gibi gümrük vergisinin uygulanması sonucu S arz eğrisi $S_K(I+G)$ konumunu almaktadır. Bu durumda denge noktası d’dir. Malın talep fiyatı malın arz fiyatından gümrük vergisi kadar farklı olacaktır. Bu durumda gümrük vergisinin dahil edilmesiyle yeni oluşmuş fiyat sonucu malın tüketilmesinden kaynaklanan fayda, üreticilerin faydasından daha yüksektir.

Meade, paranın kullanılması sonucu sağlanan marjinal faydanın gerek üreticiler gerekse tüketiciler yönünden aynı olduğu kabul etmektedir. Malı temin etmek amacıyla bir birim daha fazla harcama yapıldığında, malı ithal eden ülke üretici ülkeden daha fazla bir fayda sağlamıştır. Yukarıdaki grafik 2.7’ye bakıldığında gümrük vergisi oranı % (dk/kd_0) kadardır. Burada arz fiyatı kd_0 ve talep fiyatı dd_0 ’dır. Dolayısıyla marjinal harcamada meydana gelen bir artışın ev sahibi ülkeye sağladığı kazanç dk kadardır. Meade’e göre gümrük birliği üye ülkelerin ticaretinin artması sonucu refah düzeyini yükseltecektir.

Meade'e göre, kısmi denge yaklaşımında toplumun refahı kişilerin tek tek refahlarının toplamı olarak elde edilir (Meade, 1952: 14-17). Bireylerin fayda fonksiyonu aşağıdaki gibi tanımlanabilir.

$$1. U_i = U_i (X_{i1}, \dots, X_{ik}, Z_{ir}, \dots, Z_{is}), \quad i=1, \dots, n$$

Burada X_i 'ler, i 'ninci kişinin satın aldığı Z_{ir} 'ler de aynı kişinin sattığı mal ve hizmetleri göstermektedir. Buna göre,

$$2. Q_{ui} / Q_{xij} > 0 \quad Q_{ui} / Q_{Z_{ir}} < 0$$

Toplumun refahı ise,

$$3. W = \sum U_i \quad ; (i=1, \dots, n)$$

olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla, kişilerin, tek tek, kendi yarar fonksiyonlarını, kendi bütçe sınırları;

$$4. \sum P_{ij} \quad ; (j=1, \dots, k), \quad X_{i\bar{u}} = \sum q_{ir} Z_{ir} \quad (i=1, \dots, n, \quad r=1, \dots, s)$$

İçinde maksimize etmeleri, W 'yide maksimize etmeleri demektir. Yukarıdaki denklem 4'te P_{ij} 'ler, bir birim X_{ij} için tüketicilerin ödediği parayı, q_{ir} 'ler ise bir birim Z_{ir} için ödenen parayı göstermektedir.

Bu maksimizasyon sonunda her birey için aşağıdaki şartlar sağlanmış olacaktır.

$$\begin{aligned} (Q_{ui} / Q_{x_{i1}}) / P_{i1} &= \dots = (Q_{ui} / Q_{x_{ik}}) / P_{ik} \\ &= - (Q_{ui} / Q_{x_{i1}}) / q_{i1} = \dots = - (Q_{ui} / a_{Z_{is}}) / Q_{is} = \lambda_i \end{aligned}$$

Burada $\lambda_i = a_{ui} / a_{yi} = Y_i = \sum P_{ij} X_{ij} = \sum q_{ir} Z_{ir}$ 'dir ($r = 1, \dots, s$).

Yani λ_i , gelirin marjinal faydasından başka bir şey değildir.

2.6.3.2. Johnson'un Gümrük Birliği Teorisine Katkıları ve Kısmi Denge Analizi

Cooper ve Massel'in tek yanlı tarife indirimi açıklamasından sonra gümrük birliği komisine iki ayrı katkı yapılmıştır. İlki, Cooper ve Massel'e aittir. Analize göre farklı hareket eden iki ülkenin birlikte hareket etmeleri durumunda daha fazla kazanç sağlayacaklarını göstermiştir. Diğer analiz, 1965 yılında Johnson tarafından yapılmıştır. Johnson'un analizlerinde özel ve sosyal maliyetler hesaba katılmıştır. Johnson'un analizi dört varsayıma dayanmaktadır (El Agra, 1994: 87):

1. Hükümetler ekonomik olmayan bazı amaçlara ulaşmak için tarifeler kullanırlar.
2. Hükümetlerin giriştikleri bu faaliyetler, özel ve sosyal maliyetleri dengeleme amacı taşır. Bu nedenle, bu faaliyetler rasyonel çabalar olarak kabul edilirler.
3. Hükümet politikası, semenlerin taleplerine göre belirlenmektedir.
4. Ülkeler, sanayi malları üretiminde tercihe sahiptirler

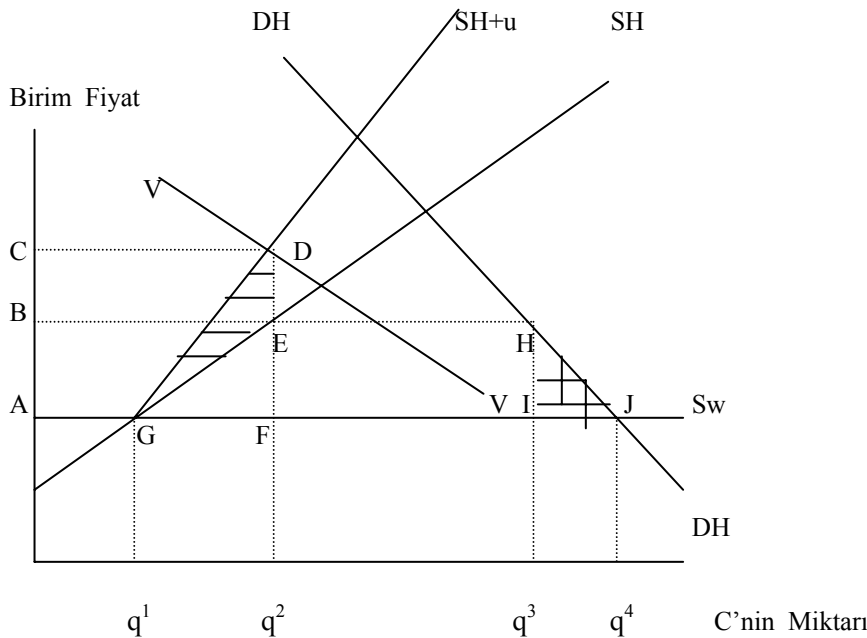
Johnson, bu varsayımlara ilave olarak özel sektör ile kamu sektörünün tüketim malları arasında da ayırım yapmıştır.

Bu varsayımlar, bazı nedenlerle ekonomik birleşmeler teorisi açısından önemlidir. İlk olarak, siyasi partiler arasındaki rekabet, hükümetleri hem özel tüketim malları hem de kamu sektörünün tüketim mallarından alınan tüketici tatminini maksimum kılacak politikalar uygulamaya teşvik edecektir. İkinci olarak, “sanayi malları üretiminde tercih”den kastedilen, tüketicilerin sanayi sektöründeki üretimi ve istihdamı serbest ticaret şartlarının ötesine götürmeyi arzu etmeleridir.

Tarifeler bu politikayı finanse etmenin temel kaynağıdır. Korumacılık, yurtiçi tüketiminden elde edilen marjinal fayda, korunan sanayi üretiminin ilave marjinal maliyetine eşit olana kadar devam edecektir. Korunan sanayi üretiminin ilave marjinal maliyeti, iki unsurdan meydana gelmektedir. Bunlardan birincisi, marjinal üretim maliyetidir. İkincisi ise, özel tüketim maliyetidir. Marjinal üretim maliyeti, yurtiçi

maliyetlerin dünya piyasalarındaki maliyetleri geçmesi durumunda söz konusudur. Basit bir modelde, bu maliyet tarife oranına eşittir. Marjinal özel tüketim maliyeti ise, gümrük tarifesine bağlı olarak tüketimin düşmesi durumunda tüketici artığında meydana gelen azalmadır.

Denge noktasında korunan üretimin özel marjinal maliyeti, sanayi üretiminin marjinal tercih derecesini ölçer. Grafik 2.8 sanayi malları üretiminde tercih göstermek amacıyla düzenlenmiştir. Sw, ele alınan ürünün tüm dünya daki arz eğrisidir. DH, H ülkesindeki talep eğrisi; SH ise, bu ülkedeki arz eğrisidir. SH+u, özel tüketim maliyeti de dahil olmak üzere korunan sanayi üretiminin marjinal özel maliyet eğrisidir. FE, ilave marjinal maliyetin birinci unsurudur. GED veya buna eşit olan IHJ alanı, tarifeden dolayı tüketici fazlasında ortaya çıkan zararı göstermekte ve ilave maliyetin ikinci unsurunu oluşturmaktadır. VV'nin Sw'den uzaklığı, tüketilen sanayi ürünlerinin marjinal değerini gösterir. VV'nin eğimi ise, azalan marjinal faydayı gösterir. Reel gelirim maksimizasyonu, VV'nin SH+u ile kesiştiği noktada gerçekleşir. Kesişme noktasından miktar eksenine indiğimizde, q_2 üretim miktarını elde ederiz.

Grafik 2. 8: Sanayi Üretimi Tercihinde Korumacılık

Bu modeli gümrük birliği analizinde kullanmak için bazı varsayımların değiştirilmesi gerekmektedir. Sanayi üretimi dışındaki üretimle karşılaştırıldığında, sanayi

malları üretiminde hiçbir ülkenin monopol ya da monopson gücüne sahip olmadığını düşünelim. Ayrıca, ihracata herhangi bir teşvik verilmediğini de kabul edelim. Bu durumda, bir sanayi ürününün farklı türlerinin bulunduğu kabul edilmektedir.

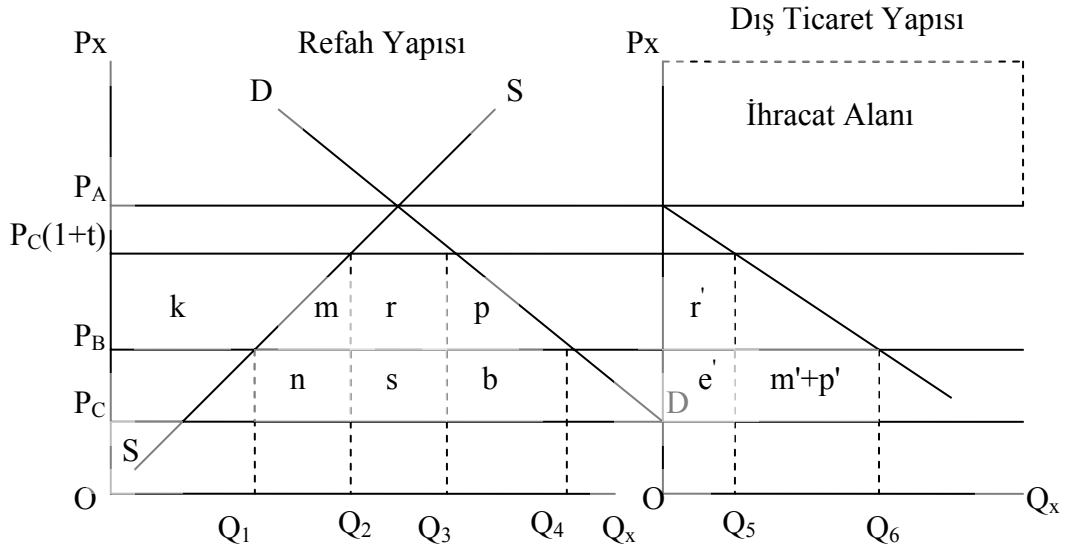
Sanayi ürünlerinin çeşitli olması, ülkelerin aynı üründe hem ihracatçı hem de ithalatçı olmalarına yol açmaktadır. Bu durum, “sanayi ürünü tercihi” ile birleştiğinde her ülkenin korumacı olmasına yol açacaktır. Bir ülke sanayi ürünü tercihini ithalata rakip endüstrileri koruyarak arttırabilir. Böylece, denge koşulu ($VV=SH+u$) aynı kalır. Bununla beraber, $SH+u$ iki açıdan farklıdır. İlk olarak, ithalata rakip sektörlerin korunması, hem sanayi hem de sanayi dışı üretimin ihracatını azaltacaktır. Dolayısıyla, toplam sanayi üretimini bir birim arttırmak için korunan sektörlerdeki üretimi bir birimden daha fazla arttırmak gerekecektir. Bunun nedeni, sanayi ihracatında ortaya çıkan azalmayı telafi edebilmektir. İkinci olarak, ithalata rakip endüstrilerin korunması, üretim maliyetini arttırarak endüstriyel ihracatı azaltır. Bu etki ne kadar güçlü olursa, endüstriyel etkinin ilave marjinal maliyeti o kadar yüksek olacaktır. Sanayi sektörü sanayi dışı sektörle karşılaştırıldığında ne kadar büyük olursa, marjinal ilave maliyet o kadar fazla olacaktır. Ayrıca, korunun sanayi sektörü ihracat yapan sanayi sektörüne göre ne kadar büyük olursa, ilave marjinal maliyet o kadar fazla olacaktır.

Johnson sanayi üretimi tercihi ile ilgili analizinin sonuçlarını şu şekilde özetlemiştir:

1. Ticaret yaratılması ve ticaret sapmasının her ikisi de gümrük birliği ortaklarının kazanç elde etmelerine yol açar.
2. Bazı durumlarda ticaret sapması ticaret yaratılmasına tercih edilebilir. Örneğin tercihlere önem verilen bir ülkede yurtiçi endüstriyel üretimin kısılması gerekmediğinden ticaret sapması tercih edilebilir.
3. Ticaret yaratılması ve ticaret sapması, ölçek ekonomileri nedeniyle etkinliğin artmasına yol açabilir.

Johnson'un modelinde birlik ülkeleri küçük ülkelerdir. Dolayısıyla ticaret hadleri etkileri ihmal edilmiştir. Sadece gümrük birliğinin refah üzerindeki etkileri incelenmektedir.

Grafik 2. 9: Kısmi Denge Analiziyle Refah Etkisi

Grafikte dikey ekseninde malın fiyatı (P_x) yatay ekseninde ise malın miktarı (Q_x) gösterilmektedir.

Ev sahibi ülke A gümrük birliği öncesi gümrük vergisi uygulamaktadır. Bu oran $P_C(1+t)-P_C$ kadardır. Dolayısıyla B ülkesinden ithalat yapılmamaktadır. C'nin birim maliyetlerinin düşük olması sonucu, mal $P_C(1+t)$ fiyatından C ülkesinden ithal edilmektedir. Bu belirtilen fiyat seviyesinde A ülkesinde tüketilen miktar OQ_3 kadardır. Tüketilen bu miktarın OQ_2 kadarı yurtiçinde üretilmektedir. Q_2Q_3 kadar miktar C ülkesinden ithal edilmektedir (üçüncü ülkelerden). Bu ithalattan A ülkesi $r+s$ alanı kadar b gümrük geliri sağlamaktadır.

Gümrük birliği sonrasında A ülkesinde fiyat düzeyi değişmektedir. Birlik içerisinde gümrük vergilerinin kaldırılması sonucunda iki ülke arasında fiyat seviyesi P_B olmuştur. Birlik üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulaması nedeniyle bu ülkelerden yapılan ticaret durmuştur. Gümrük birliğinin kurulmasından sonra üretim yapısı değişmiştir. Dolayısıyla ticaret yaratıcı etki ortaya çıkmıştır. Birlik içindeki üretim B ülkesine kaymıştır.

A ülkesi ile üçüncü ülkeye olan ticaretin durmasıyla ticaret saptırıcı etki ortaya çıkmaktadır. A ve B ülkelerinin gümrük birliği kurmaları sonucu üçüncü ülkelere de ortak gümrük vergilerinin uygulanması nedeniyle ithalatın üretimin daha etkin yapıldığı üçüncü ülkeden birlik üyesine kaymıştır. Dolayısıyla da dünya da maliyet yükselmekte ve ticaret saptırıcı etki meydana gelmektedir. Ülke içindeki fiyatlara bağlı olarak üretimin azalması nedeniyle üreticiler gelir kaybına uğrayacaklardır. Dolayısıyla üretici refahı azalacaktır. Grafik 2-8'e bakıldığında malın tüketimi OQ_4 ve üretimi ise OQ_1 kadar olacaktır. Aradaki Q_1Q_4 kadar miktar ise B ülkesinden ithal edilecektir. Üreticilerin refah düzeyindeki düşme üreticilerden tüketicilere doğru bir gelir transferi şeklinde olmaktadır. Bu alan k kadardır.

Tüketicilerin refah düzeyine bakıldığında, tüketim yapısı değişmektedir. Tüketicilerin refah seviyesi birlik sonrasında fiyatların düşmesi sonucu yükselmektedir. Grafiğe bakıldığında tüketici refah artışı $k + m + r + p$ alanı kadardır.

Gümrük birliği sonrasında devlet gümrük vergisi getirilerini kaybetmektedir. Devletin gümrük vergisindeki kaybı $r + s$ alanının toplamına eşittir. Fakat grafikte görülen r alanı, gümrük vergisi gelirlerinin tüketiciler lehine azalmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla r alanı ülke açısından net bir gelir kaybı olmamaktadır.

Gümrük birliği sonucu ortaya çıkan net kazanç, üretim maliyetlerinin kısılması sonucu olumlu üretim etkisi alanı m ile, tüketicilerin refah seviyesindeki yükselişi gösteren ve olumlu tüketim etkisi alan p 'nin toplamından refah kaybını gösteren s alanının çıkarılması sonucu elde edilir. Bunun sonucunda m ve p alanlarının toplamı s alanından büyükse net refah artışı meydana gelmektedir. Toplam gümrük gelirlerinden ($r + s$), tüketici lehine dağılımı gösteren r alanının çıkarılması sonucu ortaya çıkan s alanı refah kaybını göstermektedir.

Sağdaki II. grafiğe bakıldığında A ülkesin ithalat ve ihracat durumunu göstermektedir. Gümrük birliği sonucu A ülkesindeki fiyatların $P_C(1+t)$ 'den P_B seviyesine düşmesi sonucu tüketim artışıyla $r' + m' + p'$ alanı kadar refah düzeyi yükselmiştir. Bu refah düzeyi tüketicilerin refahlarındaki artıştan üreticilerin uğradıkları kayıp düşüldükten sonra ortaya çıkmaktadır. Gümrük gelirlerinin kaybedilmesi sonucu uğranılan kazanç

kayı $r' + e'$ alanı kadardır. Ülkenin refah düzeyinde görülen net artış $m' + p'$ ile e' 'nin alanlarının karşılaştırılması sonucu bulunur.

2.6.4. S. M. Suranoviç'in Statik Etki Yaklaşımı

Suranoviç, statik etkileri ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı olarak ikiye ayırmaktadır. Şimdi bu etkileri inceleyelim:

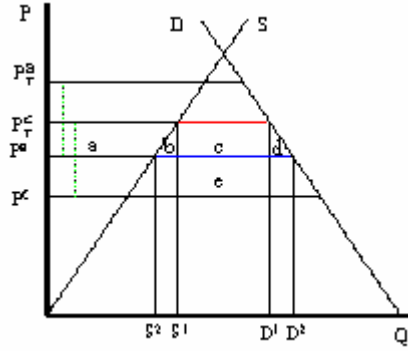
2.6.4.1. Ticari Saptırıcı Etki

Genel olarak ticari saptırıcı etki, gümrük birliğinin kurulmasıyla en verimli ülkenin birlik dışında kalması ve birlik ülkelerinin en verimli ülkeden ithalatlarını sona erdirmeleri dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Gümrük birliklerinin veya ekonomik birleşmelerin, belirgin olarak ortaya çıkan ilk etkisi, karşılıklı olarak gümrük vergileri ve eş etkili vergiler ile tarife dışı engellerin kaldırılması nedeniyle ithalat üzerinde meydana gelmektedir. Çünkü, üçüncü ülkelerden yapılmakta olan ithalata olan talep, gümrük birliğine dahil olan ülkelerin mallarına karşı, gümrük vergisinin kaldırılması nedeniyle daha avantajlı hale gelen birliğe dahil ülkelere doğru ve hatta daha pahalı mala kaymaktadır. Bu, gümrük birliklerinin arzu edilmeyen ama kaçınılmaz olarak meydana gelen ticaret saptırıcı etkisidir. Böylece ithalat en verimli ülkeden birliğe üye daha az verimli ülkelere kaymış olur. Bu durumda kaynakların verimliliği göreceli biçimde azalmış olacaktır. Dolayısıyla da refah düzeyi olumsuz yönde gelişecektir (Suronovic, 04.11.1998).

Gümrük birliğinin kurulmasından sonra kaynakların dağılımı etkisi ortaya çıkacaktır. Bu etkinin oluşmasında üyeliğe girecek olan ülkelerin gümrük birliği sonrasında, birlik içerisinde pek çok ürünler uyguladıkları koruma oranlarının ortada kalkması sonucu gerçekleşecektir (Robson,1984: 12). J. Viner, gümrük birliğinin kaynak dağılımı etkisini üretim yönünde incelemiştir. Şu şekilde ifade etmektedir:

Eğer söz konusu ticari mallar birliğe üye ve üye olacak ülkelerde üretilmiyorsa gümrük birliği kurulduktan sonra kaynak dağılımı etkisi yaşanmayacaktır. Söz konusu ticari mallar gerek üye ülkelere gerekse üye olacak ülkelere sadece tek ülkede etkin

olmayan bir şekilde üretiliyorsa, birlik oluşturulduktan sonra kaynak dağılımı etkisi yaşanacaktır. Bu durumda üçüncü ülkeye oranla daha yüksek maliyette ve daha az verimlilikle üretim yapan üye ülke pazara tek başına hakim olacaktır.

Grafik 2.10: Ticari Saptırıcı Etki

Gümrük birliği oluşturulmadan önce üye ülkelerde etkin olmayan bir şekilde üretim yapılıyorsa, birlik oluşturulduktan sonra en etkin üretim yapan üye ülke pazara hakim olacaktır.

Bazı durumlarda ticari saptırıcı etki, bir ülkenin ulusal refahını azaltacaktır. Fakat bazı durumlarda bu saptırıcıya rağmen ülkenin refahı artabilir. Burada her iki durumu da ifade edeceğiz. Yandaki diyagram serbest ticaret bölgesine katılan ülkeye ticari saptırmanın zarar verdiği durumu göstermektedir. Grafik 2-10, A ülkesi için arz ve talep eğrilerini göstermektedir. P^B ve P^C , ürünün sırasıyla B ve C ülkelerinden gelen serbest ticaret arz fiyatlarını göstermektedir. Burada C ülkesi, ürünü B ülkesinden daha düşük bir fiyata sağlama yeteneğine sahip olarak varsaymaktadır (Bunun mümkün olması için, B ülkesinin C ülkesinden alınacak ürünlere özel bir gümrük vergisi uygulaması ya da özel kısıtlamalar getirmesi gerekir, aksi taktirde B ülkesinin bütün pazarı C ülkesi tarafından sağlanırdı).

A ülkesinin hem B hem de C ülkesinden yapılacak ithalat için uygulanan özel bir gümrük vergisi ($t^a = t^c = t^*$) olduğunu varsayıyoruz. Bu tarife, iç pazar fiyatlarını sırasıyla P_T^c ve P_T^a ye yükseltmektedir. Tarifenin büyüklüğü diyagramda yeşil noktalı çizgilerle gösterilmiştir. Bu da $t^* = P_T^c - P^c = P_T^a - P^a$ yi gösterir.

Tarifeye göre ürün C ülkesinden daha ucuza temin edildiğinden A ülkesi ithalatı C ülkesinden yapacak ve C ülkesi B ülkesiyle öncelikli ticaret yapmayacaktır. İthalat kırmızı çizgiyle belirtilen D^1-S^1 mesafesiyle verilmiştir. Öncelikli gümrük vergisi geliri $(c+e)$ alanıyla verilmiştir, gümrük vergisi geliri ithal edilen miktarı belirler.

Daha sonra, A ve B ülkelerinin bir serbest ticaret bölgesi oluşturduğunu ve A ülkesinin, B ülkesinden ithalatı durdurduğunu varsayalım. B ve C ülkelerinden alınan ürünlerin iç piyasa fiyatları şimdi sırasıyla P^c ve P_1^a 'dır. $P^c < P_1^a$ olduğundan A ülkesi, serbest ticaret bölgesinin oluşumundan sonra bütün ürünleri B ülkesinden ithal edecek ve C ülkesinden hiçbir şey ithal etmeyecektir. Mavi çizgiyle gösterildiği gibi, daha düşük iç pazar fiyatı P^c durumunda ithalat D^2-S^2 ye yükselecektir. Ayrıca gümrük vergisiyle korunmamış (yani serbest ticaret) fiyattan dolayı C ülkesindeki fiyat B ülkesindeki fiyattan daha düşüktür. Dolayısıyla ithalat, daha etkili bir üretici olan C ülkesinden daha az etkin B ülkesine yönlendirildiği söylenebilir. Refah etkileri aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 2. 3: Serbest Ticaret Bölgesi Ticari Saptırıcı Örneğinin Refah Etkileri

	A Ülkesi
Tüketici Kazancı	$+(a + b + c + d)$
Üretici Kazancı	$-a$
Ülke Geliri	$-(c + e)$
Ulusal Refah	$+(b + c) - e$

Kaynak: Suranovic, All Rights Reserved, Last Updated, On 04.11.1998.

Gümrük birliğinin gerçekleşmesi sonucu ürünü ithal eden ülkenin tüketicileri serbest ticaret bölgesinden (birlik içerisinde) kazançlı çıkmaktadır. Hem ithal hem de iç piyasada üretilen ürünün fiyatındaki düşüş tüketicinin kazancını artırmaktadır. Tüketici kazancının değişimindeki büyüklüğün nasıl gösterildiğini görmek için yukarıdaki tabloyu inceleyiniz.

- Ürünü ithalat yapan ülkedeki tüketicileri serbest ticaret bölgesinden kazançlı çıkmaktadır. Hem ithal hem de iç piyasada üretilen ürünün fiyatındaki düşüş tüketicinin kazancını artırmaktadır. Tüketici kazancının değişimindeki büyüklü görmek için Grafik 2.10'a bakınız.

Yukarıdaki diyagram, gümrük birliğinin ulusal refahta azalmaya yol açtığı bir örneği göstermektedir. Görüldüğü gibi e bölgesinin a ve b alanının toplamından daha büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda ticari saptırıcı etki nedeniyle serbest ticaret bölgesi (gümrük birliği) ulusal refahta azalmaya yol açacaktır. Bununla birlikte, şartlar farklı olsaydı, ulusal refah düzeyindeki değişiklik olumlu olabilirdi. Grafik 2.11, Grafik 2.10'da şu noktada ayrılmaktadır:

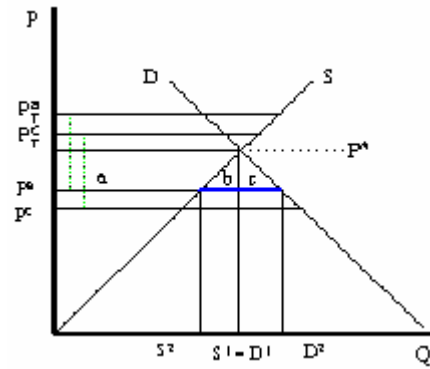
B ülkesi tarafından teklif edilen serbest ticaret ürün fiyatı (P^B) daha düşüktür ve C ülkesinin serbest ticaret ürün fiyatına (P^C) daha yakındır. Serbest ticaret bölgesi öncesi ve sonrası dengesini ele alan yukarıdaki tanımlama aynı kalmakta ve ticari yönlendirme hala ortaya çıkmaktadır. Ulusal refah yön olarak aynı kalmakta ancak büyüklük olarak değişmektedir. Şimdi tüketici kazanımı daha büyüktür. Ayrıca net ulusal refah etkisi ($b + d - e$) açıkça olumlu görünmektedir. Bu gösteriyor ki bazı durumlarda ticari saptırıcı etkinin neden olduğu serbest ticaret bölgesi (gümrük birliği) olumlu ulusal refah etkisi yaratabilmektedir. Yani, ticari saptırıcı etki refah düşürücü olabilir ama mutlaka öyle değildir.

Genel olarak, serbest ticaret bölgesi ortağı ile dünyanın geri kalanı arasındaki çarpıtılmamış fiyatlar arasındaki fark büyüdükçe ticari saptırıcı etkinin ulusal refahı düşürme olasılığı daha fazla olacaktır.

2.6.4.2. Ticaret Yaratıcı Etki

Genel olarak ticari yatırım, serbest ticaret bölgesinin oluşturulmasıyla olan, aksi taktirde varolmayan ticaret anlamına gelir. Sonuç olarak, arz daha etkin üreticiden gelir. Her türlü şartlarda ticari yatırım bir ülkenin ulusal refahını yükseltecektir. Yandaki diyagram bir ticari yatırım örneğini göstermektedir. Grafik, A ülkesi için arz ve talep eğrilerini göstermektedir. P^B ve P^C sırayla B ve C ülkelerinden gelen serbest ticaret ürün fiyatlarını sembolize etmektedir. C ülkesinin, ürünü B ülkesinden daha düşük bir fiyata temin edebildiği varsayılmaktadır. (Not: Bunun mümkün olabilmesi için B ülkesinin C ülkesinden yapılan ithalata gümrük vergisi uygulaması veya başka kısıtlamalar getirilmesi gerekmektedir, aksi taktirde B ülkesinin pazarının tamamı C ülkesinden karşılanırdı.)

Biz A ülkesinin hem B hem de C ülkesinden yapılan ithalatlara önceden belirlenmiş bir gümrük vergisi $t^c = t^a = t^*$ uyguladığını varsayıyoruz. Bu vergi sırasıyla P_T^c ve P_T^a için iç pazar ürün fiyatlarını arttırmaktadır. $t^* = P_T^c - P^c = P_T^a - P^a$ 'yi gösteren gümrük vergisinin ölçüğü diyagramda yeşil noktalı çizgilerle gösterilmiştir. A ülkesinde gümrük vergiler sayesinde korunan iç piyasa fiyatları, diyagramda P^a olarak gösterilmiştir, gümrük vergileriyle belirlenen P^c ve P^a 'den daha düşüktür ve ürün ithal edilemez. Bunun yerine A ülkesi kendi iç talebini D^1-S^1 de temin eder. Bu durumda orijinal gümrük vergileri (yasaklayıcı veya) kısıtlayıcıdır.

Grafik 2. 12: Tüketici kazancının büyüklüğü

Şimdi A ve B ülkelerinin bir gümrük birliği oluşturduklarını ve A ülkesinin B ülkesinden yapılan ithalata uygulanan gümrük vergisini kaldırdığını varsayalım. Bu durumda $t^B = 0$ olur fakat t^C , t^* 'de kalır. B ve C ülkelerinden alınan ürünlerin fiyatları şimdi sırayla P^c ve P_T^a 'dir. $P^B < P^A$ olduğundan, serbest ticaret bölgesinin oluşturulmasından sonra A ülkesi ürünü B ülkesinden ithal edilecektir. Daha düşük iç pazar fiyatlarında (P^B) ithalat mavi çizgi mesafesine ya da D^2S^2 'ye yükselecektir. Şimdi serbest ticaret bölgesi sayesinde ticaret gerçekleştiği ve öncesinde de var Grafik olmadığı için ticaret yaratılmıştır denir. Refah etkenleri aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 2. 4: Serbest Ticaret Bölgesi Ticari Yaratıcı Örneğinin Refah Etkileri

	A Ülkesi
Tüketici Kazancı	$+(a + b + c)$
Üretici Kazancı	$-a$
Ülke Geliri	0
Ulusal Refah	$+(b + c)$

Kaynak: Suronovic, All Rights Reserved, Last Updated, On 04.11.1998

- Ürünü ithal eden ülkedeki tüketiciler gümrük birliğinden kârlı çıkmaktadırlar. İthal edilen ve iç piyasadan temin edilen aynı ürünün fiyatının düşmesi pazarda tüketici kazancını artırmaktadır. Tüketici kazancının büyüklüğünü görmek için grafik 2. 12 'ye bakınız.
- İthalat yapan ülkedeki üreticiler serbest ticaret bölgesinden dolayı zarara uğramaktadırlar. İç piyasada ürün fiyatının düşmesi üretici kazancının azalmasına neden olmaktadır. Fiyatlardaki bu düşüş varolan firmaların üretimlerinin azalmasına (ve muhtemelen bazı firmaların kapanmasına), istihdamın azalmasına ve kâr azalmasına ve/veya önceden belirlenen maliyetlerin ödenmesinde güçlüklerle yol açmaktadır. Üretici kazancındaki değişimin büyüklüğünü görmek için grafik 2.12'ye bakınız.
- Gümrük vergileri engelleyici olduğundan ve ürün dışarıdan ithal edilmediğinden gümrük vergisi geliri yoktu. Bundan dolayı serbest ticaret bölgesi gelir kaybına neden olmamaktadır.
- Refah etkenlerinin ülkeye toplam etkisi tüketici ve üreticilerin kazanç ve kayıplarının hesaplanmasıyla bulunmaktadır. Net etken iki pozitif elementten oluşur: Pozitif bir üretim etkeni kazanımı (b) ve pozitif tüketim etkeni kazanımı (c)'dir. Bu demektir ki, gümrük birliği oluşturulduğunda ticari yaratıcı etki artarsa, net ulusal refah artışıyla sonuçlanacaktır. Ulusal refah artışıdaki değişimin boyutunu görmek için grafik 2. 12'ye bakınız.

2.6. 5. Genel Denge Yaklaşımı

Genel denge yaklaşımında bir ekonominin tamamının durumu incelenmektedir. Dolayısıyla üretilen malların tamamının arz ve talep yapıları dikkate alınmaktadır. Bir ülkede gümrük vergilerinin konması ya da kaldırılması yalnız ithal mallar yönünden değil tüm malların fiyatları yönünden de etkili olacaktır. Lipsey genel denge analizi ile ilgili sistematik bir çalışma yapmıştır. Lipsey, serbest ticaretin en iyi durum olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla da ikinci en iyi teorisini destekler yönde açıklamalarda

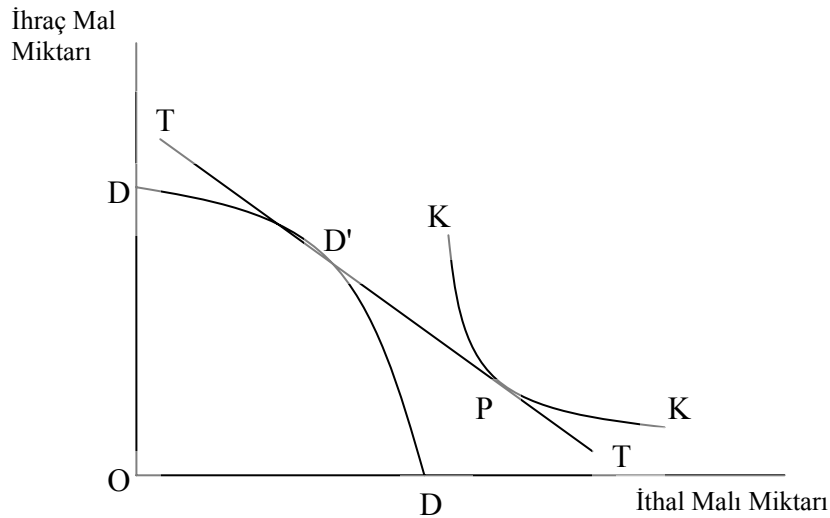
bulunmaktadır. Lipsey yaklaşımında, ölçeğe göre artan getirinin bulunmadığı ve ticaret hadlerinin değişmediğini kabul etmektedir (Lipsey, 1975).

Tablo 2. 5: Optimizasyon Şartları

Fiyat Durumu	Serbest Ticaret	Ad-Valorem Vergi	A Ülkesinin B Ülkesiyle Yaptığı Gümrük Birliği
A'nın B'ye Göre	$P_{Ad} / P_{Bd} = P_{Ai} / P_{Bi}$	$P_{Ad} / P_{Bd} < P_{Ai} / P_{Bi}$	$P_{Ad} / P_{Bd} = P_{Ai} / P_{Bi}$
A'nın C'ye Göre	$P_{Ad} / P_{Cd} = P_{Ai} / P_{Ci}$	$P_{Ad} / P_{Cd} < P_{Ai} / P_{Ci}$	$P_{Ad} / P_{Cd} = P_{Ai} / P_{Ci}$
B'nin C'ye Göre	$P_{Bd} / P_{Cd} = P_{Bi} / P_{Ci}$	$P_{Bd} / P_{Cd} = P_{Bi} / P_{Ci}$	$P_{Bd} / P_{Cd} = P_{Bi} / P_{Ci}$

Kaynak: Lipsey, The Theory of Union, A General Survey, *Economic Journal*, NO: 279, 1960: 503.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında A, B ve C sırasıyla, ev sahibi ülkelerden üretilen mal, üye ülkeden ve üçüncü dünya ülkesinden ithal edilen malları ifade etmektedir. d ülke içi, i ise dünya fiyatlarını göstermektedir. Sadece serbest ticaret koşullarında optimum koşullar oluşmaktadır. Serbest ticaret durumunda dünya fiyatları bütün ülkeler için aynıdır. Ev sahibi ülkenin ithal mallarına gümrük vergisini koymasıyla eşitsizlik meydana gelmektedir. Dolayısıyla, yurt içindeki fiyatlar, dünya fiyatlarını aşmaktadır. Tabloda görüldüğü gibi taralı alanlarda gümrük birliği sonrası optimum koşullar bozulmaktadır. Bu durumda gümrük birliği oluşması sonucu, iki ülke arasında serbest ticaret koşulları sağlanmaktadır. Ancak üçüncü ülke ile birlik üyeleri arasında optimum koşul bozulmaktadır. Bu durum aşağıdaki şekilde görülmektedir.

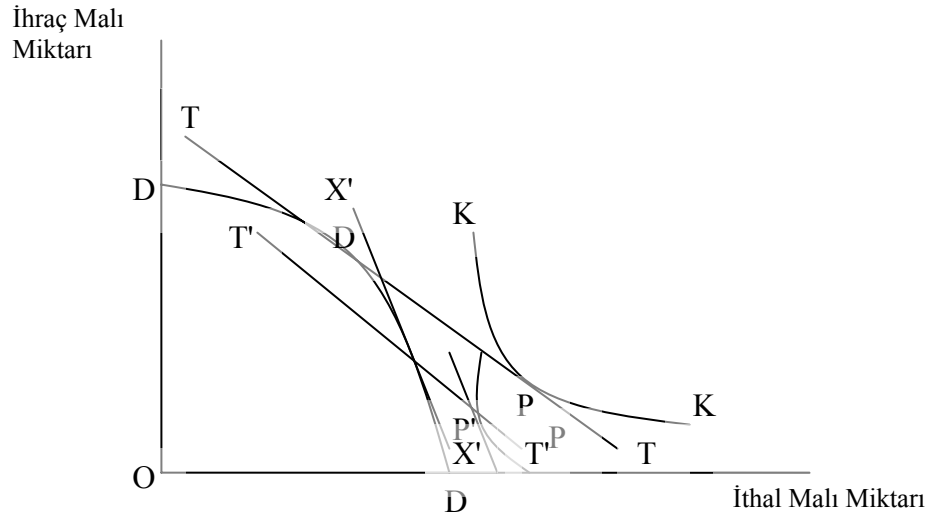
Grafik 2. 13: Serbest Ticarete Optimum Koşul

Yukarıdaki grafikte DD üretim olanakları eğrisini, TT dış fiyat doğrusunu ve KK ise, toplumsal kayıtsızlık eğrisini göstermektedir. Serbest ticaret durumunda marjinal denge koşulları sağlanacaktır. Bu optimum şartların incelenmesi gümrük birliği sonrasında ikinci en iyi teorisinin uygulanmasının nedenlerini de ortaya koymaktadır. Şekil üretim yönünde belirtilen marjinal dönüşüm arza (MRT), tüketim yapısını gösteren marjinal ikame oranına (MRS) eşittir. Dış fiyat doğrusunun eğimi de iki marjinal orana eşittir. Yurt içi üretim, DD dönüşüm eğrisi ile dış fiyat doğrusunun (TT) teğet olduğu D' noktasında sağlanmaktadır. Tüketim seviyesine bakıldığında, grafikte görüldüğü gibi KK toplumsal kayıtsızlık eğrisi ile dış fiyat eğrisinin (TT) teğet olduğu P noktasında gerçekleşmektedir. Serbest ticaretin gerçekleşmesi sonucunda, ithal malları üzerinde gümrük vergileri uygulanmayacaktır. Dolayısıyla, malın yurtiçi fiyatı uluslararası fiyata eşit olacaktır. Bunun sonucunda ise Tablo 2. 3'te belirtilen optimum koşul gerçekleşmektedir.

Her iki ülkeye de ad-valerom vergi konulduğunda, malın A (ev sahibi ülke) ülkesindeki iç fiyat oranları oluşan dünya fiyatlardan sapma göstererek nispi olarak ucuzlamaktadır. Bu durumda mal ithalatı yapılmamaktadır. A ve B ülkeleri gümrük birliği sonrası aralarındaki vergilerin kalkması nedeniyle ülkelerin nispi fiyat düzeyleri eşitlenecek ve optimum koşul tekrar sağlanacaktır. Buna karşılık gümrük birliği ülkeleri C ülkesinden ithalat yapamayacaktır.

2.6.5.1. Ticaret Yaratıcı Gümrük Birliği Durumunda Optimum Koşul

3x2 modelinin oluşturduğu sonuçlardan farklı olarak, ticaret yaratıcı gümrük birliği dışında da ülke refahı serbest ticaret durumuna göre düşebilecektir.

Grafik 2.14: Ticaret Yararlı Etki Durumunda Optimum Koşul

Ticaret yararlı gümrük birliği olmasına rağmen ülke optimum olmayan bir koşula geçmiştir. Gümrük birliği sonucu ortak gümrük tarifelerinin uygulanmasıyla birlikte malın yurt içi fiyatı yükselecektir. Mal tüketimi ithalata rakip olan ülke içi mala yönelecektir. Yurt içi üreticiler ortak gümrük tarifesi sebebiyle rekabet gücü kazanıp ithalata rakip mal üretimini artırırlar. Üretim D' düzeyinde gerçekleştirilmektedir. Yurt içi fiyatların yükselmesi sonucu, tüketicilerin refah seviyeleri düşmüştür. Dolayısıyla malların tüketimi de azalmıştır.

Ülkenin küçük olması varsayımı nedeniyle dış ticaret ve dış fiyat doğrusu değişmemiştir. Uluslararası serbest ticaret yine aynı fiyat düzeyinde gerçekleşmektedir. Ancak yurt içi fiyatlar gümrüklerden dolayı dünya fiyatlarından (dış fiyatlardan) saptmıştır. Grafik 2.13'te görüldüğü gibi yurt içi fiyat dış fiyat doğrusuna göre daha diktir. Bunun anlamı, ithal malı fiyatının diğer mala göre yükseldiğini ifade etmektedir. Tüketim miktarı, P ile gösterilen düzeye düşmüştür. Yeni denge noktalarında marjinal dönüşüm oranı (MRT) ve marjinal ikame oranı (MRS) birbirine eşittir. Bu oranları belirleyen iç fiyat doğrusunun üretim olanakları eğrisine teğet olduğu noktadaki iç fiyat doğrusunun eğimidir.

Dış fiyat doğrusu üretim ve tüketim değerleri noktalarından geçmektedir. Ancak bu noktalara teğet değildir. Bu noktaları kesmektedir. Optimum koşul için gerekli olan MRT ve MRS eşitliği gerçekleşmiş fakat dış fiyat doğrusunun eğimi bu iki değerden

sapmıştır. Ortak gümrük tarifesinin uygulanması sonucu tüm optimum koşul sağlanamamaktadır. Dolayısıyla ülke refahı serbest ticaret durumuna göre düşmektedir.

Ortak gümrük tarifesinin kaldırılması söz konusu değilse, yani birinci en iyi koşul gerçekleştirilemiyorsa, ortak gümrük tarifesi üzerinde yapılacak küçük ayarlamalarla refah düzeyinin yükseltilmesine çalışılacaktır. Dolayısıyla ikinci en iyi teorisi uygulama alanı bulacaktır. Gümrük birliği sonucu, birlik içinde uygulanan gümrüklerin kaldırılması ve ortak gümrük tarifesinin uygulanması nedeniyle ev sahibi ülkede nisbi fiyat yapısı değişmektedir. Bu değişme iki önemli etkiyi ortaya çıkarmaktadır (Lipsey,1957: September, 40).

- i. Viner'in incelediği malın üretim yerinin değişmesi, yani üretim etkisi.
- ii. Malım tüketim yapısında oluşan değişimler, yani tüketim etkisi.

Dünya üretim düzeyinin sabit olarak varsayıldığı durumda gümrük birliğinin gerçekleşmesi sonucunda, hiçbir üretim etkisi yaşanmasa dahi mal fiyatlarında görülen nispi değişmeler tüketim yapısını etkileyecektir. Modelde konu olan ülkeler dünya fiyat yapısını etkilemeyecek küçük ülkeler olarak kabul edilmektedir. Gümrük birliği öncesinde A ülkesi sadece C'den mal ithal etmektedir. birlik sonrası ise, B ülkesine uygulanan gümrük vergilerinin kaldırılması sonucu, ticaret üçüncü ülkeden (C ilkesi) bu ülkeye yönelmiş ve ticaret saptırıcı etki ortaya çıkmıştır.

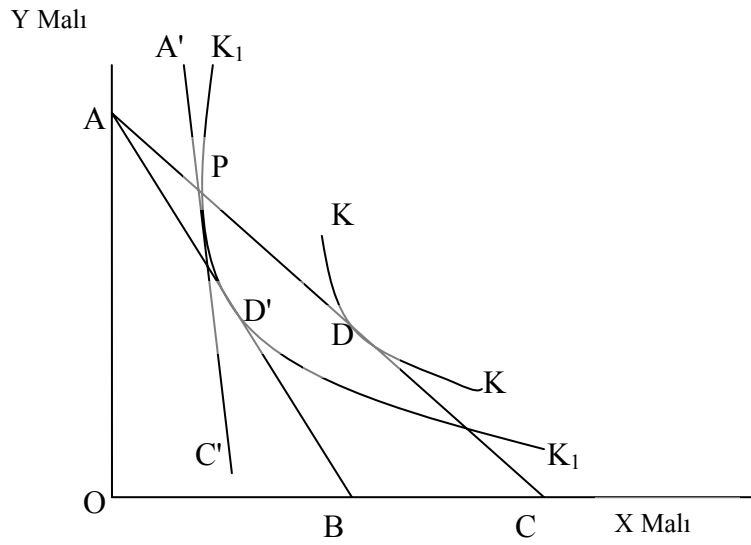
Ev sahibi ülkede refah düzeyinin değişmesinde iki farklı neden etkili olacaktır.

- i. Ev sahibi ülkenin ithal malı fiyatının yükselmesi ile birlikte aynı miktar ithal malına karşılık daha fazla ihracat yapma zorunluluğu sonucunda tüketimin birim maliyeti düşük olan C ülkesinden B ülkesine kaymasıyla uğranılan kayıp.
- ii. Gümrük birliği sonrası, yurt içi fiyatlarda birlik fiyatlarının aynı dizeye gelmesi sebebiyle tüketicilerin karşılaştıkları fiyatların düşmesi, tüketici refahında bu fiyat düşmesine bağlı olarak oluşacak artış.

Lipseý'e göre, geleneksel teörinin aksine; ticaret yaratıcı etki mutlak refahı artırıcı, ticaret saptırıcı etki ise mutlak refahı düşürücü değildir (Millan & Cann, 1981: 693-699).

2.6.5.2. Lipsey'in Genel Denge Analizi

Lipseý modelinde, üretim ve tüketim etkisini eş anlı olarak göstermektedir.

Grafik 2. 15: Lipsey Modelinde Refah Etkisi

Yukarıdaki grafikte ev sahibi ülkenin toplumsal kayıtsızlık eğrilerini K_1K_1 ve KK göstermektedir. Bu eğriler ithalat ve ihracat mallarına olan talep yapısını ifade etmektedir. Gümrük birliği karşılaştırmalı fiyat yapısını değiştirmektedir. Birliğe üye olan ülkeden ithal edilen mal fiyatı, birlik dışında alınan malın fiyatına göre düşmektedir. Birlik sonrası, birlik üyesi ülkeden yapılan ithalatın payı artacaktır. Dolayısıyla birlik içinde tüketim artmış olacaktır. Buna karşılık üçüncü ülkeden ithal edilen malın payı azalacaktır. Lipsey'e göre bu durum tüketimde ikame etkisidir.

Gümrük birliği öncesi; serbest ticaret durumunda, ev sahibi ülke yönünde gümrük vergisi uygulanmamaktadır. Grafikte OA ev sahibi ülkenin Y malı üretim miktarıdır. Üçüncü ülke OC kadar X malı üretmektedir. AC doğrusu, X ve Y malları arasındaki ticaret hadleridir. Ev sahibi ülkenin üçüncü ülkeyle olan dış ticaret dengesi KK eğrisinin AC eğrisine teğet olduğu D noktasında sağlanmaktadır.

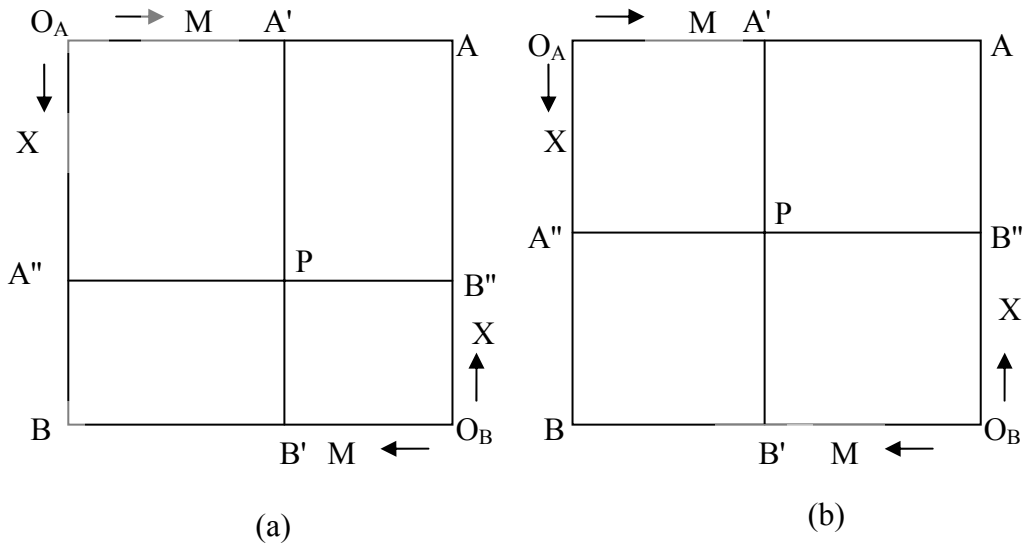
Gümrük vergilerinin uygulanması halinde, yurt içinde tüketilen malların nispi fiyat yapısının değiştiği görülmektedir. Ev sahibi ülke X malına gümrük tarifesi uygulamaya karar vermiştir. Yurt içi fiyat doğrusu A'C' konumuna gelmektedir. Yeni denge noktası P olan, K_1K_1 kayıtsızlık eğrisi üzerindedir. K_1K_1 kayıtsızlık eğrisi, KK farksızlık eğrisinin daha solunda yer almaktadır. Dolayısıyla bu denge (P) noktasında daha az miktarda X malı tüketilecektir. Bunun sonucu olarak da refah kaybı yaşanacaktır. Böyle bir durumda ülke ticaret saptırıcı bir gümrük birliği gerçekleştirirse bile refah düzeyini yükseltebilmektedir.

Gümrük birliği sonrasında, ev sahibi ülkenin B ülkesine uygulamış olduğu gümrük vergilerini kaldırmaktadır. Bunun sonucunda da X malı B ülkesinden ithal edilecektir. A noktasından başlayarak K_1K_1 kayıtsızlık eğrisine teğet olarak çizilecek AB doğrusu, ev sahibi ülkenin refah düzeyi üzerinde etkili olacaktır. Birlik üyesi ülke ile oluşacak nispi fiyat doğrusu AB'nin üzerinde yer alırsa ev sahibi ülkenin refah düzeyi yükselecektir. Ters durumda ise düşecektir.

2.6.5.3. Genel Denge Yaklaşımının Benzeşen ve Benzeşmeyen Ülkeler Yönünde İncelenmesi

Gümrük birliği sonrasında, birleşmenin sadece tek ülkenin refah düzeyinde değil, birliğin tümünün, birlik dışında kalan ülkelerin ve tüm dünyanın refah düzeyinde ne gibi değişiklikler yapacağını saptanması gerekir. Dolayısıyla ticaret yaratıcı, ticaret saptırıcı ve tüketim etkilerinin bu açılardan bakıldığında da ayırt edilebilir edilemeyecekleri, konusu da üzerinde durulması gereken bir sorun olmaktadır.

Bu amaçla kullanacağımız modelde yine üç ülke (A, B ve C) ve iki mal (X ve M) vardır. A ve B gümrük birliğini kuracak ülkeleri gösterirken, C birlik dışında kalan ülkeleri simgelemektedir. Ayrıca dünya üretiminin sabit olduğunu ve bu üretim içinde A ve B ülkelerinin üretim paylarının değişmeyeceğini varsayacağız. Bu basitleştirici varsayım birçok genel sonucun elde edilmesinde yeterli olacaktır. Bunu kullanacağımız şekillere yansıyışını Şekil 2. 16 (a ve b)'den görebiliriz (Vanek 1965: 24-25):

Grafik 2. 16: Benzeşen ve Benzeşmeyen Ülkeler

$O_A B O_B A$ dikdörtgeni A ve B ülkelerinin X ve M üretimindeki toplam paylarını yansıtmaktadır. Bu toplam X ve M miktarlarının A ile B arasındaki dağılımı ise P noktası vermektedir. Buna göre $O_A A'' P A'$ dikdörtgeni ile A ülkesinin, $B' P B'' O_B$ ise B ülkesinin toplam X ve M üretimini vermektedir.

Bu noktada grafik 2-16 (a) ve (b) birbirlerinden ayrılmaktadır. (a)'da üretim yapıları birbirlerinden çok farklı iki ülke söz konusudur. A ülkesi X malında, B ülkesi de M malında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Dolayısıyla bu iki ülke $PA'AB''$ alanı içinde ticaret yapacak ve üretimlerinin ötesinde tüketim yapma olanaklarını araştıracaklardır. Bu çeşit ülkelere “benzeşmeyen” (dissimilar) ülkeler denir.

Grafik 2:16 (b)'de ise, her iki ülke de aynı malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduklarından birbirleriyle ticarete bulunmayacaktır. Her iki ülke de C ülkesiyle ticaret yapacak, ancak A ülkesi yine $PA'AB''$, B ise bu kez $BA''PB'$ alanında dengeye gelecektir. Bu tip ülkelere “benzeşen” (similar) ülkeler denir.

Ülkelerin üretim yapılarında gözlenen bu fark, birleşmenin refah açısından getireceği etkilerin de farklı olmasına yol açacaktır. Dolayısıyla “benzeşen” ve “benzeşmeyen” ülkelerin ayrı ayrı ele alınması gerekecektir. Ancak, bizim amacımız, konuya tüm ülkeler açısından baktığımızda ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerin içeriklerinde ne gibi değişikliklerin oluşacağını saptamak olduğundan, bu iki tip

birleşmeden yalnız birini, “benzeşmeyen” ülkelerin birleşmesini ele alacağız⁴ (Kemp, 1969:95-116).

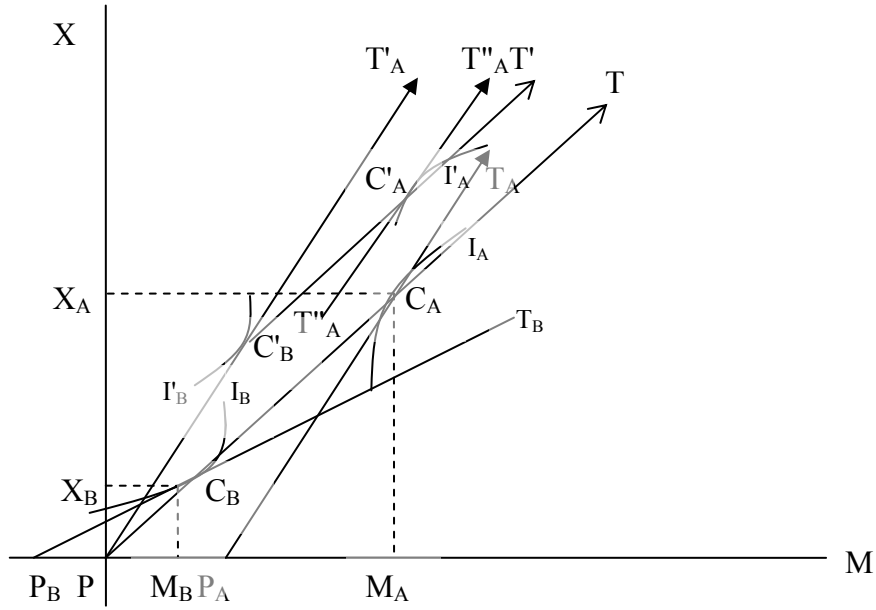
Analizimizde yine “küçük” ve “büyük” ülke ayırımları geçerli olacak yalnız “küçük”lük ya da “büyük”lük tek bir ülkenin değil, kurulan gümrük birliğinin ayırıcı bir niteliği olarak kullanılacaktır. Biz burada daha çok “küçük” gümrük birliklerini ele alacağız; “büyük” gümrük birliklerinin ne gibi farklılıklara yol açtıklarına değinmekle yetineceğiz.⁵

2.6.5.3.1. Benzeşmeyen Ülkelerin Birleşmesi

Kurulacak birleşmenin “küçük” bir birleşme olduğu varsayımı altında, serbest ticaret fiyatları (ki bunlar C’nin ticaret hadlerini oluşturmaktadır) birleşme sonrasında da aynı kalacaktır. Yani C’nin teklif eğrisi ile serbest ticaret hadlerini veren doğru çakışacaktır. Grafik 2. 17’de bu doğru PT ile gösterilmiştir.

---

⁴ “Benzeşen” ülkelerin birleşmesini ele alan model AB’nin oluşmasını açıklama açısından daha yararlıdır. Ancak, “benzeşmeyen” ülkelerin birleşmesini ele alan model, Türkiye gibi üretim yapan AB ülkelerinkinden çok farklı olan bir ülkenin AB’ye katılması olgusunu açıklamakta çok daha yararlı olacaktır. “Benzeşmeyen” ülkelerin birleşmesi durumunu incelemeyi yeğ tutmamızda bu nokta da rol oynamıştır.

Grafik 2.17: Benzeşmeyen Ülkelerin Birleşmesi

Şimdi A ve B ülkelerinin ithal ettikleri mallara ad valorem gümrükler uyguladıklarını varsayalım. Bunun sonucunda A ülkesi PT üzerinde C_A , B ülkesi ise C_B noktasında dengeye gelmiş olsun. Konulan gümrükleri M malı cinsinden ölçersek, A'nın PP_A / PM_A , B'nin ise $P_B P / PM_B$ oranında gümrük koyarak bu noktalara ulaştıklarını düşünebiliriz. PP_A , A ülkesinin, $P_B P$ ise B ülkesinin gümrük gelirlerini göstermektedir. Daha önce olduğu gibi, şimdi de bu gümrük gelirlerinin götürücü ödemeler yoluyla tüketicilere geri dağıtıldığını varsayabiliriz. Eğer tutarlı toplumsal kayıtsızlık eğrilerinin çizilebileceğini de kabul edersek, C_A noktası I_A kayıtsızlık eğrisinin A ülkesindeki ülke içi ticaret hadlerini gösteren $P_A T_A$ doğrusuna teğet olduğu nokta olacak demektir. Aynı şekilde, C_B noktası da B'nin ülke içi ticaret hadlerini veren $P_B T_B$ 'nin I_B 'ye teğet olduğu noktadır. Bu durumda, birleşme öncesinde $P C_A$, A ülkesinin, $P C_B$ 'de B ülkesinin ticaret vektörünü verecektir. Daha açık bir deyişle, A'nın ticaret üçgeni $P C_A M_A$, B'ninkisi ise $P C_B M_B$ 'dir. B'nin karşılayamadığı talep fazlasını A, C ülkesinden elde etmektedir ki bu $C_B C_A$ ile gösterilen ticaret vektörüyle gösterilmektedir; yani A ülkesi $X_A X_B$ kadar X malı karşılığında $M_B M_A$ kadar M malı ithal etmektedir.

⁵ Bundan böyle grafik 2-12'de çizilen kutular tekrarlanmayacaktır. Ancak P noktasının her zaman böyle bir kutu içinde yer aldığını düşünmemiz gerekir.

Buradaki modelin dikkati çeken özellikleri şöyle sıralanabilir. Birlik kurmaya yönelik ya da aday olan iki ülke birbirleriyle ticaret yapmaktadırlar. Ayrıca her ikisi de ithal mallarına gümrük uygulamaktadır. Ülkelerden birinin (A); hem B, hem de C ile ticaret ilişkisi vardır. Bu nokta, daha önceki modelin tanımadığı bazı olasılıkları tanımaktadır. Daha önce iki ülke birleştiğinde, üçüncü ülkeyle olan ticaret tümüyle ortadan kalkmaktaydı. Burada ise, bu olasılığın yanı sıra $C_B C_A$ 'nın yalnızca kısılması (yani ticaretin azalması), aynı kalması ve hatta uzaması (ticaretin artması) söz konusudur. Bu son durum, daha önce tanımladığımız üç etki yardımıyla açıklamaya olanak yoktur.

Kemp, $C_B C_A$ vektörünün uzamasına “ticaret yaratılması”, kısılmasına da “ticaret sapması” adını vermektedir (Kemp, 1969: 39). İlk terimin bizim şimdiye dek kullandığımız “ticaret yaratıcı” etki ile bir ilgisi yoktur, çünkü bizim kullandığımız şekliyle bu tanım birleşme içinde ticaretin artmasını esas almaktadır. Kemp’in ikinci terimi ise bizim kullandığımız “ticaret saptırıcı” etkiye daha yakındır, çünkü birleşme sonucunda dışarıda kalan ülkelerle yapılan ticarete bir azalma söz konusudur. Ancak bu azalma, pahalı kaynağın ucuz kaynağın yerini alması sonucu olabileceği gibi, birliğin uygulayacağı ortak gümrük oranının birleşme öncesinde her ülkenin ayrı ayrı uyguladığı oranlardan daha yüksek olmasından ileri gelebilir. Dolayısıyla söz konusu kavram, Viner’ci “ticaret saptırıcı” etkiden daha geniş bir içeriğe sahiptir.

Şimdi A ve B ülkelerinin birleşmeye gittiklerini varsayalım. Bu durumda, iki ülke birbirlerine karşı uyguladıkları gümrükleri kaldıracaklar ve C’ye karşı ortak bir gümrük uygulayacaklardır. Bu noktada, seçilecek ortak gümrüğün oranı önem kazanmaktadır. C’ye uygulanacak gümrük, ya A’nın, ya B’nin koydukları gümrük ya da A ve B’nin koydukları gümrüklerin ortasında bir gümrük olacaktır. Üçüncü seçeneği şimdilik bir yana bırakarak birleşme öncesinde uygulanan gümrüklerden daha yüksek olanının seçildiğini varsayalım. Grafik 2-17’den de anlaşılacağı gibi, bu A ülkesinin uyguladığı gümrüktür ve $P_A T_A$ ’nın eğimine belirlenmektedir.

Bu durumda birlik içi ticaret hadleri $P_A T_A$ ’ya paralel çizilen PT_A ile gösterilmektedir ve B ülkesi şimdi PT_A üzerinde C_B noktasında dengeye gelecektir. Görüldüğü gibi B’nin refahı artmıştır. Aslında bu doğal bir sonuçtur, çünkü B zaten tüm ticaretini A ile yapmaktaydı; şimdi ise ithal ettiği mal ucuzlamıştır. Öte yandan B, A’nın

tüm ihtiyacını karşılayamadığından, A, C ile ticarete devam edecektir. Bu ticaretin başlangıç noktası C_B' 'dir. A'nın yeni denge noktası, OT'ye paralel olan OT' üzerinde, $T_A''T_A''$ nün OT'nün kestiği C_A' noktasında oluşacaktır. Bu noktada $T_A''T_A''$, I_A' kayıtsızlık eğrisine teğettir. I_A' , I_A' 'nın tümüyle soluna düştüğünden A'nın refahı azalmıştır.

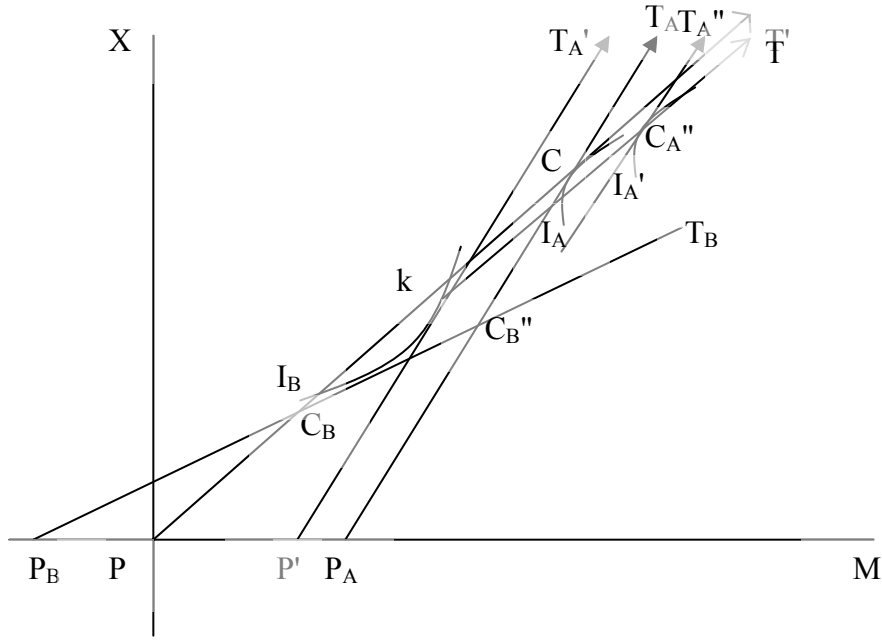
Birliğin de dünya ile olan ticareti $C_B'C_A'$ vektörüyle gösterilecektir. Bu vektör $C_B'C_A'$ 'dan kısa, uzun ya da onunla aynı uzunlukta olabilir. C_B' ile C_A' 'nın çakıştığı bir durum ortaya çıkarsa, birlik dışı ülkelerle tüm ticaret ortadan kalkar.

Şimdi, kurulan birliğin, A ile B'nin ortak refah düzeylerine etkisinin ne yönde olduğunu araştırabiliriz. Grafik 2. 16'dan, A'nın gümrük oranları ortak gümrük oranı olarak kabul edildiğinde, bu birleşmeden B'nin kazançlı, A'nın ise zararlı çıktığını gördük. Eğer B, A'nın zararlarını tazmin edebilirse birliğin potansiyel refahı artmış demektir. Bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini Grafik 2. 15 yardımıyla inceleyebiliriz. I_A , I_A , C_A , C_B , PT, $P_A T_A$ Grafik 2. 14'ten aynen geçirilmiştir. Buna göre B ülkesinin yeni fiyatlarda birleşme öncesi refah düzeyinde kalmak için vazgeçmeye razı olacağı (M malı cinsinden) gelir PP' kadardır. Bu koşullarda B ülkesi $P'T_A''$ 'nün I_B' 'ye teğet olduğu C_B'' noktasında dengeye gelecektir. A ülkesi bu kez C ile olan ticaretine C_B'' 'den başlayacak ve C_A'' noktasında dengeye gelecektir. Bu nokta I_A' kayıtsızlık eğrisi üzerindedir ve I_A' , I_A' 'nın sağındadır; dolayısıyla A ülkesinin refahı artmış demektir⁶.

Ne var ki bu sonuç $P_A T_A$ (Grafik 2. 18'de PT_A') doğrusunun alabileceği her eğim için geçerli değildir. Eğer $P_A T_A$ 'nın eğimi, PT'nin I_B kayıtsızlık eğrisini kestiği k noktasının eğiminden daha dik ise birliğin potansiyel refahı azalacak demektir. Kesişme durumunda A ve B ülkeleri kendi aralarındaki ticareti arttırarak bağıt eğrileri üzerinde dengeye geleceklerdir ve birlik dışındaki ülkelerle ticaret ortadan kalkacaktır.

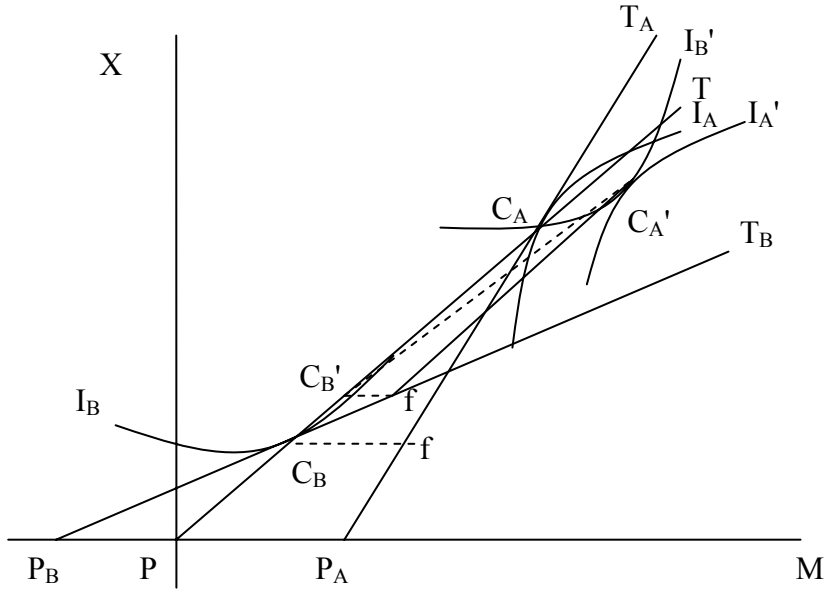
⁶ PP' maksimum tazminatı gösterdiğine göre, bundan daha az bir tazminat hem A hem de B ülkesinin refahını arttırabilir.

Grafik 2.18: Küçük Ülke Varsayımı

Refah açısından sorulacak ikinci ve üçüncü sorular dışarıda kalan ülkelerin ve dünyanın refahını ilgilendirir. “Küçük” ülke ya da birlik varsayımı sonucu, C'nin ticaret hadleri değişmeyeceğinden, C'nin refahı üzerine tek olumsuz etki, birlikte yaptığı ticareti gösteren vektörün (Grafik 2.18'de $C_B C_A$) kısalmasıdır. Dünya refahı ise, bu vektörün kısaldığı bir durumda, birliğin kendi refahını azaltmadan C'nin zararını tazmin edip edemeyeceğine bağlıdır. Bu soruna iki şekilde yaklaşılabilir: Ya birlik götürü tazminat ödemelerinde bulunur, ya da “telafi edici ortak gümrük” oranı saptanır (Bkz: Vanek, 110-173) Biz burada yalnızca bu iki seçenek üzerinde duracağız.

Analizi Şekil 2.19'i kullanarak yapılacaktır. Şekil 2.18'deki birleşme öncesi durum aynen burada aktarılmıştır. Bu yüzden yeni tanımlara gerek yoktur. Şimdi, bulunacak ortak gümrük oranının dünya refahını artırıcı nitelikte olabilmesi için söz konusu üç ülkeden ikisinin refahı sabit kalırken üçüncüsünün refahının artması gerekir. Dolayısıyla, C'nin refahının sabit kalabilmesi için, $C_B C_A$ vektörünün birleşme sonrasında kısalması, B'nin refahının sabit kalabilmesi için de birleşme sonrasında yine I_B kayıtsızlık eğrisi üzerinde olması gerekir. Şimdi bu koşulların sağlandığı varsayımını yapalım.

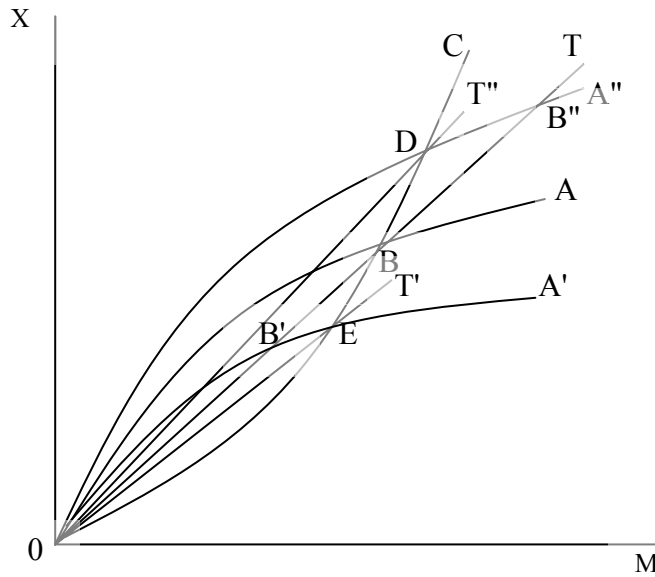
Grafik 2.19: Büyük Ülke Varsayımının Sağlayacağı Değişiklikler

I_B eğrisini, C_B noktası ile C_A noktası çakışacak biçimde yukarı kaldıralım. Bu noktada I_B' eğrisi ile I_A eğrisi kesişeceklerdir ve iki eğrinin eğimi arasındaki fark A ve B'nin iç fiyat oranları arasındaki farktır. Bu durumda A ülkesi I_A' 'nin I_B' 'ne teğet olduğu C_A' noktasında dengeye gelecektir. I_B' ile I_B aynı refah düzeyini gösterdiklerine göre B ülkesi de C_B' de dengeye gelecek ve $C_B' C_A' = C_B C_A$ olacağından C ülkesinin refahında bir azalma olmayacaktır. Dolayısıyla dünyanın refahı artacaktır.

Bu sonucu sağlayan “telafi edici ortak gümrük” oranının eğimi $f' C_A'$ doğrusunca verilmektedir. Görüldüğü gibi $f' C_A'$ 'nin eğimi $P_B T_B$ 'nin eğiminden yüksek, $P_A T_A$ 'nin eğiminden düşüktür. Burada önemli olan $P_A T_A$ 'nin eğimidir, çünkü “telafi edici gümrük oranı” uygulanmadan önce A'nın gümrük oranı ortak oran olarak uygulanmaktaydı. Şekil 2.15'te $C_B' f'$ yeni gümrük oranının sağladığı gümrük gelirini, $C_B f$ ise $P_A T_A$ 'nin sağladığı gümrük gelirini göstermektedir⁷. İki arasındaki fark C ülkesine, gümrük birliği yoluyla verdiği tazminatı göstermektedir.

⁷ Birleşme öncesinde ve sonrasında C ile olan ticaret hacmi ve ticaret hadleri değişmeyeceğinden, $C_B f$ hem birleşme öncesinde, hem de sonrasında elde edilen gümrük gelirini gösterecektir.

“Benzeşmeyen” ülkeler analizinde son olarak “büyük” ülke varsayımının getireceği değişikliklere kısaca değinelim. Grafik 2.18’de birleşme sonrası dengeyi saptarken $C_B'C_A' * C_B C_A$ olabileceğini belirtmiştik. Bu alternatiflerin her biri dünya ticaret hadlerinin farklı yönlerde değişmesine yol açacaktır. Bu durumu Grafik 2.19 yardımıyla inceleyebiliriz. “0” noktası Grafik 2.18’deki C_B' noktasını karşılamaktadır. $0A, 0A', 0A''$, A ülkesinin çeşitli teklif eğrilerini göstermektedir. $0C$ ise C ülkesinin teklif eğrisidir. $0T$ serbest ticaret hadlerini göstermektedir. “Küçük” ülke ya da birlik varsayımı altında $0T$ ve $0C$ özdeş olacaktır. $0B, 0B', 0B''$, $C_B'C_A'$ ’nün birlik sonrasında alacağı çeşitli büyüklükleri göstermektedir. $0B'$ ’nin $C_B'C_A'=C_B C_A$ durumunu yansıttığını varsayalım. Bu durumda $0C$ ve $0A$, B noktasında kesiştiklerinden, ticaret hadlerinde bir değişiklik olmayacaktır. Eğer A’nın teklif eğrisi $0A'$ ise, C ile olan ticaret birleşme sonrasında azalmış demektir. Bu durumda $0A'$ ile $0C$, E noktasında kesişmekte ve yeni dünya ticaret oranları ($0T'$) birlik lehine değişmektedir. Öte yandan birliğin teklif eğrisi $0A''$ ise, C ile olan ticaret birleşme sonrasında artmış demektir. Bu durumda $0A''$ ile $0C$, D noktasında kesişeceklerinden yeni ticaret hadleri ($0T''$) birliğin aleyhine dönecektir. Normal koşullarda son alternatif söz konusu olmayacağından, biz yalnızca ilk iki durumu ele alacağız.

Grafik 2. 20: Ticaret Hadlerindeki Değişim.

İlk durum, yani $C_B'C_A'=C_B C_A$, “küçük” birlik durumundan farklı değildir. Burada ilginç olan $C_B'C_A'<C_B C_A$ durumudur. Bu durumda elde edilecek sonuçları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz (Kemp, 1969: 70-87).

- i. “Küçük” birlik durumunun tersine B ülkesinin refahı azalır, A’nınki artabilir. Yalnız bunun gerçekleşebilmesi için dünya ticaret hadlerinde birlik lehine büyük ölçüde bir değişiklik olması gerekir.
- ii. C’nin refahında azalma olur.
- iii. Eğer “küçük” birlik koşullarında, birliğin potansiyel refahı arttırılabiliyorsa, “büyük” ülke koşullarında da arttırabilir.

Tüm ülkeler açısından yaptığımız bu analize genel bir göz atarsak, refaha ilişkin sonuçlara, Viner anlamında ticaret yaratıcı-ticaret saptırıcı etkiler kavramlarına hiç başvurmadan varmış olduğu görülür. Bu etkileri, kullandığı analitik çerçeve içinde ayırt etmek hemen hemen olanaksızdır. Diğer yandan, yukarıda sözü edilen etkilerle aynı adı taşıyan fakat farklı içeriklere sahip kavramlar devreye girmektedir.

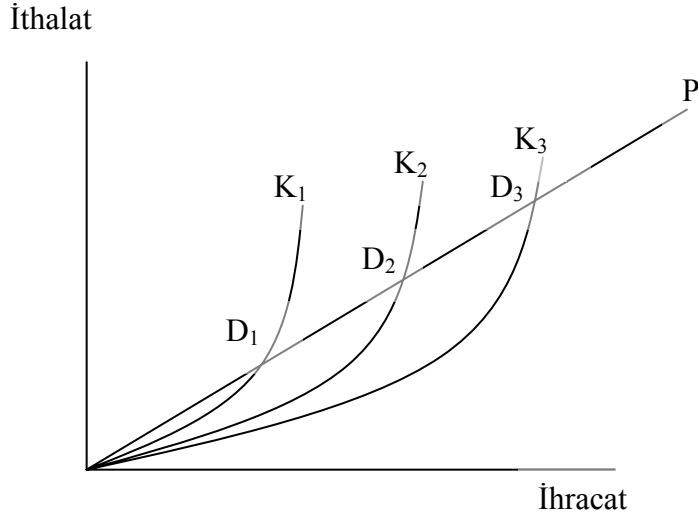
2.6.5.4. Genel Denge Modelinde Diğer Yaklaşımlar

Refah değişimini genel denge modelini kullanarak pek çok yaklaşımlar oluşturulmuştur. Bhagwati, Panagriya ve Srinivasan’ın geliştirmiş olduğu kısmi denge analizine dayalı modelin genel denge analizi incelenecektir.

Burada gümrük vergilerinin çeşitli durumlarından yararlanarak gümrük birliğinin oluşturacağı etkiler gösterilecektir. Model küçük ülke ve büyük ülke yönünden farklı sonuçlar ortaya koymaktadır (Bhagwati & Panagriya& Srinivasan, 1988: 421-430). Modelin çeşitli varsayımları vardır.

1. Küçük ülkeler yönünden, düşük gümrük vergisi seviyeleri yüksek gümrük seviyelerine göre daha iyidir. Bu aşağıdaki Şekil 2. 21’de görülmektedir.

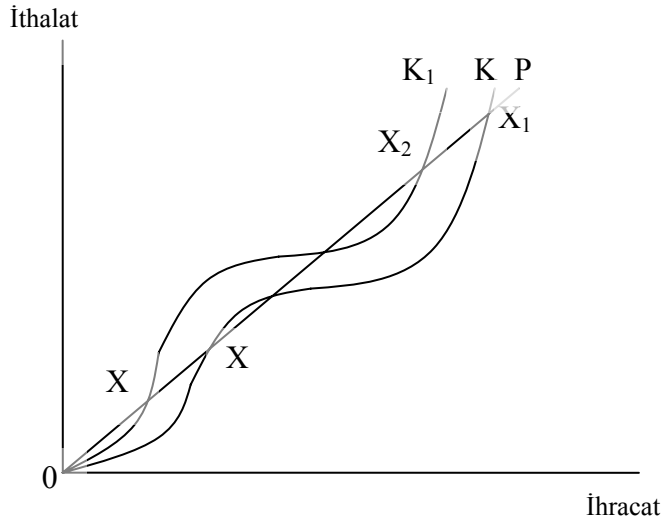

Grafik 2. 21: Düşük Gümrük Vergisinin Ülke Refahına Etkisi

Grafik 2. 21’de yatay ekseninde ev sahibi ülkelerin ihracat malını, dikey ekseninde ise ithal malını göstermektedir. Genel denge analizinde küçük ülke varsayılmaktadır. Ülke dış dünyayla ticarete doğrusal OP teklif eğrisiyle karşı karşıyadır. Bu ülkenin OP teklif eğrisi üzerinde gümrük vergisi yoktur. Bir mal için ülkenin uygulayacağı gümrük vergisi OK_3 teklif eğrisini OK_2 seviyesine kaydıracaktır. Bu durumda yeni denge noktası D_2 noktasında olacaktır. Dolayısıyla oluşan yeni denge noktasının daha az mal tüketebildiğini ifade etmektedir. Bunun sonucu olarak da yurt içinde refah düzeyi düşmektedir. Gümrük vergilerinin daha yüksek düzeylerde artırılması ülke refahında daha da düşmesine neden olacaktır.

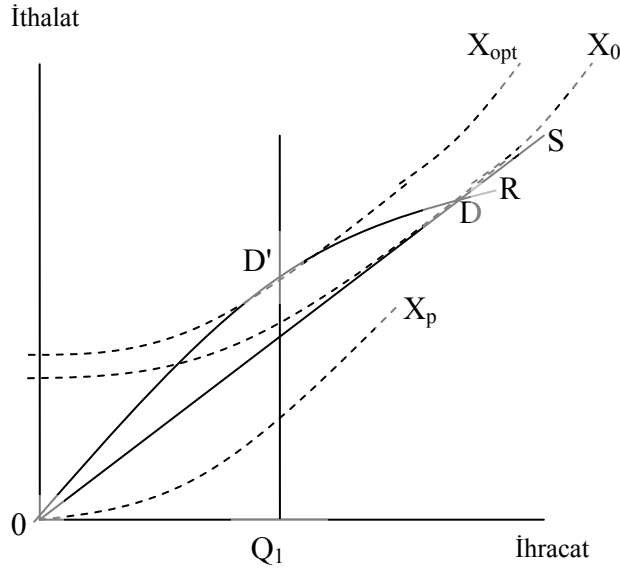
2. Yurt dışı ticarete monopolcü büyük bir ülke yönünden gümrüklerin sıfır seviyesinden itibaren yükseltmesi refah düzeyini yükseltecektir. Fakat gümrük vergilerinin artırılması ithalatın yasaklanmasına kadar devam ettirilmemeli ve gümrük vergileri yüksek seviyelere çıkartılmamalıdır. Aşağıdaki şekilde yüksek gümrük seviyesinden itibaren diğer ülkenin teklif eğrisi geriye bükük bir konumu almaktadır. Diğer bir ifadeyle ihracat mallarına olan dış talep azalmaktadır (Bhagwati, Panagariya & Srinivasan, 424-425).

Grafik 2. 22: Büyük Ülkenin Teklif Eğrisi

Monopolcü büyük ülkenin karşı karşıya bulunduğu teklif eğrisi gümrüklerini yükseltmeye karar vermesi durumunda geriye bükülmektedir. Dolayısıyla, yüksek gümrük vergisi düzeyine ulaşılması sonucu oluşan refah artışı düşmektedir. Gümrük vergilerinin daha yüksek oranda artırılması ev sahibi ülkenin teklif eğrisini de değiştirecektir. Dolayısıyla teklif eğrisi K'dan K₁ şeklini alacaktır. Bunun sonucunda monopolcü büyük ülke gücüne dayanarak sağladığı refah düzeyi daha da düşecektir.

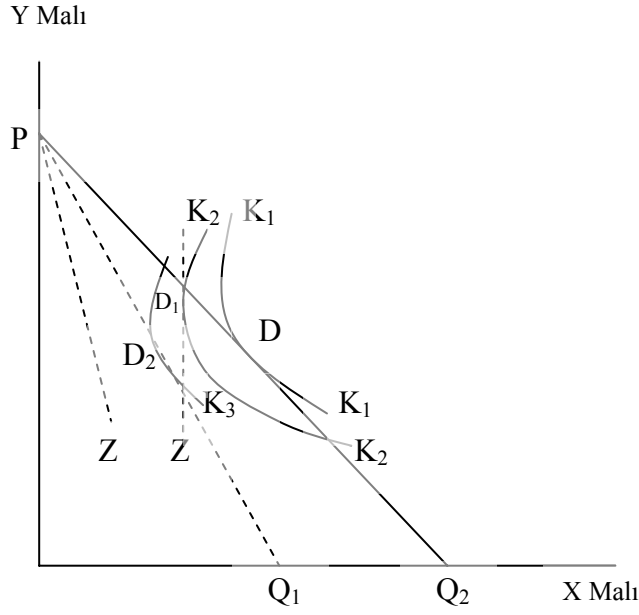
3. Monopolcü ülke için optimum ve yasaklayıcı gümrük vergilerinin seviyesini belirleyen, sosyal fayda fonksiyonudur. Ticari saptırıcı bir gümrük birliğinin, genel denge modeli içinde refah artırıcı etkinin sağlanması için gerekli olan şartlar aşağıdaki şekilde görülmektedir.

Grafik 2. 23: Monopol Gücü ve Refah Düzeyi

Yukarıdaki şekilde yatay ve dikey eksenle ev sahibi ülkenin ihracat ve ithalatını göstermektedir. Gümrük birliği öncesi ev sahibi ülkenin her iki ülkeye de yasaklayıcı olmayan eş oranlı gümrük vergileri uyguladığı varsayılmaktadır. Analizde birlik ülkesi olacak ülkenin, üçüncü ülkeye göre maliyetlerinin daha yüksek olduğu kabul edilmektedir. Yukarıdaki grafik 2-23'te yasaklayıcı X_p , sıfır X_0 ve optimum X_{opt} gümrük vergisi seviyelerinde kayıtsızlık eğrilerine ait olan ticaret dengelerini belirtmektedir.

Eğer gümrük vergilerinin yasaklayıcı (X_0) olması halinde, ülkelerin yaptıkları ticaret ve bunun sonucunda sağlanan kazanç kaybedilmektedir. Optimum gümrük vergisi (X_{opt}) uygulaması halinde ise, ticaret kayıtsızlık eğrisi ve R ülkesinin teklif eğrisi D' noktasında teğet olmaktadır. Dolayısıyla ev sahibi ülkenin aynı miktar ihraç malı karşılığında temin ettiği ithal malı miktarı artmaktadır. Şekil 2. 23'te Q_1 miktar ihraç malı karşılığında X_0 ticaret kayıtsızlık eğrisinin sağlayabileceği ithal malı miktarından az olmaktadır.

Grafik 2. 24: Genel Denge Modelinde Refah

Yukarıdaki Grafik 2. 24'te üretim maliyetlerinin sabit olduğunu belirtmek amacıyla üretim olanakları eğrisi doğrusal olarak çizilmiştir. Üçüncü ülke ise X malında uzmanlaşmıştır. Gümrük birliği öncesinde, üçüncü ülkeyle ticaret yapılmakta ve ev sahibi ülke bu ülkeye gümrük vergisinin uyguladığı varsayılmaktadır. Burada sağlanan fayda düzeyi K_2K_2 kayıtsızlık eğrisi ile gösterilmiştir. K_2K_2 kayıtsızlık eğrisi serbest ticaret durumunda gerçekleşecek olan K_1K_1 kayıtsızlık eğrisinin altında kalmaktadır. Grafikte PQ serbest ticaret fiyat doğrusuyla üçüncü ülkenin gümrük vergisi eklenmiş mal satış fiyatını gösteren Z doğrusunun kesiştiği D_1 noktasında ev sahibi ülkenin denge noktasıdır. Bu noktada K_2K_2 kayıtsızlık eğrisi de teğettir.

Gümrük birliği sonrasında, ev sahibi ülke B ülkesine uygulanan gümrük vergisini kaldırmış ve serbest ticarete başlamıştır. Bunun sonucu olarak da fiyat seviyesi değişmiştir. Yeni fiyat seviyesi PQ_1 olmuştur. Dolayısıyla, tüketiciler daha düşük bir fiyattan ithal malı tüketimine kavuşmuşlardır. Bunun sonucu olarak da denge noktası D_1 seviyesinden D_2 seviyesine gerilemiştir. Bu noktadaki fayda düzeyini K_3K_3 kayıtsızlık eğrisi göstermektedir. Kurulan gümrük birliği ticaret saptırıcı ve ülke refahını düşürücü konumdadır.

Gümrük birliği sonrası A ve B ülkeleri aralarında gümrük vergisi uygulamalarını kaldırmış ve üçüncü ülkelere karşı (C ülkesi) ortak gümrük tarifesi uyguladıklarını varsayalım. Grafik 2. 25'te C ülkesinin teklif eğrisi OC 'dir. A ve B ülkelerinin gümrük birliği öncesi net teklif eğrisi OT_2 'dir. Gümrük birliği sonrası teklif eğrisi ise OT_3 olacaktır. K_3 noktası, gümrük birliği sonrası, birlik ile birlik dışı ülkeler arasındaki ticaret dengesini göstermektedir. Bu noktadaki ticaret hadlerinde, birlik ile birlik dışı ülkeler arasında yapılan ticarete birlik lehine (bunun nedeni OK_3 'ün OK_2 'den daha dik olmasından kaynaklanır), birlik içinde ise B ülkesi lehine bir gelişme meydana gelecektir. Bunun sebebi ise OK_2 'nini OK_1 'den daha dik olmasıdır.

Gümrük birliğinin dış ticaret hadleri üzerine meydana getireceği etkilerinin, dış ticaret hadlerinde iyileşme bekleyen birlik üyesi ülkelere karşı birlik dışı ülkelerin misillemeye bulunmamaları, verimlilikte bir artış sonucu birim maliyetlerde azalma meydana gelmesi gibi koşullara bağlıdır. Birlik ülkelerinin karşı misillemeye bulunmaları ve verimlilikte meydana gelen artışlar sonucunda birim maliyetlerde azalmanın ortaya çıkması gümrük birliğinin dış ticaret hadleri üzerinde beklenen olumlu etkinin gerçekleşmesini engelleyecektir. Bu nedenle gümrük birliğinin dış ticaret hadleri üzerindeki etkisinin kesin olmadığı ileri sürülebilir.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalar, gümrük birliğinin neden olduğu ticaret hadleri değişmelerle ilgiliydi, ancak, bir gümrük birliğini kurarken ticaret hadlerinin değişmesi temel amaç olabilir. Optimum tarife argümanının iki varyasyonunun tercihli ticaretle ilgili olduğu belirtiliyor. Melvin'in ticaret hadleri etkisi ile ilgili açıklamasında, A'nın refah kazancında (yukarıdaki örnekte yer alan A ülkesinin), tercihli ticaret açısından değerlendirildiğinde, bir azalmanın ortaya çıkacağı ifade edilmektedir. Bunun nedeni olarak da, A ülkesinin birlik öncesi uyguladığı gümrük tarifesinin milli refah açısından optimumu sağlayan bir tarife olması mümkündür, bu optimumdan herhangi bir sapmanın da milli refahı azaltabileceği ileri sürülmektedir (Ertürk, 57). Tabii ki bu sonuç mutlaka ortaya çıkacak değildir. A'nın tarifesinin optimal olsa bile monopol gücün kullanıcısı gibi, birlik üyelerinin farklı teklif eğrileri varsa (şimdiye kadar örneklerde kurulan gümrük birliğinin tek bir ortağı ele alınarak etkiler incelenmişti, gümrük birliğine katılan A'nın ortak sayısının birden fazla olması durumunda, her ortağın teklif eğrisi birbirinden farklı olabilir), piyasa ayırımına giderek refahında artış sağlayabilir. Ortaklığın teklif

eğrisi ne kadar az elastikse, bu kaynaktan A'nın yaptığı ithalat üzerindeki optimum tarifenin o kadar yüksek olacağı belirtiliyor. Optimum sağlayacak tarife ile ilgili olan ikinci görüşte de, A ve B'nin birlik kurarak daha büyük bir piyasayı kullanma imkanına sahip olabileceği ifade ediliyor. Eğer ki, A kendi üreticilerinin de B'ye satabileceği bir mala tarife koyacak olsaydı o zaman meydana gelebilecek etki ticaret hadlerindeki gelişmenin engellenmesine neden olabilecektir. Ancak, A ülkesi B ile kurduğu gümrük birliği sonucunda B'ye karşı birlik öncesi uyguladığı gümrük tarifelerini kaldırıyor ve de bu iki ülke birlikte üçüncü ülkelere ortak bir gümrük tarifesi uyguluyorsa, burada A'nın tek amacının dış dünyaya karşı koruyucu bir politika gütmek olduğu söylenebilir.

Konuya diğer yönden bakıldığında da, birliğin ticaret hadlerinin normal şartlarda iyileşeceği sonucuna varılabilecektir: A ve B ülkeleri arasındaki gümrük birliği, A'nın B lehine, B'nin de A lehine ayırım-gözetici tarife indirimlerini gerektirir. A'nın B lehine tarife indirimi, B'nin ticaret hadlerinin iyileşmesine, C'nin ticaret hadlerinin kötüleşmesine yol açarken, bu uygulama sonucunda A'nın ticaret hadlerinin iyileşmesi de kötüleşmesi de mümkündür. Benzer şekilde, B'nin A lehine ayırım-gözetici tarife indirimi de, A'nın ticaret hadlerini iyileştirici, C'nin ticaret hadlerini bozucu, kendi ticaret hadlerini de bozucu ya da iyileştirici etki yapacaktır. Sonuç olarak C'nin ticaret hadlerinin bozulacağı kesin, A ve B'nin ticaret hadlerinin hangi yönde değişeceği ise belirsizdir. Ancak C'nin ticaret hadlerinin bozulacağına göre, birliğin (A+B) ticaret hadleri iyileşecektir. Dolayısıyla da, A ve B'nin ticaret hadlerini en az birinin de iyileşeceği söylenebilecektir.

Öte yandan, birliğin ticaret hadlerinde iyileşmeye yol açacak olan bu ilk değişimler ödemeler dengesi ve döviz kuru değişimlerine yol açarak, bir de bu kanalla birliğin ticaret hadlerini iyileştirebilecektir. Şöyle ki, gümrük birliği oluşumu normalde birliğin dış ticaret bilançosunun ve dolayısıyla ödemeler bilançosunun iyileşmesine yol açacak; sonuçta, ya ikinci fiyat değişimleri yoluyla ya da ödemeler bilançosundaki iyileşmenin yol açacağı döviz kuru değişimleri aracılığıyla, birliğin ticaret hadleri daha da iyileşebilecektir.

Ticaret hadleri, birliğin tarife müzakerelerindeki pazarlık gücü tarafından da etkilenecektir. Gerçekten de, tek bir birim olarak müzakerelere katılan birlik alanı ne

kadar genişse, pazarlık gücü ve ticaret hadlerini iyileştirme ihtimali o ölçüde yüksektir. Birliğin ekonomik büyüklüğü, pazarlık gücü ve ticaret hadlerini ne ölçüde etkileyebileceği yönünden büyük önem taşımaktadır.

Yukarıda anlatılan ve kısa dönemde etkili olabilecek faktörlerin yanı sıra, birliğin ticaret hadleri üzerinde daha çok uzun dönemde etkili olabileceği faktörler de mevcuttur. Bunların en önemlisi olarak verimlilik üzerinde durmak gerekirse; bu artışın ithalata rakip sektörlerde yoğunlaşması durumunda birliğin ticaret hadlerinde iyileşme, ihraç malı üreten sektörlerde yoğunlaşması halinde ise kötüleşme ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilecektir (Güran: 65-66).

Böylece, bir bütün olarak birliğin, tek tek birlik üyesi ülkelerin ve birlik dışında kalan ülkelerin ticaret hadlerindeki değişimler, bu ülke ya da ülke grupları arasında gelirin tekrar dağılımına, refah üzerinde önemli etkiler doğuracaktır. Gümrük birliğinin belirtilen ülke ve ülke gruplarının ve tüm dünyanın refahını nasıl etkileyebileceği, üretimde ve tüketimde etkinlik değişimlerinin yanı sıra, ticaret hadlerindeki değişimlere de yakından bağlıdır.

Bundan önceki analizde kabul edilenlerin tersine, üçüncü ülkenin arz eğrisi sonsuz esnek değilse kurulacak gümrük birliği ticaret hadleri üzerinde oynamalara yol açar. Özellikle birliğe üye olacak ülkeler dünya ticaretini etkileyebilecek düzeyde iseler ticaret hadleri değişimi daha da belirgin bir duruma gelecektir.

Ticaret hadlerinde değişme olması bekleniyorsa, oluşturulacak gümrük birliği üçüncü ülkeler yönünden de ekonomik etkiler doğuracaktır. Bu kapsamda en kapsamlı analizi R. A. Mundell yapmıştır (Mundell, 1964: 113). Kullanılan 3x3 modelde ülkeler her üç malı da tüketmekte ancak bir malı sabit oranda üretmektedirler. Gümrük birliği iki ülke arasında kurulmaktadır. Birlik sonrası her iki ülkenin de refah düzeyi yükselmektedir. Birlik öncesinde gümrük düzeyi daha düşük olan ülkenin refah düzeyi daha da yükselmektedir. Birlikten daha fazla yararlanan ülke birliğin küçük üyesidir.

Gümrük birliğinin ticaret hadlerini etkilemesi için, üçüncü ülkelerin talep yapısının değişmesi ve bu ülkelerin mallarına olan arz eğrisi sonsuz esnek olmamalıdır.

Böyle bir sonuçta ticaret saptırıcı etkinin refah düzeyi üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiler giderilebilir.

Gümrük düzeylerinin indirilmesi konusunda yapılacak olan görüşmelerde birliğin pazarlık gücü daha yüksektir (Petith, 1977: 262). Pazarlık sonucunda ya da pazarlık yapılmadan oluşan ticaret hadleri üzerinde, birlik üyesi ülkelerin uyguladıkları ortak gümrük tarifesi yanında üçüncü ülkelerin gümrük düzeyleri de belirleyici rol oynamaktadır. Üçüncü ülkelerin gümrük seviyelerinin yüksek olması durumunda birliğin ticaret hadleri olumsuz etkilenecektir. Gümrük birliğinde sabit fiyatlarla analiz edilen basit modeli değişik fiyatlarla ele alan Kemp ve Wanh'dır. Analizde pozitif eğimli arz eğrisi kullanılmıştır (Kemp & Wanh, 1976: 95-97).

Modelde gümrük birliği iki aşamada gerçekleştirilmektedir. İlk aşamada ev sahibi ülke her iki ülkeden de mal ithal etmektedir. Birlik sonrası üye ülkeler arasında ortak gümrük tarifesi oluşturmaktadır. Fakat ortak gümrük tarifesi üçüncü ülke ile birlik öncesinde yapılan ticaret hacmini değiştirmeyecek düzeydedir. Dolayısıyla ticaret saptırıcı etki görülmeyecek ve refah kaybı da olmayacaktır.

2. 8. Statik Analizin Eleştirisi

Gümrük birliklerinin statik etkileri ile ilgili analizler, bazı varsayımlara dayanmaktadır. Daha önce de ele alınan bu varsayımların başlıcaları, tam istihdam ile tam rekabettir. Bu varsayımlar, gümrük birliğinin üye ülkelerdeki istihdam seviyesi, ekonomik büyüme ve talep yapısı üzerindeki etkilerini devre dışı bırakmaktadır.

Gümrük birliğinin statik etkileri ile ilgili analizde teknolojik seviye ve faktör arzının sabit olduğu varsayılmıştır. Bu varsayımlar, gümrük birliğinden sonra üretim olanakları eğrisinin de sabit kalacağı anlamına gelmektedir. Gerçek hayatta üretim olanakları eğrisinin sabit kalması söz konusu değildir. Dolayısıyla, yeni üretim ve tüketim etkileri ortaya çıkacaktır (Dura & Atik:18).

Analitik yönden bu alandaki en büyük gelişme 1960'lı yıllarda refah üçgenleri yaklaşımının, gümrük birliğinin statik refah etkilerinin tanımlanması ve hesaplanmasında

yoğun olarak kullanılmaya başlanması ile olmuştur. Bu türden analitik çerçeveye bağlı kalınarak yapılan ampirik çalışmaların sonuçları gümrük birliğinin ekonomik yönden rasyonelliğinin tartışılmasına neden olmuştur. Bu çerçevede Cooper ve Massell (1965), ticaretin tek taraflı olarak serbestleştirilmesi sonucu ortaya çıkan refah kazanımlarının gümrük birliğine göre daha fazla olduğunu savunarak, gümrük birliğinin ekonomik olarak irrasyonel olduğunu ve ülkelerin gümrük birliği oluşturulmasındaki asıl nedenlerin ancak politik olarak ya da iktisat dışı gerçeklerle açıklanacağını ileri sürmüşlerdir (Krauss, 1972: 417-418). Cooper ve Massell'in öne sürdüğü bu sav, söz konusu çalışmanın gümrük birliğinin yol açacağı dinamik etkileri ve ticaret hadlerinde meydana gelen değişmelerin yaratacağı genel denge etkilerini içermediği gerekçesiyle eleştirilmiştir (Wannacott & Wannacott, 1981: 704).

Buna göre gümrük birliğinin ekonomik etkilerinin doğru olarak hesaplanabilmesi, bu sürecin ortaya çıkardığı statik etkilerin yanı sıra ölçek değişimleri ve teknik etkinlik gibi dinamik faktörlerin de ele alınması ile mümkün olmaktadır.

2. 9. Ekonomik Bütünleşmelerin Dinamik Etkileri

Ekonomik bütünleşmelerin statik refah etkileriyle ilgili olarak önceki kısımda yapılan analiz, ekonomilerin faktör dağılımı, teknoloji düzeyi ve talep yapısı gibi koşulların sabit olduğu varsayımı çerçevesinde gerçekleştirilen bir analizdir. Oysa bu yapısal parametreler zaman içinde başka gelişmelere bağlı olarak değişeceği gibi, ekonomik bütünleşme nedeniyle de değişebilecektir.

Ekonomik davranışların dinamik analizleri, zamana bağlı olarak meydana gelen gecikmelerden ve bu gecikmelere ekonomik birimlerin verdiği cevaplardan etkilenmektedir. Dolayısıyla, ekonomik bütünleşmelerin dinamik etkileri, ekonomik birimlerin davranışlarına karşı bir hayli duyarlıdır (Pierce, 54).

Entegrasyonun gerçekleşmesiyle, küçük piyasadan büyük piyasaya geçiş anlamı taşıması nedeniyle, ekonomilerin büyük piyasanın avantajlarına da sahip olmaları söz konusudur (İyibozkurt, 8). Ekonomik entegrasyon hareketleri üye ülkelerin ekonomik yapılarında, üretim kapasitesi ve kaynak verimliliklerinde köklü değişiklikler yapar.

Bunlar zamanla içinde oluşan, milli gelir, kalkınma hızını ve ekonomik refahı yakından ilgilendiren değişimlerdir (Seyidoğlu, 221). Entegrasyonların yol açtığı ekonomik süreç, sadece gümrük birliğine üye olan ülkelerin değil, üçüncü ülkelerin refah düzeylerini de etkilemektedir (Mordachai, 193).

Gümrük birliğinin dinamik etkileri ilk kez Scitovsky (1956) tarafından ele alınmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre gümrük birliğinin en önemli etkisi Pazar genişlemesinin yol açtığı ölçek ekonomileri ve bunun sonucunda ortaya çıkan maliyet tasarruflarıdır. Diğer taraftan Cordeon (1972) ölçek ekonomilerinin varlığında gümrük birliğinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerinin yanı sıra “maliyet azaltıcı” ve “ticaret bastırıcı etki” olarak adlandırdığı iki etkinin daha ortaya çıktığını ileri sürmüştür (Cordeon, 1972: 465-475). Maliyet azaltıcı etkinin gümrük birliği sonrasında üretim düzeyinde meydana gelen artış sonucu ortalama maliyetlerdeki düşüşün yol açtığı refah kazanımlarını; ticaret bastırıcı etki ise gümrük birliği öncesinde daha etkin üretim olanaklarına sahip dış kaynaktan ithal edilen bir malın yerine daha az etkin yurtiçi üretimin alması sonucu ortaya çıkan refah kayıplarını ifade etmektedir⁸.

Scitovsky ve Corden’in çalışmaları ile öne çıkan bu konular gerek dış ticaret teorisinde gerekse gümrük birliği konusunda öncelikli bir konuma gelişi 1970’li yıllarda yeni ticaret teorilerinin gelişimi ile mümkün olmuştur(bkz. Grosman, 1991 & Akkoyunlu, 1996).

Ekonomik entegrasyonların dinamik refah etkilerinin, temelde, bütünleşme sonucu oluşan büyük piyasa ile ilişkili olduğu söylenebilecektir. Nitekim, serbest ticaret birliği ve gümrük birliğinde, bütünleşmeye katılan ülkelerin mal piyasaları bütünleşmekte; ortak pazarlarda, buna ilaveten faktör piyasaları da bütünleşmekte; ekonomik birlik gibi daha ileri bütünleşme aşamalarında, ekonomik politikalarının uyumlaştırılmasıyla, piyasaların bütünleşmesi daha da güçlenmektedir. Böylece oluşan büyük piyasaya, içsel ekonomiler, dışsal ekonomiler, dış rekabetin artması, risk ve belirsizliğin azalması, teknolojik gelişme, dış rekabeti arttırması, kaynak hareketliliği etkisi, döviz rezervlerinin artması ve

---

⁸ Corden, bu iki etkiyi, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiden şu şekilde ayırmaktadır: Maliyet azaltıcı etki daha ucuz olan bir arz kaynağına yönelmeyle değil, mevcut üretimin ölçek artışları sonucu ucuzlamasıyla ortaya çıkmaktadır. Ticaret bastırıcı etki ise, pahalı kaynağın yerini birliğe üye olan bir ülke değil, yurtiçi üretim almaktadır.

sanayileşme hızının artması gibi etkiler ortaya çıkacaktır. Dinamik refah etkileri, entegrasyon sonucu oluşan bu tür gelişmelerle ilgili bulunmakta, temelde büyük piyasa ile küçük piyasa arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

2.9.1. Ölçek Ekonomiler

B. Balassa, gümrük birliklerinin dinamik etkilerini üye ülkelerin GSMH'larındaki artışı etkileyebilecek araçlar olarak tanımlamaktadır (El Agra, 1989: 70). Üretim hacminin geniş bir piyasanın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde arttırılması, ölçek ekonomilerinden yararlanılmasına yol açar.

Ölçek ekonomileri kavramı, firmanın tüm girdilerini %X oranında arttırdığında firma üretiminin %X'den daha fazla yükseldiği durumları belirtmektedir (Appleyard & Alfred, 1992: 230).

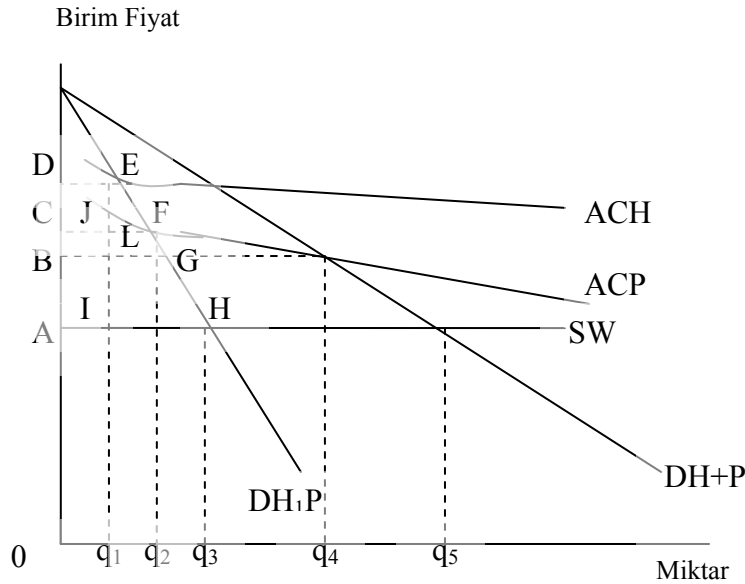
Gümrük birliği sonucu artan rekabet sonucu firmalar üretim yapılarını tekrar düzenlemektedir. Sonuçta üretim süreci daha etkin bir duruma gelmekte ve ölçek ekonomileri ortaya çıkmaktadır (Christou & Nyhus, 1994:179-188). Oluşan ek üretim potansiyeli birliğin dünya piyasalarından sağladığı payı da arttırmaktadır. Uluslararası ticarete uzmanlaşmanın sebebi, devamlı teknoloji ya da faktör donanımlarındaki farklılık değildir. Uzmanlaşma piyasada oluşan ölçek ekonomileri nedeniyle de sağlanmaktadır (Krugman & Returns,1979: 389-390).

Ekonomik bütünleşmeler üyeler yönünden daha geniş piyasalara ulaşma ve bu nedenle daha yüksek düzeyde uzmanlaşmaya imkan tanımaktadır. Dolayısıyla üye ülkeler kaynaklarını daha etkin kullanabilmekte ve ölçek ekonomilerden de faydalanabilmektedir (Pator & Serranno,1996: 389-390).

Ekonomik entegrasyonlar üretim hacminin genişlemesini sağlar. Üretimin büyük çaplı bir piyasa için yapılması, ölçek ekonomisine yol açar. Şekil 2-26, gümrük birliğine giden ülkelerde üretim hacminin genişlemesi sonunda ortaya çıkan ölçek ekonomilerini göstermek amacıyla düzenlenmiştir (Dura & Atik: 19). (DH + P), ele alınan ürünün H ve P ülkelerinin her birindeki talep eğrisidir. SW ilgili ürünün dünya daki arz eğrisidir. ACP

ve ACH, söz konusu ürünün P ve H ülkelerindeki ortalama maliyet eğrileridir. Bu malın en etkin üreticisi W'dir. 0A fiyatı en etkin üreticinin fiyatıdır. Bu fiyat seviyesinde toplam talebin karşılanabilmesi için $0q_5$ miktarda ithalat yapılmalıdır.

Eğer H ve P ülkeleri ithalatı engellemek için gümrük tarifesi uygularsa, bu ülkelerin üretim miktarları sırasıyla $0q_1$ ve $0q_2$ olacaktır. Bu iki ülke gümrük birliğine giderse, P ülkesi en ucuz üretici olacaktır. Bu durumda P ülkesi 0B fiyatından $0q_4$ miktarda üretim yapacaktır. Bu miktar gümrük birliğinin tüm üretimine eşittir. Gümrük birliği sonunda H ve P ülkelerinin her birinde tüketim artacaktır. Bu ülkelerin her birindeki tüketim miktarları $0q_3$ olacaktır. Ülkelerin gümrük birliğine gitmeden önceki üretim maliyetleri göz önüne alındığında, q_3 tüketim miktarında H ülkesinin kazancı, BDEG kadardır. P ülkesinin kazancı ise, BCFG kadardır. Bu kazançların bir kısmı maliyetlerin düşmesinden kaynaklanmaktadır. H ülkesi için maliyetlerin düşmesinden kaynaklanan kısım, BDEL alanına eşittir. P ülkesi için maliyetlerin düşmesinden sağlanan kazanç BCFL alanına eşittir.

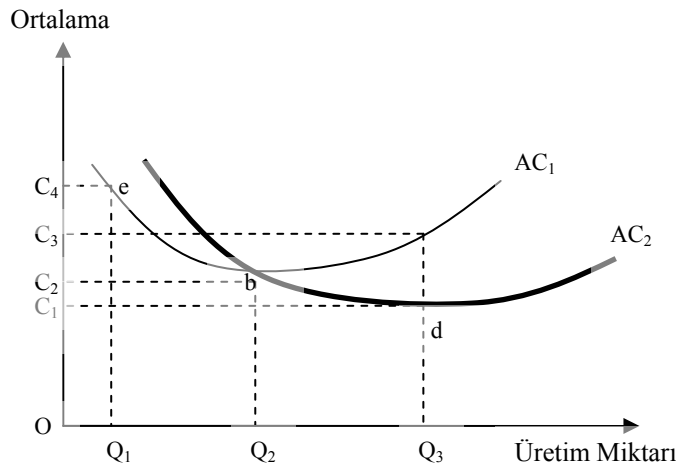
Grafik 2.26: Gümrük Birliği ve Ölçek Ekonomileri

Büyük ölçekli üretim ekonomileri, birliğe katılan ufak ülkeler için daha büyük önem taşır. Geniş bir iç piyasaya sahip ülkeler, birliğe katılmadan da bu ekonomilerinden yararlanırlar. Örneğin Lüksemburg, Hollanda ve Danimarka gibi iç piyasası ufak olan ülkeler AB üyeliğinden önemli ölçüde ölçek ekonomileri sağlarlar.

Piyasa hacminin genişlemesi, ayrıca işletme dışı tasarruflar doğurur. Bunlar işletmenin bağlı bulunduğu sanayi dalının gelişmesinden kaynaklanır. Hızla gelişen bir sanayi karşısında eğitim kurumları, çeşitli endüstri dallarının ihtiyacı olan teknik eleman ve yöneticiler yetiştirirler. Böylece firmalar, teknik iş gücünü kendileri eğitmekle yapacakları masraftan kurtulmuş olurlar. Bir sanayinin gelişmesi o alandaki teknik bilgilerin ilerlemesine ve hızla yayılmasına yol açar. Bundan başka kitlesel üretim karşısında endüstriye hammadde sağlayan işletmeler de ileri teknoloji ve büyük ölçekli üretim yöntemlerini kullanmaya başlarlar. Bu durum ara malların bollaşmasına, kalitesinin yükselmesine ve fiyatların ucuzlamasına neden olur. Ayrıca ulaşım, enerji ve mali kurumlar gibi altyapı hizmetlerinde gelişme sağlanır. Büyük ölçekli üretim doğurduğu maliyetleri düşürücü etkenler içsel ölçek ekonomileri ve dışsal ölçek ekonomileri diye ikiye ayrılır.

2.9.1.1. İçsel Ölçek Ekonomiler

Gümrük birliği sonucu oluşan büyük piyasa, optimum ölçeğin altında bulunan firmaların, tesislerini genişletmelerine (daha büyük ölçeğe geçmelerine) ve daha düşük ortalama maliyetle üretim yapmalarına yol açabilecektir. Bu durumda firmalar, büyümenin getirdiği içsel ekonomilerden (içsel tasarruflardan) yararlanmış olacaklardır.

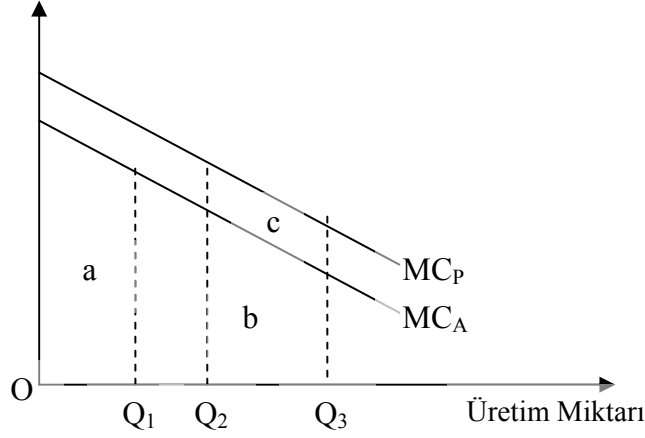
Grafik 2.27: İçsel Ölçek Ekonomiler

Yukarıdaki grafikte, ele alınan firmanın OQ_1 kadar üretim yapmak yerine daha geniş bir piyasaya yönelik OQ_2 kadar üretim yaparak, AC_1 ortalama maliyet eğrisi üzerinde e gibi bir noktadan minimum maliyetli üretimin gerçekleştiği b gibi bir noktaya (optimum ölçek) geçebileceği ve böylece içsel ekonomilerden yararlanabileceği görülmektedir. Ancak, piyasanın genişlemesi OQ_2 'den daha fazla üretim yapmayı gerektirdiğinde, aynı üretim fonksiyonu geçerliken ölçek genişlemesi ortalama maliyetleri yükseltecek, yani negatif içsel ekonomiler geçerli olacaktır. Böyle bir durumda içsel ekonomilerden yararlanma arzusu, üretim fonksiyonunun değiştirilerek AC_2 'ye geçilmesini de çekici duruma getirebilir. Daha ileri teknolojilerin kullanımıyla geçilebilecek olan bu yeni durumda (AC_2), yeni optimum ölçek d noktası olacak ve OQ_3 üretim düzeyine kadar içsel ekonomilerden yararlanmak mümkün olabilecektir. Dolayısıyla piyasanın genişlemesi, gerek aynı üretim fonksiyonu içinde kalınarak, gerekse yeni bir üretim fonksiyonuna geçilerek, içsel ekonomilerden yararlanmayı mümkün ve çekici kılacaktır.

Burada içsel ekonomileri, reel anlamda maliyet tasarrufuna yol açan genişlemelerle sınırlı olarak anlamak gerekir. Herhangi bir firmanın ortalama maliyetini azaltmakla birlikte ekonominin tümü açısından reel bir maliyet azalışı sağlamayan gelişmeler (parasal içsel ekonomiler) kapsam dışıdır. Başka bir deyişle, büyüyen piyasanın (ekonomik bütünleşmenin) ülke açısından yararını bir göstergesi olarak (pozitif) içsel ekonomiler, firma ya da endüstrilerin büyümesine bağlı olarak, daha az girdi ile aynı çıktının üretilmesini, ya da aynı miktar girdi ile daha çok çıktının elde edilmesini mümkün kılan gelişmelerdir.

Büyük ölçekli üretim yapmanın getireceği maliyet düşüşü avantajı, malın daha az etkin bir üretici tarafından gerçekleştirilmesinin yol açacağı dezavantaja da ağır basabilir (Gowland, 1984: 60-62). Buna göre, örneğin birliğe katılan bir ülkenin (partner ülkenin) belli bir miktar mal üreteceği varsayımıyla, bütün üretim düzeylerinde partner ülke alternatif bir üreticiye göre daha az etkin olsa dahi, tüm malın partnerde üretilmesi daha ucuz olabilir

Marjinal Maliyet

Grafik 2.28: Maliyet Azalması Etkisi

Grafikte, MC_P partner ülkenin marjinal maliyet eğrisini, MC_A 'da alternatif üreticinin marjinal maliyet eğrisini göstermektedir. Görüldüğü gibi, her iki üretici için de azalan maliyet koşulları geçerlidir ve tüm üretim düzeylerinde partner ülke malı daha pahalı üretmektedir ($MC_P > MC_A$). Burada partner ülkenin OQ_2 gibi belli düzeyde zaten (her koşulda) üretim yapacağını, birliğe katılan diğer ülkenin de OQ_1 kadarlık bir talebi bulunduğunu varsayalım. Bu durumda, söz konusu ülkenin OQ_1 kadar malı “a” maliyetiyle alternatif üreticiden ithal etmek (ya da alternatif üretici olarak kendisi üretmek) yerine, partner ülkeden, $c+b$ maliyetiyle ($Q_2-Q_3=OQ_1$) ithal etmesi daha uygun olacaktır [$(c+b) < a$]. Burada, aslında birbirine zıt iki etki bulunmaktadır:

- i. Büyük ölçekli üretimin getirdiği maliyet azalması etkisi,
- ii. Üretimin daha düşük maliyetli alandan daha yüksek maliyetli alana kaymasının yol açtığı bir tür olumsuz üretim etkisi⁹ (duruma göre, ticaret saptırıcı etki ya da ticaret bastırıcı etki altına alınabilir).
- iii. Ancak şekilde de olduğu gibi [$(c+b) < a$], maliyet azalması etkisi, olumsuz nitelik taşıyan diğer etkiye ağır basabilecektir.

⁹ Ticaret saptırıcı etki, örneğin A ülkesinin herhangi bir malı bu malın en etkin üreticisi olan C ülkesinden satın almak yerine gümrük birliğine gittiği B ülkesinden ithal etmesi sonucunda ortaya çıkan refah azalmasına işaret ederken; ticareti bastırma etkisi, yine üretim... bozulduğu ve dolayısıyla refahın azaldığı anlamına gelmekle birlikte, malın en elverişli üreticisi olan C ülkesinin yerini A ülkesinin kendi üretiminin alması ile ilgili bulunmaktadır. Bk. Robson (1984), s.36.

2. 9. 1. 2. Dışsal Ölçek Ekonomiler

Dışsallık, özellikle ölçek ekonomilerinde çok basamaklı olarak üretim sonucunda ortaya çıkar. Dışsal ölçek ekonomileri, her ne kadar bir ülkede ortaya çıksa da o ülkeye özel olarak değerlendirilemez. Mesela; bilgi uluslararası alanlarda dolaşır. Bir sektörde ortaya çıkan dışsallık, çıktığı ülkeye ait olsa da bunun faydaları, daha düşük fiyatlarla paylaşılır (Lake,1993: 27).

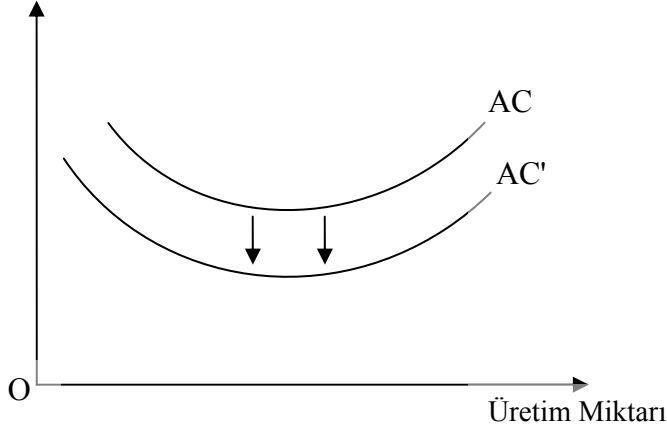
Büyük piyasa (ekonomik bütünleşme), içsel ekonomilerin yanı sıra dışsal ekonomilerin ortaya çıkması için de elverişli bir ortam oluşturur. Verimlilik ve büyüme hızı üzerinde olumlu etkiler doğuracak olan dışsal ekonomiler, ekonomik bütünleşmelerden beklenen en önemli dinamik yararlarından biridir (Güran, 74).

Piyananın büyümesi ve bu çerçevede sanayinin gelişmesi, üretim faktörlerinin serbest dolaşımının da sağlandığı ortak pazarda daha belirgin bir biçimde olmak üzere, faktör arzını genişletme, nitelikli işgücü ve yetişmiş eleman sağlanmasını ve teknolojik bilginin yayılması ve ilerlemesini kolaylaştırma gibi bazı genel dışsal ekonomileri, kısacası tüm firma ve endüstrilerin yararlanabileceği olumlu bir ortamı beraberinde getirecektir.

Bu genel olumlu ortamın yanı sıra, üretim birimleri arasındaki ileri ve geri bağlantılar nedeniyle ortaya çıkabilecek içsel ve dışsal ekonomiler de verimlilik ve büyüme üzerinde olumlu etkiler doğurabilecektir. Bu çerçevede, aslında içsel ve dışsal ekonomilerin genellikle karşılıklı etkileşim içinde ve birlikte ortaya çıkacağı söylenebilecektir. Gerçekten de, firma ya da endüstrilerin büyümeleri yönünde bir itici güç oluşturarak, içsel ekonomilerden yararlanmalarını sağlayabilecektir.

İçsel ekonomilere bağlı olarak bir firma ya da endüstride ortaya çıkan olumlu gelişme, söz konusu firmanın/endüstrinin ürettiği malları girdi olarak kullanan firma ve endüstrilerin maliyetlerini düşürecektir. Böylece, dışsal ekonomilerden yararlanan üretim biriminin uzun dönem ortalama maliyet eğrisi, Grafik 2-29'da olduğu gibi tümüyle aşağı kayacaktır.

Ortalama Maliyet

Grafik 2.29: Dışsal Ölçek Ekonomileri

Diğer yandan bir firma ya da endüstri içsel ekonomilere bağlı olarak gelişirken, diğer firmanın/endüstrilerin mallarına yönelik bir talep artışı da ortaya çıkabilecektir. Talep artışı biçimindeki bu olumlu gelişme de bir dışsal ekonomi olarak düşünülebilir. Bu gelişmeye bağlı olarak ilgili firma ya da endüstri, Grafik 2- 27'deki gibi, optimum ölçeğin altındaysa

ölçeğini genişletme ve içsel ekonomilerden yararlanma imkanına kavuşacaktır. Aslında burada ortalama maliyetin azalmasına ve verimliliğin artmasına yol açan gelişme içsel ekonomilerden yararlanılmasıdır. Ancak bu yararlanma, dışsal ekonomiler (talep artışı) nedeniyle mümkün olmuştur (Güran, 75).

Bu açıklamalar, içsel ve dışsal ekonomilerin iç içe ortaya çıkabileceklerini gösterdiği gibi, dışsal ekonomilerden ne ölçüde yararlanılacağı ve özellikle buna bağlı içsel olumlu ekonomilerin ortaya çıkıp çıkmayacağı, ilgili üretim birimlerinin optimum ölçeğin altında bulunup bulunmadığına yakından bağlı olduğunu da ima etmektedir. Öte yandan bu açıdan, üretim faktörlerinin arz elastikiyetinin yeterince yüksek olması da büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde, kendilerine artan talep nedeniyle üretim faktörlerinin fiyatları hızla yükselecek ve ölçek genişlemesi avantajlı olmaktan çıkabilecektir. Faktör arzı açısından, üretim faktörlerinin serbest dolaşımının sağladığı ortak pazar gümrük birliğine göre daha elverişli bir ortam oluşturacaktır.

2. 9. 2. Gümrük Birliklerinin Kaynak Dağılımına Etkileri

Ticaret teorilerinde ortaya çıkan bu gelişmelere koşut olarak gümrük birliği konusundaki yaklaşımlarda da benzer eğilimler ortaya çıkmıştır. Bu yeni yaklaşımlara göre gümrük birliğinin kaynak dağılımı üzerindeki etkileri birkaç alanda toplanabilir. Bunlardan ilki, gümrük birliği sonucu artan rekabet sonucu tekelci yapı ve maliyet-etki fiyatlama davranışlarının azalmasıyla ortaya çıkmaktadır. Venables (1978), eksik rekabetçi yapıların ve ölçeğe göre artan getirinin bulunduğu bir ortamda gümrük birliğinin üye ülkelerin refah düzeylerini arttıracığını ileri sürmektedir. Yarattığı rekabetçi etkilerle bazı firmaların piyasadan çekilmesine neden olan gümrük birliği, bu süreçte ortaya çıkan talep artışlarının da etkisiyle piyasada kalan firmaların üretimlerini arttırmalarına neden olmaktadır. Tekelci maliyet-etki fiyatlarının düşmesine yol açan bu süreç, fiyatların rekabetçi fiyatlara yakınlaşmasına yol açarak ekonominin kaynak dağılımındaki etkinliğini arttırmaktadır (Venables, 1987: 103-105).

İster gümrük birliği, ister ortak pazar biçiminde olsun, birlik çapında emek ve sermayenin hareketliliğindeki artış, bölge içinde kaynakların daha iyi kullanılmasına yol açar. Bu da verimliliği arttırıcı ve refah düzeyini yükseltici bir faktördür (Seyidoğlu: 213).

İthal malların fiyatlarındaki düşmelerden dolayı tüketicilerin nominal getirilerinde bir azalma olmadığı varsayımı altında reel gelirleri artacaktır. Reel gelirdeki bu artış ithal malların talep esnekliğinin sıfırdan büyük olduğu varsayımıyla bu mallardaki fiyat düşüşleri oranında talebi arttıracaktır. İthal mallarına yönelik talepteki artış sonucunda ortalama tüketim eğilimi yükselecek buna karşılık ortalama tasarruf eğilimi düşecektir. Yurt içi tasarruflarda ortaya çıkabilecek bu düşüşün yabancı sermaye yatırımları ile telafi edilmesine çalışılmalıdır.

2. 9. 3. Teknolojik İlerleme Etkileri

Gümrük birlikleri, üye ülkelerin teknolojik ilerleme hızlarını yükseltir. Geniş bir piyasa, büyük işletmelerin kurulmasına yol açar. Bu ise, bir yandan yurt dışından ileri teknolojinin aktarılmasına, diğer yandan da işletmelerin bünyesinde araştırma ve geliştirme (AR-GE) faaliyetlerine daha fazla fonlar ayırmasına olanak verir (Seyidoğlu, 212).

Gümrük birliğinin teknolojik değişme üzerindeki etkisiyle ilgili farklı görüşler vardır. Gümrük birliği sonunda piyasadaki büyümenin ve rekabet artışının teknolojik gelişmeyi hızlandıracağı ileri sürülmektedir. Birliğe katılan üye ülkelerin işletmeleri arasında haberleşmenin artması ve sonuçta teknolojik dışsal ekonomilerden yararlanma oranının yükseltilmesi söz konusu olabilir. Gelişmişlik düzeyi farklı ülkeler arasında kurulan bir gümrük birliğinde, az gelişmiş ülkenin teknolojik dışsallıklardan yararlanması sağlanabilir.

Bu konu ile ilgili farklı bir görüş ise, gümrük birliği kurulduktan sonra tekелci eğilimler artıyorsa, teknolojik yenilik yapma dürtüsünün de ortadan kalkacağını ileri sürmektedir. Üstelik, teknolojik ilerlemenin kendine özgü bir gelişimi olduğunun da unutulmaması gerekmektedir. Teknolojik gelişme, entegrasyon hareketinin dışında ve çok daha değişik sebeplerle (hammadde azlığı ve pahalılığı, emekten tasarruf, belli bir bilimsel aşamanın doğal sonuçları vs.) ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, entegrasyonun teknolojik gelişmeyi nasıl etkileyeceğini belirleyebilmek için, her şeyden önce teknolojik gelişmeyi yaratan nedenlerin entegrasyonla ilişkisini araştırmak gerektiği belirtilebilir (Savaş, 1983: 37).

Büyük piyasa, AR-GE faaliyetlerinin kendisinde ortaya çıkabilecek ölçek ekonomileri nedeniyle bu faaliyetlerin artmasına yol açabilecektir. Şöyle ki, firmalar içinde kurulacak AR-GE birimlerinin belli bir minimum büyüklüğün üstünde olması gerekir. Küçük firmalar açısından mümkün ya da uygun olmayan AR-GE faaliyetleri, daha büyük firmalar tarafından giderek daha verimli bir biçimde gerçekleştirilebilecektir. Böylece, firma büyüdükçe AR-GE harcamalarının da artacağı, harcamadaki artışın, AR-GE faaliyetlerinde ortaya çıkacak ölçek ekonomilerinden başka sebeplerden de söz edilebilir. Şöyle ki, büyük firmaların AR-GE faaliyetlerine ayırabileceği daha büyük finansal kaynakları ve sermaye piyasasına daha uygun koşullarda giriş imkanları bulunmaktadır. Diğer yandan büyük firmalar, uzun dönemli gelişme planları ve bu çerçevede AR-GE faaliyetleri yapabilecekleri daha uzun bir “zaman ufku”na sahiptirler. Bütün bu faktörler, büyük firmalarda AR-GE harcamalarına ayrılan payın yüksek olmasına yol açabileceklerdir. Bu gelişmeler nedeniyle ekonomik entegrasyon, teknolojik gelişmenin hızlanmasına katkıda bulunabilecektir (Güran, 78).

Dolayısıyla birliklerin etkinliği artacak sonuçta milli gelirin, tasarrufların ve yatırımların artması sağlanacaktır. Bu Şekilde ekonomisi güçlü olan birlik üyelerine yabancı sermaye gelmeye başlayacaktır (TİSK, 1995: 19). 1960 yılından sonra Amerika sermayesinin Avrupa Ortak Pazarı'na girmesi bu durum için güzel bir örnektir (Seyidoğlu, 1990: 374).

2. 9. 4. Yatırım Etkisi

Gümrük birliğinin yatırımları artırması beklenir. Gümrük birliğine giden ekonomilerde yatırımların artması çeşitli nedenlere bağlıdır. Bunlardan ilki, gümrük birliğine bağlı olarak milli gelirde ortaya çıkan artışın tasarrufları ve yatırımları artırmasıdır. İkincisi, gümrük birliklerinin tarifelerin yeniden ykseltilmeyeceği konusunda yatırımcılara bir güvence vermesidir. Gümrük tarifelerinin birlik içinde kaldırılması ve nc ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulanması, yatırımların kârlılığını arttıracak; yatırım riskini azaltacaktır. nc olarak, birlik içine akan yabancı sermaye sayesinde yatırımlar artacaktır. Bu Şekilde yatırımların artması, gümrük birliğine giden ülkelerin nc ülkelerden gelen yabancı sermayeyi engellememelerine bağlıdır.

Birlik dışında kalan ülkelerin gümrük birliğine giden ülkelere yatırım yapmaları Şu nedenlere bağlıdır (Dura & Atik, 20-21.):

- i. Gümrük birliklerinin ticaret sapmasına yol aması: Ticaret sapması, birlik üyelerinin dış dünya dan yaptıkları ithalatı azaltmalarına; kendi aralarındaki ticareti arttırmalarına yol açacaktır. Böyle bir durumda, birlik dışında kalan ülkeler, birlik içinde yer alan ülkeler de kendi üretimlerini gerçekleştirmek dolaysız yabancı sermaye yatırımları yaparlar.
- ii. Gümrük Birliklerinde Ekonomik İstikrarın ve Verimliliğin Artması: Ekonomik istikrar ve prodktive artışı, istihdam seviyesinin yükselmesine, gelir artışına ve sermayenin marjinal etkinliğinin artmasını neden olacaktır. Bu gelişmeler, gümrük birliğine akan yabancı sermayeyi arttıracaktır.

- iii. Gümrük Birliklerinde Piyasa Hacminin Genişlemesi: Gümrük birliği sonunda piyasanın genişlemesi, bazı yatırımcılara çekici görünecektir. Böylece, yabancı sermaye gümrük birliğine üye olan ülkelere akacaktır.

Gümrük birliği sonrasında özellikle uzun dönemde yatırımları arttırdığı gözlenmektedir. Uluslararası yatırımlardaki meydana gelecek artış özellikle yatırım imkanlarının çoğalmasına ve rizikonun azalmasına bağlı olarak değişecektir (Hwa Tu & Huang, 1994: 291).

Avrupa'da entegrasyon hareketleri sonrasında yatırımlara bakıldığında artış gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu artışlar refah düzeyinin yükselmesinde etkili olmuştur. Bu artışın asıl nedeni birlik içi ticari faaliyetlerdeki artış sonucu sermaye birikiminin oluşması ve bunun da yatırıma yönelmesidir (Balwin, 1989: 247).

2. 9. 5. Rekabet Artışı

Gümrük tarifeleri, kotalar ve diğer kısıtlamalar monopolleşmeyi ve verimliliği düşük işletmeleri özendirir. Birlik içinde dış ticaret kısıtlamalarının kaldırılması, yerli üreticileri dış piyasa rekabetiyle karşı karşıya getirir. Böylece verimliliği düşük üreticiler endüstriyi terk eder ve ancak rekabete dayanacak kadar verimli çalışanlar faaliyetlerini sürdürebilirler (Seyidoğlu, 212).

Rekabet artışıyla ilgili pek çok fikir ileri sürülmektedir. Rekabetin pek çok firmanın homojen bir malı satması mantığında algılanmaması, üreticilerin pazarlara girebilmek amacıyla yapmış oldukları çabalar olarak kabul edilmesi gerektiği ileri sürülüyor. Gümrük birliği sonrası, üye ülkeler arasındaki ticarete tarifeler karşılıklı olarak kalkacak ve daha geniş bir piyasa ile karşılaşacaktır. Piyasanın genişlemesi sonucu potansiyel rekabetçilerin sayısını da arttıracığı ifade edilmektedir. Bu rekabet fiyatların aşağıya çekilmesi sonucu tüketicilere yansıtacaktır. Üreticiler yönünde değerlendirildiğinde, rekabet etkisi ilk olarak fiyat-maliyet marjlarında meydana gelecektir. Bu gelişmeler üreticilerin monopol konumdaki sektörlerde daha belirgin olabilecektir. Marjlardaki bu zorlamalar üreticilerin daha verimli olmalarına, böylece üretim ve dağıtım maliyetlerini kısmalarına neden olacaktır (Önen, 1987: 69-70).

Artan rekabet sonucu kâr oranlarında ortaya çıkan düşüş bazı firmaların piyasadan çekilmesine yol açarak, sektördeki üretici firma sayısının azalmasına ve kalan firmaların daha büyük ölçekte üretim yapmalarına neden olmaktadır (Owen, 1983: 214). Rasyonalizasyon (ya da yeniden yapılanma) etkisi olarak da adlandırılan bu olgu, küçük ölçekli firmaların yerini daha büyük ölçekli firmaların alması sonucu endüstri içi kaynak dağılımında ortaya çıkan iyileşmelerin, ekonomideki verimlilik ve üretim artışlarına katkıda bulunmasını belirtmektedir (Köse, 1996: 8).

Teorik analizdeki bu gelişmelere karşın, uygulama çalışmalarının önemli bir bölümü rekabetçi ekonomi varsayımları altında yapılmakta olup, gümrük birliğinin statik etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

2. 9. 6. Döviz Rezervlerinin Artması

Gümrük birliği, döviz rezervlerine duyulan ihtiyacı azaltmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler arasında kurulacak gümrük birliği, bu ülkelerin sanayi malları ithalatında duyacakları döviz ihtiyacını azaltmaktadır. Gümrük birliklerinin döviz rezervlerine olan ihtiyacı iki şekilde azaltması beklenmektedir. Bunlardan ilki, gümrük birliğine giden ülkelerin pazarlık güçlerinin artmasıdır. Bu durum, ticaret hadlerini gümrük birliğini oluşturan ülkelerin lehine çevirir. Ticaret hadlerinin gümrük birliğini oluşturan ülkelerin lehine dönmesi, ithalat fiyatlarının düşmesi ve ihracat fiyatlarının yükselmesi anlamına gelmektedir. İthalat fiyatlarının düşmesi, başka ülkelerle yapılan ticaret için ödenen dövizleri azaltırken; ihracat fiyatlarının yükselmesi, döviz kazancını arttıracaktır (Dura & Atik: 20).

Gümrük birliklerinin döviz rezervlerini arttırmasının ikinci yolu, gümrük birliğinin birlik içi üretimi artırarak Birlik dışında ithalatı azaltmaktır. Gümrük birliğinde üretimin artması, ithalatı azaltırken, ihracatı arttıracaktır. Geniş bir piyasa için üretim yapılması, üye ülkelerdeki firmaların ölçek ekonomilerine ulaşmalarını; böylece, dünya piyasalarındaki rekabet güçlerini artırarak daha fazla ihracat yapmalarını sağlayacaktır.

2. 9. 7. Sanayileşme Hızının Artması

Gümrük birliği, ülkelerin sanayileşme hızını artırmaktadır. Bu nedenle, az gelişmiş ülkelerin gümrük birliğine girmelerinin nedeni, sanayileşme hızlarını artırmaktır. Gümrük birliğinin üye ülkelerin sanayileşmesine katkısı iki şekilde olmaktadır. Bunlardan birincisi, gümrük birliğinin mevcut sanayilerin gelişmelerini sağlamasıdır. Gümrük birliğine giden ekonomilerde tarifelerin kaldırılması, bu ülkelerdeki sanayilerin daha rekabetçi bir ortamda bulunmalarına yol açar. Böyle bir ortamda, üye ülke sanayilerinin birlik içindeki diğer sanayiler ile rekabet edebilmeleri, ürettikleri ürünlerin kalitesini arttırmalarına bağlıdır. Türkiye'nin AB ile olan gümrük birliği, bazı sanayi dallarının rekabet gücünü artırmıştır (Dura & Atik: 21).

Gümrük birliğinin sanayileşme üzerindeki ikinci etkisi, yeni sanayilerin kurulmasını teşvik etmesidir. Gümrük birliğine giden ülkelerin mukayeseli üstünlüğe sahip oldukları malların üretiminde uzmanlaşmaları, ileriye ve geriye bağlantı etkileri nedeniyle yeni sanayi dallarının kurulmasını teşvik edecektir.

2. 10. Potansiyel Refah Etkilerini Gösteren Temel Faktörler

Birtakım faktörler dikkate alınarak, gümrük birliğinin potansiyel refah etkileri hakkında genellemeler yapılabilir (Güran, 62-64).

- a. Birliğin Büyüklüğü: Oluşturulan gümrük birliği dünya üretimi, tüketimi ve ticaret içindeki payı itibariyle ne derece büyükse ve bu sonuca da yol açacak şekilde birliğe katılan ülke sayısı ne kadar fazla ise, ticaret saptırıcı etki o derece küçük, ticaret yaratıcı etki ise o derece büyük olabilecek ve böylece gümrük birliğinin net olarak potansiyel refahı artırma ihtimali o derece yüksek olacaktır. Serbest dünya ticareti, bir anlamda, tüm dünyayı kucaklayan bir optimum gümrük birliği olarak, ticaret saptırıcı etkinin hiç ortaya çıkmadığı bir durum olarak düşünülebilir.
- b. Coğrafi Yakınlık ve Ulaştırma Masrafları: Coğrafi uzaklık ve ulaştırma masraflarının yüksekliği, dış ticaret üzerinde doğal bir engel oluşturarak,

birliğin, etken piyasa büyüklüğünü ve yararlı etkilerinin ortaya çıkmasını sınırlandırır. Nitekim coğrafi yakınlık, ekonomik entegrasyon için elverişli ortam hazırlayan önemli bir unsurdur.

- c. **Birlik Öncesi Tarifeler:** Birlik öncesi tarifelerin yüksekliği ölçüsünde olumlu üretim ve tüketim etkilerinin ortaya çıkması ihtimali artacaktır. Çünkü bu durumda, başlangıçta üretim ve tüketim etkinliği o derece daha fazla bozuk demektir.
- d. **Birlik Sonrası Tarifeler (OGT):** OGT'nin düşüklüğü ölçüsünde ticaret saptırıcı etkinin (olumsuz üretim ve tüketim etkilerinin) ortaya çıkması ihtimali zayıflayacak, dolayısıyla birliğin olumlu refah etkilerinin ağır basması ihtimali güçlenecektir.
- e. **Birlik Öncesinde Üretilen Malların Benzerliği:** Gümrük birliğine katılan ülkelerin birlik öncesinde ürettikleri mallar grubu genişse, diğer bir deyişle söz konusu ülkeler birlik öncesinde ürettikleri mallar itibariyle benzer listelere sahiplerse ticaret yaratıcı etki için geniş bir alan var demektir. Buna karşılık birliğe katılan ülkeler ürettikleri mallar listesi yönünden tamamlayıcı iseler, ticaret yaratıcı etki için kapsam olacağı gibi, ticaret saptırıcı etkilerin ortaya çıkması olasılığı yükselecektir. Konuya tüketim etkileri yönünden bakıldığında, birliğe katılan ülkelerin malların birliğini iyi ikame edebilmeleri ölçüsünde olumlu tüketim etkilerinin o ölçüde büyük olacağı söylenebilir. Diğer yandan üye ülkelerin malları ile üçüncü ülkelerin malları arasındaki ikame imkanlarının sınırlılığı, olumsuz tüketim etkilerinin önemsiz düzeylerde kalmasına yol açabilir.
- f. **Birliğe Katılan Ülkeler Yönünden Maliyet Farklılıkları:** Ticaret yaratıcı etkinin geniş bir mal grubu için ortaya çıkması bir önceki maddede belirtilen koşulların uygunluğu ile sağlanmak şartıyla, üye ülkeler arasındaki maliyet farklılıkları ne derece büyükse ticaret yaratıcı etki de o derece büyük boyutlarda ortaya çıkabilecektir.

- g. Birlik Öncesindeki Ticaret Hacmi: Birlik-içi üretim ve ticaretin ne ölçüde büyük ve birlik-dışı ithalata kıyasla ne ölçüde önemliyse birliğin refahı artırması ihtimali o ölçüde büyük olacaktır. Çünkü bu durumda, gümrük birliği oluşumuyla olumlu üretim ve tüketim etkilerinin ortaya çıkması ihtimali artabileceği gibi, ticaret sapması ihtimali de azalacaktır. Buna karşılık, dış dünya ile önemli ticari ilişkileri bulunan ülkeler arasında oluşturulacak gümrük birliğinin, olumsuz üretim ve tüketim etkilerine yol açma ihtimali yüksektir.

**T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRK DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ

DOKTORA TEZİ

İdris ÖZKUL

DANIŞMAN

Prof. Dr. ÖMER GÜRKAN

2004 - Muğla

**T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRK DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ

HAZIRLAYAN: İdris ÖZKUL

Sosyal Bilimler Enstitüsünde

“Doktora”

Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Sözlü Savunma Tarihi :

Tezin Danışmanı: Prof. Dr. Ömer GÜRKAN

Jüri Üyesi:

Jüri Üyesi:

Jüri Üyesi:

Jüri Üyesi:

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Nihal ÖREN

2004

MUĞLA

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ GİRİŞ
FORMU**

YAZARIN

Soyadı : ÖZKUL

Adı : İdris

TEZİN ADI:

Türkçe : Gümrük Birliğinin Türk Dış Ticaretine Etkileri

Y. Dil : Customs Union of Foreign Trade Turkey's

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlik

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Üniversitesi

Fakülte : İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı adı : GÜRKAN Ömer

Ünvanı : Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL: Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI: 266

TEZİN KONUSU

Gümrük Birliğinin Türk Dış Ticaretine Etkilerine Yönelik ekonometrik bir çalışma
(GB dönemi ve GB öncesi dönemin statik etkiler yönünde incelenmesi)

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER

- 1) Gümrük Birliği
- 2) Dış Ticaret

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER

- 1) Customs Union
- 2) Foreign Trade

- 1) Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum.
- 2) Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir.
- 3) Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir.

Yazarın İmzası:

İdris ÖZKUL

Tarih: 22.06.2004

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ...../...../..... tarih ve ..... sayılı toplantısında oluşturulan jüri Lisansüstü eğitim-öğretim yönetmeliğinin ..... maddesine göre İktisat ABD Doktora öğrencisi İdris ÖZKUL'un “ Gümrük Birliğinin Türk Dış Ticaretine Etkileri” adlı tezini incelemiş ve aday ...../...../..... tarihinde saat ..... 'da jüri önünde tez savunması alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan doktora tezini savunmasından sonra ..... dakikalık süre içinde gerek tez konusunu, gerekse tezin dayanağı olan ABD'lerinden sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ..... olduğuna ..... ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ömer GÜRKAN

Üye

Üye

Üye

Üye

ÖZET

Uluslararası ekonomik entegrasyon olgusu, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük pazarlara açılma, bunun gerçekleşmesi içinde dış ticareti engelleyen mal, para ve hizmet akışındaki engelleri kaldırma fikrinden ortaya çıkmıştır. Entegrasyonun temelinde, D. Ricardo'nun "Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi" yatmaktadır.

Küreselleşme sürecinde meydana gelen pek çok sorunlar (sosyal, ekonomik ve siyasi) ülkeleri birbirleriyle yakınlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu yakınlaşmalar entegrasyona zemin hazırlamıştır. Bugün ekonomik, sosyal siyasal alanda gerçekleştirilmiş olan entegrasyonlardan en önemlisi Avrupa Birliği'dir (AB).

1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması ile ekonomik bir birlik olarak kurulan Avrupa Birliği, 1991 yılında imzalanan Maastrich Antlaşması ile politik bir birliğe dönüşmüştür.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler bloklaşmaya gitmişlerdir. Türkiye'nin tarihsel gelişimi içerisinde sürekli Batı Bloku'na karşı sempati duyması ve NATO ile gerçekleşen ekonomik ve askeri ilişkiler nedeniyle o dönemdeki ismi Avrupa Ekonomik Topluluğu olan Avrupa Birliğine üye olma isteği belirlemiştir. Bunun ekonomik kalkınmaya büyük ölçüde yardımcı olacağı kanısı uyanmıştır. Türkiye, Ankara Antlaşmasıyla, AB ile ilişkilerini resmileştirmiştir. 01.01.1996 tarihinde gerçekleştirilen gümrük birliği tam üyelik için bir geçiş süreci olarak görülmektedir. AB'ye tam üye olmayı Türkiye'nin modernleşme ve çağdaşlaşmasında önemli bir etken olarak görülmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde, ekonomik entegrasyonlar incelenmiştir. AB'nin gelişme süreci ve yapısı ile Türkiye- AB ilişkileri genel olarak incelenmiştir.

Türkiye-AB ilişkileri gümrük birliği kapsamında gelişme göstermesi sonucu, ikinci bölümde gümrük birliği teorisi incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye ve AB arasında gerçekleştirilen ekonomik ilişkiler, oluşturulan ölçme modelleri ve endekslerle analiz edilmiştir. Gümrük birliğinin

gerçekleştirdiği statik etkiler dış ticaret kapsamında tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucu elde edilen bulgular yorumlanarak sonuçlara gidilmiştir.

Türkiye – AB arasında geliştirilen ortaklık ilişkileri 1985-1995 ve 1996-2002 yılları itibariyle iki dönem olarak incelenmiştir. Bu incelemeler gerçekleştirilirken, Türkiye'nin ekonomik konjonktürü, tam üyelik müzakereleri ve gümrük birliğinin başlangıç döneminin oluşturulmasında belirleyici olmuştur. Buna rağmen, incelenen dönemlerde dünya ve Türkiye'nin ekonomik konjonktürünün etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Toplam dış ticaretin analizinde, endeks katsayıları oluşturulan dönemleri kapsayacak ölçüde; toplam dış ticaret, AB ile yapılan dış ticaret ve üçüncü ülkeler ile (ROW) yapılan dış ticaret için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Türkiye'nin toplam dış ticareti için hesaplanan gümrük birliği öncesinde, Türkiye'nin AB ile yaptığı ticaretteki rekabet gücünün, üçüncü ülkelere karşı sağlanan rekabet gücünden yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Kullanılan modele göre, AB'den yapılan ithalatın gelir esnekliği üçüncü ülkelerden (ROW) yapılan ithalatın gelir esnekliğinden daha düşük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Gümrük birliği döneminde de model kapsamında yapılan ölçümlerde; incelenen toplam ithalat, AB'den ithalat ve üçüncü ülkelere (ROW) yapılan ithalatın gelir esnekliklerinin düştüğü bulgusuna ulaşılmıştır.

Karşılaştırmalı üstünlük yapısı AB lehine bir gelişme gösterirken Türkiye'nin aleyhine bir durum gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Gümrük birliği kurulduktan sonra, fasılların rekabet gücü sıralaması değişmemiştir. Endeks işaretlerine bakıldığında herhangi bir değişme meydana gelmemiştir. İncelenen fasıllarda rekabet yapısını değiştiren bir ürün olmamıştır. Gümrük birliği döneminde de Türkiye, tekstil ve konfeksiyon ürünleri, tütün ve tütün mamulleri ile cam ve cam eşya ürünlerinde avantajlı konumda olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Karşılaştırmalı üstünlükleri gösteren AGL endeksinde, AB ile yapılan ticaretin sonucu AGL endeksi ile elde edilen bulgular Balassa endeksini destekler niteliktedir.

Gümrük birliğinin gerçekleştirilmesinden sonra, incelenen toplam dış ticaret, AB'den yapılan dış ticaret ve üçüncü ülkelerden yapılan dış ticaret; ticaret saptırıcı etki doğurmuştur.

Endeks yöntemine göre, madde grupları ve fasıllar yönünde yapılan analizden elde edilen sonuçlar gümrük birliği kurulduktan sonra imalat sanayi ürünlerinde rekabet gücümüzün yükseldiği bulgusuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The concept of international economic integration has arisen from the fact especially after World War II, on the ideas of opening up to larger markets, and in trying to realize this integration, trying to do away with the obstacles to flow of goods, money and services and therefore foreign trade. The basis of the integration Theory rests on D. Ricardo's "Comparative Superiority Theory",

Numerous problems (social, economic and political) that are taken up during the processes of globalization seem to bring nations together. As a result, creating the basic outlines to integration. The most important of integrations from the point of view of social, economic and political aspects can be said to be of the European Union (EU).

The European Union which has been organized as an economic entity, with the Roman Agreement signed in 1957, has turned into a political entity with the 1991 signed Maastricht Agreement.

Post World War II nations have joined into blocks. Turkey's historical developments, sympathy with the Western Block and realization of economic and military relations with NATO, brought about Turkey's desire to become member into the European Union, the name of which was then European Economic Union (EEU). The idea that this would greatly contribute to economic development became the widespread opinion. Turkey, has thus officialized its relations with the EU with the Ankara Agreement. The customs union realized on 01.01.1996 is viewed as a temporary phase for full membership. Full membership to EU is considered as a significant factor for Turkey's modernization.

During the first part of the study, economic integrations have been taken up. The EU's developmental phase and structure, Turkey-EU relations have been reviewed in general.

As a result of the developments in Turkey-EU relations from customs union, perspective, second part concentration has been on customs union theory.

The third part of the study has analyzed with indexes, economic relations realized between Turkey and the EU and measuring models developed. Effort has been made to depict the static effects the European Union created. The findings of the analyses have been interpreted and final solutions reached.

Partnership relations developed between Turkey and the EU has been studied as two periods in terms of years 1985 – 1995 and 1996 – 2002. While these studies were conducted, Turkey's economic conjecture has been effective in determining full membership negotiations and formation of initial period of customs union. Despite this, we can say that the economic conjecture of the world and of Turkey have been important through the studied periods.

In the analyses of total trade, total trade has been calculated separately for the foreign trade performed with EU and the foreign trade performed with the rest of the world (ROW), on a scale where the index coefficients cover the formed periods. In the pre-customs union period in which Turkey's total foreign trade has been calculated, the commercial competition power of Turkey with EU has been found to be higher than that with the rest of the world. According to the model used, it has been found that the income elasticity of the import from EU is lower than the income elasticity of the import from the rest of the world (ROW).

At the measurements conducted within the model within customs union period, the total import studied, import from EU and the income elasticity of the import from the rest of the world (ROW) have been found to decrease.

While comparative supremacy structure has developed in favour of EU, it demonstrated a disadvantageous status for Turkey.

The Sequence of the competition power of episodes did not change after the customs union was established. When index marks were examined, no substantial change has been observed. There was no product shifting competition power among the episodes studied. It was found that, during customs union period, Turkey has become more advantageous in textile and confection products, tobacco and tobacco products, glass and glass-made goods.

In the AGL index demonstrating comparative supremacies, the findings derived through AGL index as a result of the trade performed with EU have been found to support Balassa index.

After the customs union was actualized, the total foreign trade, foreign trade from EU and foreign trade from the rest of the world studied, has caused a trade-deviating effect.

According to index administration, it was found that Turkey's competition power in manufacture industry products has increased after the customs union was established, as per the results obtained from the analysis performed by item groups and episodes.

Doktora tezi olarak sunduğum ‘‘Gümrük Birliğinin Türk Dış Ticaretine Etkileri’’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2004

İdris ÖZKUL

TEŞEKKÜR

Bu çalışma çok sayıda kişinin doğrudan veya dolaylı katkılarını kapsamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın her aşamasında desteklemelerini esirgemeyen değerli hocalarım Sayın Prof. Dr. Ömer GÜRKAN, Sayın Prof. Dr. Aslan EREN, Sayın Prof. Dr. Mustafa DİLEK, Sayın Prof. Dr. Erdoğan GAVCAR, Sayın Yrd. Doç. Dr. Ercan BALDEMİR varlıklarını hissederek çalışma süresi boyunca bana güç kattı. Sevgiyle teşekkür ediyorum.

Diğer bir teşekkürü ise DİE çalışanlarına borçluyum. Ekonometrik modeller için kullandığım verilerin kısa sürede temin edilmesinde katkıda bulundular. Sevgiyle teşekkürler.

Sevgili Dr. Yaşar SARI (Okutman), bu süreçte dostluğu ve teknik yardımlarıyla hep yanımdaydı. Sevgiyle teşekkür ediyorum.

Sayın Yrd. Doç. Dr. A. Can BAKKALCI, tez süresi boyunca desteğini benden esirgemediğin ve her aradığımda olgunlukla sorularımı yanıtlamandan dolayı şükranlarımı sunarım.

Muğla'da doktora başladığım dönem içerisinde desteğini esirgemeyen Tekel yöneticilerine ve arkadaşlarıma sevgilerimi sunuyorum.

Son olarak Öğrenimim boyunca desteklerini esirgemeyen aileme şükranlarımı sunuyor teşekkür ediyorum...

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

YÖK DÖKÜMANTASTON VERİ FORMU.....	iii
TUTANAK.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	ix
YEMİN METNİ.....	xii
TEŞEKKÜR.....	xiii
İÇİNDEKİLER.....	xiv
TABLolar LİSTESİ.....	xviii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xix
KISALTMALAR.....	xx
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

ULUSLARARASI ENTEGRASYON HAREKETLERİ VE TÜRKİYE – AB İLİŞKİLERİ

1. 1. DÜNYA EKONOMİSİNDE KÜRESELLEŞME EĞİLİMLERİ.....	5
1. 2. DÜNYA EKONOMİSİNDE BÖLGESELLEŞME EĞİLİMLERİ.....	10
1. 3. ULUSLARARASI EKONOMİK ENTEGRASYONLAR ve TÜRLERİ.....	11
1. 3. 1. Tercihli Ticaret Alanları.....	13
1. 3. 2. Serbest Ticaret Bölgeleri.....	13
1.3. 3. Gümrük Birliği.....	14
1. 3. 4. Ortak Pazar.....	14
1. 3. 5. Ekonomik Birlikler.....	16
1. 4. AVRUPA’DA EKONOMİK BİRLİK FİKRİNİN DOĞUŞU VE AVRUPA BİRLİĞİ	16
1. 4. 1. Avrupa Birliği’nin Tarihsel Gelişimi.....	16
1. 4. 2. Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun Genişlemesi.....	24
1. 4. 3. Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun Yapısı.....	26
1. 4. 4. Avrupa Tek Senedi ve Avrupa Birliği Anlaşması (Maasrticht).....	28
1. 4. 5. Ekonomik ve Parasal Birlik.....	30
1. 4. 6. Kopenhag Kriterleri ve Aday Ülkelerin Üyelikleri ile İlgili Gelişmeler.....	31
1.5. TÜRKİYE – AB İLİŞKİLERİ.....	36
1.5.1. Ankara Antlaşması ve Türkiye – AB İlişkilerinin Gelişimi.....	37
1.5.1.1. Hazırlık Dönemi.....	40
1.5.1.2. Geçiş Dönemi.....	39
1.5.1.3. Son Dönem.....	40
1.5.2. Türkiye – AB Ortaklığının Organları.....	41
1.5.2.1. Ortaklık Konseyi.....	41

1.5.2.2. Ortaklık Komitesi.....	42
	<u>Sayfa No</u>
1.5.2.3. Karma Parlamento Komisyonu.....	43
1.5.2.4. Gümrük İşbirliği Komitesi.....	43
1.5.2.5. Gümrük Birliği Ortak Komitesi.....	43
1.5.3. Türkiye'nin Tam Üyelik Başvurusu ve Bu amaçla Ortaya Çıkan Gelişmeler..	44
1.5.4. Türkiye İle AB Arasında Uygulanan Gümrük Tarifesi ve Ortak Gümrük Tarifesine Uyum.....	49
1.5.5. AB'nin Türkiye'ye Mali Yardımları.....	53

II. BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ

2.1. Uluslararası Ekonomik Entegrasyonunun Oluşma Nedenleri.....	61
2.2. Ekonomik Entegrasyon Teorisine Viner Öncesi Katkıları.....	64
2.3. Ekonomik Entegrasyon Teorisine Viner Sonrası Katkıları.....	64
2.4. Bir Serbest Ticaret Bölgesinin Toplam Refah Etkileri.....	66
2.5. Serbest Ticaret Bölgeleri ve İkinci En İyi Teori.....	67
2.6. Gümrük Birliklerinin Statik Refah Etkileri.....	70
2.6.1. Üretim Etkisi.....	73
2.6.1.1. Olumlu Üretim Etkisi (Ticaret Yaratıcı Etki).....	74
2.6.1.2. Olumsuz Üretim Etkisi (Ticaret Saptırıcı Etki).....	76
2.6.1.3. Kısmi Denge ve Genel Denge Analizleriyle Ticaret Yaratıcı ve Ticaret Saptırıcı Etkiler.....	80
2.6.1.3.1. Kısmi Denge ve Genel Denge Analizleriyle Ticaret Yaratıcı ve Ticaret Saptırıcı Etkilerin Grafik ile Açıklanması.....	82
2.6.2. Tüketim Etkisi.....	85
2.6.2.1. Olumlu Tüketim Etkisi.....	86
2.6.2.1. Olumsuz Tüketim Etkisi.....	87
2.6.3. Çeşitli Kısmi Denge Analizleri.....	89
2.6.3.1. Meade'in Yaklaşımı.....	89
2.6.3.2. Johnson'un Gümrük Birliği Teorisine Katkıları ve Kısmi Denge Analiz...	92
2.6.4. S. M. Suranoviç'in Statik Etki Yaklaşımı.....	97
2.6.4.1. Ticari Saptırıcı Etki.....	97
2.6.4.2. Ticari Yaratıcı Etki.....	101
2.6.5. Genel Denge Yaklaşımı.....	103
2.6.5.1. Ticaret Yaratıcı Gümrük Birliği Durumunda Optimal Koşul.....	105
2.6.5.2. Lipseyin Genel Denge Analizi.....	108
2.6.5.3. Genel Denge Yaklaşımının Benzeşen ve Benzeşmeyen Ülkeler Yönünden İncelenmesi.....	109
2.6.5.3.1. Benzeşmeyen Ülkelerin Birleşmesi.....	111
2.6.5.4. Genel Denge Modelinde Diğer Yaklaşımlar.....	118
2.7. Dış Ticaret Hadleri Etkisi.....	123

2.8. Statik Analizin Eleştirisi.....	127
	<u>Sayfa No</u>
2.9. Ekonomik Bütünleşmelerin Dinamik Etkileri.....	128
2.9.1 Ölçek Ekonomiler.....	130
2.9.1.1 İçsel Ölçek Ekonomiler.....	132
2.9.1.2 Dışsal Ölçek Ekonomiler.....	135
2.9.2. Gümrük Birliklerinin Kaynak Dağılımlarına Etkileri.....	137
2.9.3. Teknolojik İlerleme Etkileri.....	137
2.9.4. Yatırım Etkisi.....	139
2.9.5. Rekabet Artışı.....	140
2.9.6. Döviz Rezervlerinin Artması.....	141
2.9.7. Sanayileşme Hızının Arması.....	142
2.10. Potansiyel Refah Etkilerini Gösteren Temel Faktörler.....	142

III. BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN EKONOMİK ETKİLERİNİN ANALİZİ

3.1. Gümrük Birliğine Yönelik Yapılan Analizlerin Amacı.....	145
3.2. Yöntem.....	146
3.2.1 Endeks Yöntemleri.....	148
3.3.1.1. Balassa Endeksi.....	148
3.3.1.2. AGL (Adjusted Groben Lloyd) Endeksi.....	149
3.2.2. Ekonometrik Modeller.....	149
3.3. Kapsam.....	151
3.4. Türk Dış Ticaretindeki Gelişmeler.....	154
3.4.1. 1980 Öncesi Dönemde Türkiye’de İthal İkameci Sanayileşme ve Dış Ticaretin Gelişimi.....	155
3.4.2. 1980 Sonrası Türkiye’de Dış Ticaretin Yapısı ve Dış Açılma Politikalarının Sonuçları.....	162
3.4.3. Gümrük Birliği Öncesi İhracattaki Gelişmeler (1980-1995).....	165
3.4.4. Gümrük Birliği Öncesi İthalattaki Gelişmeler (1980-1995).....	172
3.4.5. Gümrük Birliği Sonrası Dış Ticaretteki Gelişmeler (1996-2002).....	176
3.5. Türkiye Dış Ticaretinin Ülkelere Göre Durumu.....	182
3.6. Türkiye – AB Dış Ticaretinin Sektörel Yapısı.....	184
3.7. Dış Ticaret İle İlgili Yapılan Analizler ve Ulaşılan Bulgular.....	190
3.7.1. Endeks Yöntemiyle Dış Ticaret Analizleri.....	190
3.7.1.1. Toplam Dış Ticaretin Analizi.....	190
3.7.1.1.1. Toplam Dış Ticaret İçin Hesaplanan Balassa Endeksi ve AGL Endeksi.....	190
3.7.1.1.2. Madde Bazında Dış Ticaret ve Endeks Yöntemi.....	192
3.7.1.1.2.1. Madde Bazında Dış Ticaret ve Balassa İle AGL Endeks Yöntemi.....	192
3.7.2. Ekonometrik Yöntemlerle Dış Ticaretin Analizi.....	197
3.7.2.1 Toplam İthalatın Analizi.....	198

3.7.2.2. AB'den Yapılan İthalatın Analizi.....	199
	<u>Sayfa No</u>
3.7.2.3. Üçüncü Ülkelerden (ROW) Yapılan İthalatın Analizi.....	200
3.7.2.4. Türkiye'nin Sermaye Malları İthalatının Analizi.....	201
3.7.2.5. Türkiye'nin Tüketim Malı İthalatının Analizi.....	202
3.7.2.6. Türkiye'nin Ara Malları İthalatının Analizi.....	203
3.7.2.7. Madde Gruplarına Göre Yapılan İthalatın Analizi.....	204
SONUÇ.....	215
KAYNAKÇA.....	225
EKLER.....	244
EK.1: Endeks ve Parametrik Modellerde Kullanılan Veri Setleri.....	244
EK.1. 1: Toplam ihracat, AB'den İhracat, Üçüncü ülkelerden (ROW _X) İhracat, toplam ithalat, AB'den İthalat, Üçüncü Ülkelerden (ROW _M) ithalat.....	244
EK 1.2: AB'ne Yapılan Fasıl Mallar İhracatı	246
EK 1.3: AB'den Yapılan Fasıl Mallar İthalatı	252
EK 1.4: GSMH, İmalat Sanayi İthalatı ve İhracatı.....	258
EK 1.5: Sermaye Malları İhracatı ve İthalatı, Ara Malları İhracatı ve İthalatı, Reel Kur.....	260
EK 1.6: Tezde Kullanılan İmalat Sanayii Alt Sektöründe Seçilmiş Mal Grupları ve Kod Numaraları.....	262
EK. 2: Türkiye'nin 1923-2001 Yılları Arasında Dış Ticaret Verileri	263

TABLolar LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1. 1:	Dünya Üretim ve Dış Ticaret Hacmindeki Yıllık Değişimi.....	9
Tablo 1. 2:	Katma Protokol'e Ait 12-22 Yıllık Listede Bulunan Mallar.....	50
Tablo 1. 3:	Katma Protokol'e Ait Gümrük İndirimleri Takvimi.....	51
Tablo 1. 4:	AB'den Türkiye'ye Sağlanan Mali Yardımlar.....	53
Tablo 2. 1:	Gümrük Birliğinin Ticaret Yaratıcı Etkisi.....	81
Tablo 2. 2:	Gümrük Birliğinin Ticaret Saptırıcı Etkisi.....	82
Tablo 2. 3:	Serbest Ticaret Bölgesi Ticari Saptırıcı Örneğinin Refah Etkileri.....	99
Tablo 2. 4:	Serbest Ticaret Bölgesi Ticari Yaratıcı Örneğinin Refah Etkileri.....	102
Tablo 2. 5:	Optimizasyon Şartları.....	104
Tablo 3. 1:	Tezde Kullanılan Değişkenler.....	153
Tablo 3.2:	Türkiye'nin Ana Sektörlere Göre İhracatının Dağılımı.....	168
Tablo 3.3:	Türkiye'nin İhracatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı	169
Tablo 3.4:	Türkiye'nin İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı.....	174
Tablo 3.5:	AB'ne Yapılan İhracatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı.....	177
Tablo 3.6:	Türkiye'nin Ana Sektörlere Göre İthalatının Dağılımı.....	180
Tablo 3.7:	AB'den Yapılan İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı	182
Tablo 3. 8:	Dış Ticaret İçin Hesaplanan Balassa Endeksi.....	191
Tablo 3. 9:	Dış Ticaret İçin Hesaplanan AGL Endeksi Sonucu.....	191
Tablo 3. 10:	AB ile Fasıllık Mal Bazında Yapılan Dış Ticarete Balassa Endeksi.....	193
Tablo 3. 11:	AB ile Mal Bazında Yapılan Dış Ticarete AGL Endeksi Sonuçları.....	196
Tablo 3. 12:	Toplam İthalatın Analizi.....	198
Tablo 3.13	AB'nden Yapılan İthalatın Analizi.....	199
Tablo 3.14:	Üçüncü Ülkelerden (ROW) yapılan İthalatın Analizi.....	200
Tablo 3.15:	Sermaye Malları İthalatının Analizi.....	2001
Tablo 3.16:	Tüketim Malları İthalatının Analizi.....	203
Tablo 3.17:	Ara Malı İthalatının Analizi.....	203
Tablo 3.18:	AB'den Yapılan Fasıllık Grupları İthalatının Analizi	205

GRAFİKLER LİSTESİ

Sayfa No

Grafik 2.1: Olumlu Üretim Etkisi.....	74
Grafik 2.2: Ticari Saptırıcı Etki.....	77
Grafik 2.3: Ticaret Yaratıcı ve Saptırıcı Etkiler.....	78
Grafik 2.4: Ticaret Yaratılması ve Ticaret Sapması.....	83
Grafik 2.5: Olumlu Tüketim Etkisi.....	86
Grafik 2.6: Olumsuz Tüketim Etkisi.....	88
Grafik 2.7: Meade Yaklaşımı.....	90
Grafik 2.8: Sanayi Üretim Tercihinde Korumacılık.....	93
Grafik 2.9: Kısmi Denge Analiziyle Refah Etkisi.....	95
Grafik 2.10: Ticaret Saptırıcı Etki.....	98
Grafik 2.11: GB'nin Ulusal Refah Etkisi.....	100
Grafik 2.12: Tüketici Kazancının Büyüklüğü.....	102
Grafik 2.13: Serbest Ticarete Optimum Koşul.....	104
Grafik 2.14: Ticaret Yaratıcı Etki Durumunda Optimum Koşul.....	106
Grafik 2.15: Lipsey Modelinde Refah Etkisi.....	108
Grafik 2.16: Benzeşen ve Benzeşmeyen Ülkeler.....	110
Grafik 2.17: Benzeşmeyen Ülkelerin Birleşmesi.....	112
Grafik 2.18: Küçük Ülke Varsayımı.....	115
Grafik 2.19: Büyük Ülke Varsayımının Sağlayacağı Değişiklikler.....	116
Grafik 2.20: Ticaret Hadlerindeki Değişim.....	117
Grafik 2.21: Düşük Gümrük Vergisinin Ülke Refahına Etkisi.....	119
Grafik 2.22: Büyük Ülkenin Teklif Eğrisi.....	120
Grafik 2.23: Monopol Gücü ve Refah Düzeyi.....	121
Grafik 2.24: Genel Denge Modelinde Refah Düzeyi.....	122
Grafik 2.25: Dış Ticaret Hadlerindeki Değişim.....	123
Grafik 2.26: Gümrük Birliği ve Ölçek Ekonomileri.....	131
Grafik 2.27: İçsel Ölçek Ekonomileri.....	132
Grafik 2.28: Maliyet azalması Etkisi.....	134
Grafik 2.29: Dışsal Ölçek Ekonomileri.....	136

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABGS	: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik Topluluğu
AT	: Avrupa Topluluğu
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
ARA	: Ara Malı
ATKET	: Avrupa Topluluğu Komisyonu Enformasyon Temsilciliği
AEA	: Avrupa Ekonomik Alanı
AYB	: Avrupa Yatırım Bankası
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
DÇM	: Dövizle Çevrilen Mevduat
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EPB	: Ekonomik ve Parasal Birlik
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
GATT	: Ticaret ve Tarifeler Hakkında Genel Anlaşma
GB	: Gümrük Birliği
GBOK	: Gümrük Birliği Ortak Komitesi
GİK	: Gümrük İşbirliği Komitesi
HDTM	: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
İKV	: İktisadi Kalkınma Vakfı
KP	: Katma Protokol

KPK	: Karma Parlamento Komisyonu
MFN	: Most Favored Nation- En çok kayrılan ülke
MEDA	: Akdeniz Yardım Programı
MDAÜ	: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
ODTP	: Ortak Dış Ticaret Politikası
OECD	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
OEEC	: Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
OTP	: Ortak Ticaret Politikası
ROW	: Üçüncü Ülkeler
SAPARD	: Tarım ve Kırsal Kalkınma
SER	: Sermaye Malı
UN	: Birleşmiş Milletler
WEU	: Batı Avrupa Birliği
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü

KAYNAKÇA

- ABGS, Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi, <http://abgs.gov.tr> (06.Nisan 2001).
- AB - Türkiye İlişkileri, Avrupa Birliği-Türkiye Gümrük Birliği, Erişim: <http://www.ntv.msnbc.com.tr> (12.11.2002).
- AKIN, Besim. “Dış Ticaretimizin Genel Bir Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, İstanbul, Cilt 7, Sayı: 1 – 2.
- AKTAN, Coşkun, Can. “Avrupa Birliği’nin Doğuşu Gelişimi ve Genişleme Süreci”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara, 2000.
- ALEN, Kevin. *The European Regional Incentives*, Centre for the Study of Public Policy, Glasgow. 1987.
- ALKİN, Erdoğan. *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, İstanbul üniversitesi Yayınları, Yayın NO:2881, İstanbul, 1981.
- ALPTUNA, Akın. “Ankara Antlaşması’nın 30.Yılında Türkiye AT İlişkileri”, Panel, *İKV Dergisi*, Özel Sayı, Eylül, İstanbul, 1993.
- ALTINTAŞ, “Mustafa. Yabancı Sermaye ve Büyüme Üzerine”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1-2, Ankara, 1986.
- Ana Britanica, Cilt 1.
- ANSARI, A. J., *The Political Economy of International Economic Integration*, Wheatsheaf Books, Brighton, 1986.
- APPLEYARD, D. & ALFRED, F. *International Economies*, Irwin, Boston, 1992.
- ARGHYROU, Michael. “EU Participation and The External Trade of Greece”, *an Appraisal of the Evidence*, Applied Economic, Vol: 32, 2000.

- ARIMAN, Abdullah. “2000’lere Doğru Türkiye’de Yabancı Yatırımlar”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı I, Sayı:28, Temmuz-Ağustos, 1999.
- ATEŞ, Azmi. “Avrupa Birliği’nin Geleceğinde Türkiye’nin Rolü”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 35, Ankara, 2000.
- ATKINSON, Glen. “Developing Global Institutions: Lessons to be Learned from Regional Integration Experiences”, *Journal of Economic Issues*, Voll: 33, June, 1999.
- BAHAGWATI, J. PANAGARİYA, A. & SRİNİVASANT T. *Lectures on International Trade*, The MIT Press, London, 1998.
- BALASSA, Bella. *Cento de Estudios Monetarios*, Latin Americanos, Mexico, 1965.
- BALASSA, Bella. *European Economic Integration*, Nort Amsterdam, 1975.
- BALASSA, Bella. *The Teory of Economic Integration*, George Allen and Unvwin, London, 1973.
- BALKIR, Canan. *Türkiye ve Avrupa Topluluğu*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1996.
- BALDVİN, R. “The Growth Effects of 1992”, *Economic Policy*, Vol.9, 1989.
- BHAGWATİ, N. Jagdish. “Trade Directing Custom Unions and Welfare Improvement: A Comment”, *Economic Journal*, 1971.
- BAŞOL, Koray. *Türkiye Ekonomisi*, genişletilmiş 4. Baskı, İzmir, Anadolu Matbaacılık ve Yayıncılık, 1993.
- BAYBURTLU, Mustafa. “Gümrük Birliği ve Sonrası AB’nin Reel Sektöre Etkileri”, *MESS Yayını*, Sayı: 26, Nisan, İstanbul, 2002.

- BERKSOY, Taner. “Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimleri”, *İTO Yayını*, Yayın NO: 1994-27, İstanbul, 1994.
- BERTHOLD, Norbent. *Europe After Maastricht, Have to Monetary Questions Been Settled?* İntereconomics, March/Epril, 1992.
- BRZEZİNSKİ, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası*, Sabah Kitapçılık, İstanbul, 1998.
- BOZKURT, Veysel. *Avrupa Birliği*, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1993.
- BULUTOĞLU, Kenan, *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970.
- CAMPS, Mirriam, *European Unification in the sixties*, Mcgraw Hill Co, New York, 1966.
- CEYHAN, Haluk. “Türkiye- AT Gümrük Birliği”, *İktisat Dergisi* , Sayı: 341, İstanbul, 1993.
- CHACHOLİADES, Miltiades. *İnternational Economics*, Georgia: Mc Graw Hill International Editions, Economic Issues, New York , 1990.
- CHACHOLİADES, Miltiades, *The Pure Theory of International Trade*, Chiago, 1973.
- CHARLES, D.C. *Trade Among Multinationals İndüstry Trade and National Competitiveness*, Croom Helm Ltd, England, 1987.
- CHRİSTOU, Costas & NYHUS, Douglas, “Industrial Effects of European Community Integration”, *Economic System Resareh*, Vol:6, Issue:2, 1994.
- COFFREY, Peter. *The European Monetary Sistem*, Past Present and Future, Klower Academic Publishers, Dordrect,1987.
- *Commission of the European Communités, The Agricultural Polic*, European File Brussels, 1996.

- COOPER, C.A. & MASSELL, B.F., “A New Look at Customs Union Theory”, *Economic Journal*, Vol.. 75, 1965.
- COLLIER, “The Welfare Effects of Customs Union Theory: An Anatomy”, *Economic Journal*, March 1979.
- CONOLLY, Michelle, “Mercosur Implications for Growth in Member Countries Issues in Economics and Finance”, Vol:5, May 1999.
- CORDON, W. Max. “Economics of Scale and Custom Unions”, *Journal of Political Economy*, 1972.
- COŞKUN, Ali. “Türkiye ve Gümrük Birliği” *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dış Politikası özel Sayısı, Sayı 3, Mart 1995.
- COŞKUN, Ünal. “Gümrük Birliği Tek Çare mi?”, *OSTİM Dergisi*, Sayı 24, Ankara, Ocak-Şubat, 1995.
- CÖMERT, Faruk, “İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye”, *Hazine Dergisi*, Sayı 13, Ankara, Ocak 2000.
- ÇİMEN, Ahmet. *Gümrük Birliği ve AT-Türkiye İlişkileri*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1996.
- DENTON, D. Geoffren, *Economic Integration in Europe*, Weidenfeld and Nicolsan, London, 1969.
- DESİYAP, *Türk Sanayiinin Dünü Bugünü ve Yarını*, TC Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Yayını, Ankara, 1983.
- DİE, *İstatistik Göstergeler,1923-1995*, Ankara, 1997.
- DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara, 1998.
- DİE, *İstatistiklerle Türkiye*, Ankara, 1998.
- DİE, *Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar*, Ankara, 1999.
- DİE, *Aylık İstatistik Bülteni*, Ankara, 1999.
- DİE, *The İmput-Output Structure of the Turkish Economy*, Ankara, 1990.

- DİE, *Dış Ticaret İstatistikleri*, Ankara, 1997.
- DİLEK, Mustafa. *İstatistik*, Muğla Üniversitesi Basımevi, Muğla, 1999.
- DPT, *Türkiye- AB İlişkileri*, Ankara, 2000.
- DPT, *Küreselleşme*, Ankara, 2000.
- DPT, *Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye Değerlendirme Raporu*, DPT: 2374-ÖİK- 439, Ankara, Ocak, 1995.
- DPT, *Temel Ekonomik Göstergeler*, Ankara, 2001.
- DPT, *Kayıtdışı Ekonomi*, Ankara, 2001.
- DPT, *Türkiye- AET Ortaklığına Genel Bir Bakış*, Ankara, 1986.
- DPT, *Türkiye – Avrupa Topluluğu İlişkileri*, DPT Yayın NO: 2230, Ankara, 1990.
- DPT, *Türkiye'nin Dış Ticaretinin Sektörel Dağılımı*, Ankara.
- DPT. *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı*, DPT Yayını, No:1664, Ankara, 1979.
- DPT, *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK) ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, Türk Cumhuriyetleri) İlişkileri*, Özel İhtisas Komisyonu Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu Alt Komisyonu Raporu, Ankara.
- DPT, *Türkiye ve AB Entegrasyonu*, 7BYKP Özel İhtisas Komisyonu, Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995.
- DTM, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Ankara, 1999.
- DTM, *Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz*, DTM Yayını, Ankara, Ekim 1998.
- DTM, *Dış Ticaret Yönüyle Gümrük Birliği EL Kitabı*, DTM Yayını, Ankara, Mart 1996.

- DURA, Cihan ve ATİK, Hayriye. *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*, Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti, Ankara, 2000.
- EGE, Aylin. *Foreign Trade and Industrial Competitiveness of Turkey in the Customs Union*, 1999.
- EL AGRA, M. Ali. *The Theory and Measurement of International Integration*, Basingtake, 1989.
- EL AGRA, M. Ali. *Economic Integration Worldwide*, Agraa St Martin's Press, Newyork, 1997.
- EL-AGRA, M. Ali. *The Theory of Economic Integration, Harvester Wheatsheaf*, 1994.
- ENGİN, Ferudun. *Ak İktisat Ansiklopedisi*, Cilt 1, Sermet Matbaası, İstanbul, 1973.
- ERAKTAN, Gülcan. "Türkiye ve AT'de Tarımsal Yapı", *İKV Dergisi*, İstanbul, 1985.
- EREN, Aslan. *Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunları*, Muğla Üniversitesi Basımevi, Muğla, 1999.
- ERGİN, Feridun. *Uluslararası Ödemeler*, Elektronik Ofset, İstanbul, 1978.
- ERLAT, Güzin. *İktisadi Birleşmelerin Dış Ticaret Etkileri: Ticaret Yaratma ve Ticaret Saptırmanın Ölçülmesi Üzerine Bir Deneme*, Ankara, İTİA Yayını, No: 136, 1980.
- ERTAN, Güzin. *İktisadi Birleşmelerin Dış Ticaret Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1978.
- ERTÜRK, Emin. *Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1993.
- ESTRİN, Saul and HOLMES. Peter, *Competition and Economic Integration in Europe*, Northampton, 1998.

- FİDAN, Erkal, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları”, *Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:XI, Sayı: 1-2, 1993.
- GAVCAR, Erdoğan, *İstatistik Yöntemler I*, Muğla Üniversitesi Basımevi, Muğla, 2001.
- GAZZO, Emanuele. *Enlagement of the Community Attitudes of Member States*, Noordheff, 1980.
- GEHRELS, Frans. “Customs Unios from a Single Country Viewpoint”, *Review of Economic Studies*, Vol: xxiv, NO: 63, 1957.
- GLAVAZZI, F. And GIOVANNI, A. *The European Monetary System*, MIT Press, Cambridge, 1989.
- GÖKDERE, Ahmet. *Avrupa Topluluğu ve Türkiye İlişkileri*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1991.
- GÖKDERE, Ahmet. *Gümrük Birliği Açısından Avrupa Topluluğu ve Türkiye ile İlişkileri*, ATAUM Yayını, Ankara, 1989.
- GROENBEN, Hans Von Der. *The European Community the Formative Yeras*, Brussel, The European Perspectivs Series, 1985.
- GROSMAN, M. Gene. *Imperfect Competition and International Trade*, Massachusetts: The MIT Pres, Cambridge, 1991.
- GROWLAND, Dawid. *International Economics*, Croom Helm, 1984.
- GÜRAN, Nevzat. *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2002.
- HAACK, W.G.C.M. “The Selectivity of Economic İntegration Theorie, A Comparison of Some Traditional and Marxist Approaches”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. XX1, No.4, June 1983.
- HAACK, W.G.C.M. “The Selectivity of Economic İntegration Theorie”, “A Comparison of Some Traditional

- and Marxist Approaches”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. XX1, No.4, June 1983.
- HALİSTEİN, Walter. *United Europe, Challenge and Opporrtunity*, Harward Üniversty Press, Cambridge, 1962.
  - HARRİSON, Glenn W., RUTHERFOND, Thomas F. and TARR, David G. *Economic İmplicaltions for Turkrey of a Custiom Union with the European Union*, European Economic Review April 1997.
  - HDTM, *AT ve Türkiye*, HDTM Yayını, Ankara, 1993.
  - HENDERSON, W. O. *The Genesis of the Common Market*, Frank Cass& Col.Şti, 1962.
  - HUBER, Jorgen. “The Practice of GATT in Examining Regional Arragements Uder Article” XX1, *Journal of Comman Market Studies*, Vol, X1X, No.3, March 1981.
  - HWA, Jenn Tu & HUANG, Deng Shing. “On The Feasibility of Economic Cooperation in East Asia”, *Journal of Economic Integration*, September 1994.
  - İKV, Panel, *İKV Dergisi*, İstanbul , Mart-Nisan, 1995.
  - İKV, *AT- Türkiye İlişkileri*, İKV yayını, İstanbul, 1984.
  - İKV Bülteni, İstanbul: İKV Yayını, Temmuz 1994.
  - İKV, *Avrupa Topluluğu (AET) Karşısında Türk Sanayiinin Durumu*, İ.K.V. Yayını, İstanbul, 1985.
  - İKV, *Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Genişlemesi*, İKV Dergisi, Sayı 45, İstanbul, Ocak 1986.
  - İKV, *Türkiye - AET İlişkileri*, İKV Yayını, İstanbul, 1975.
  - İKV, “Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Genişlemesi”, İKV Dergisi, Sayı: 45, İstanbul, Ocak, 1986.

- İKV, *The Effects of the Customs Union on the Turkish Economy*, İKV Yayını, İstanbul, April 2000.
- İSO, *Avrupa Topluluğu ve Türkiye’de Sübvansiyonlar*, İSO Yayını, İstanbul, 1993.
- İTO, *Gümrük Birliği ve Dış Ticaret Mevzuatımız*, İTO Yayını, İstanbul, 1996.
- İTO, *Sorularla İhracatı Teşvik Mevzuatı*, İTO Yayını, İstanbul, Eylül –1998.
- İTO, *Ekonomik Rapor*, İTO Yayını, İstanbul, 1995.
- İYİBOZKURT, Erol. “Türkiye –AB Gümrük Birliği”, *Ezgi Kitabevi*, Bursa, 1996.
- JENSEN, B. Finn and HALISTEIN, Walter. *The Comen Market: Economic İntegration in Europe*, Lippincott, Philadlphis, 1965.
- JONSON, G. G. “Formulation of Excehange Rate Policies in Adjustment Programs”, *IMF Staf Paper* , Vol . 27 N0: 36, *Washington*.
- KABAALİOĞLU, Haluk. *Turkey Future in a Deepen and Winder Community, Turkey and the Europen Conferance*, Brüksel, 1991.
- KARLUK, S. Rıdvan. *Türkiye Ekonomisi*, 4. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- KARLUK, S. Rıdvan. *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İMKB Yayını, İstanbul, 1996.
- KARLUK, S. Rıdvan. *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Enregrasyonlar*, Tütünbank Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1996.
- KARLUK, S. Rıdvan. *Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye*, İstanbul, 1996.
- KARLUK, S. Rıdvan. *Uluslararası Ekonomi*, Beta Yayını, 4.Baskı, İstanbul, 1996.

- KARLUK, S. Rıdvan. *Foreign Capital Regulations, The İstanbul Chamber of Commerce*, Puplication No.1984-17, İstanbul, 1984.
- KARLUK, S. Rıdvan. *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, 5. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 1997.
- KAZGAN, Gülten. *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, 2. Baskı, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1995.
- KEMP, M. C. *A Contribution to the General, Equilibrium Theory Preferential Trading* Amsterdam; North Holland, 1969.
- KEMP, M. C. & WANH, Y. "On Elementary Progesition Conearing The Formation of Customs Unions", *Journal of International Economics*, Vol:6, 1976.
- KENNEDY, Paul. *Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995.
- KEPENEK, Yakup ve YENİTÜRK, Nurhan. *Türkiye Ekonomisi*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.
- KILIÇBAY, Ahmet, *Değişen Dünyada Türk Ekonomisi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.
- KILIÇBAY, Ahmet. *Türkiye Ekonomisi*, 3. Baskı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991.
- KIR, Yavuz, "Türkiye Avrupa Birliği ile Nasıl Bir Gümrük Birliğine Gitmeli", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 35, Ankara, 2000.
- KIR, Yavuz, "GB'ne Geçişte İşletmelerin Rekabet Gücü Anket Araştırması" Türkiye Gazetesi, 40 cal, 1994.
- KOÇ, Erdek, "Gümrük birliğinde Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü Genel Değerlendirme ve Öneriler", *Tekstil İşveren Dergisi*, Sayı: 207, İstanbul, Ocak, 1997.

- “Kopenhag Sonuç Bildirgesi Yayınlandı”, <http://www.ntvmsnbc.com.tr>, (12.12.2002).
- KÖSE, Ahmet Haşim. *Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Bir Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Çalışması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1996.
- KRAUSS, B. Melvy. “Recent Development in Customs Union Theory: An Interpretive Survey”, *Jornal of Economic Literature*, June 1972.
- KRUGMAN, Paul. “Increasing Returns, Monopolistic Eompetition and Integrational Trade”, *Journal of International Trade*, Vol:9, 1979.
- KULOĞLU, Derya. *Avrupa Topluluğu Konusunda Araştırmalar*, Ankara, 1988.
- KUYUCAKLI, Nazif. *Ekonomik Yardımlaşma Konseyi*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1978.
- LAKE, Daved A. “The İnternational Political Economy of Trade”, Vol: II, Great Yarmout, Galliards Ltd, 1993.
- LİPSEY, Richeard G. “The Theory of Customs Unions, General Survey”, *Ekonomik Journal*, September 1960.
- LİPSEY, R. G. & LANCASTER, K. J. “The General Theory of Second Best”, *Reviev of Economic Studies*, Vol.24. NO: 63, 1957.
- LİPSEY, Richeard G. “The Theory of Customs Unions a General Surver”, *The Ekonomik Journal*, Vol. 70, September 1957.
- LİPSEY, Richeard G. *The Theory of Union, A General Equilibrium Analysis*, Lewis Reprints Ltd, London.
- LİPSEY, Richeard G. *The Theory of Customs Unions: Trade Diversion and Welfare*, *Economica*, February, 1957.
- LİPSEY, Richeard G. “The Theory of Union, A General Survey,” *Economic Journal*, NO: 279, 1960.

- LİPSEY, Richeard G. *The Theory of Customs Unions, A General Survey*, George Allen and Unwin Ltd., London, 1975.
- LOUS, Jean Viktor. *From EMS to Monetary Union Commission of the European Communities*, Luksemburg, 1990.
- LOWES, Bryan & Leslie, Davies. *Collins Reference Economic Dictionary*, Great Britian: Collins Ltd.,1988.
- LUKACS, John, *21. Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu*, 2. Baskı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994.
- MACHLUP, Fritz. *A History of Thought of Economic İntegration*, Colimbia Üniversty Press, New york, 1977.
- MANİSALI, Erol. *Gümrük Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- MEADE, J. E. *Trade and Welfare: Mathematical Supplement*, George Allen and Uniuin, London, 1952.
- MEADE, J. E. *The Teory of Customs Unions*, Publishing Company, Amsterdam: North Holland, 1956.
- MENDES, Marques. *Ekonomik İntegration and Growth in Europe*, Croom Hel, London, 1990.
- MİLAN, John Mc & CANN, Even Mc. “Welfare Effect in Customs Unions,” *The Economic Journal*, Vol:91, September 1981.
- MORDACHAI, Kreinin. *On The Dynamic Effects of a Customs Unions*.
- MORİN, Edgar, *Avrupa'yı Düşünmek*, Genişletilmiş 2. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul, 1995.
- MORRİS, Daniel. Lawrance, P., HELMS, Marilyn M. And TÜRKKAN, Ümit. “The Economic Emergence of Turkey”, *European Business Review*, Volume:12, Number: 2, 2000.

- MUNDELL, R. A. “Tarif Præmemnoes and The Terms of Trade,”
The Manchester School of Economic and Social Studies; Vol:33, 1964.
- NACVER, Engin & ESKİYUR, Özer. *Avrupa Sözlşmelerini, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975.*
- OĞUZ, Orhan, *Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortak Pazar, İTO Yayınları, İstanbul, 1969.*
- OLSEN, Marvin E. *The Process of Social Organization, New York, Winstion Pub. Comp., 1968.*
- OMAN, C. *Globalization and Regionalization, OECD 1994.*
- ONGUN, M. Tuba. *Yabancı Sermayenin Doğrudan Yatırımları, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998.*
- OWEN, Nicholas. *Economies of Scale, Competitiveness and Trade Patterns Within the European Community, Oxford Clarendon Pres, 1983.*
- ÖNAL, Alp. *CE Marking, Önce Kalite Dergisi, Sayı: 7, İstanbul, Nisan 1994.*
- ÖNEN, Fatma M. *Ekonomik Entegrasyon Teorileri ve Bunların AT Uygulamalı Yönünden İncelenmesi, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1987.*
- ÖZBEY, Funda R. *Bütünleştirilmiş Sanayileşme Stratejisi Çerçevesinde Türkiye’de Sanayileşmenin Değerlendirilmesi, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 1999.*
- PAKDEMİRLİ, Ekrem. *Ekonomimizin Sayısal Görünümü, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.*
- PARASIZ, İlker, *Kriz Ekonomisi, 2. Baskı, Ezgi Yayınları, Bursa, 1996.*
- PATOR, Maudes & SERRANNO, F. “Economic Entegration, Efficiency and Economic Growth: The European Union

- Exprence,” *Applied Economic Letters*, Vol:6, 1996,
- PELKMAN, Jaques. “The Assignment of Public Function in Economic İntegration,” *Journal of Common Marcet Studies*, Vol XXI, NO :1-2, Sep. – Dec. 1982.
  - PİERCE, William, *After 1992; The European Community and the Redistribution of Rents*, *Kyklos*: Vol:44, Issure: 4.
  - PETİTH, H. “European İntegration and The Terms of Trade,” *Economic Journal*, Vol:87, 1977.
  - PİETERSE, J. N. “Fiktions of Europe,” *Race and Class*, Vol: 32, No:3.
  - Resmi Gazete, 7.12.1995, 31.12.1995, 4.1.1996.
  - RESNİCK, Stephen & TRUMAN, Edwin. *An Emprical Examination of Bileteral Trade in Western Europe, Europe Economic İntecration*, Edited by Bela BALASSA, Newyork, American Elsviev Pub. 1975.
  - ROBSON, Peter. *The Economic of İnternational İntegration*, George Allen & Union Ltd. London, 1984.
  - SALVOTORE, Dominick. *İntegrational Economics*, New york, 1993.
  - SALVOTORE, Dominick. *İntegrational Economics, Theory and Problems*, New york, 1975.
  - SAVAŞ, Vural F. *Türkiye ve AET*, Ar Basım Yayını, İstanbul, 1983.
  - SAZAK, Fikret & TANGÖREN, Emin. *Gümrük Birliği ve Çalışma Yaşamı*, Sistem Ofset, Ankara, 1994.
  - SCRİVENER, Christiane. *Türkiye – AET İlişkileri*, Panel, İKV Dergisi, İstanbul, eylül, 1993.

- SERİN, Nejdet. *Kalkınma ve Dış Ticaret*, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Yayın NO:463, Ankara, 1981.
- SERRE, Françoise de La. “The Community’s Mediterranean Policy after the Second Enlargement,” *Journal of Common Market Studies*, Vol. XIX, No: 1, September 1980.
- SEYİDOĞLU, Halil. *Uluslararası İktisat*, 14. Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001.
- SEYİDOĞLU, Halil. *Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*.
- SEZER, Özlenen. *Avrupa Topluluğu ve Türkiye İlişkileri*, İSO Yayını, Yayın NO: 1590-16. İstanbul.
- SEZER, Özlenen ve Diğerleri, *Türkiye’nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Avrupa Birliği*, İTO Yayını, No:1996 – 53, İstanbul, 1996.
- SHACKLETON; Micheal. *Financing the European Community*, Pinter Publishers Ltd. London, 1990.
- STALEY, Charles, *International Economics Analysis and Issues*, Prentice Hall, New Jersey, 1970.
- SURANOVİĆ, Steven M. “All Rights Reserved, Last Updated.” On 04.11.1998.
<http://www.internationalecon.com/yl./o/ch110/110co30.htm> (04.12.2002).
- ŞAHİN, Hüseyin. *Türkiye Ekonomisi*, Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa, 1993.
- ŞAHİN, Hüseyin. *Türkiye Ekonomisi*, 4. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1997.
- TAŞLICA, Osman. *Çokuluslu İşletmeler ve Türkiye*, Uluslararası İşletmecilik, (Seçme Yazılar II), Der.:İnan Özalp, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No:849, Eskişehir, 1995.

- TATOĞLU, Ekrem & GLAİSTER Keith W. “Trends and Patterns of European Foreign direct Investment in Turkey”, *European Business Review*, Volume:96, Number: 6, 1996.
- TC Maliye Bakanlığı, *1998 Yıllık Ekonomik Rapor*, Ankara, 1999.
- TEKELİ, İlhan & İLKİN, Selim. *Türkiye ve Avrupa Topluluğu 1*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.
- TEKELİ, İlhan & İLKİN Selim. *Türkiye ve Avrupa Topluluğu 2*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.
- TEGREN, Ali. “Gümrük Birliğinin Tamamlanması Doğrultusunda Gelişmeler,” *İSO Dergisi*, Sayı: 345, İstanbul, 1994.
- TEZEL, Yahya Sezai. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Yurt Yayınları, İstanbul, 1984.
- THATCHER, Margaret. *Demir Leydi'nin Anıları (Başbakanlık Yılları)*, Gençlik Yayınları, İstanbul, 1994.
- THOMSON, Lord. *The European Community - The Tortoise That Moves*, Lloyds Bank, NO: 125, July 1977.
- TİSK, *Gümrük Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Türk Çalışma Hayatı*, Türkiye İşveren Konfederasyonu Yayını, No:143, Ankara, 1995.
- TOBB, *Türkiye Avrupa Toplulukları İlişkileri*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1990.
- TOBB, *1991 Yılı Ekonomik Raporu*, TOBB Yayını, Ankara, Mayıs 1992.
- TOKER, Hakan. “Maastricht ve Kopenhag Zirvesi Kriterlerinin Türkiye Açısından Yorumlanması; Ulusal Programın Temek Özellikleri,” *Gümrük Dergisi*, Sayı 37, Ankara, Haziran 2001.

- TOKAT, Kaan. *Türkiye’de Yabancı Sermaye ve Yabancı Sermayenin AET-Türkiye ilişkilerindeki Yeri*, YASED, Yayın NO: 34, Ankara, 1989.
- TOPRAK, Metin, *Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler (1980-1995)* Ankara, Turhan Kitapevi, 1996.
- TRUMAN, Evdin. *The Effect of European Union, European Economic Entegration*, Edited by Bela Balassa, North Holland Publishing Co., Amsterdam, 1975.
- TSE, *Uluslararası ISO 9000 Form Sempozyumu*, İstanbul, 23-24 Haziran 1993.
- TUNCER, Selahattin. *Gümrük Birliğinin Etkileri*, Dünya Gazetesi, 13. 08. 1993.
- *Türkiye 1987*, Başbakanlık Basın – Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Kurtuluş Yayıncılık, Ankara, 1987.
- TÜSİAD, *1995 Yılına Girerken Türk Ekonomisi*, TÜSİAD Yayını, İstanbul, 1995.
- TÜSİAD, *1996 Yılına Girerken Türk Ekonomisi*, TÜSİAD Yayını, İstanbul, 1996.
- *Twelfth General Report on the Activities of the European Communities*, Brussels: February 1979.
- TÜZÜN, Çiğdem. *Türkiye – AET Ortaklığında Gümrük Birliği*, Türkiye ve Ortadoğu Amme Estitüsü Yayınları, No: 220, Sevinç Matbaası, Ankara, 1987.
- UNUNAY, Birol. “Ya Marka Ol Ya Yok Ol”, <http://www.aksiyon.com.tr/arsiv/252/pages/htm> (12Aralık 2001).
- Vakıfbank, *Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Muhtemel Etkileri*, Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1998.

- VENABLES, J. Anthony. *Customs Union and Tarif Reform Under Imperfect Competition*, European Economic Review, 1987.
- VİNEK, J. *General Equilibrium of International Discrimination: The Case of Customs Unions*, Cambridge, Harvard University Pres, 1965.
- VİNER, Jacop. *The Economics of Custom Unions*, Middlesex, Penguin Books, 1972.
- YALINPALA, Jale. “Türkiye Ekonomisinde Yabancı Sermaye Yatırımlarının Niteliği”, *Marmara Üniversitesi Yayınları*, İstanbul, 1999.
- YAŞA, Memduh. *İktisat Maliye Politika*, Nur Ofset Matbaası, İstanbul, 1982.
- YAŞAR, Ertuğ. “Gümrük Birliği – Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü”, *Süreç*, Sayı: 17, İstanbul, 1995.
- YAVUZ, Suat. “1923-1938 döneminin Türkiye’nin Ekonomik Koşullarının Yabancı Sermaye Yatırımları Açısından Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:V, Sayı:1-2, İstanbul, 1988.
- YILDIZ, Mircan. “Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği,” Erişim: <http://www.mynet.com/finans/cterusparubus/htm>. (20.01.2003).
- YILMAZ, Osman. *Participatory Development: Civil Society Organizations*, DPT Yayını, Ankara, April, 1999.
- YILMAZ, Şiir Erkök. *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*, Gazi Üniversitesi Yayını, Yayın NO:178, Ankara, 1992.
- YÜKSEL, Öznur. *Uluslararası İşletme Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları*, Gazi Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 1999.

- WANNACOTT, G. B. & WANNACOTT P. J. *is Unilateral Tariff Reduction Preferable to a Custom Union? The Curious Case of the Missing Foreign Tariffs*, The American Economic Review, 1981.
- WEIDENFELD, W. & WESSELS, W. *Europe From A to Z, European Commission*, 1997.
- WINTERS, L. Allan. *International Economics*, Third Edition, London, 1985.
- ZIEBURA, Gilbert. “Internationalization of Capital, International Division of Labour and The Role of the European Community,” *Journal of Common Market Studies*, Vol. XXI, June 1982.

İnternet Sayfaları

- <http://www.cec.lu>.
- <http://www.die.gov.tr>
- <http://www.eurostat>
- <http://www.europa.eu.int/>.
- <http://www.abgs.gov.tr>
- <http://www.tcmb.gov.tr>

EKLER

EK. 1: ENDEKSLERDE VE PARAMETRİK MODELLERDE KULLANILAN VERİ SETLERİ

1.1: Toplam ihracat, AB'den İhracat, Üçüncü ülkelerden (ROW_X) İhracat, toplam ithalat, AB'den İthalat, Üçüncü Ülkelerden (ROW_M) ithalat (1985:1-2002:3, \$)

Yıllar	Türkiye'nin		Dış	Ticaret	Rakamları (\$)	
	Top. İhracat	AB'ne X	ROW _X	Top. İthalat	AB'den İthalat	ROW _M
1985-1	1780395619	731746821	1048648798	2435746077	823709885	1612036192
1985-2	1859486512	795575577	1063910935	2582870015	911302586	1671567429
1985-3	2088919250	1009424691	1079494559	2872968264	991696261	1881272003
1985-4	2229208318	861665830	1367542488	3451791990	1503421307	1948370683
1986-1	1878351082	793841655	1084509427	2811698443	1157353785	1654344658
1986-2	1688379483	731032578	957346905	2639940326	1246881686	1393058640
1986-3	1659584282	812804906	846779376	2647016222	1218066864	1428949358
1986-4	2230410754	1086805629	1143605125	3006116296	1288423940	1717692356
1987-1	1988584715	1041989193	946595522	2840378439	1103020271	1737358168
1987-2	2243711975	1242639986	1001071989	3037593674	1315648499	1721945175
1987-3	2636026790	1330541062	1305485728	3516734963	1518481183	1998253780
1987-4	3321725937	1517015333	1804710604	4763099833	2127038949	2636060884
1988-1	2802893183	1196667715	1606225468	3493712881	1571049830	1922663051
1988-2	2724969058	1177530631	1547438427	3781475697	1742953041	2038522656
1988-3	2591986190	1232791723	1359194467	3265056612	1368574693	1896481919
1988-4	3542175686	1765009749	1777165937	3795152615	1635276840	2159875775
1989-1	2803273799	1382711332	1420562467	3319045996	1299588364	2019457632
1989-2	2573864116	1258954023	1314910093	3807262934	1583445259	2223817675
1989-3	2568121202	1284788805	1283332397	3994404392	1555349267	2439055125
1989-4	3679432603	1730386723	1949045880	4671429592	2024584880	2646844712
1990-1	2994330258	1472126970	1522203288	4706624196	2106482402	2600141794
1990-2	2745457860	1483751012	1261706848	4875279993	2363204726	2512075267
1990-3	2858711306	1682609781	1176101525	5434649474	2462722807	2971926667
1990-4	4360788188	2538530142	1822258046	7285571927	2965101626	4320470301
1991-1	3378663691	1990804013	1387859678	4915885090	2216490006	2699395084
1991-2	2904928810	1526611771	1378317039	4745646138	2144346256	2601299882
1991-3	3208712760	1690197368	1518515392	5243977638	2442874426	2801103212
1991-4	4101156760	2139545020	1961611740	6141505008	3092345028	3049159980
1992-1	3549947486	1864598591	1685348895	4942115646	2345178297	2596937349
1992-2	3303345477	1711692889	1591652588	5484915456	2461023468	3023891988
1992-3	3701313812	2144984367	1556329445	5856472923	2809736291	3046736632
1992-4	4160022051	2212616706	1947405345	6587551089	3040593147	3546957942

1993-1	3673267687	1785100285	1888167402	5908026933	2584292912	3323734021
1993-2	3477284264	1702915557	1774368707	7778195882	3574020480	4204175402
1993-3	3561981925	1850835591	1711146334	7465867966	3615541141	3850326825
1993-4	4632533017	2258632410	2373900607	8276278749	4099460304	4176818445
1994-1	3826359755	1829057631	1997302124	5887094575	2866334447	3020760128
1994-2	3830780755	1826597254	2004183501	4953887560	2349544210	2604343350
1994-3	4815189496	2278039014	2537150482	5416277610	2508248220	2908029390
1994-4	5633542069	2701611987	2931930082	7012759281	3191050879	3821708402
1995-1	4756358637	2484276083	2272082554	6853748890	3056236143	3797512747
1995-2	5199119191	2654504631	2544614560	8615324667	3966478635	4648846032
1995-3	5288128037	2723022526	2565105511	9134790422	4386453456	4748336966
1995-4	6393435016	3216201863	3177233153	11105146794	5451415435	5653731359
1996-1	5541412746	2747501528	2793911218	9757794838	5021593620	4736201218
1996-2	5197539920	2595689793	2601850127	10985291628	5946441650	5038849978
1996-3	5753832606	2931958688	2821873918	10754429558	5698102666	5056326892
1996-4	6731679701	3274276318	3457403383	12129126472	6471922798	5657203674
1997-1	6077791708	2879874724	3197916984	10545109233	5291535224	5253574009
1997-2	6349250046	2919357323	3429892723	11695222243	5885386748	5809835495
1997-3	6511880471	2993919103	3517961368	12650044190	6521722433	6128321757
1997-4	7322149561	3454637496	3867512065	13668345007	7171046325	6497298682
1998-1	6735188418	256462824	6478725594	11344314522	5836544217	5507770305
1998-2	6596927620	3206304042	3390623578	11975915123	6205268898	5770646225
1998-3	6654780727	3383696799	3271083928	11581683631	5941378266	5640305365
1998-4	6987054973	3651563036	3335491937	11019478931	6091511529	4927967402
1999-1	6480033405	3486328675	2993704730	8059761227	4187124739	3872636488
1999-2	6300922288	3316669058	2984253230	10329909776	5599646108	4730263668
1999-3	6468570053	3525744511	2942825542	10440140653	5305562384	5134578269
1999-4	7337699216	4019606160	3318093056	11841460375	6308443761	5533016614
2000-1	6703433264	3626194914	3077238350	11324614944	5437076484	5887538460
2000-2	7102588521	3657380817	3445207704	14154036162	7155279369	6998756793
2000-3	6735709977	3525332694	3210377283	14200056170	6905857744	7294198426
2000-4	7233174283	3701475170	3531699113	14824113227	7112093334	7712019893
2001-1	7298276464	3903416589	3394859875	10775030748	4815571466	5959459282
2001-2	8062371280	4156695716	3905675564	9895740014	4418651711	5477088303
2001-3	7658988682	3932765362	3726223320	10363688046	4529863315	5833824731
2001-4	8314579930	4125354070	4189225860	10364624145	4516323372	5848300773
2002-1	7646205759	3734336224	3911869535	9798304286	3818212484	5980091802
2002-2	8334286208	4079805606	4254480602	12095070321	5374083053	6720987268
2002-3	8975597242	4462396280	4513200962	13111363414	5709541618	7401821796

Kaynak: DİE kaynaklarından alınarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

1.2. AB'ne Yapılan Fasil Mallar İhracatı (1985:1-2002:3, \$)

İHRACAT						
Yıllar	24	38	39	52	54	60
1985-1	39.076.826	97.653	1.079.090	9,997,808	113.578.368	42.846.157
1985-2	7.839.699	147.256	2.014.420	13,825,972	104.425.208	81.535.854
1985-3	6.802.471	144.178	1.698.428	20.860.846	80.741.955	63.210.703
1985-4	29.226.448	10.493.497	1.876.037	23.471.240	52.183.473	78.228.581
1986-1	42.528.636	147.173	2.874.939	19.960.201	116.856.734	74.770.121
1986-2	1.249.974	345.112	5.535.219	25.670.602	98.466.521	67.565.884
1986-3	4.565.778	265.626	6.466.645	23.512.982	53.961.755	77.030.279
1986-4	16.762.475	422.130	5.532.754	35.434.305	113,140,494	111.479.863
1987-1	77.692.478	329.228	8.887.696	31.169.540	127.766.973	130.592.975
1987-2	6.509.372	200.022	5.865.325	33.051.973	119.382.981	168.034.952
1987-3	7.601.030	366.918	6.816.420	32.508.617	52.623.273	155.462.585
1987-4	8.728.295	64.880	20.013.790	47.335.083	76.536.197	208.139.577
1988-1	33.204.846	936.503	8.079.063	30.867.222	105.138.099	218.319.015
1988-2	3.804.114	118.599	9.511.129	36.945.573	116.454.431	197.344.951
1988-3	1.596.286	528.683	6.224.618	30.245.641	74.853.024	205.293.974
1988-4	27.461.554	836.283	25.246.234	51.065.326	169.021.220	268.962.994
1989-1	54720329	760373	24512282	100837730	24529357	6875159
1989-2	5620307	253486	11776343	92679888	21374512	9075219
1989-3	3730860	16417	13625970	61548696	16826487	4901986
1989-4	78914754	76173	13948459	146249805	22829761	15422493
1990-1	40066044	80453	18609520	96140569	31389511	9517484
1990-2	3973829	6313	19037149	89946920	19964937	9980135
1990-3	6840540	243957	11869791	67010572	19380746	7126902
1990-4	69297965	311774	15597222	180963793	31427825	13300699
1991-1	54191702	284708	25142584	155742208	30302997	17789592
1991-2	5417740	1435837	16675443	103080898	27208086	14886664
1991-3	14442264	271172	12710223	67689106	16468833	8833475
1991-4	93746156	1751829	10777984	64397837	20598837	14023921
1992-1	51157198	2336751	13490992	69747985	25277958	17388105
1992-2	7986049	481988	16767409	67149538	20795367	14716174
1992-3	443618	257466	21158827	50050248	23665888	11285654
1992-4	20091548	2136255	13099659	50580227	24957974	9766813
1993-1	104338266	176026	13903987	45348515	23474562	7722904
1993-2	6423886	181264	24229576	48567205	30175368	12941480
1993-3	5075808	43331	8345845	44632174	23448433	8787753
1993-4	17272567	2238432	13751620	97437175	34716098	11633558
1994-1	83144613	421267	7170800	71021259	29143596	16636222
1994-2	20030782	112113	12853787	79370084	30315724	19175159
1994-3	16368273	225285	12250368	74359064	36241265	10980349
1994-4	18648057	51943	14425358	82955595	39105360	15007210
1995-1	58673396	2548155	21779564	73124935	46907117	10686735
1995-2	19734786	3427688	30054211	73871909	52147979	11039488
1995-3	12354890	3146349	25013178	51202688	39291197	9454885
1995-4	31682149	1339867	14162776	87877391	45886414	14299063
1996-1	75537486	3129664	19294321	109248335	43231560	14207597
1996-2	38014852	3688616	20209097	83371253	35113892	15579864

1996-3	23117415	1707214	16214579	69018813	32635323	11695428
1996-4	69829113	1279830	18188256	91132522	37397548	18562982
1997-1	39014492	1846746	23882759	87330706	42587654	24573407
1997-2	53324069	1487979	30145198	89807964	48019049	26725517
1997-3	44663667	1592580	21001920	79713800	41819326	22844956
1997-4	55863473	549609	24074735	119762017	47316350	22036066
1998-1	59890105	461712	27071991	116929478	53403551	28869219
1998-2	45564451	976183	26628395	109909611	54506969	25478178
1998-3	18127425	602209	22081753	83080695	39483419	17997465
1998-4	18618990	1872235	24411389	131550923	42635902	24671044
1999-1	92363836	1017261	24570054	139122288	48666172	28493045
1999-2	40158381	1291626	25235405	111317227	54781939	26081860
1999-3	38632344	1354085	25287232	76502209	37609063	17483594
1999-4	15486655	759212	35802091	113286190	53550436	26182315
2000-1	42084627	1112147	34890895	96196908	65819887	25326190
2000-2	35152958	1951304	39710880	105743996	67162769	22670099
2000-3	26254802	1198771	35034115	86663934	56226247	17575606
2000-4	49730558	2994808	33546576	106183505	58355619	19384665
2001-1	31172131	1094291	44724143	125170896	68362111	24801988
2001-2	16974201	1588182	54696686	135735351	56022642	24704103
2001-3	27160030	2329088	40044941	104237476	47917041	16338513
2001-4	20908213	1689505	47340405	118817242	53495625	21218665
2002-1	61238329	1403619	40192449	94697726	55102228	17257885
2002-2	12565408	2779773	46151572	90404988	55446833	20088363
2002-3	9925745	1866121	49272962	71817034	44147063	17021904

Kaynak: DİE kaynaklarından alınarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

İHRACAT						
Yıllar	61	62	63	68	69	70
1985.1	106.310.758	18.486.971	443.288	129.321	2.778.677	7.515.815
1985.2	71.701.313	17.373.834	442.664	4.822.763	5.354.091	8.288.837
1985.3	70.966.217	27.366.224	384.559	7.480.815	8.144.197	8.553.636
1985.4	78.915.674	25.116.722	555.875	1.315.536	3.237.613	9.230.297
1986.1	87.371.140	23.759.053	503.294	1.621.702	1.762.688	10.797.124
1986.2	71.466.673	20.079.629	529.784	2.256.999	2.769.171	9.567.679
1986.3	86.778.427	26.291.372	521.657	1.777.843	2.150.528	11.942.783
1986.4	122.285.046	31.771.175	772.697	988.716	2.199.654	15.180.638
1987.1	128.011.811	22.387.727	863.765	1.615.916	3.289.576	14.650.316
1987.2	148.571.313	32.733.976	1.091.121	9.955.740	3.277.546	15.686.331
1987.3	138.953.402	27.030.881	743.472	961.277	3.287.168	15.355.369
1987.4	161.812.190	35.679.875	1.013.141	1.470.536	3.685.075	17.561.945
1988.1	181.827.049	35.530.118	1.086.814	1.519.605	4.492.439	19.141.155
1988.2	141.583.198	41.376.676	823.945	2.540.240	4.429.803	22.483.340
1988.3	153.182.865	27.535.255	499.523	2.086.846	4.408.064	19.085.234
1988.4	188.469.971	38.121.111	1.040.627	2.358.607	5.638.573	23.051.157
1989.1	212237795	170626426	25049018	2539299	6085586	19855827
1989.2	224888731	175382194	34351723	2680067	8294114	23387040
1989.3	219027070	189428992	33284970	2570607	8494127	19355990
1989.4	264793022	207437532	45881058	3484183	9073080	23719667
1990.1	227967689	220207896	39901375	3714701	12250231	26345461
1990.2	291544376	209618198	43897293	3942870	13399193	30730521
1990.3	287808072	241452156	41791106	4103587	11730157	27945523
1990.4	375205551	280365304	67605779	4962742	13751986	35657762
1991.1	429966636	295264550	62477248	3522338	14327916	34767336
1991.2	330724795	200719734	56819849	5010637	15103020	19827480
1991.3	334890457	210280811	58636890	4779997	16095972	23583674
1991.4	414988840	220256041	70119081	3909154	15763126	29817220
1992.1	507460525	232473033	66834020	6056732	21506634	30160611
1992.2	452763120	193752212	61938370	5454168	18258374	26613902
1992.3	551624779	281336387	67386449	5947186	18778157	29967734
1992.4	524687556	267947660	71812503	6183259	19650043	25984205
1993.1	522691594	257253689	58912310	4170122	21846325	22235457
1993.2	483153301	228490831	56842939	4580114	23787258	23148417
1993.3	493261346	269750755	54987672	4275404	16546518	23338008
1993.4	490496055	248947280	73145131	4976073	26668957	26265721
1994.1	463637027	233326846	53389059	3742333	24134469	22495048
1994.2	385855169	216891020	62639956	4722718	27400448	25743384
1994.3	500357414	311091812	67188395	5874402	28199879	27326297
1994.4	548662723	325976437	86299927	8478520	29085790	25593431
1995.1	602571572	379481590	80837308	7097025	34900070	29181084
1995.2	553573370	325213463	97327088	7285712	39138111	32853989
1995.3	679429341	420928670	95780587	7375793	30496357	29661931
1995.4	634876698	382094870	115376948	7028223	34900049	34476530
1996.1	617459247	377407528	101651070	5784117	38543181	30433515
1996.2	573879450	316358166	97332508	6690271	39062084	31492350
1996.3	758831429	413983045	108418582	6630701	36856320	31882758

1996.4	697413871	407831701	130554408	6479769	38626487	32232125
1997.1	695212772	406263857	117928287	6046250	39608906	32441648
1997.2	636698636	334240125	134658993	7949847	41125637	36762226
1997.3	722679035	397602862	134911160	10018357	37800143	34100502
1997.4	633708567	358296679	165023098	6633586	39018393	41344534
1998.1	734231213	404311861	148083840	8214539	40502922	40653998
1998.2	674755294	363295937	164015502	8033230	40886687	42764090
1998.3	781940193	439121309	155842480	9421955	38704727	38512369
1998.4	725974052	394129571	187966126	8591505	40366159	43913949
1999.1	750719961	426319951	157199193	8206982	48087852	40430867
1999.2	612600842	337112452	150767074	7635106	44159777	40836935
1999.3	745111514	422694269	154755934	7639664	39744747	40096531
1999.4	719789124	392384492	193160340	8493256	42653340	41224601
2000.1	746645087	421845974	162005423	7893300	40724488	44025319
2000.2	696731864	400183647	178894881	10018424	45271456	51955424
2000.3	753575391	444953622	171067552	7999476	38144994	42971179
2000.4	644504190	396750950	178249163	17568986	41566698	49978156
2001.1	714680158	478402033	164040216	8169224	42470195	49736027
2001.2	666343424	436202266	180621624	9075894	47817647	57323380
2001.3	721490702	468659522	182054462	9561887	38203595	46825541
2001.4	693691834	440554900	187069589	10480357	40656143	56672151
2002.1	743604495	519125848	163224788	9696505	43799614	53297968
2002.2	748318575	517364858	191654978	11716502	49136806	56611894
2002.3	887676103	587812340	202812685	11777397	49201750	54289056

Kaynak: DİE kaynaklarından alınarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

İHRACAT					
Yıllar	72	73	85	86	87
1985-1	NA	18.259.578	1.197.920	7.609	1.450.916
1985-2	NA	5.609.793	15.375.118	38.410	4.703.957
1985-3	NA	8.387.204	32.648.680	NA	9.304.090
1985-4	NA	7.813.550	6.862.969	NA	6.187.403
1986-1	NA	12.988.014	6.898.765	NA	3.358.863
1986-2	NA	26.260.356	5.766.861	NA	4.299.183
1986-3	NA	21.714.740	5.896.580	NA	12.648.426
1986-4	NA	23.756.989	3.674.383	NA	3.512.141
1987-1	NA	6.752.777	2.347.675	NA	2.677.430
1987-2	NA	20.632.209	20.510.560	NA	6.141.681
1987-3	NA	17.034.719	25.500.731	NA	12.667.240
1987-4	NA	23.462.879	23.296.638	NA	20.695.690
1988-1	NA	15.485.573	10.520.717	52.250	3.843.174
1988-2	NA	22.725.496	16.841.442	29.973	8.517.884
1988-3	NA	59.018.513	23.708.785	NA	4.947.256
1988-4	NA	119.894.379	37.282.822	365	14.696.546
1989-1	75051022	28046443	27915896	NA	20014127
1989-2	56753377	20458574	36815235	100853	17523756
1989-3	17003114	18434513	41541065	109179	15452853
1989-4	19651264	16159575	54827027	NA	17167227
1990-1	50017841	25137346	58137324	69924	17763953
1990-2	69615258	32957147	67779434	NA	18387444
1990-3	64665120	29936616	79852133	NA	10537452
1990-4	67467508	31136307	125547233	NA	16108847
1991-1	27446394	22677841	109420738	23044	12362405
1991-2	29514831	25929964	95667415	1718	19242160
1991-3	9145805	21299736	91848307	741878	23770333
1991-4	13324224	26936825	119162580	504569	28289502
1992-1	18974907	28170702	107805476	1456443	29078084
1992-2	16873885	27593063	107503252	155228	29779870
1992-3	27989051	32722183	143190520	261921	22990706
1992-4	16949490	33224906	147226732	2049553	21806996
1993-1	13053662	36518290	92742479	1260962	16336360
1993-2	5231506	22875245	98304082	8556212	20944565
1993-3	6233461	23057975	89963583	7924613	20538976
1993-4	3821201	27334099	108919326	10933257	27843767
1994-1	6386357	28900693	77019392	15016436	22276014
1994-2	15597428	36790064	91428695	17326060	30773194
1994-3	51847426	41023208	92887352	15008032	28481479
1994-4	61450181	51458124	153140649	26631361	27496928
1995-1	65983033	50402216	114720358	10574560	28999905
1995-2	87870912	74921824	129023799	20956165	78198110
1995-3	43731649	68154766	131915017	17316259	68438697
1995-4	35781011	77908839	197099250	25565894	136364798
1996-1	41264810	57141874	165556188	24975903	101210140
1996-2	44934933	60782561	166781693	14162607	116602575

1996-3	31122457	58539378	178365385	8217404	88220997
1996-4	65068491	61725686	202522772	13177593	70949689
1997-1	71948513	64964917	181615070	3401232	59066468
1997-2	77577209	82756019	209941208	7607509	79544606
1997-3	76619120	57727647	203040608	10298133	47649897
1997-4	113600987	77064579	258660155	12855109	53781573
1998-1	121312090	80517280	268486153	11141213	64169211
1998-2	100991500	85967860	303754209	15539063	73861342
1998-3	76645616	72840414	317726859	11080157	56885280
1998-4	92978579	71819352	350521526	12038008	72290586
1999-1	82576233	73667348	273311451	4721449	147001861
1999-2	127129758	71566379	271664697	1963859	265512159
1999-3	150839159	75034902	220688835	1155507	189819135
1999-4	154799426	82475818	330490176	1864674	299355551
2000-1	133599415	94810012	304749585	1915912	254387079
2000-2	205166977	98857308	330790205	4519569	218248867
2000-3	112748110	83240790	277450519	911686	186560091
2000-4	95971056	83223079	318737739	1170371	256301953
2001-1	166600715	91677469	304064678	1464911	361407432
2001-2	198935956	99309457	309581885	1773468	471470508
2001-3	140634253	83339644	313839604	1900278	317461924
2001-4	119215346	97459184	350875023	3158882	407111755
2002-1	100539093	89501755	342749993	2282734	405876892
2002-2	122062189	92845277	404696903	1624042	476781077
2002-3	123025081	108852133	459968830	949477	412428578

Kaynak: DİE kaynaklarından alınarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

1.3: AB'den Yapım Fasil Mallar İthalatı (1985:1-2002: 3, \$)

İTHALAT						
Yıllar	24	38	39	52	54	60
1985.1	19339164	110069359	184981778	46512	835676	9778368
1985.2	11100483	116375902	210768848	46798	947401	743549
1985.3	0	93603874	199683352	24618	1989469	1344263
1985.4	1878659	146195865	312359658	29723	1959174	3475585
1986.1	1064396	110301506	232454346	147253	1471084	2103477
1986.2	900637	147907342	221652363	427374	225291	2671402
1986.3	7,686,620	137,938,968	209,685,380	266787	1,997,764	1,285,017
1986.4	2,896,919	156,697,700	240,373,187	196,488	2,603,524	2,025,012
1987.1	6,820,338	159,928,849	218,758,518	68,278	1,602,700	3,349,369
1987.2	190,985	195,238,471	237,230,644	866,041	694,29	2,830,677
1987.3	8,619,974	217,118,566	300,490,341	41,878	3,117,283	2,179,286
1987.4	10,912,629	260,250,027	392,084,507	979,816	7,550,867	3,371,739
1988.1	6,230,660	196,840,339	366,063,557	16,879,428	3,470,117	4,073,418
1988.2	7,351,647	245,352,694	393,976,322	1,104,728	2,604,384	2,865,154
1988.3	7,015,149	181,568,389	263,510,556	430550	4,971,484	2,755,349
1988.4	8,978,597	196,696,178	266,855,598	532,562	4,336,497	2,570,051
1989.1	1,299,671	32,963,573	51,430,685	3,320,152	18,357,241	680,668
1989.2	586,728	38,719,700	63,853,172	10,146,619	18,227,127	433,792
1989.3	914,494	34,009,898	65,708,575	10,880,105	19,747,163	423,322
1989.4	7,808,509	41,751,620	83,659,816	6,884,824	20,613,054	1,121,168
1990.1	2,526,510	44,031,640	102,024,780	7,688,963	20,163,318	1,253,629
1990.2	1,878,515	52,410,101	103,239,073	21,277,208	24,106,659	886,695
1990.3	3,216,337	51,985,646	101,982,119	9,814,732	26,907,725	1,112,025
1990.4	2,765,992	54,225,509	119,857,324	7,404,485	30,271,993	2,072,661
1991.1	2,580,301	52,246,363	92,593,907	4,114,845	23,615,649	1,808,649
1991.2	2,345,651	48,390,678	100,084,820	4,235,398	16,905,771	1,737,087
1991.3	6,494,948	44,787,154	106,761,596	5,460,406	18,729,342	1,333,553
1991.4	5,196,902	60,072,315	130,618,693	4,142,490	30,049,241	2,582,189
1992.1	1,448,623	46,328,648	108,573,375	6,429,349	26,249,607	2,009,619
1992.2	2,581,633	47,870,218	115,701,459	6,869,899	32,641,647	2,291,743
1992.3	3,016,880	57,316,846	138,539,255	15,984,904	28,731,963	3,231,192
1992.4	4,370,849	53,521,338	132,907,945	7,381,868	29,055,692	3,196,540
1993.1	1,202,262	47,502,844	119,480,541	7,554,068	25,415,069	2,760,123
1993.2	1,559,427	71,954,257	166,468,679	13,495,859	35,209,772	3,244,362
1993.3	5,820,164	53,252,225	164,169,974	9,401,473	26,218,886	3,087,843
1993.4	3,583,797	50,331,250	164,887,724	8,416,299	51,708,086	4,100,218
1994.1	1,202,262	50,748,006	151,100,973	8,308,760	22,496,063	3,778,263
1994.2	1,559,427	46,821,877	105,179,617	8,244,720	18,272,602	3,667,137
1994.3	5,820,164	45,774,354	128,226,800	9,158,980	22,453,859	4,277,387
1994.4	3,583,797	63,455,767	183,536,527	32,822,305	26,872,841	4,724,364

1995.1	4,149,487	72,902,503	200,032,603	64,409,594	30,178,986	4,934,695
1995.2	1,354,168	84,536,859	237,653,874	25,182,917	31,605,961	6,230,830
1995.3	2,335,851	74,363,545	285,796,827	16,480,021	32,033,712	6,108,825
1995.4	531,736	80,127,639	290,245,444	19,263,760	45,644,763	8,223,423
1996.1	2,159,960	90,476,911	290,225,696	27,488,208	51,112,692	9,488,454
1996.2	4,674,319	106,126,818	310,939,865	54,578,412	47,398,076	12,482,802
1996.3	939,211	98,757,708	338,066,264	81,343,653	49,260,175	13,762,650
1996.4	6,622,824	89,123,705	335,233,583	51,285,585	54,642,282	13,557,671
1997.1	7,375,001	103,206,269	308,185,195	99,462,406	51,030,711	11,642,865
1997.2	3,011,826	102,922,330	362,020,030	74,624,895	60,152,920	12,312,030
1997.3	3,432,970	106,040,047	395,478,772	39,685,755	62,135,441	15,151,349
1997.4	9,962,316	109,090,358	385,124,095	83,063,821	68,489,614	16,112,627
1998.1	12,179,143	115,137,394	363,454,783	62,285,352	64,989,571	13,576,017
1998.2	11,317,588	115,237,307	390,584,521	72,653,174	58,756,202	12,500,608
1998.3	2,107,141	111,650,579	343,880,127	47,329,307	53,035,397	10,362,499
1998.4	4,261,745	99,263,435	333,336,693	40,270,519	60,366,758	12,729,437
1999.1	1,000,345	91,275,396	263,769,294	36,177,388	48,882,664	10,485,788
1999.2	2,975,415	111,011,867	361,037,014	95,342,098	62,899,651	10,095,941
1999.3	3,143,572	98,161,028	343,321,834	35,679,369	60,176,839	12,816,655
1999.4	3,701,437	100,270,617	368,429,721	68,743,944	66,528,343	13,368,801
2000.1	2,400,895	94,876,038	341,574,742	104,106,029	55,779,212	11,954,569
2000.2	2,337,870	109,475,948	419,146,004	51,611,221	63,161,542	12,695,445
2000.3	3,437,085	107,560,060	428,441,145	38,057,355	58,021,544	13,916,849
2000.4	4,391,036	95,430,341	394,571,755	70,161,140	57,481,972	11,567,001
2001.1	3,340,410	97,389,028	327,332,014	48,756,770	52,525,300	12,557,094
2001.2	2,841,795	86,473,885	279,468,139	53,207,836	51,307,624	11,556,799
2001.3	2,672,723	94,782,594	310,073,812	69,261,348	54,653,570	10,874,937
2001.4	4,048,234	89,828,582	315,861,792	85,873,793	53,589,126	12,103,533
2002.1	4,567,072	82,230,943	261,075,563	77,754,287	53,615,044	9,533,895
2002.2	6,684,638	101,648,649	360,566,833	81,004,944	64,062,680	12,856,057
2002.3	8,606,802	109,361,937	372,337,454	66,024,029	62,711,538	12,713,893

Kaynak: DİE kaynaklarından alınarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

İTHALAT						
Yıllar	61	62	63	68	69	70
1985.1	97358	52624	NA	7167673	20450141	9823516
1985.2	270348	515517	NA	8338191	31399599	9884151
1985.3	271468	279436	NA	9194472	25494304	13516297
1985.4	1003606	159406	14690	19980924	37576034	19129895
1986.1	266524	750644	NA	15774848	57247257	16608713
1986.2	519627	513160	NA	12888981	43316150	15848708
1986.3	635,369	184,667	NA	10,698,310	46,855,178	13,722,654
1986.4	438,937	147,599	NA	15,133,250	54,823,538	17,470,065
1987.1	486,397	102,947	NA	18,451,242	48,106,039	18,274,170
1987.2	549,633	810,656	NA	18,298,264	61,373,817	24,377,821
1987.3	579,761	1,601,022	NA	19,125,112	51,909,562	22,457,198
1987.4	1,160,769	152,896	231	24,489,542	75,374,651	40,426,360
1988.1	1,075,914	567,092	NA	24,782,706	79,100,257	29,175,792
1988.2	967,375	1,115,617	128,119	35,891,514	68,045,277	25,726,271
1988.3	1,435,936	137,953	73,195	31,690,911	57,272,692	23,101,848
1988.4	1,685,926	546,082	57,548	29,947,846	92,928,909	24,166,364
1989.1	485380	98,405	177,156	5,283,170	16,757,956	4,507,863
1989.2	460,591	147,743	195,305	4,150,934	13,072,903	5,538,553
1989.3	254,968	125,346	225,346	4,342,762	12,675,562	5,790,042
1989.4	757,562	388,958	224,89	6,267,088	17,328,608	6,256,483
1990.1	699,423	385,165	607,094	7,072,521	18,333,750	7,429,967
1990.2	883,223	786,22	848,996	7,111,046	15,412,081	10,393,370
1990.3	2,460,676	1,368,192	479,481	7,528,768	16,370,215	9,130,086
1990.4	2,554,838	1,837,901	407,696	11,477,747	19,553,165	10,745,324
1991.1	1,288,408	1,654,860	296,717	8,598,959	12,712,527	9,411,401
1991.2	1,089,717	2,149,889	457,472	8,262,410	12,511,287	9,445,024
1991.3	3,522,273	2,199,019	409,342	8,471,690	13,202,676	11,827,622
1991.4	2,422,841	2,766,179	624,156	10,824,968	16,136,170	10,982,306
1992.1	1,517,523	1,666,665	1,542,874	9,106,142	12,560,804	10,468,632
1992.2	1,289,481	2,233,934	1,092,386	9,389,588	14,590,613	9,595,269
1992.3	3,638,759	3,121,837	1,228,353	12,326,006	15,908,705	12,517,887
1992.4	2,437,047	3,518,905	670,709	10,649,200	15,738,422	14,059,542
1993.1	1,648,476	2,695,019	811,189	9,205,759	15,415,861	10,996,494
1993.2	2,806,707	3,297,946	1,282,702	10,568,542	17,251,718	14,141,954
1993.3	4,270,223	4,427,887	1,091,015	12,421,626	17,905,660	13,759,025
1993.4	3,303,628	6,088,080	1,720,565	10,989,288	17,405,380	16,307,682
1994.1	2,216,445	4,187,476	791600	8,248,109	18,832,492	14,285,820
1994.2	2,134,313	3,145,590	771,277	5,943,289	13,154,069	9,432,201
1994.3	1,808,731	3,103,627	671,968	9,888,251	17,852,357	8,879,003
1994.4	1,593,079	4,725,890	774,94	10,791,786	17,917,644	14,793,801
1995.1	1,691,949	3,141,196	1,115,997	11,198,917	20,632,548	15,264,800

1995.2	1,894,445	4,394,191	2,140,245	12,064,740	18,690,280	18,899,706
1995.3	2,747,165	5,291,711	1,617,820	14,142,134	24,172,762	28,136,006
1995.4	4,702,749	9,128,129	1,549,359	14,661,278	33,405,369	27,393,216
1996.1	9,802,585	14,449,770	2,839,555	15,145,379	24,451,266	25,654,542
1996.2	11,294,215	15,668,189	4,032,510	16,567,017	43,455,439	37,306,043
1996.3	12,469,679	18,872,337	2,915,658	17,627,100	27,230,453	31,676,892
1996.4	16,464,289	23,706,303	3,816,527	426,328	33,890,490	31,961,289
1997.1	12,477,244	18,664,509	3,052,188	16,815,643	17,799,513	22,504,138
1997.2	11,050,829	19,190,518	5,343,972	20,034,262	24,172,104	27,339,626
1997.3	15,988,526	22,105,990	3,807,318	22,770,478	21,482,925	26,227,414
1997.4	21,041,873	26,059,565	4,538,609	23,311,423	21,829,644	45,892,063
1998.1	19,108,747	21,931,164	3,355,222	21,063,155	22,080,547	40,437,446
1998.2	12,500,608	25,041,126	3,336,277	23,135,876	21,035,998	31,398,611
1998.3	16,142,315	21,029,744	3,693,927	24,278,212	25,380,196	30,369,235
1998.4	18,290,867	23,616,238	4,199,257	28,096,580	23,143,563	28,798,784
1999.1	10,886,476	14,975,882	3,071,668	15,233,618	17,508,770	23,778,664
1999.2	13,426,555	16,558,929	3,264,856	19,981,088	19,968,736	34,085,874
1999.3	15,571,460	18,896,433	2,790,012	18,871,535	12,898,556	25,665,817
1999.4	19,273,234	19,724,561	2,865,094	2,865,094	15,247,414	24,921,254
2000.1	16,555,650	16,967,038	2,836,891	16,448,520	13,017,543	23,713,316
2000.2	14,891,863	16,389,553	3,129,366	21,372,443	17,042,973	29,229,452
2000.3	23,840,745	19,295,661	3,469,262	23,615,124	15,535,696	27,147,117
2000.4	21,532,523	21,686,309	4,609,029	25,208,026	17,204,850	27,676,011
2001.1	16,542,995	18,794,448	2,704,140	16,543,753	13,117,186	24,485,687
2001.2	10,220,094	14,830,116	2,197,566	13,073,718	12,942,922	18,910,993
2001.3	14,210,546	15,955,435	1,899,764	14,227,642	10,858,996	19,778,489
2001.4	13,571,175	16,871,695	2,099,238	16,203,973	11,749,938	21,565,762
2002.1	10,903,325	15,755,828	2,827,960	11,720,597	10,606,170	20,089,402
2002.2	11,874,398	15,462,742	2,791,209	2,791,209	12,265,852	26,093,402
2002.3	12,713,893	23,545,170	2,225,590	20,649,859	23,959,743	27,142,939

Kaynak: DİE kaynaklarından alınarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

İTHALAT					
Yıllar	72	73	85	86	87
1985.1	NA	612497860	329498750	9294870	386161979
1985.2	NA	645327678	366375560	13465619	494185844
1985.3	NA	633091193	425967291	5058866	486936574
1985.4	NA	750265972	572682965	55633005	621509972
1986.1	NA	563505782	575799131	3931770	509337857
1986.2	NA	744,150,060	480,372,930	19,658,630	550,333,879
1986.3	NA	739,872,783	432,851,825	90,657,900	607,491,473
1986.4	NA	696,676,075	718,301,388	67,698,717	463,402,833
1987.1	NA	609,053,716	522,370,719	11,991,434	368,161,887
1987.2	NA	702,268,013	539,393,832	80,332,358	423,899,817
1987.3	NA	921,411,100	613,572,768	12,351,543	533,387,995
1987.4	NA	1,275,437,470	964,414,256	8,073,558	778,613,767
1988.1	NA	1,015,472,691	690,775,321	7,186,273	607,924,378
1988.2	NA	1,177,035,191	738,415,287	11,084,967	524,193,610
1988.3	NA	782,771,619	549,509,067	2,397,681	408,407,107
1988.4	NA	1,019,451,180	875,771,253	27,055,095	442,586,960
1989.1	142,143,426	47,859,007	141,271,102	3,605,466	44,774,737
1989.2	205,314,265	60,729,787	139,448,924	5,493,260	61,266,108
1989.3	183,053,539	63,516,292	148,248,861	5,169,886	53,640,869
1989.4	200,188,534	43,949,294	175,344,277	4,066,165	123,280,118
1990.1	169,548,364	56,861,771	164,975,261	3,377,000	130,743,342
1990.2	179,682,873	58,380,335	202,344,672	7,689,887	180,041,034
1990.3	143,017,067	85,003,455	226,572,724	791,416	180,934,733
1990.4	194,614,406	60,162,446	278,174,846	6,325,943	231,338,993
1991.1	179,226,750	63,694,372	267,112,291	591,169	130,450,214
1991.2	179,996,362	55,287,378	222,768,996	1,612,444	168,192,822
1991.3	212,540,107	74,485,702	263,751,236	1,017,220	156,691,285
1991.4	245,373,642	79,905,369	292,062,704	1,664,475	197,133,157
1992.1	201,611,131	61,297,980	254,698,605	435,058	171,394,916
1992.2	188,728,244	70,020,686	217,524,964	901510	173,529,272
1992.3	231,666,753	84,875,044	299,775,877	1,077,137	196,657,486
1992.4	246,830,050	84,793,616	295,181,458	893,236	256,320,025
1993.1	274,030,776	54,597,585	250,108,005	17,211,507	190,653,922
1993.2	386,899,877	74,023,291	317,450,999	43,675,142	266,063,760
1993.3	328,569,892	84,782,919	306,477,219	23,155,183	229,498,554
1993.4	383,253,751	92,263,841	355,899,393	33,864,772	395,803,049
1994.1	268,568,040	63,919,023	308,479,511	17,395,929	201,934,477
1994.2	272,257,782	79,327,576	214,473,728	16,539,935	106,822,160
1994.3	227,576,019	77,855,344	271,906,430	27,567,977	123,656,725
1994.4	300,429,247	63,226,859	315,174,352	43,430,562	166,229,673
1995.1	290,679,493	67,164,045	290,764,590	25,899,813	168,524,431

1995.2	414,077,454	83,041,788	366,509,876	1,669,308	1,669,308
1995.3	384,423,122	79,463,404	390,105,012	8,739,150	271,201,309
1995.4	411,325,304	121,608,076	473,651,746	3,808,904	420,197,531
1996.1	367,845,741	96,503,821	427,500,509	4,239,488	392,457,251
1996.2	460,944,998	135,283,092	449,850,392	3,371,555	480,940,639
1996.3	383,595,172	125,709,853	495,181,599	8,832,160	481,111,715
1996.4	369,087,652	142,040,440	623,070,985	24,466,113	688,929,870
1997.1	313,773,934	148,165,118	552,437,154	45,827,752	480,467,533
1997.2	343,675,025	132,261,305	596,491,837	11,988,285	682,693,391
1997.3	322,052,791	132,930,910	678,030,463	38,634,136	737,930,788
1997.4	319,386,037	160,383,822	784,630,277	16,851,039	1,063,669,144
1998.1	290,225,692	128,910,475	658,377,659	2,305,025	576,905,866
1998.2	229,596,646	130,721,911	661,270,395	912,868	779,268,294
1998.3	247,971,383	94,565,055	810,114,477	3,210,868	665,495,214
1998.4	228,975,988	115,290,147	973,440,034	3,634,551	673,137,243
1999.1	118,688,703	73,998,713	704,581,456	8,213,742	335,601,723
1999.2	168,213,969	87,768,123	1,016,776,144	13,325,016	582,539,925
1999.3	147,862,196	85,751,026	973,102,164	19,926,393	558,785,775
1999.4	175,431,929	85,181,873	1,152,857,167	16,241,367	912,787,709
2000.1	182,742,207	107,468,314	947,852,017	8,861,030	644,934,178
2000.2	220,039,960	170,711,389	1,237,577,429	8,519,138	1,145,203,349
2000.3	187,442,444	134,894,832	1,128,878,902	34,118,199	1,185,869,466
2000.4	223,009,525	105,836,045	1,014,030,783	11,557,807	1,486,014,507
2001.1	203,133,403	84,901,435	655,239,929	11,630,462	407,767,491
2001.2	130,078,663	99,995,493	697,052,752	25,176,616	411,179,657
2001.3	130,588,850	108,733,975	531,741,832	42,403,083	320,165,101
2001.4	144,537,480	101,966,316	525,432,382	18,051,258	360,953,544
2002.1	118,241,144	90,278,287	461,000,046	4,235,006	217,139,312
2002.2	194,703,486	116,730,670	628,045,670	6,297,938	454,132,273
2002.3	216,716,794	216,716,794	604,448,877	5,522,552	478,962,460

Kaynak: DİE kaynaklarından alınarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

1.4. GSMH, İmalat Sanayi İthalatı ve İhracatı (1985:1-2002:3, \$)

Yıllar	GSMH	İmalat Sanayi		Tüketim Malı	Tüketim Malı
		X	M	X (TL)	M (TL)
1985.1	16321000000	1260132703	1471401147	NA	NA
1985.2	16586000000	1523435194	1644288956	NA	NA
1985.3	16694000000	1767758282	1833959558	NA	NA
1985.4	17290000000	1498084675	2504851688	NA	NA
1986.1	18526000000	1370729446	2040740148	NA	NA
1986.2	19386000000	1382348423	2085970793	NA	NA
1986.3	19125000000	1264352816	2136746354	NA	NA
1986.4	18136000000	1375356865	2412487624	NA	NA
1987.1	20979000000	1427482032	2029533019	NA	NA
1987.2	21154000000	1882047671	2273064751	NA	NA
1987.3	20786000000	2227097526	2640808533	NA	NA
1987.4	23060000000	2548757404	3694611238	NA	NA
1988.1	21294000000	2213175250	2651012433	NA	NA
1988.2	22476000000	2251117340	2940153511	NA	NA
1988.3	23149000000	1996401666	2494866882	NA	NA
1988.4	23441000000	2509696226	3015365528	NA	NA
1989.1	26417000000	2093093914	2421668136	11.364.100	1.246.730
1989.2	26987000000	2175032643	2947399219	11.104.020	1.368.600
1989.3	26599000000	2123486852	2975404150	12.912.630	2.008.390
1989.4	27541000000	2778501117	3491781673	19.059.450	2.752.280
1990.1	36984000000	2411576598	3376284111	14.043.030	3.129.040
1990.2	37876000000	2342260931	3903700779	13.410.100	4.728.250
1990.3	38916000000	2382728170	4262089028	15.625.500	6.188.170
1990.4	36984000000	3211995213	5389376367	23.147.280	6.710.310
1991.1	36786000000	2707528104	3938341725	16.948.960	3.959.090
1991.2	36868000000	2478351573	3761242127	13.529.690	3.322.340
1991.3	37914000000	2552495495	4261291736	16.298.300	4.080.520
1991.4	38582000000	2947463066	5079686236	22.052.480	4.388.470
1992.1	38286000000	2877392474	4094336238	17.949.180	3.690.090
1992.2	39716000000	2795035636	4413070782	15.732.780	3.634.710
1992.3	39989000000	3251583138	4657101263	20.329.590	5.119.010
1992.4	40191000000	3362268671	5433165477	24.341.360	5.277.860
1993.1	42974000000	2958788013	4739088633	18.663.860	4.871.250
1993.2	43816000000	3056252468	6494780193	17.537.760	6.457.390
1993.3	44698000000	3062737905	6302696094	19.619.550	6.459.850
1993.4	41227000000	3716109887	7172637117	26.310.730	7.468.660
1994.1	32916000000	3070792982	4922703994	19.119.010	4.513.270
1994.2	33894000000	3369596434	4090745189	18.045.100	2.601.930
1994.3	33974000000	4270562636	4259127744	24.316.830	2.845.840
1994.4	31518000000	4806896536	5758605878	30.052.080	3.851.930
1995.1	42476000000	4118209859	5537757454	25.319.200	4.025.310
1995.2	42984000000	4674199978	7159850881	25.593.790	5.007.330
1995.3	43871000000	4821266483	7543555508	30.352.890	7.019.310
1995.4	40750000000	5475634063	9465175610	37.137.910	8.112.900
1996.1	44768000000	4786960236	7994316358	28.422.670	7.990.830
1996.2	45897000000	4666494692	9153728204	26.332.250	11.019.430
1996.3	46987000000	5205994687	9010154166	32.053.790	10.849.290

1996.4	45949000000	5698720792	10180386636	36.732.350	12.802.730
1997.1	47378000000	20358170407	8452254218	31.325.570	10.175.740
1997.2	48916000000	5334690821	9878507351	32.402.150	12.680.400
1997.3	48976000000	5660812495	10801325664	35.949.590	13.521.330
1997.4	47113000000	5902967302	11775698352	39.222.270	16.970.890
1998.1	49716000000	6233708943	9741107055	34.933.680	12.265.610
1998.2	51883000000	5885707289	10541326357	33.319.740	13.980.450
1998.3	52976000000	5931143151	10019757162	36.890.250	13.313.970
1998.4	51977000000	5999842069	9611418084	39.012.930	13.662.560
1999.1	45267000000	6056798538	6809072996	33.523.710	9.507.020
1999.2	46974000000	5648540908	8892491026	31.089.310	13.090.600
1999.3	46894000000	5706913029	8842103643	34.495.310	11.933.840
1999.4	46132000000	5919418175	10128660657	39.818.380	16.093.280
2000.1	49489000000	6479881334	9167415702	33.335.230	12.544.920
2000.2	50984000000	6103205902	11754925930	34.591.290	20.077.950
2000.3	50116000000	6552330052	12086677939	35.215.150	19.088.350
2000.4	50628000000	6271416238	12009077616	36.996.340	20.774.690
2001.1	49524000000	6412655530	8573422190	35.501.730	10.455.470
2001.2	61820000000	6700762316	7931893129	37.464.190	11.058.490
2001.3	64734000000	7486644891	8260589851	38.675.770	9.244.250
2001.4	67599000000	6998369469	8454227989	40.892.300	10.078.530
2002.1	49558000000	7509647719	7558518563	38.903.990	8.894.870
2002.2	67723000000	7058714660	9890912007	42.742.470	12.852.180
2002.3	83673000000	7886713580	10807076023	49.050.190	13.101.530

Kaynak: DİE kaynaklarından alınarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

**1.5: Sermaye Malları İhracatı ve İthalatı, Ara Malları İhracatı ve İthalatı,
Reel Kur, (1895:1-2002:3, \$)**

Yıllar	Sermaye Malı M	Sermaye Malı X	Ara Malı M	Ara Malı X	Reel Kur
1985.1	263427712	39270993	2031108170	966766731	80.6
1985.2	366705216	59209200	2051351957	1096182683	76.5
1985.3	439420507	65286863	2287067741	1236618662	73.4
1985.4	755606314	37850370	2483668825	1181918663	73.9
1986.1	454118033	42245065	2168325535	1067536944	71.8
1986.2	641565428	42529955	1818779993	954151258	67.2
1986.3	591865601	43682702	1833840345	831375483	65.9
1986.4	644648429	20078829	2133559554	995001036	64.6
1987.1	430071611	23069008	2229958608	976092274	65
1987.2	513143218	39820737	2278829895	1094059580	65.6
1987.3	519664865	98828984	2725523858	1450878049	63.8
1987.4	912187155	42501162	3533116809	1670447422	63.2
1988.1	487742312	51415307	2779864457	1516521381	64.3
1988.2	654130114	51105169	2846362470	1572239886	64.3
1988.3	598299945	41657136	2449500536	1423865699	62.1
1988.4	807690730	46124364	2751672176	1878863600	59.3
1989.1	591181261	48527758	2601455339	1615805940	62.1
1989.2	636942300	64509864	3031920144	1398586516	65.3
1989.3	571323237	37154701	3220448271	1239357872	71.2
1989.4	748552836	55117947	3645848389	1718031755	74.1
1990.1	699784309	62380980	3692886911	1527574414	76.2
1990.2	853371314	60050648	3548444315	1344199088	77.6
1990.3	947912811	67157243	3864373580	1228733965	75.4
1990.4	1539649824	94672946	5048330911	1951101966	77.3
1991.1	877070991	49363275	3611465784	1634200601	84.3
1991.2	906402102	83691706	3470852863	1467888562	84.6
1991.3	1115976205	83893024	3694029114	1494853922	85.1
1991.4	1396077249	123357871	4277016255	1772084486	85.7
1992.1	1035084787	116732487	3521674442	1638228835	85.1
1992.2	1300578889	103693375	3793770025	1625898693	92.4
1992.3	1033072436	139766155	4291964610	1527715685	98.4
1992.4	1456769148	126486351	4577202422	1596804788	83.7
1993.1	1252998584	99712424	4150981026	1707124389	84
1993.2	1883418797	157544698	5216451664	1565881858	83.6
1993.3	1825125491	105277236	4961286646	1494547611	82.2
1993.4	2396145985	179714768	5074115026	1817798977	80.8
1994.1	1307557804	127867173	4105963877	1786314092	94.5
1994.2	1330866002	158857536	3342907758	1866302889	133.6
1994.3	1112027539	184762247	3982255675	2196933027	120.6
1994.4	1469905601	250242049	5134243783	2375940602	110.4
1995.1	1149052436	126074869	5275454087	2097126398	110.4
1995.2	2117635761	223529947	5972666779	2046513953	101.7
1995.3	1770662680	203192727	6640760534	2402084324	96.3
1995.4	3082129183	277423370	7188773911	2463058170	91.5
1996.1	1978791677	230804692	6793340031	2322966052	91.1

1996.2	2695473799	237971552	7152562667	2306528907	93.3
1996.3	2537431217	236073044	7104660055	2652832255	95.4
1996.4	3124460265	399226402	7686159608	2653798821	95.5
1997.1	2055647810	277973273	7398012234	2824987892	96.4
1997.2	2790501415	269718955	7570131070	2611472458	95.5
1997.3	2974572812	283833975	8216030048	2941850909	92.7
1997.4	3230072525	431557629	8687300497	2914253255	86.8
1998.1	2325837480	307448853	7739818058	2905171753	89.7
1998.2	2851516104	334394956	7618224162	2645272230	90.9
1998.3	2732170614	306696779	7425811328	2685566052	87.7
1998.4	2714592122	375607993	6778370031	2734954397	81.4
1999.1	1619153401	384941392	5417461673	2766032152	89.7
1999.2	2194862520	418352747	6707489350	2565136313	90.5
1999.3	2282479487	443780804	6874972661	2774756419	91.7
1999.4	2632450736	549314821	7552740461	2847164015	90.9
2000.1	2095408435	508642734	7916566945	3052055461	132
2000.2	2991788813	581949643	9107306973	2705328807	132
2000.3	3066851791	486482278	9171495807	2968365762	139
2000.4	3187422689	562486759	9514875329	3450783424	148
2001.1	1779187049	617673374	7847797565	3105090458	114
2001.2	1799453290	755820855	6903005432	3555421651	112
2001.3	1716491874	559485991	7638107879	3227677214	99
2001.4	1669275309	697125712	7582322033	3514491271	116
2002.1	1306765848	565094229	7604630313	3311366306	138
2002.2	2036373918	649876990	8754043916	3441505510	119
2002.3	2143398318	630751416	9483480898	3450783424	115

Kaynak: DİE kaynaklarından alınarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

1.6: Tezde Kullanılan İmalat Sanayi Alt Sektöründe Seçilmiş Mal Grupları ve Kod Numaraları (Uluslar Arası Standart Sanayi Sınıflandırılması ISIC-Rev.3)

NO	Fasıl Adı	İmalat NO
87	Motorlu kara taşıtları ve Aksam parçaları	3430
60	Örme eşya	1730
61	Örme giyim eşyası	1810
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	1729
52	Pamuk ve pamuk ipliği	1711
39	Plastik ve mamulleri	2520
54	Sentetik ve Suni flamentler	2430
69	Seramik mamulleri	2692
68	Çimento alçı ve taş	2694
24	Tütün ve tütün mamulleri	1600
70	Cam ve cam eşya	2610
72	Demir-çelik	2710
73	D-Çelik dışındaki Ana metal sanayi	2720
86	Demir yolu ulaşım araçları	3520
63	Dokumaya elverişli eşyalardan hazır tekstil Ürünleri	1721
85	Elektrikli makine ve cihazları	3110
38	Muhtelif kimyasal maddelerin imalatı	2411

EK-2. Türkiye'nin 1923-2001 Yılları Arasında Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark	İhracat/İthalat	İhracat/GSMH (%)	İthalat/GSMH (%)
1923	85	145	-60	58.5	8.9	15.2
1924	159	194	-35	82.1	13.2	16.1
1925	192	241	-49	79.6	16.6	15.8
1926	187	235	-48	79.4	11.3	14.2
1927	158	211	-53	74.9	10.7	14.3
1928	173	223	-50	77.6	10.6	13.7
1929	155	256	-101	60.6	7.4	13.3
*1930	151	147	4	102.7	9.6	9.3
1931	127	126	1	100.5	9.1	9.0
1932	101	86	15	117.8	8.6	7.3
1933	58.1	45.1	13	128.8	8,4	6,6
1934	73.0	68.8	4.2	106.2	7,6	7,2
1935	76.2	70.6	5.6	107.9	7,3	6,8
1936	93.7	73.6	2.01	127.2	7,0	5,5
1937	109.2	90.5	18.7	120.6	7,6	6,3
1938	115.01	118.9	-3.9	96.7	7,6	7,9
1939	99.6	92.5	7.1	107.7	6,2	5,7
1940	85.7	53.0	32.7	161.7	4,6	2,9
1941	94.7	57.6	37.1	164.5	4,1	2,5
1942	126.9	113.6	13.3	111.7	2,7	2,4
1943	197.8	156.2	41.6	126.7	2,8	2,2
1944	178.9	126.9	52.0	141.0	3,5	2,5
1945	168.4	97.1	71.3	173.5	4,0	2,3
1946	215.8	119.7	96.1	180.3	6,3	3,3
1947	223.3	244.6	-21.3	91.3	8,3	9,1
1948	196.8	275.1	-78.3	71.5	5,8	8,1
1949	247.8	290.1	-42.3	85.4	7,7	9,0
1950	263.4	282.7	-19.3	92.2	7,6	8,3

Kaynak: DİE kaynaklarından alınarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark	İhracat/İthalat	İhracat/GSMH (%)	İthalat/GSMH (%)
1950	263	286	-23	92.20	7.3	7.9
1951	314	402	-88	78.11	7.2	9.2
1952	363	556	-193	65.30	7.4	11.3
1953	396	533	-137	74.30	7.1	9.5
1954	335	478	-152	70.01	5.6	7.9
1955	313	498	-185	62.90	4.5	7.1
1956	305	407	-102	74.81	3.6	4.8
1957	345	397	-52	86.91	3.2	3.7
1958	247	315	-68	78.40	1.9	2.4
1959	354	470	-116	75.20	2.2	2.9
1960	321	468	-147	68.60	3.3	4.8
1961	347	507	-160	68.40	6.1	8.9
1962	381	619	-238	61.50	5.9	9.6
1962	381	619	-238	53.53	6.0	9.7
1963	368	688	-320	76.46	5.0	9.3
1964	411	537	-126	81.08	5.2	6.8
1965	464	572	-108	68.29	5.4	6.8
1966	491	718	-227	76.29	4.8	7.1
1967	522	685	-163	65.01	4.6	6.1
1968	496	764	-268	67.00	2.7	4.1
1969	537	801	-264	62.10	2.6	3.7
1970	588	948	-360	57.79	3.1	4.6
1971	677	1170	-493	56.64	3.5	6.3
1972	885	1563	-678	63.13	3.8	6.9
1973	1317	2086	-769	40.56	4.5	7.3
1974	1532	3773	-2241	29.57	3.9	9.7
1975	1401	4739	-3338	38.22	2.9	10
1976	1960	5129	-3168	30.24	3.5	9.6
1977	1753	5796	-4043	49.75	3.4	9.5
1978	2288	4599	-2311	44.60	2.8	6.8
1979	2261	5069	-2835	36.79	3.4	6.2
1980	2910	7909	-4999	52.60	2.6	11.6

Kaynak: DİE kaynaklarından alınarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark	İhracat/İthalat (%)	İhracat/GSMH (%)	İthalat/GSMH (%)
1980	2.910	7.909	-4.999	36.7	4.2	11.6
1981	4.703	8.933	-4.230	52.6	6.6	12.5
1982	5.746	8.842	-3.096	64.9	8.9	13.8
1983	5.728	9.233	-3.505	62.0	8.9	15.3
1984	7.134	10.756	-3.622	66.3	9.4	18.2
1985	7.958	11.343	-3.385	70.1	11.8	17.0
1986	7.457	11.104	-3.647	67.1	11.6	14.8
1987	10.190	14.157	-3.967	72.0	9.7	16.5
1988	11.662	14.335	-2.673	81.0	11.5	15.8
1989	11.625	15.792	-4.167	73.6	12.3	14.7
1990	12.959	22.302	-9.343	58.1	10.4	14.0
1991	13.593	21.047	-7.454	64.5	8.4	14.5
1992	14.715	22.780	-8.065	64.3	9.1	16.5
1993	15.345	29.429	-14.081	52.1	8.6	17.5
1994	18.106	23.270	-5.164	77.8	14.1	21.6
1995	21.636	35.707	-14.071	60.5	13.4	18.1
1996	23.224	43.624	-20.400	53.2	12.7	21.0
1997	26.244	48.585	-22.341	54.0	13.6	25.2
1998	26.974	45.921	-18.947	58.7	13.0	22.2
1999	26.587	40.671	-14.084	65.4	14.3	21.9
2000	27.775	54.503	-26.728	50.9	13.9	27.4
2001	31.340	41.399	-10.059	75.7	21.1	27.9

Kaynak: DİE kaynaklarından alınarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

KİŞİSEL BİLGİLER :

Adı Soyadı : İdris ÖZKUL

Doğum Yeri : Malatya

Doğum Yılı : 1969

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER:

Lise : 1984-1986 Hekimhan Lisesi

Lisans : 1989-1993 İnönü Üniversitesi

Yüksek Lisans : 1993-1996 İnönü Üniversitesi

Doktora : 1998-2003 Muğla Üniversitesi

Yabancı Dil : İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER:

EKLER

EK 3. EŞ BÜTÜNLEŞME TESTLERİ

MODEL 1

Dependent Variable: LOG(IMAL1)

Method: Least Squares

Date: 05/10/03 Time: 21:32

Sample(adjusted): 1985:3 2002:3

Included observations: 69 after adjusting endpoints

Convergence achieved after 4 iterations

Variable	Coefficient	Std Error	t-Statistic	Prob.
C	1.900244	0.672920	2.823880	0.0063
LOG(Y)	0.296807	0.104132	2.850308	0.0058
LOG(IMAL1(-1))	0.776774	0.068503	11.33922	0.0000
AR(1)	-0.269391	0.129375	-2.082250	0.0413
R-squared	0.925890	Mean dependent var		22.41140
Adjusted R-squared	0.922469	S.D. dependent var		0.562939
S.E. of regression	0.156747	Akaike info criterion		-0.812149
Sum squared resid	1.597018	Schwarz criterion		-0.682636
Log likelihood	32.01915	F-statistic		270.6908
Durbin-Watson stat	1.917799	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(IMAL1)

Method: Least Squares

Date: 05/21/03 Time: 18:40

Sample(adjusted): 1985:3 1995:4

Included observations: 42 after adjusting endpoints

Convergence achieved after 5 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.380259	1.493419	2.263437	0.0294
LOG(Y)	0.419015	0.167363	2.503627	0.0167
LOG(IMAL1(-1))	0.651882	0.133679	4.876480	0.0000
AR(1)	-0.279951	0.184714	-1.515594	0.1379
R-squared	0.854928	Mean dependent var		22.05153
Adjusted R-squared	0.843475	S.D. dependent var		0.415730
S.E. of regression	0.164476	Akaike info criterion		-0.681708
Sum squared resid	1.027993	Schwarz criterion		-0.516215
Log likelihood	18.31586	F-statistic		74.64626
Durbin-Watson stat	1.821957	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(TOPITH)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 16:47
Sample(adjusted): 1985:3 2002:3
Included observations: 69 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 4 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.159764	0.809045	2.669523	0.0096
LOG(Y)	0.286948	0.104066	2.757369	0.0076
LOG(TOPITH(-1))	0.771913	0.075356	10.24350	0.0000
AR(1)	-0.185421	0.135546	-1.367959	0.1760
R-squared	0.925586	Mean dependent var		22.63032
Adjusted R-squared	0.922151	S.D. dependent var		0.519880
S.E. of regression	0.145054	Akaike info criterion		-0.967204
Sum squared resid	1.367635	Schwarz criterion		-0.837691
Log likelihood	37.36855	F-statistic		269.4968
Durbin-Watson stat	1.963473	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(TOPITH)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 17:08
Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
Included observations: 42 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 5 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	4.237949	2.023343	2.094528	0.0429
LOG(Y)	0.418043	0.177384	2.356711	0.0237
LOG(TOPITH(-1))	0.617414	0.162047	3.810084	0.0005
AR(1)	-0.158506	0.205168	-0.772566	0.4446
R-squared	0.842098	Mean dependent var		22.29357
Adjusted R-squared	0.829632	S.D. dependent var		0.373824
S.E. of regression	0.154298	Akaike info criterion		-0.809467
Sum squared resid	0.904702	Schwarz criterion		-0.643974
Log likelihood	20.99880	F-statistic		67.55180
Durbin-Watson stat	1.875582	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(TABM)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 17:16
Sample(adjusted): 1985:3 2002:3
Included observations: 69 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 4 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	1.568648	0.619276	2.533035	0.0137
LOG(Y)	0.260230	0.100339	2.593509	0.0117
LOG(TABM(-1))	0.803958	0.063494	12.66187	0.0000
AR(1)	-0.292635	0.126853	-2.306883	0.0243
R-squared	0.920727	Mean dependent var		21.86266
Adjusted R-squared	0.917069	S.D. dependent var		0.583441
S.E. of regression	0.168018	Akaike info criterion		-0.673267
Sum squared resid	1.834956	Schwarz criterion		-0.543754
Log likelihood	27.22771	F-statistic		251.6515
Durbin-Watson stat	1.891290	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(TABM)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 17:17
Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
Included observations: 42 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 5 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.386680	1.474607	2.296667	0.0272
LOG(Y)	0.458007	0.176198	2.599394	0.0132
LOG(TABM(-1))	0.623696	0.139133	4.482739	0.0001
AR(1)	-0.256137	0.189645	-1.350616	0.1848
R-squared	0.847558	Mean dependent var		21.48735
Adjusted R-squared	0.835523	S.D. dependent var		0.421860
S.E. of regression	0.171089	Akaike info criterion		-0.602877
Sum squared resid	1.112311	Schwarz criterion		-0.437385
Log likelihood	16.66042	F-statistic		70.42491
Durbin-Watson stat	1.819952	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(T3UX)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 17:19
Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
Included observations: 42 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 5 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	5.066396	2.566450	1.974087	0.0557
LOG(Y)	0.426553	0.194385	2.194369	0.0344
LOG(T3UX(-1))	0.564482	0.199216	2.833522	0.0073
AR(1)	-0.056743	0.233842	-0.242657	0.8096
R-squared	0.810754	Mean dependent var		21.69810
Adjusted R-squared	0.795814	S.D. dependent var		0.343210
S.E. of regression	0.155086	Akaike info criterion		-0.799281
Sum squared resid	0.913963	Schwarz criterion		-0.633789
Log likelihood	20.78491	F-statistic		54.26570
Durbin-Watson stat	1.906625	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(T3UX)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 17:25
Sample(adjusted): 1985:3 2002:3
Included observations: 69 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 4 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.822903	1.087379	2.596063	0.0116
LOG(Y)	0.339097	0.121854	2.782821	0.0070
LOG(T3UX(-1))	0.710146	0.099635	7.127499	0.0000
AR(1)	-0.056963	0.150274	-0.379063	0.7059
R-squared	0.916714	Mean dependent var		21.99964
Adjusted R-squared	0.912870	S.D. dependent var		0.472752
S.E. of regression	0.139546	Akaike info criterion		-1.044623
Sum squared resid	1.265750	Schwarz criterion		-0.915109
Log likelihood	40.03948	F-statistic		238.4811
Durbin-Watson stat	1.997365	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(PAMK1)
Method: Least Squares
Date: 05/10/03 Time: 21:46
Sample(adjusted): 1985:3 2002:3
Included observations: 69 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 6 iterations

Variable	Coefficient	Std Error	t-Statistic	Prob
C	-15.24134	6.770145	-2.251257	0.0278
LOG(Y)	2.124664	0.864863	2.456648	0.0167
LOG(PAMK1(-1))	0.561046	0.156529	3.584294	0.0006
AR(1)	-0.059957	0.189100	-0.317066	0.7522
R-squared	0.844246	Mean dependent var		16.08915
Adjusted R-squared	0.837058	S.D. dependent var		2.162842
S.E. of regression	0.873055	Akaike info criterion		2.622586
Sum squared resid	49.54460	Schwarz criterion		2.752099
Log likelihood	-86.47921	F-statistic		117.4420
Durbin-Watson stat	1.994558	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(PAMK1)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 19:13
Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
Included observations: 42 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 36 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-23.55060	15.21255	-1.548103	0.1299
LOG(Y)	3.199904	1.952181	1.639143	0.1094
LOG(PAMK1(-1))	0.369976	0.352989	1.048125	0.3012
AR(1)	0.086554	0.377765	0.229122	0.8200
R-squared	0.749459	Mean dependent var		14.91860
Adjusted R-squared	0.729679	S.D. dependent var		2.022869
S.E. of regression	1.051737	Akaike info criterion		3.029157
Sum squared resid	42.03375	Schwarz criterion		3.194649
Log likelihood	-59.61229	F-statistic		37.89059
Durbin-Watson stat	1.989687	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(ORLM1)
 Method: Least Squares
 Date: 05/10/03 Time: 21:39
 Sample(adjusted): 1985:3 2002:2
 Included observations: 68 after adjusting endpoints
 Convergence achieved after 5 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-6.608505	2.868885	-2.303510	0.0245
LOG(Y)	0.936819	0.358932	2.610015	0.0113
LOG(ORLM1(-1))	0.786128	0.073651	10.67363	0.0000
AR(1)	-0.322511	0.120966	-2.666137	0.0097
R-squared	0.862184	Mean dependent var		14.92876
Adjusted R-squared	0.855724	S.D. dependent var		1.809195
S.E. of regression	0.687200	Akaike info criterion		2.144640
Sum squared resid	30.22362	Schwarz criterion		2.275199
Log likelihood	-68.91776	F-statistic		133.4620
Durbin-Watson stat	2.274810	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(ORLM1)
 Method: Least Squares
 Date: 05/21/03 Time: 18:52
 Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
 Included observations: 42 after adjusting endpoints
 Convergence achieved after 6 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-7.032601	3.947408	-1.781574	0.0828
LOG(Y)	1.100961	0.495331	2.222677	0.0323
LOG(ORLM1(-1))	0.690825	0.127426	5.421360	0.0000
AR(1)	-0.310074	0.168740	-1.837580	0.0740
R-squared	0.653028	Mean dependent var		13.80603
Adjusted R-squared	0.625636	S.D. dependent var		1.397693
S.E. of regression	0.855183	Akaike info criterion		2.615390
Sum squared resid	27.79085	Schwarz criterion		2.780883
Log likelihood	-50.92320	F-statistic		23.83966
Durbin-Watson stat	2.237817	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(ORMEG1)
Method: Least Squares
Date: 05/10/03 Time: 21:44
Sample(adjusted): 1985:3 2002:3
Included observations: 69 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 4 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-3.342158	1.900784	-1.758305	0.0834
LOG(Y)	0.608078	0.263908	2.304133	0.0244
LOG(ORMEG1(-1))	0.799067	0.072508	11.02035	0.0000
AR(1)	-0.162461	0.133963	-1.212733	0.2296
R-squared	0.895355	Mean dependent var		14.98792
Adjusted R-squared	0.890526	S.D. dependent var		1.365417
S.E. of regression	0.451774	Akaike info criterion		1.304954
Sum squared resid	13.26650	Schwarz criterion		1.434468
Log likelihood	-41.02092	F-statistic		185.3835
Durbin-Watson stat	2.036668	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(ORMEG1)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 19:11
Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
Included observations: 42 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 8 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-3.110757	2.397706	-1.297389	0.2023
LOG(Y)	1.028788	0.413228	2.489638	0.0173
LOG(ORMEG1(-1))	0.467316	0.185424	2.520252	0.0160
AR(1)	-0.153655	0.234105	-0.656353	0.5156
R-squared	0.650263	Mean dependent var		14.02314
Adjusted R-squared	0.622652	S.D. dependent var		0.785996
S.E. of regression	0.482827	Akaike info criterion		1.472075
Sum squared resid	8.858626	Schwarz criterion		1.637568
Log likelihood	-26.91358	F-statistic		23.55103
Durbin-Watson stat	1.977777	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(SERA1)
 Method: Least Squares
 Date: 05/10/03 Time: 21:51
 Sample(adjusted): 1985:3 2002:3
 Included observations: 69 after adjusting endpoints

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	4.740239	2.363493	2.005607	0.0491
LOG(Y)	-0.158091	0.110618	-1.429168	.1577
LOG(SERA1(-1))	0.817778	0.082463	9.916964	0.0000
AR(1)	-0.263371	0.137407	-1.916713	0.0597
R-squared	0.708800	Mean dependent var		0.708800
Adjusted R-squared	0.695360	S.D. dependent var		0.695360
S.E. of regression	0.303306	Akaike info criterion		0.303306
Sum squared resid	5.979634	Schwarz criterion		5.979634
Log likelihood	13.52848	F-statistic		13.52848
Durbin-Watson stat	1.832342	Prob(F-statistic)		1.832342

Dependent Variable: LOG(SERA1)
 Method: Least Squares
 Date: 05/21/03 Time: 19:17
 Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
 Included observations: 42 after adjusting endpoints
 Convergence achieved after 5 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	9.317167	5.059868	1.841386	0.0734
LOG(Y)	-0.415385	0.263216	-1.578114	0.1228
LOG(SERA1(-1))	0.704333	0.152593	4.615768	0.0000
AR(1)	-0.065350	0.213940	-0.305459	0.7617
R-squared	0.738600	Mean dependent var		17.01974
Adjusted R-squared	0.717963	S.D. dependent var		0.622458
S.E. of regression	0.330570	Akaike info criterion		0.714394
Sum squared resid	4.152499	Schwarz criterion		0.879886
Log likelihood	-11.00227	F-statistic		35.79035
Durbin-Watson stat	1.885939	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(CIM1)
 Method: Least Squares
 Date: 05/10/03 Time: 21:04
 Sample(adjusted): 1985:3 2002:3
 Included observations: 69 after adjusting endpoints

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	9.786917	3.994423	2.450146	0.0170
LOG(Y)	-0.025396	0.186838	-0.135924	0.8923
LOG(CIM1(-1))	0.417492	0.209924	1.988777	0.0509
AR(1)	-0.172732	0.233583	-0.739488	0.4623
R-squared	0.075929	Mean dependent var		16.33795
Adjusted R-squared	0.033280	S.D. dependent var		0.682709
S.E. of regression	0.671253	Akaike info criterion		2.096881
Sum squared resid	29.28774	Schwarz criterion		2.226395
Log likelihood	-68.34241	F-statistic		1.780312
Durbin-Watson stat	1.976490	Prob(F-statistic)		0.159640

Dependent Variable: LOG(CIM1)
 Method: Least Squares
 Date: 05/21/03 Time: 18:28
 Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
 Included observations: 42 after adjusting endpoints
 Convergence achieved after 5 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	5.662331	4.364582	1.297336	0.2023
LOG(Y)	-0.092530	0.197013	-0.469665	0.6413
LOG(CIM1(-1))	0.714574	0.185867	3.844543	0.0004
AR(1)	0.055577	0.250159	0.222166	0.8254
R-squared	0.557186	Mean dependent var		16.43197
Adjusted R-squared	0.522227	S.D. dependent var		0.488776
S.E. of regression	0.337848	Akaike info criterion		0.757950
Sum squared resid	4.337363	Schwarz criterion		0.923442
Log likelihood	-11.91695	F-statistic		15.93827
Durbin-Watson stat	1.990339	Prob(F-statistic)		0.000001

Dependent Variable: LOG(CAM1)
Method: Least Squares
Date: 05/10/03 Time: 21:01
Sample(adjusted): 1985:3 2002:3
Included observations: 69 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 6 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	15.53414	3.338900	4.652474	0.0000
LOG(Y)	0.025901	0.322464	0.080322	0.9362
LOG(CAM(-1))	0.224161	0.220180	1.018079	0.3124
AR(1)	0.808273	0.075150	10.75548	0.0000
R-squared	0.707249	Mean dependent var		16.70231
Adjusted R-squared	0.693738	S.D. dependent var		0.525687
S.E. of regression	0.290920	Akaike info criterion		0.424689
Sum squared resid	5.501255	Schwarz criterion		0.554202
Log likelihood	-10.65176	F-statistic		52.34394
Durbin-Watson stat	2.155706	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(CAM1)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 18:25
Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
Included observations: 42 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 7 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	20.65107	5.169173	3.995043	0.0003
LOG(Y)	-0.484459	0.507468	-0.954659	0.3458
LOG(CAM(-1))	0.221889	0.280015	0.792418	0.4330
AR(1)	0.738687	0.118489	6.234215	0.0000
R-squared	0.569625	Mean dependent var		16.43197
Adjusted R-squared	0.535648	S.D. dependent var		0.488776
S.E. of regression	0.333069	Akaike info criterion		0.729457
Sum squared resid	4.215520	Schwarz criterion		0.894949
Log likelihood	-11.31859	F-statistic		16.76505
Durbin-Watson stat	1.936914	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(DEMY1)
Method: Least Squares
Date: 05/10/03 Time: 21:10
Sample(adjusted): 1985:3 2002:3
Included observations: 69 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 5 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	4.984155	3.335633	1.494216	0.1400
LOG(Y)	-0.091011	0.259870	-0.350215	0.7273
LOG(DEMY1(-1))	0.746449	0.094846	7.870151	0.0000
AR(1)	-0.361367	0.132453	-2.728261	0.0082
R-squared	0.339808	Mean dependent var		15.91054
Adjusted R-squared	0.309338	S.D. dependent var		1.286131
S.E. of regression	1.068853	Akaike info criterion		3.027272
Sum squared resid	74.25904	Schwarz criterion		3.156785
Log likelihood	-100.4409	F-statistic		11.15208
Durbin-Watson stat	1.966685	Prob(F-statistic)		0.000005

Dependent Variable: LOG(DEMY1)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 18:32
Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
Included observations: 42 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 6 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	7.298933	5.500338	1.326997	0.1924
LOG(Y)	-0.358544	0.429293	-0.835196	0.4088
LOG(DEMY1(-1))	0.770772	0.114043	6.758608	0.0000
AR(1)	-0.501138	0.153618	-3.262235	0.0023
R-squared	0.404164	Mean dependent var		15.77847
Adjusted R-squared	0.357124	S.D. dependent var		1.450081
S.E. of regression	1.162668	Akaike info criterion		3.229705
Sum squared resid	51.36831	Schwarz criterion		3.395197
Log likelihood	-63.82380	F-statistic		8.591977
Durbin-Watson stat	1.989102	Prob(F-statistic)		0.000176

Dependent Variable: LOG(DEM1)
Method: Least Squares
Date: 05/10/03 Time: 21:08
Sample(adjusted): 1989:3 2002:3
Included observations: 53 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 5 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.073499	1.822345	1.137819	0.2607
LOG(Y)	-0.005035	0.104687	-0.048098	0.9618
LOG(DEM1(-1))	0.895282	0.066580	13.44679	0.0000
AR(1)	-0.292253	0.140672	-2.077553	0.0430
R-squared	0.697927	Mean dependent var		19.26815
Adjusted R-squared	0.679432	S.D. dependent var		0.352135
S.E. of regression	0.199375	Akaike info criterion		-0.314792
Sum squared resid	1.947760	Schwarz criterion		-0.166090
Log likelihood	12.34198	F-statistic		37.73741
Durbin-Watson stat	1.878887	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(DEM1)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 18:30
Sample(adjusted): 1989:3 1995:4
Included observations: 26 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 4 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-1.663932	2.119116	-0.785201	0.4407
LOG(Y)	0.362215	0.199876	1.812202	0.0836
LOG(DEM1(-1))	0.890002	0.094716	9.396510	0.0000
AR(1)	-0.419547	0.177095	-2.369047	0.0270
R-squared	0.743342	Mean dependent var		19.32086
Adjusted R-squared	0.708343	S.D. dependent var		0.307607
S.E. of regression	0.166124	Akaike info criterion		-0.611525
Sum squared resid	0.607139	Schwarz criterion		-0.417972
Log likelihood	11.94982	F-statistic		21.23902
Durbin-Watson stat	1.892749	Prob(F-statistic)		0.000001

Dependent Variable: LOG(MARA)
Method: Least Squares
Date: 05/10/03 Time: 21:33
Sample(adjusted): 1985:3 2002:2
Included observations: 68 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 4 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.369441	1.106144	2.142073	0.0360
LOG(Y)	0.246628	0.127598	1.932859	0.0577
LOG(MARA(-1))	0.778183	0.101760	7.647214	0.0000
AR(1)	0.010531	0.151755	0.069397	0.9449
R-squared	0.927976	Mean dependent var		22.29246
Adjusted R-squared	0.924600	S.D. dependent var		0.468517
S.E. of regression	0.128651	Akaike info criterion		-1.206411
Sum squared resid	1.059263	Schwarz criterion		-1.075851
Log likelihood	45.01796	F-statistic		274.8630
Durbin-Watson stat	1.987172	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(MARA)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 18:44
Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
Included observations: 42 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 6 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	5.787063	3.332203	1.736708	0.0905
LOG(Y)	0.445151	0.253045	1.759180	0.0866
LOG(MARA(-1))	0.528984	0.258299	2.047949	0.0475
AR(1)	0.173080	0.288605	0.599714	0.5523
R-squared	0.845934	Mean dependent var		22.00090
Adjusted R-squared	0.833771	S.D. dependent var		0.348729
S.E. of regression	0.142181	Akaike info criterion		-0.973039
Sum squared resid	0.768187	Schwarz criterion		-0.807547
Log likelihood	24.43382	F-statistic		69.54926
Durbin-Watson stat	1.974019	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(ANAMET1)
Method: Least Squares
Date: 05/10/03 Time: 20:52
Sample(adjusted): 1985:3 2002:3
Included observations: 69 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 8 iteration

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	16.64012	5.963607	2.790278	0.0069
LOG(Y)	0.152317	0.562131	0.270964	0.7873
LOG(ANAMET(-1))	0.079967	0.143292	0.558067	0.5787
AR(1)	0.884934	0.054894	16.12069	0.0000
R-squared	0.801669	Mean dependent var		18.75296
Adjusted R-squared	0.792515	S.D. dependent var		0.950252
S.E. of regression	0.432845	Akaike info criterion		1.219347
Sum squared resid	12.17804	Schwarz criterion		1.348860
Log likelihood	-38.06746	F-statistic		87.57826
Durbin-Watson stat	2.278103	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(ANAMET1)
Method: Least Squares
Date: 05/22/03 Time: 15:00
Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
Included observations: 42 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 6 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	20.85984	5.249866	3.973405	0.0003
LOG(Y)	-0.419504	0.516727	-0.811849	0.4219
LOG(ANAMET(-1))	-0.001334	0.123756	-0.010782	0.9915
AR(1)	0.741046	0.115167	6.434557	0.0000
R-squared	0.562335	Mean dependent var		16.43197
Adjusted R-squared	0.527782	S.D. dependent var		0.488776
S.E. of regression	0.335878	Akaike info criterion		0.746254
Sum squared resid	4.286928	Schwarz criterion		0.911746
Log likelihood	-11.67133	F-statistic		16.27480

Durbin-Watson stat   1.885705   Prob(F-statistic)   0.000001

Dependent Variable: LOG(TUT1)
Method: Least Squares
Date: 05/10/03 Time: 21:53
Sample(adjusted): 1986:2 2002:3
Included observations: 66 after adjusting endpoints

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	12.43181	30.85289	0.402938	0.6884
LOG(Y)	0.195940	0.548592	0.357169	0.7222
LOG(TUT1(-1))	0.031151	2.362220	0.013187	0.9895
AR(1)	0.078278	2.352991	0.033268	0.9736
R-squared	0.018724	Mean dependent var		14.96379
Adjusted R-squared	-0.028757	S.D. dependent var		0.817693
S.E. of regression	0.829366	Akaike info criterion		2.522382
Sum squared resid	42.64660	Schwarz criterion		2.655088
Log likelihood	-79.23861	F-statistic		0.394353
Durbin-Watson stat	1.997377	Prob(F-statistic)		0.057496

Dependent Variable: LOG(TUT1)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 19:19
Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
Included observations: 42 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 5 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	5.662331	4.364582	1.297336	0.2023
LOG(Y)	-0.092530	0.197013	-0.469665	0.6413
LOG(TUT1(-1))	0.714574	0.185867	3.844543	0.0004
AR(1)	0.055577	0.250159	0.222166	0.8254
R-squared	0.557186	Mean dependent var		16.43197
Adjusted R-squared	0.522227	S.D. dependent var		0.488776
S.E. of regression	0.337848	Akaike info criterion		0.757950
Sum squared resid	4.337363	Schwarz criterion		0.923442
Log likelihood	-11.91695	F-statistic		15.93827

Durbin-Watson stat   1.990339   Prob(F-statistic)   0.000001

Dependent Variable: LOG(PLST1)
Method: Least Squares
Date: 05/10/03 Time: 21:49
Sample(adjusted): 1985:3 2002:3
Included observations: 69 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 4 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	1.130689	1.240982	0.911124	0.3656
LOG(Y)	0.088519	0.080421	1.100697	0.2751
LOG(PLST1(-1))	0.892940	0.060714	14.70728	0.0000
AR(1)	-0.086719	0.135132	-0.641735	0.5233
R-squared	0.786397	Mean dependent var		19.19343
Adjusted R-squared	0.776539	S.D. dependent var		0.547670
S.E. of regression	0.258893	Akaike info criterion		0.191419
Sum squared resid	4.356663	Schwarz criterion		0.320932
Log likelihood	-2.603955	F-statistic		79.76774
Durbin-Watson stat	1.972667	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(PLST1)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 19:15
Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
Included observations: 42 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 5 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	5.662331	4.364582	1.297336	0.2023
LOG(Y)	-0.092530	0.197013	-0.469665	0.6413
LOG(PLST1(-1))	0.714574	0.185867	3.844543	0.0004
AR(1)	0.055577	0.250159	0.222166	0.8254

R-squared	0.557186	Mean dependent var	16.43197
Adjusted R-squared	0.522227	S.D. dependent var	0.488776
S.E. of regression	0.337848	Akaike info criterion	0.757950
Sum squared resid	4.337363	Schwarz criterion	0.923442
Log likelihood	-11.91695	F-statistic	15.93827
Durbin-Watson stat	1.990339	Prob(F-statistic)	0.000001

Dependent Variable: LOG(ELKT1)
Method: Least Squares
Date: 05/10/03 Time: 21:17
Sample(adjusted): 1985:3 2002:3
Included observations: 69 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 4 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	1.491684	1.267590	1.176788	0.2436
LOG(Y)	0.045602	0.078949	0.577609	0.5655
LOG(ELKT1(-1))	0.901421	0.056775	15.87707	0.0000
AR(1)	-0.230298	0.128582	-1.791059	0.0779

R-squared	0.742485	Mean dependent var	19.93014
Adjusted R-squared	0.730600	S.D. dependent var	0.563393
S.E. of regression	0.292422	Akaike info criterion	0.434988
Sum squared resid	5.558206	Schwarz criterion	0.564501
Log likelihood	-11.00708	F-statistic	62.47088
Durbin-Watson stat	1.976395	Prob(F-statistic)	0.000000

Dependent Variable: LOG(ELKT1)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 18:37
Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
Included observations: 42 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 6 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	8.479977	5.149791	1.646664	0.1079
LOG(Y)	-0.240894	0.215659	-1.117013	0.2710
LOG(ELKT1(-1))	0.694970	0.169500	4.100128	0.0002
AR(1)	-0.094459	0.224446	-0.420853	0.6762

R-squared	0.576242	Mean dependent var	19.64321
Adjusted R-squared	0.542788	S.D. dependent var	0.501120
S.E. of regression	0.338845	Akaike info criterion	0.763843
Sum squared resid	4.362998	Schwarz criterion	0.929335
Log likelihood	-12.04070	F-statistic	17.22464
Durbin-Watson stat	1.953318	Prob(F-statistic)	0.000000

Dependent Variable: LOG(DOKU1)
Method: Least Squares
Date: 05/10/03 Time: 21:12
Sample(adjusted): 1988:4 2002:3
Included observations: 56 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 5 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-14.25646	4.721466	-3.019498	0.0039
LOG(Y)	1.972308	0.573527	3.438909	0.0012
LOG(DOKU1(-1))	0.519402	0.125929	4.124559	0.0001
AR(1)	-0.172752	0.190810	-0.905364	0.3694
R-squared	0.730976	Mean dependent var	14.05114	
Adjusted R-squared	0.715456	S.D. dependent var	1.190245	
S.E. of regression	0.634909	Akaike info criterion	1.998079	
Sum squared resid	20.96170	Schwarz criterion	2.142747	
Log likelihood	-51.94622	F-statistic	47.09716	
Durbin-Watson stat	1.957051	Prob(F-statistic)	0.000000	

Dependent Variable: LOG(DOKU1)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 18:34
Sample(adjusted): 1988:4 1995:4
Included observations: 29 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 8 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-38.53136	15.42882	-2.497364	0.0195
LOG(Y)	4.825384	1.797451	2.684570	0.0127
LOG(DOKU1(-1))	0.082365	0.296092	0.278174	0.7832
AR(1)	0.008450	0.498732	0.016942	0.9866

R-squared	0.689386	Mean dependent var	13.20097
Adjusted R-squared	0.652112	S.D. dependent var	1.083193
S.E. of regression	0.638889	Akaike info criterion	2.069272
Sum squared resid	10.20449	Schwarz criterion	2.257864
Log likelihood	-26.00444	F-statistic	18.49522
Durbin-Watson stat	1.984525	Prob(F-statistic)	0.000002

Dependent Variable: LOG(MOT1)
Method: Least Squares
Date: 05/10/03 Time: 21:37
Sample(adjusted): 1985:3 2002:3
Included observations: 69 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 4 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	1.868119	1.556471	1.200228	0.2344
LOG(Y)	-0.000497	0.074516	-0.006671	0.9947
LOG(MOT1(-1))	0.897955	0.061315	14.64484	0.0000
AR(1)	-0.206152	0.131258	-1.570583	0.1211
R-squared	0.732765	Mean dependent var	18.26363	
Adjusted R-squared	0.720431	S.D. dependent var	0.495222	
S.E. of regression	0.261845	Akaike info criterion	0.214097	
Sum squared resid	4.456593	Schwarz criterion	0.343610	
Log likelihood	-3.386349	F-statistic	59.41044	
Durbin-Watson stat	1.893140	Prob(F-statistic)	0.000000	

Dependent Variable: LOG(MOT1)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 18:50
Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
Included observations: 42 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 4 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	6.541789	4.372947	1.495968	0.1429
LOG(Y)	-0.256923	0.223513	-1.149478	0.2575

LOG(MOT1(-1))	0.785301	0.128113	6.129736	0.0000
AR(1)	-0.145918	0.197635	-0.738322	0.4649
R-squared	0.738495	Mean dependent var		18.16134
Adjusted R-squared	0.717850	S.D. dependent var		0.611721
S.E. of regression	0.324933	Akaike info criterion		0.679996
Sum squared resid	4.012092	Schwarz criterion		0.845489
Log likelihood	-10.27992	F-statistic		35.77084
Durbin-Watson stat	1.897653	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(ORME1)

Method: Least Squares

Date: 05/21/03 Time: 18:59

Sample(adjusted): 1985:3 2002:3

Included observations: 69 after adjusting endpoints

Convergence achieved after 4 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-1.112322	1.257306	-0.884687	0.3796
LOG(Y)	0.185063	0.144701	1.278935	0.2055
LOG(ORME1(-1))	0.954635	0.041157	23.19476	0.0000
AR(1)	-0.132956	0.128709	-1.033000	0.3054
R-squared	0.915037	Mean dependent var		17.30777
Adjusted R-squared	0.911116	S.D. dependent var		1.382388
S.E. of regression	0.412137	Akaike info criterion		1.121301
Sum squared resid	11.04070	Schwarz criterion		1.250814
Log likelihood	-34.68488	F-statistic		233.3477
Durbin-Watson stat	1.987856	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(ORME1)

Method: Least Squares

Date: 05/21/03 Time: 19:07

Sample(adjusted): 1985:3 1995:4

Included observations: 42 after adjusting endpoints

Convergence achieved after 5 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	5.662331	4.364582	1.297336	0.2023
LOG(Y)	-0.092530	0.197013	-0.469665	0.6413
LOG(ORME1(-1))	0.714574	0.185867	3.844543	0.0004

AR(1)	0.055577	0.250159	0.222166	0.8254
R-squared	0.557186	Mean dependent var		16.43197
Adjusted R-squared	0.522227	S.D. dependent var		0.488776
S.E. of regression	0.337848	Akaike info criterion		0.757950
Sum squared resid	4.337363	Schwarz criterion		0.923442
Log likelihood	-11.91695	F-statistic		15.93827
Durbin-Watson stat	1.990339	Prob(F-statistic)		0.000001

Dependent Variable: LOG(TOPSERMALI)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 19:33
Sample(adjusted): 1985:3 2002:2
Included observations: 68 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 5 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	1.614519	0.663864	2.432001	0.0178
LOG(Y)	0.282122	0.117171	2.407783	0.0189
LOG(SERMALI(-1))	0.782906	0.069067	11.33552	0.0000
AR(1)	-0.526189	0.113429	-4.638949	0.0000
R-squared	0.849465	Mean dependent var		21.01028
Adjusted R-squared	0.842408	S.D. dependent var		0.609385
S.E. of regression	0.241913	Akaike info criterion		0.056542
Sum squared resid	3.745390	Schwarz criterion		0.187101
Log likelihood	2.077569	F-statistic		120.3832
Durbin-Watson stat	1.782634	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(TOPSERMALI)
Method: Least Squares
Date: 05/21/03 Time: 19:34
Sample(adjusted): 1985:3 1995:4
Included observations: 42 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 6 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.158233	1.113922	1.937509	0.0601
LOG(Y)	0.434994	0.152886	2.845220	0.0071

LOG(SERMALI(-1))	0.679903	0.104980	6.476483	0.0000
AR(1)	-0.591959	0.147772	-4.005886	0.0003
R-squared	0.773900	Mean dependent var		20.66364
Adjusted R-squared	0.756050	S.D. dependent var		0.497324
S.E. of regression	0.245635	Akaike info criterion		0.120453
Sum squared resid	2.292791	Schwarz criterion		0.285946
Log likelihood	1.470477	F-statistic		43.35568
Durbin-Watson stat	1.632012	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(MKIMYA)

Method: Least Squares

Date: 05/28/03 Time: 10:55

Sample(adjusted): 1985:3 2002:3

Included observations: 69 after adjusting endpoints

Convergence achieved after 10 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	7.718754	15.18992	0.508150	0.6131
LOG(Y)	0.744995	1.393427	0.534650	0.5947
LOG(MKIMYA(-1))	0.075985	1.710132	0.044432	0.9647
AR(1)	0.058557	1.689274	0.034664	0.9725
R-squared	0.091580	Mean dependent var		16.84031
Adjusted R-squared	0.049653	S.D. dependent var		1.126093
S.E. of regression	1.097781	Akaike info criterion		3.080681
Sum squared resid	78.33294	Schwarz criterion		3.210194
Log likelihood	-102.2835	F-statistic		2.184265
Durbin-Watson stat	1.914831	Prob(F-statistic)		0.098302

Dependent Variable: LOG(MKIMYA)

Method: Least Squares

Date: 05/28/03 Time: 10:57

Sample(adjusted): 1985:3 1995:4

Included observations: 42 after adjusting endpoints

Convergence achieved after 8 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	10.35271	45.40558	0.228005	0.8209
LOG(Y)	0.564801	2.524799	0.223701	0.8242
LOG(MKIMYA(-1))	0.020672	4.242122	0.004873	0.9961
AR(1)	0.024380	4.201991	0.005802	0.9954
R-squared	0.022524	Mean dependent var		16.51851
Adjusted R-squared	-0.054645	S.D. dependent var		1.273964
S.E. of regression	1.308309	Akaike info criterion		3.465741
Sum squared resid	65.04360	Schwarz criterion		3.631234
Log likelihood	-68.78057	F-statistic		0.291876
Durbin-Watson stat	1.961460	Prob(F-statistic)		0.830989

Dependent Variable: LOG(TOPTUKMALI)

Method: Least Squares

Date: 05/21/03 Time: 19:33

Sample(adjusted): 1989:4 2002:2

Included observations: 68 after adjusting endpoints

Convergence achieved after 3 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	1.005419	0.663864	2.100601	0.0000
LOG(Y)	0.182122	0.117171	-1.229783	0.0079
LOG(TUKMALI(-1))	7.768906	0.069067	7.76852	0.0000
AR(1)	-1.845189	0.113429	-1.185449	0.0000
R-squared	0.812465	Mean dependent var		20.01012
Adjusted R-squared	0.792408	S.D. dependent var		0.601245
S.E. of regression	0.234513	Akaike info criterion		0.167442
Sum squared resid	3.678090	Schwarz criterion		0.167101
Log likelihood	2.074369	F-statistic		110.3232
Durbin-Watson stat	1.932643	Prob(F-statistic)		0.000000

Dependent Variable: LOG(TOPTUKMALI)

Method: Least Squares

Date: 05/21/03 Time: 19:34

Sample(adjusted): 1989:3 1995:4

Included observations: 28 after adjusting endpoints

Convergence achieved after 2 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	1.158233	1.113922	1.741509	0.0601
LOG(Y)	0.232794	0.152886	-1.448620	0.0071

LOG(TUKMALI(-1))	0.448403	0.104980	3.325483	0.0000
AR(1)	-0.391459	0.147772	-0.205876	0.0003
R-squared	0.783900	Mean dependent var		20.67562
Adjusted R-squared	0.756050	S.D. dependent var		0.435225
S.E. of regression	0.232435	Akaike info criterion		0.109451
Sum squared resid	2.245331	Schwarz criterion		0.185963
Log likelihood	1.324507	F-statistic		37.35342
Durbin-Watson stat	1.909012	Prob(F-statistic)		0.000000

MEVSİMLİK ETKİLERİ ORTADAN KALDIRMAK İÇİN YAPILAN TEST SONUÇLARI

Dependent Variable: LOG(DEMY1)
Method: Least Squares
Date: 05/14/03 Time: 10:57
Sample(adjusted): 1987:1 2002:3
Included observations: 14
Excluded observations: 49 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 6 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.895491	8.534306	0.339277	0.7414
LOG(Y)	0.102066	0.517728	0.197142	0.8477
LOG(DEMY1(-1))	0.749285	0.307050	2.440276	0.0348
AR(1)	-0.424488	0.326198	-1.301321	0.2223
R-squared	0.288826	Mean dependent var		16.28451
Adjusted R-squared	0.075474	S.D. dependent var		1.190379
S.E. of regression	1.144576	Akaike info criterion		3.342902
Sum squared resid	13.10055	Schwarz criterion		3.525490
Log likelihood	-19.40032	F-statistic		1.353753
Durbin-Watson stat	2.592974	Prob(F-statistic)		0.312146
Inverted AR Roots	-0.42			

Dependent Variable: LOG(ANAMET1)
Method: Least Squares
Date: 05/14/03 Time: 11:11
Sample(adjusted): 1988:2 2002:3
Included observations: 10
Excluded observations: 48 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 6 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-3.417795	10.01929	-0.341122	0.7446
LOG(Y)	-0.042244	0.631843	-0.066858	0.9489
LOG(ANAMET1(-1))	1.225371	0.310760	3.943146	0.0076
AR(1)	-1.350315	0.540515	-2.498199	0.0466
R-squared	0.435123	Mean dependent var		15.44512
Adjusted R-squared	0.152685	S.D. dependent var		1.772694
S.E. of regression	1.631760	Akaike info criterion		4.106370
Sum squared resid	15.97584	Schwarz criterion		4.227404
Log likelihood	-16.53185	F-statistic		1.540597
Durbin-Watson stat	2.229970	Prob(F-statistic)		0.298053
Inverted AR Roots	-1.35			
	Estimated AR process is nonstationary			

Dependent Variable: LOG(CIM1)
Method: Least Squares
Date: 05/14/03 Time: 11:16
Sample(adjusted): 1988:2 2002:3
Included observations: 11
Excluded observations: 47 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 6 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-4.291694	7.849047	-0.546779	0.6015
LOG(Y)	0.003627	0.523507	0.006928	0.9947
LOG(CIM1(-1))	1.250407	0.249548	5.010695	0.0015
AR(1)	-1.377383	0.472860	-2.912879	0.0226
R-squared	0.476918	Mean dependent var		15.59349
Adjusted R-squared	0.252740	S.D. dependent var		1.752242
S.E. of regression	1.514711	Akaike info criterion		3.943614
Sum squared resid	16.06045	Schwarz criterion		4.088303
Log likelihood	-17.68988	F-statistic		2.127408
Durbin-Watson stat	2.057239	Prob(F-statistic)		0.185074
Inverted AR Roots	-1.38			
	Estimated AR process is nonstationary			

Dependent Variable: LOG(DEM1)
Method: Least Squares
Date: 05/14/03 Time: 11:47
Sample(adjusted): 1989:4 2002:3
Included observations: 18
Excluded observations: 34 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 11 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-13.95973	7.126444	-1.958864	0.0704
LOG(Y)	2.841884	1.344628	2.113509	0.0530
LOG(DEM1(-1))	0.077785	0.584217	0.133144	0.8960
AR(1)	-0.184816	0.511449	-0.361358	0.7232
R-squared	0.621136	Mean dependent var		18.11985
Adjusted R-squared	0.539951	S.D. dependent var		0.850599
S.E. of regression	0.576935	Akaike info criterion		1.930955
Sum squared resid	4.659952	Schwarz criterion		2.128815
Log likelihood	-15.685388	F-statistic		2.197608
Durbin-Watson stat	2.054339	Prob(F-statistic)		0.185074

Dependent Variable: LOG(PLST1)
Method: Least Squares
Date: 05/14/03 Time: 11:26
Sample(adjusted): 1988:2 2002:3
Included observations: 10
Excluded observations: 48 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 4 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.204626	1.967760	0.103990	0.9206
LOG(Y)	-0.552726	0.254977	-2.167748	0.0733
LOG(PLST1(-1))	1.308549	0.082428	15.87498	0.0000
AR(1)	-0.034760	0.080646	-0.431023	0.6815
R-squared	0.986137	Mean dependent var		17.41447
Adjusted R-squared	0.979206	S.D. dependent var		1.767763
S.E. of regression	0.254914	Akaike info criterion		0.393390
Sum squared resid	0.389885	Schwarz criterion		0.514424
Log likelihood	2.033052	F-statistic		142.2725
Durbin-Watson stat	1.364604	Prob(F-statistic)		0.000006
Inverted AR Roots	-0.03			

Dependent Variable: LOG(TUT1)
Method: Least Squares
Date: 05/14/03 Time: 11:30
Sample(adjusted): 1988:2 2002:3
Included observations: 10
Excluded observations: 48 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 4 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.204626	1.967760	0.103990	0.9206
LOG(Y)	-0.552726	0.254977	-2.167748	0.0733
LOG(TUT1(-1))	1.308549	0.082428	15.87498	0.0000
AR(1)	-0.034760	0.080646	-0.431023	0.6815
R-squared	0.986137	Mean dependent var		17.41447
Adjusted R-squared	0.979206	S.D. dependent var		1.767763
S.E. of regression	0.254914	Akaike info criterion		0.393390
Sum squared resid	0.389885	Schwarz criterion		0.514424
Log likelihood	2.033052	F-statistic		142.2725
Durbin-Watson stat	1.364604	Prob(F-statistic)		0.000006
Inverted AR Roots	-0.03			

Dependent Variable: LOG(ORME1)
Method: Least Squares
Date: 05/14/03 Time: 11:35
Sample(adjusted): 1988:2 2002:3
Included observations: 10
Excluded observations: 48 after adjusting endpoints
Convergence achieved after 4 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.204626	1.967760	0.103990	0.9206
LOG(Y)	-0.552726	0.254977	-2.167748	0.0733
LOG(ORME1(-1))	1.308549	0.082428	15.87498	0.0000
AR(1)	-0.034760	0.080646	-0.431023	0.6815
R-squared	0.986137	Mean dependent var		17.41447
Adjusted R-squared	0.979206	S.D. dependent var		1.767763
S.E. of regression	0.254914	Akaike info criterion		0.393390
Sum squared resid	0.389885	Schwarz criterion		0.514424
Log likelihood	2.033052	F-statistic		142.2725
Durbin-Watson stat	1.364604	Prob(F-statistic)		0.000006

Inverted AR Roots -0.03

Dependent Variable: LOG(MOT1)

Method: Least Squares

Date: 05/14/03 Time: 11:42

Sample(adjusted): 1988:1 2002:3

Included observations: 10

Excluded observations: 49 after adjusting endpoints

Convergence achieved after 5 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.973839	6.509717	0.456831	0.6639
LOG(Y)	-0.347265	0.414373	-0.838050	0.4341
LOG(MOT1(-1))	1.040458	0.178098	5.842042	0.0011
AR(1)	-0.722725	0.413714	-1.746921	0.1312
R-squared	0.772392	Mean dependent var		17.63983
Adjusted R-squared	0.658588	S.D. dependent var		1.533519
S.E. of regression	0.896042	Akaike info criterion		2.907516
Sum squared resid	4.817352	Schwarz criterion		3.028550
Log likelihood	-10.53758	F-statistic		6.787038
Durbin-Watson stat	1.669519	Prob(F-statistic)		0.023481
Inverted AR Roots	-0.72			

Dependent Variable: LOG(CAM1)

Method: Least Squares

Date: 05/14/03 Time: 11:55

Sample(adjusted): 1985:4 2002:3

Included observations: 25

Excluded observations: 43 after adjusting endpoints

Convergence achieved after 21 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	4.227081	37.53599	0.112614	0.9114
LOG(Y)	0.663802	3.270995	0.202936	0.8411
LOG(CAM1(-1))	0.337466	3.790902	0.089020	0.9299
AR(1)	0.390026	3.703936	0.105300	0.9171
R-squared	0.369278	Mean dependent var		17.30435
Adjusted R-squared	0.279174	S.D. dependent var		1.790528
S.E. of regression	1.520184	Akaike info criterion		3.821187
Sum squared resid	48.53017	Schwarz criterion		4.016207
Log likelihood	-43.76484	F-statistic		4.098385

Durbin-Watson stat	2.091913	Prob(F-statistic)	0.019473
Inverted AR Roots	.39		